

ॐ
नमः सिद्धेभ्यः

विषापहार स्तोत्र प्रवचन

(कविवर धनंजय द्वारा रचित विषापहार स्तोत्र उपर
अध्यात्मयुगप्रवर्तक पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वामीना
अक्षरशः प्रवचनो)

प्रकाशक
श्री द्विगंजर जैन स्वाध्याय मंदिर ट्रस्ट
सोनगढ-३६४२५० (सौराष्ट्र)

सहप्रकाशक
श्री कुंदकुंद-कलान पारमार्थिक ट्रस्ट
मुंबई

વિક્રમ સંવત
૨૦૭૬

વીર સંવત
૨૫૪૬

ઈ. સન
૨૦૨૦

પ્રકાશન

તા. ૬-૭-૨૦૨૦, અષાઢ વદ ૧,
વીરશાસન જયંતિ,
શ્રી વીરશાસન જયંતિ અર્થાત્ રાજગૃહીના વિપુલાચલ
પર્વત ઉપરથી શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિ
પ્રથમવાર છૂટવાનો દિવસ

પ્રાપ્તિ સ્થાન

૧. શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ,
સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)-૩૬૪૨૫૦. ફોન-૦૨૮૪૬-૨૪૪૩૩૪
૨. શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ
૩૦૨, કૃષ્ણ કુંજ, પ્લોટ નં. ૩૦, વી. એલ. મહેતા માર્ગ,
વિલે પાર્લા (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬
ફોન-(૦૨૨) ૨૬૧૩૦૮૨૦, ૨૬૧૦૪૯૧૨, ૬૨૩૬૯૦૪૬
www.vitragvani.com, email-info@vitragvani.com

ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ

ભાવનગર

મો. ૯૭૨૫૨૫૧૧૩૧

પ્રકાશકીય નિવેદન

કવિવર ધનંજય દ્વારા રચિત ભગવાન શ્રી આદિનાથ જિનેન્દ્રનું ભક્તિ કાવ્ય ‘વિષાપહાર સ્તોત્ર’ પર થયેલા, આધ્યાત્મિક સત્પુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ભક્તિરસપૂર્ણ પ્રવચનોનું સંકલન ‘વિષાપહાર પ્રવચન’ પ્રકાશિત કરતાં અમોને અત્યંત પ્રસન્નતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે.

વર્તમાન શતાબ્દિમાં દષ્ટિગોચર દિગંબર જિનધર્મની પ્રભાવનામાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનું અવિસ્મરણીય યોગદાન રહ્યું છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સ્થાનકવાસી શ્વેતાંબર જૈન સંપ્રદાયમાં જન્મ લઈને, સ્વયંબુદ્ધની જેમ ન કેવળ સત્યનું અનુસંધાન કર્યું, પરંતુ તેને પ્રાપ્ત પણ કર્યું અને તેનો પ્રચાર પણ કર્યો. આજે એ બાબતમાં કોઈ મતભેદ નથી કે જો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનો ઉદય ન થયો હોત તો દિગંબર જૈન સમાજમાં આધ્યાત્મિક જાગૃતિનો સદંતર અભાવ હોત.

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૮ની એ પાવન ઘડી કે જે દિવસે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના કરકમળમાં શાસનસ્તંભ શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ દ્વારા વિરચિત સમયસાર પરમાગમ આવ્યું, જેને પ્રાપ્ત કરીને તેઓશ્રીએ શું પ્રાપ્ત ન કર્યું? શું ન ત્યાગ્યું? ભગવાન સમયસારસ્વરૂપ શુદ્ધાત્માને પ્રાપ્ત કર્યો અને મિથ્યામતાગ્રહનું ઝેર ત્યાગ્યું. ત્યારે જ ધારાવાહી ૪૫ વર્ષો સુધી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા વીતરાગી જિનશાસનની જે અવિસ્મરણીય પ્રભાવના થઈ, તેણે આજે દેશ-વિદેશમાં પોતાના મૂળિયાં જમાવી દીધા છે.

જોકે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી આજે સદેહે ઉપસ્થિત નથી, તોપણ તેઓશ્રીની વાણી કેસેટ, સી.ડી. તથા ડી.વી.ડીમાં સલામત રહીને તથા સત્સાહિત્ય સ્વરૂપે પ્રકાશિત થઈને, આ પંચમ કાળના અંત સુધી ભવ્યજીવોને મુક્તિમાર્ગનો બોધ પ્રદાન કરતી રહેશે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના મંગલ પ્રભાવના ઉદયમાં સેંકડો જિનમંદિરો તથા કેટલાય ભવ્ય સંકુલોનું નિર્માણ થયું છે, જે તેમના દ્વારા પ્રસારિત ભગવાન મહાવીરના જીવમાત્રને હિતકારી આધ્યાત્મિક સંદેશમાં વ્યાપકરૂપે પ્રચાર-પ્રસારમાં સંલગ્ન છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનસમુદ્રનું એક ભક્તિમય બિંદુ છે—વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના તેઓશ્રીના અક્ષરશઃ પ્રવચનો. પ્રત્યેક પ્રવચનમાં ભૂતાર્થ જ્ઞાયકસ્વભાવના આશ્રયને કેન્દ્રબિંદુમાં રાખીને આવેલી તેમની પ્રવચનશૈલી ખરેખર હૃદયસ્પર્શી છે. અનેક શાસ્ત્રો ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની વીતરાગતાસભર વાણીનો સંગ્રહ વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજને ઉપલબ્ધ છે, જે મહાભાગ્યની વાત છે. પ્રસ્તુત વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવને આત્મહિતમાં અવશ્ય ઉપકારી થાય એવા છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સાતિશય દેશના મુમુક્ષુજીવના અંતઃકરણને જાગૃત કરીને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા માટે અવશ્ય પ્રેરણાસ્પદ થાય છે. અધ્યાત્મરસ સભર શૈલી, આત્મહિતને પ્રગટરૂપે દર્શાવનારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાનું વર્ણન કરવાને અસમર્થ છીએ. છતાં તેઓશ્રીને પ્રાપ્ત શ્રુતલબ્ધિ પ્રત્યે તથા ભવનાશક ભગવતી પ્રજ્ઞા પ્રત્યે અહોભાવપૂર્વક પવિત્ર ચરણોમાં નત મસ્તક કરીએ છીએ. પૂજ્ય ગુરુદેવ મહિમાપ્રકાશક તદ્ભક્ત ભગવતી માતા પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન તથા અન્ય ધર્માત્માઓને સ્મરણમાં

લઈ તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું, તે બદલ તેમના આભારી છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું. તે બદલ તેમના આભારી છીએ. તત્પશ્ચાત્ દિવ્ય વીતરાગ વાણીને સી.ડી., ડી.વી.ડી. તથા વેબ સાઈટ (www.vitragvani.com) ના માધ્યમથી જન જન સુધી પહોંચાડવાના ઉમદા કાર્યનું સૌભાગ્ય શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ, વિલેપાર્લા, મુંબઈને સંપ્રાપ્ત થયું. આ જ પ્રવચનોને ગ્રંથાંક કરવાનું વિશેષ સૌભાગ્ય પણ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયું છે. તેથી આ પ્રસંગે વિષાપહાર સ્તોત્ર પર થયેલા પ્રવચનો જે પાછળથી ઉપલબ્ધ થયા તેમને એકત્રિત કરી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે.

સર્વ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથાંક કરવામાં ચીવટતા રાખવામાં આવેલ છે. આ પ્રવચનોને સાંભળી અને ગ્રંથાંક કરવાનું કાર્ય ‘પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ’ તથા શ્રીમતી વીણાબેન નંદુ, ચંબુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. પ્રવચનોને તપાસવાનું કાર્ય મંજુબેન ગાલા, સાંતાક્રુઝ અને વીણાબેન નંદુ, ચેમ્બુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગે ટ્રસ્ટ તેમના પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરે છે. જિનવાણી પ્રકાશનનું કાર્ય ગંભીર તથા જવાબદારીપૂર્ણ હોવાથી અત્યંત જાગૃતિપૂર્વક તથા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં પ્રકાશનકાર્યમાં પ્રમાદવશ કે અજાગૃતિવશ કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તો સમસ્ત વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે ક્ષમા યાચીએ છીએ. ટ્રસ્ટ મુમુક્ષુગણને વિનંતી કરે છે કે અશુદ્ધિઓ ટ્રસ્ટને પાઠવે જેથી તે આગળની આવૃત્તિમાં સુધારી શકાય. આ પ્રવચનો www.vitragvani.com ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

પાઠકવર્ગ આ પ્રવચનોનો અવશ્ય લાભ લઈ આત્મકલ્યાણને સાધે એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ. ઈતિ શિવમ્.

ટ્રસ્ટીગણ

શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ,
વિલે પાર્લા, મુંબઈ

अध्यात्मयुगसर्जक पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वामी

પ્રસ્તાવના

કવિવર ધનંજય દ્વારા રચિત ભગવાન શ્રી આદિનાથ જિનેન્દ્રનું ભક્તિ કાવ્ય ‘વિષાપહાર સ્તોત્ર’ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના મંગલ પ્રવચન, ‘વિષાપહાર સ્તોત્ર પ્રવચન’ ગ્રંથસ્વરૂપે પ્રસ્તુત કરતાં અત્યંત હર્ષ થઈ રહ્યો છે. પ્રસ્તુત કાવ્ય પર ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચન તા. ૨૮ ઓગસ્ટ થી ૩ સપ્ટેમ્બર, ઈ.સ. ૧૯૬૨ પર્યંત થયા હતા, જે અત્યાર સુધી અપ્રકાશિત હતા. ‘ભક્તામર સ્તોત્ર’ના માંગલિક પ્રવચનો સમાન ‘વિષાપહાર સ્તોત્ર’ પર થયેલા પ્રવચનો પણ અવશ્ય તત્ત્વપ્રેમી સાધર્મી સમાજમાં પ્રિય થશે એવી મંગલ ભાવના છે.

વિષાપહાર સ્તોત્ર એક ભક્તિ કાવ્ય છે, જેમાં આ યુગના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી આદિનાથની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

વસ્તુતઃ જૈનદર્શન વ્યક્તિ-પૂજામાં નહિ પરંતુ ગુણોની પૂજામાં વિશ્વાસ રાખે છે. આ જ કારણ છે કે જૈન સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ પ્રાયઃ બધી જ સ્તુતિમાં ગુણો દ્વારા જ નિજ આરાધ્યની સ્તુતિ અથવા ભક્તિ કરવામાં આવી છે.

જૈન આગમમાં ભક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવનારા અમુક આગમ-ઉદ્દરણ નિમ્ન પ્રકારે છે —

અર્હદાચાર્યબહુશ્રુતપ્રવચનેષુ ભાવવિશુદ્ધિયુક્તોઽનુરાગઃ ભક્તિઃ।

અર્થાત્ અરહન્ત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિ બહુશ્રુત સંતો અને જિનવાણી પ્રત્યે ભાવોની વિશુદ્ધિપૂર્વક જે પ્રશસ્ત અનુરાગ થાય છે તેને ભક્તિ કહે છે. (-સર્વાર્થસિદ્ધિ, ૬/૨૪)

અર્હદાદિગુણાનુરાગો ભક્તિઃ।

અર્થાત્ અર્હતાદિના ગુણોમાં પ્રેમ કરવો તે ભક્તિ છે. (-ભગવતી આરાધના, ૪૭-૧૫૯)

મોક્ષંગય પુરિસાણા ગુણભેદં જાણિરુણ તેસિં પિ।

જો કુણદિ પરમભક્તિ વવહારણયેણ પરિકહિયં।।

અર્થાત્ જે જીવ મોક્ષગત પુરુષોના ગુણોના ભેદ જાણીને, તેમની પણ પરમભક્તિ કરે છે, તે જીવને વ્યવહારનયથી નિર્વાણ ભક્તિ કહી છે. (-નિયમસાર, ગાથા-૧૩૫)

ભક્તિ પુનઃ સમ્યક્ત્વં ભણ્યતે, વ્યવહારેણ સરાગસમ્યગ્દૃષ્ટીનાં પંચપરમેષ્ટ્યાધનારૂપા।

અર્થાત્ વ્યવહારથી સરાગ સમ્યજ્ઞિઓ દ્વારા પંચપરમેષ્ટીની આરાધનારૂપ સમ્યક્ ભક્તિ કરવામાં આવે છે.

નિજપરમાત્મતત્ત્વસમ્યક્ શ્રદ્ધાનાવબોધાચરણાત્મેકષુ શુદ્ધરત્નત્રયપરિણામેષુ ભજનં

भक्तिराराधनत्यर्थः।

अर्थात् निष् परमात्मतत्त्वना सम्यक्श्रद्धान-अवबोध-आचरणस्वरूप शुद्ध रत्नत्रयपरिष्णामोनुं
 ७ ભજન છે; તે ભક્તિ છે, આરાધના છે—એમ તેનો અર્થ છે.

(-નિયમસાર તાત્પર્યવૃત્તિ ટીકા, ગાથા ૧૩૪)

भक्तिः पुनः निश्चयेन वीतरागसम्यग्दृष्टिनां शुद्धात्मतत्त्वभावनारूपा चेति।

અર્થાત્ નિશ્ચયનયથી વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવનારૂપ ભક્તિ હોય
 છે. (-સમયસાર, તાત્પર્યવૃત્તિ ટીકા, ૧૭૩-૧૭૬).

તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાની ધર્માત્માઓને સવિકલ્પ દશામાં વીતરાગી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પ્રત્યે
 થનાર ગુણાનુરાગરૂપ પ્રશસ્તભાવ વ્યવહારભક્તિ છે અને સ્વશુદ્ધાત્માની ભાવનાથી ઉત્પન્ન
 વીતરાગભાવરૂપ શુદ્ધપરિણતિ તથા શુદ્ધોપયોગ નિશ્ચયભક્તિ છે.

નિયમસારના પરમ ભક્તિ અધિકારમાં નિર્વાણ ભક્તિનું સ્વરૂપ નિશ્ચય-વ્યવહારનયથી ત્રણ
 ગાથાઓમાં તથા યોગ ભક્તિનું સ્વરૂપ ચાર ગાથાઓમાં વિસ્તારથી કુંદકુંદાચાર્યદેવ તથા ટીકાકાર
 મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારીદેવે વ્યક્ત કર્યું છે.

આદ્યસ્તુતિકાર સમંતભદ્રાચાર્યદેવે તો આત્મને નમસ્કાર કરતાં પહેલાં તેમનામાં આવશ્યક
 ગુણોની પરીક્ષા પણ કરી છે તથા જેમને વીતરાગતા, સર્વજ્ઞતા અને હિતોપદેશિતા વિદ્યમાન
 હોય તેમને જ આત્મસ્વરૂપે સ્વીકાર કર્યા છે.

આચાર્યકલ્પ પંડિત ટોડરમલજીએ પોતાની સર્વાધિક લોકપ્રિય કૃતિ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં
 પૂજ્યત્વનું કારણ દર્શાવતા લખ્યું છે —

‘રાગાદિ વિકારથી તથા જ્ઞાનની હિનતાથી જીવ નિંદાયોગ્ય થાય છે અને રાગાદિકની હિનતા
 તથા જ્ઞાનની વિશેષતાથી જીવ સ્તુતિયોગ્ય થાય છે.’ (મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પૃષ્ઠ-૪)

આ જ પ્રકારના ભાવ પંડિત દૌલતરામજીએ પણ વ્યક્ત કર્યા છે —

ત્રીન ભુવન મેં સાર, વીતરાગ વિજ્ઞાનતા,
 શિવસ્વરૂપ શિવકાર, નમહું ત્રિયોગ સમ્હારિકે.

(-છ ઢાળા, મંગલાચરણ)

જૈનમતાનુસાર ઈશ્વર અથવા આરાધ્ય વીતરાગ થતાં ન તો પોતાની સ્તુતિથી પ્રસન્ન થાય
 છે અને ન પોતાની નિંદાથી અપ્રસન્ન, ઇળસ્વરૂપે તેઓ પોતાના પ્રશંસકોને અથવા નિંદકોને
 ઈષ્ટાનિષ્ટ ઇળ નથી આપતા, પરંતુ જે જીવ તેમનું સાચું સ્વરૂપ ઓળખીને, તેમની ભક્તિ-
 સ્તુતિ કરે છે, તે પણ તેમના જેવા બનવાની પ્રેરણા મેળવીને તદ્દનુસાર પુરુષાર્થ કરીને તે
 દશાને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

વીતરાગી જિનેન્દ્ર પરમાત્માનો આરાધક વીતરાગતાનો જ ઉપાસક હોય છે — તેથી
 તેના દ્વારા કરવામાં આવતી સ્તુતિ અથવા ભક્તિમાં કોઈપણ પ્રકારની લૌકિક કામના (નિહિત)

નથી હોતી.

આચાર્ય ઉમાસ્વામીના મતાનુસાર ઉપાસ્યની ઉપાસનાનું એકમાત્ર પ્રયોજન 'વંદે તદ્ગુણલબ્ધયે' અર્થાત્ 'તેમના જેવા ગુણોની પ્રાપ્તિ છે'. કોઈપણ પ્રકારના લૌકિક પ્રયોજનથી કરવામાં આવતી ભક્તિમાં ભોગ તથા સંયોગોની રુચિ નિહિત હોવાથી પાપબંધનું જ કારણ થાય છે.

આ સંદર્ભમાં આચાર્યકલ્પ પંડિત ટોડરમલજીનું નિમ્ન કથન વિચારણીય છે —

'વળી અરહંતાદિના નામ-પૂજનાદિકથી અનિષ્ટ સામગ્રીનો નાશ તથા ઈષ્ટ સામગ્રીની પ્રાપ્ત થવી માની, રોગાદિ મટાડવા વા ધનાદિની પ્રાપ્તિ અર્થે તેનું નામ લે છે વા પૂજનાદિ કરે છે. પણ ઈષ્ટ-અનિષ્ટના કારણ તો પૂર્વકર્મના યોગ છે, અરહંત તો કર્તા નથી, અરહંતાદિની ભક્તિરૂપ શુભોપયોગ પરિણામોથી પૂર્વ પાપનું સંક્રમણાદિ થઈ જાય છે, માટે ત્યાં અનિષ્ટ નાશ અને ઈષ્ટ પ્રાપ્તિના કારણમાં ઉપચારથી અરહંતાદિની ભક્તિ કહીએ છીએ; પણ જે જીવ પહેલાથી જ સાંસારિક પ્રયોજન સહિત ભક્તિ કરે છે તેને તો પાપનો જ અભિપ્રાય રહ્યો. કાંક્ષા, વિચિકિત્સારૂપ ભાવ થતાં એ વડે પૂર્વપાપનું સંક્રમણાદિ કેવી રીતે થાય?'

(-મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃષ્ઠ-૨૩૧)

અન્ય દર્શનોની જેમ જૈનદર્શન ભક્તિને મુક્તિનું કારણ પણ સ્વીકારતું નથી. ભક્તિ તો કુસ્થાનમાં રાગના નિષેધ અર્થે કરવામાં આવે છે.

આ સંદર્ભમાં પંડિત ટોડરમલજી કહે છે —

'વળી કેટલાક જીવ ભક્તિને મોક્ષનું કારણ જાણી તેમાં અતિ અનુરાગી થઈ પ્રવર્તે છે, પણ તે તો જેમ અન્યમતી ભક્તિથી મુક્તિ માને છે તેવું આનું પણ શ્રદ્ધાન થયું; પરંતુ ભક્તિ તો રાગરૂપ છે અને રાગથી બંધ છે માટે તે મોક્ષનું કારણ નથી. રાગનો ઉદય આવતાં જો ભક્તિ ન કરે તો પાપાનુરાગ થાય એટલા માટે અશુભરાગ છોડવા અર્થે જ્ઞાની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે અને મોક્ષમાર્ગમાં બાહ્ય નિમિત્તમાત્ર પણ જાણે છે, પરંતુ ત્યાં જ ઉપાદેયપણું માની સંતુષ્ટ થતો નથી શુદ્ધોપયોગનો ઉદયમી રહે છે.' (—મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પૃષ્ઠ-૨૩૧)

આ જ પ્રકારનો ભાવ પંચાસ્તિકાયમાં પણ વ્યક્ત કર્યો છે —

इयं भक्तिः केवलभक्तिप्रधानस्याज्ञानिनो भवति। तीव्ररागज्वरविनोदार्थ-
मस्थानरागनिषेधार्थं क्वचित् ज्ञानिनोपि भवति।

અર્થાત્ આ ભક્તિ, કેવળ ભક્તિ પ્રધાન છે એવા અજ્ઞાની જીવોને જ હોય છે, તથા તીવ્ર રાગજ્વર મટાડવા અર્થે વા અવસ્થાનના રાગનો નિષેધ કરવાને અર્થે કદાચિત્ જ્ઞાનીને પણ હોય છે. (—પંચાસ્તિકાય ગાથા-૧૩૬)

ઉપરોક્ત સંપૂર્ણ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જૈનદર્શનમાં ભક્તિને ન તો મુક્તિનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે અને ન લૌકિક ભોગોપભોગ સામગ્રીનું પ્રદાતા. ખરેખર તો જિનેન્દ્રદેવની ભક્તિ તો વિષય-કષાયરૂપ મહા અશુભભાવથી બચવાની સાથે સાથે સ્વયં તેમના જેવા બનવાના ઉદ્દેશ્યથી કરવામાં આવતું તે મંદકષાયરૂપ અનુષ્ઠાન છે, જે પુણ્યબંધનું કારણ છે તથા જે જીવ તે સમયે તેમના જેવા બનવા માટે શુદ્ધોપયોગરૂપ પરિણામન કરે છે તો આ ભક્તિના અનુષ્ઠાનને નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગનું સાધક હોવાથી પરંપરાથી મુક્તિનું કારણ પણ કહેવામાં આવે છે.

મુનિરાજ પદ્મપ્રભમલધારીદેવે તો નિયમસારની ટીકા કરતા કળશ-૧૨માં ત્યાં સુધી કહ્યું છે — ‘ભવના ભયને ભેદનારા આ ભગવાન પ્રત્યે શું તને ભક્તિ નથી? તો તું ભવસમુદ્રની મધ્યમાં રહેલા મગરના મુખમાં છે.’

તે જ પ્રમાણે પદ્મનંદીઆચાર્યે પોતાના લોકપ્રિય ગ્રંથ પદ્મનંદી પંચવિંશતિમાં જિનેન્દ્રભક્તિની મહિમાનું વર્ણન કરનારા કેટલાક પ્રકરણ લખીને પોતાના હૃદયમાં સમાહિત જિનભક્તિને શાબ્દિક અભિવ્યક્તિ પ્રદાન કરી છે.

તાર્કિક ચૂડામણિ આચાર્ય સમંતભદ્ર તો આદ્યસ્તુતિકાર સ્વરૂપે તો પ્રસિદ્ધ જ છે. તેમના દ્વારા રચિત ભક્તિ કાવ્યોમાં જ્યાં ભગવાનના ભરપૂર ગુણગ્રામ કરવામાં આવ્યા છે, ત્યાં ભગવાનને પરીક્ષાની કસોટી પર કસવાનું પણ ચૂક્યા નથી.

આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ જિનાગમના રચયિતા ભાવલિંગી સંતોએ જ્યાં-ત્યાં સર્વત્ર પોતાના ગ્રંથોમાં જિનભક્તિનો સ્વર ગુંજિત કર્યો છે.

કુંદકુંદાચાર્યદેવ દ્વારા રચિત પ્રવચનસાર પરમાગમમાં મંગલાચરણની પાંચ ગાથાઓની ટીકામાં, આચાર્યશ્રી અમૃતચંદ્રદેવે જ્ઞાની મુનિરાજના હૃદયમાં ઉત્પન્ન ભક્તિભાવનું કારણ, તેમની ભૂમિકામાં વિદ્યમાન કષાયકણને માન્યું છે. સાથે સાથે પંચાસ્તિકાયમાં તો અરહંતાદિ પ્રત્યે જેનું ચિત્ત અનુરાગથી પ્રેરિત છે તેમનો નિર્વાણ અતિશય દૂર છે — એમ પણ પ્રતિપાદન કર્યું છે. મૂળ ગાથા આ પ્રકારે છે —

સપયત્થં તિત્થયરં અભિગયદ્બુદ્ધિસ્સ સુત્તરોહિસ્સા

દૂરતરં ણિઠ્ઠાણં સંજમતવસંપઠત્તસ્સા||૧૭૦||

(-પંચાસ્તિકાય, ગાથા-૧૭૦)

ખરેખર જ્ઞાનીઓના જીવનની આ દ્વિરૂપતા આશ્ચર્યજનક સત્ય છે. એક તરફ જ્યાં તેઓ ભક્તિના રાગને કષાયકણ અથવા નિર્વાણ અતિશય દૂર છે, ઈત્યાદિ કહીને ઉપેક્ષા કરે છે, ત્યાં જ બીજી બાજુ રાગાત્મક ભૂમિકામાં ભગવત્ ભક્તિથી પરાંગમુખ જીવોને ભવસમુદ્રમાં ડૂબેલા કહે છે.

તાત્પર્ય આ છે કે શ્રદ્ધામાં રાગને અત્યંત ઉપેક્ષા કરવાયોગ્ય માનતા, જાણતા હોવા છતાં, જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ રાગનો અભાવ નથી થતો, જ્ઞાનીજનોને પણ જિનેન્દ્રભક્તિ ઈત્યાદિનો

શુભભાવ આવ્યા વિના નથી રહેતો.

જોકે શુભરાગ થવો એ ચારિત્રની નબળાઈરૂપ દોષ છે, પરંતુ શુભરાગને ઉપાદેય માનવો તો વિપરીત શ્રદ્ધારૂપ મહા-અપરાધ છે. દોષ ક્ષમ્ય થઈ શકે છે, અપરાધ નહિ.

આ બધા એવા તથ્ય છે કે જેને જ્ઞાનીઓની પરંપરાએ પ્રકાશ્યા છે. તે જ જ્ઞાનીઓની પરંપરાના પુનિતપ્રવાહમાં વર્તમાન સદીના મહાપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ પોતાના પ્રવચન અને તત્ત્વચર્ચાઓમાં આ બધા તથ્યોનું આત્મલિતકારી તર્કપૂર્ણ સમાધાન પ્રસ્તુત કરીને મુમુક્ષુજગતને ધન્ય કર્યું છે.

આ પ્રકારે ભક્તિના સંદર્ભમાં કંઈક વિચારણીય તથ્ય અહીંયા પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યા છે. વિસ્તારથી જાણવાની અભિલાષાવાન સુજ્ઞ પાઠકોએ જિનાગમનો ગહન અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

નિશ્ચયભક્તિના સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે હું સુજ્ઞ પાઠકોને સમયસાર ગાથા ૩૧થી ૩૩ સુધીના પ્રકરણ ઉપર ધ્યાન આકર્ષિત કરવા માંગુ છું, જ્યાં નિશ્ચયસ્તુતિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને પણ ઉક્ત ગાથાઓ અત્યંત પ્રિય હતી અને આના ઉપર તેઓશ્રીએ વિસ્તારથી પ્રવચનો પણ કર્યા છે. પાઠકવર્ગ તેમને પણ પ્રવચન રત્નાકર, અક્ષરશઃ પ્રવચનો અથવા પ્રવચનોની સી.ડી., ડીવીડીના માધ્યમથી તેમનું પણ અવશ્ય અધ્યયન, શ્રવણ, મનન કરે.

વર્તમાન યુગમાં સમયસારાદિ અધ્યાત્મ ગ્રંથોના હાર્દને સ્વયંના મંગલ પ્રવચનો દ્વારા સરળ ભાષામાં પ્રસ્તુત કરનાર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ કેટલાય ભક્તિપ્રેરક કાવ્ય ઉપર પણ ભાવવિભોર થઈને પ્રવચન કર્યા છે, જે તેમના હૃદયમાં વિદ્યમાન જિનેન્દ્રભક્તિનું અમર સ્મારક છે. આ સ્તોત્રના ભાવોને માધ્યમ બનાવીને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ અધ્યાત્મની અલૌકિક યુક્તિ આમાંથી કાઢી છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સ્તોત્ર આધારિત પ્રવચનોમાં ભક્તામર સ્તોત્ર, વિષાપહાર સ્તોત્ર, ઋષભજિન સ્તોત્ર, જિનદર્શન સ્તોત્ર અને શાંતિનાથ સ્તોત્ર ઈત્યાદિ પ્રમુખ છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના નિશ્ચયપ્રધાન પ્રવચનોનું વિશાળ પ્રકાશન છે, પણ વ્યવહારપ્રેરક પ્રવચનોનું તેટલી માત્રામાં પ્રકાશન નહિ હોવાથી, જનસાધારણમાં તેઓશ્રી પ્રત્યે આ પ્રકારની ભ્રાંતિયુક્ત ધારણા બળવાન થઈ ગઈ છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વ્યવહારને ઊડાવે છે. જ્યારે સત્ય તો એ છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવ જ વર્તમાન શતાબ્દીમાં નિશ્ચયસાપેક્ષ વ્યવહારના એકમાત્ર સ્થાપિતકર્તા છે. સ્વયં તેમના શ્રાવક-ધર્મ-પ્રકાશ, મુક્તિનો માર્ગ, અમૃતઝરણા, ભક્તામર રહસ્ય, જિનપ્રતિમા જિનસારખી ઈત્યાદિ અનેક સબળ પ્રમાણ છે.

આ જ શ્રંખલાને આગળ વધારતા થકા શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટે વિષાપહાર સ્તોત્ર પર થયેલા ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ગુજરાતી પ્રવચનોનું પ્રકાશન કર્યું છે.

ધનંજય કવિ રચિત આ સ્તોત્રમાં ચાલીસ કાવ્ય છે અને એક એક કાવ્યમાં જિનેન્દ્રદેવની

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી સ્તુતિ કરી વીતરાગતાની અનુમોદનાને વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે.

આ સ્તોત્ર સાથે એક કથા પણ જોડાયેલી છે — ધનંજય કવિ જિનેન્દ્ર પૂજનમાં તદ્દીન છે. તેમના એકમાત્ર પુત્રને સર્પ ડંસ મારે છે. વારંવાર બોલાવવા છતાં જ્યારે તેમની તન્મયતા ખંડિત નથી થતી, ત્યારે પુત્રની માતા ક્રોધિત થઈને બેભાન પુત્રને લાવીને તેમની સામે મૂકી દ્યે છે, પરંતુ આનો આભાસ પણ તેમને નથી થતો. જિનભક્તિની તન્મયતામાં જ આ સ્તોત્રની રચના થઈ જાય છે અને ભાષ્યોદયે તેમના પુત્રનું ઝેર ઊતરી જાય છે, આ કારણે આ સ્તોત્ર ‘વિષાપહાર’ના નામથી સુવિખ્યાત થઈ ગયું છે. જોકે કવિએ આ પ્રકારની કોઈ કામના કે યાતના નથી કરી.

આ સ્તોત્રમાં જિનાગમના કેટલાય મહત્વપૂર્ણ ન્યાય ભરેલા છે, જેમનું વિવેચન પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આ પ્રવચનોમાં કર્યું છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનના સંદર્ભમાં...

આ પ્રવચન ગ્રંથમાં મૂળ શ્લોક, તેનો હિન્દી અનુવાદ અને ડૉ. પંડિત પત્રાલાલજી સાહિત્યાચાર્ય દ્વારા લિખિત અન્વયાર્થ અને ભાવાર્થ પણ આપવામાં આવેલ છે. ધ્યાનમાં રહે કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આ ટીકાના આધારે જ પ્રવચન કર્યા છે અને આ જ પદ્યાનુવાદને પોતાના પ્રવચનોમાં સ્થાન આપ્યું છે. પદ્યાનુવાદકર્તાનું નામ જાણવા નથી મળતું પરંતુ પદ્યાનુવાદના અંતમાં ‘પ્રેમી’ શબ્દથી કંઈક સૂચના મળે છે, કદાચ તેમનું ઉપનામ ‘પ્રેમી’ હશે. તેથી તેમના પ્રત્યે પરોક્ષપણે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ અને અનુવાદકર્તા આદરણીય પંડિતજી પ્રત્યે પણ હાર્દિક કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનસમુદ્રનું એક દિવ્ય બિંદુ છે—વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના તેઓશ્રીના અક્ષરશઃ પ્રવચનો. પ્રત્યેક પ્રવચનમાં ભૂતાર્થ જ્ઞાયકસ્વભાવના આશ્રયને કેન્દ્રબિંદુમાં રાખીને આવેલી તેમની પ્રવચનશૈલી ખરેખર હૃદયસ્પર્શી છે. અનેક શાસ્ત્રો ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની વીતરાગતાસભર વાણીનો સંગ્રહ વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજને ઉપલબ્ધ છે, જે મહાભાષ્યની વાત છે. પ્રસ્તુત સ્તોત્ર ઉપરના પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવના આત્મહિતમાં અવશ્ય ઉપકારી થાય એવા છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સાતિશય દેશના મુમુક્ષુજીવના અંતઃકરણને જાગૃત કરીને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા માટે અવશ્ય પ્રેરણાસ્પદ થાય છે. અધ્યાત્મરસ સભર શૈલી, આત્મહિતને પ્રગટરૂપે દર્શાવનારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાનું વર્ણન કરવાને અસમર્થ છીએ. છતાં તેઓશ્રીને પ્રાપ્ત શ્રુતલબ્ધિ પ્રત્યે તથા ભવનાશક ભગવતી પ્રજ્ઞા પ્રત્યે અહોભાવપૂર્વક પવિત્ર ચરણોમાં નત મસ્તક કરીએ છીએ. પૂજ્ય ગુરુદેવ મહિમાપ્રકાશક તદ્ભક્ત ભગવતી માતા પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન તથા અન્ય ધર્માત્માઓને સ્મરણમાં લઈ તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય

મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું, તે બદલ તેમના આભારી છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાની જાળવણી સી.ડી., ડી.વી.ડી. તથા વેબ સાઈટ (www.vitragvani.com) ના માધ્યમથી જન જન સુધી પહોંચાડવાનું ઉમદા કાર્યનું સૌભાગ્ય શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ, વિલે પાર્લા, મુંબઈ દ્વારા સંપ્રાપ્ત થયું. આ જ પ્રવચનોને ગ્રંથાકૃત કરવાનું વિશેષ સૌભાગ્ય પણ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયું છે. તેથી આ પ્રસંગે વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના પ્રવચનો જે પાછળથી ઉપલબ્ધ થયા તેમને એકત્રિત કરી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે.

સર્વ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથાકૃત કરવામાં ચીવટતા રાખવામાં આવેલ છે. આ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથાકૃત કરવાનું કાર્ય પૂજા ઈમ્પ્રોશન્સ તથા વીણાબેન નંદુ, ચેંબુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. પ્રવચનોને તપાસવાનું કાર્ય મંજુબેન ગાલા, સાંતાકુઝ અને વીણાબેન નંદુ, ચેંબુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગે ટ્રસ્ટ તેમના પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરે છે. જિનવાણી પ્રકાશનનું કાર્ય ગંભીર તથા જવાબદારીપૂર્ણ હોવાથી અત્યંત જાગૃતિપૂર્વક તથા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં પ્રકાશનકાર્યમાં પ્રમાદવશ કે અજાગૃતિવશ કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તો ત્રિકાળવર્તી વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે ક્ષમા યાચીએ છીએ. ટ્રસ્ટ મુમુક્ષુગણને વિનંતી કરે છે કે અશુદ્ધિઓ ટ્રસ્ટને પાઠવે જેથી તે આગળની આવૃત્તિમાં સુધારી શકાય. આ પ્રવચનો www.vitragvani.com ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

પાઠકવર્ગ આ પ્રવચનોનો અવશ્ય લાભ લઈ આત્મકલ્યાણને સાધે એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ. ઈતિ શિવમ્.

ટ્રસ્ટીગણ
શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ,
વિલે પાર્લા, મુંબઈ

અધ્યાત્મયુગસર્જક પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનો સંક્ષિપ્ત જીવન પરિચય

ભારતદેશના ગુજરાત રાજ્યમાં ભાવનગર જિલ્લાના 'ઉમરાળા' ગામમાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના દશાશ્રીમાળી વણિક પરિવારના શ્રેષ્ઠીવર્ય શ્રી મોતીચંદભાઈના ઘેર, માતા ઉજમબાની કુંબે, વિક્રમ સંવત ૧૯૪૬ના વૈશાખ સુદ બીજ, (તા. ૨૧-૪-૧૯૯૦) રવિવારે વહેલી સવારે આ બાળ મહાત્માનો જન્મ થયો.

જે સમયે આ બાળ મહાત્મા ઘરતી પર પધાર્યા, તે સમયે જૈનોના જીવનનો શ્વાસ અંધશ્રદ્ધા, પાખંડ અને શુષ્ક ક્રિયાકાંડમાં જ રૂંધાઈ રહ્યો હતો. કોઈક સ્થળે આધ્યાત્મિક ચિંતન ચાલતું હતું, પણ તેમાં અધ્યાત્મ નહોતું. એવા એ અંધકારમય કળીકાળમાં આ તેજસ્વી કલ્પનસૂર્યનો ઉદય થયો.

સાત વર્ષની ઉંમરે નિશાળમાં લૌકિક શિક્ષા લેવાનું શરૂ કર્યું. દરેક વસ્તુના હાર્દ સુધી પહોંચવાની તેજસ્વી બુદ્ધિપ્રતિભા, મધુરભાષીપણું, શાંતસ્વભાવ, ગંભીર મુખમુદ્રા તથા જતું કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બાળ 'કાનજી' શિક્ષકોમાં તથા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રિય થઈ ગયા. નિશાળમાં તથા જૈન પાઠશાળાના અભ્યાસમાં પ્રાયઃ પ્રથમ નંબર આવતો, પરંતુ નિશાળના લૌકિક અભ્યાસથી તેમને સંતોષ થયો નહિ અને ઊંડે ઊંડે એમ લાગતું કે હું જેની શોધમાં છું તે આ નથી.

તેર વર્ષની ઉંમરે માતૃશ્રીના અવસાનથી પિતાજી સાથે પાલેજ જવાનું થાય છે. ચાર વર્ષ બાદ પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ થતાં સત્તર વર્ષની ઉંમરે ભાગીદાર સાથે વેપારમાં જોડાય છે.

વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ વખતે પણ તેઓ જરા પણ અપ્રમાણિકતા ચલાવી લેતા નહિ. સત્યનિષ્ઠા, નીતિમત્તા, નિખાલસતા અને નિર્દોષતાથી તેમનું વ્યાવહારિક જીવન સુગંધિત હતું. સાથે તેમનો આંતરિક વ્યાપાર અને ઝુકાવ તો સતત સત્યની શોધ તરફ જ હતો. દુકાનમાં પણ ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચતા. વૈરાગી ચિત્તવાળા કલ્પનકુંવર રાત્રિના રામલીલા કે નાટક જોવા જતાં ત્યારે તેમાંથી વૈરાગ્યરસનું ઘોલન કરતાં. જેના ફળસ્વરૂપે સત્તર વર્ષની ઉંમરે ઉચ્છ્વળ ભવિષ્યની આગાહી કરતા બાર લીટીના કાવ્યની રચના કરે છે : 'શિવરમણી રમનાર તું, તું હી દેવનો દેવ...'

ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરથી તો રાત્રિના આહાર, પાણી તથા અથાણાંનો ત્યાગ કરે છે. સત્યની શોધ માટે, દીક્ષા લેવાના ભાવથી ૨૨ વર્ષની યુવા વયે દુકાનનો પરિત્યાગ કરે

છે અને ગુરુ પાસે આજીવન-બ્રહ્મચર્ય વ્રત અંગીકાર કરે છે. પછી ૨૪ વર્ષની વયે (વિ. સં. ૧૯૭૦) જન્મનગરી ઉમરાળામાં ૨૦૦૦ જેટલા સાધર્મિઓના વિશાળ જનસમુદાયની હાજરીમાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયની દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. દીક્ષા સમયે હાથી પર બેસવા જતાં ઘોતિયું ફાટે છે. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિના ધારક ગુરુવરને શંકા પડી જાય છે કે કંઈક ખોટું થાય છે.

દીક્ષા લીધાં બાદ સત્યના શોધક આ મહાત્માએ સ્થાનકવાસી તથા શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના સમસ્ત આગમોનો ગહન અભ્યાસ માત્ર ચાર વર્ષમાં જ પૂરો કર્યો. સંપ્રદાયમાં મોટી ચર્ચાઓ ચાલી. કર્મ છે તો વિકાર થાય છે ને? જો કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને હજી દિગંબર શાસ્ત્રો તો મળ્યા નહોતાં. છતાં પૂર્વના સંસ્કારના બળે તેઓ દઢતાપૂર્વક સિંહગર્જના કરે છે ‘જીવ પોતાથી સ્વતંત્રપણે વિકાર કરે છે; કર્મથી કે પરથી નહિ. જીવ પોતાના ઊંઘા પુરુષાર્થથી વિકાર કરે છે અને સવળા પુરુષાર્થથી નાશ કરે છે.’

વિ. સં. ૧૯૭૮માં મહાવીરપ્રભુના જિનશાસન-ઉદ્ધારનો અને હજારો મુમુક્ષુઓના મહાન પુણ્યોદય સૂચક એક મંગળકારી પવિત્ર પ્રસંગ બને છે

૩૨ વર્ષની ઉંમરે, વિધિની કોઈ ધન્ય પળે શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત સમયસાર નામનું મહાન પરમાગમ દામનગરમાં દામોદર શેઠ દ્વારા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના હસ્તકમળમાં આવે છે અને આ પવિત્ર પુરુષના અંતરમાંથી સહજ જ ઉદ્ગાર નીકળે છે : ‘શેઠ! આ તો અશરીરી થવાનું શાસ્ત્ર છે.’ એનું અધ્યયન અને ચિંતન કરતાં અંતરમાં આનંદ અને ઉદ્ધાસ ઉભરાય છે. આ મહાપુરુષના અંતરંગ જીવનમાં પણ પરમ પવિત્ર પરિવર્તન થયું. ભૂલી પડેલી પરિણતિ નિજ ઘર દેખે છે. ત્યારબાદ વિ.સં. ૧૯૮૨ના ચાતુર્માસ પહેલા રાજકોટમાં શ્રી દામોદરભાઈ લાખાણીએ ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ ગ્રંથ પૂ. ગુરુદેવશ્રીને આપ્યો. જે વાંચતા, પોતાના હૃદયની અનેક વાતોનું સમર્થન આ ગ્રંથમાંથી મળી આવતાં તેઓ તેના વાંચનમાં એવા ઓતપ્રોત થઈ જતાં કે તે વખતે તેમને ખાવું-પીવું કે સૂવું ગમતું નહીં. ત્યારબાદ શ્રી પ્રવચનસાર, અષ્ટપાહુડ, દ્રવ્યસંગ્રહ, સમ્યજ્ઞાન દીપિકા, વગેરે દિગંબર શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી ૧૩ વર્ષ સુધી ખૂબ જ જ્ઞાનની પ્રગાઢતા બાદ તેઓશ્રીને નિઃશંક નિર્ણય થઈ જાય છે કે દિગંબર જૈનધર્મ જ મૂળ માર્ગ છે અને તે જ સત્ ધર્મ છે. તેથી અંતરંગ શ્રદ્ધા કંઈક અને બહારમાં વેશ કંઈક એવી સ્થિતિ તેમને અસહ્ય થઈ પડે છે. તેથી અંતરમાં ખૂબ જ મનોમંથન બાદ સંપ્રદાય છોડવાનો નિર્ણય કરે છે.

પરિવર્તન માટે યોગ્ય સ્થળની તપાસ કરતાં કરતાં સોનગઢ આવી ‘સ્ટાર ઓફ ઈન્ડિયા’ નામના એકાંત મકાનમાં મહાવીર જન્મકલ્યાણકના દિવસે (વિ. સં. ૧૯૯૧, ચૈત્ર સુદ ૧૩) બપોરે સવા વાગે સંપ્રદાયના ચિહ્ન મુહપત્તીનો ત્યાગ કરે છે અને જાહેર કરે છે : ‘હવે હું સ્થાનકવાસી સાધુ નથી, હું સનાતન દિગંબર જૈન ધર્મનો શ્રાવક છું.’ સિંહ સમાન વૃત્તિના ધારક આ મહાપુરુષે, ૪૫ વર્ષની ઉંમરે અંતરમાં મહાવીર્ય ઉછાળીને આ અદ્ભુત પરાક્રમી

કાર્ય કર્યું.

‘સ્ટાર ઓફ ઈન્ડિયા’માં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન જિજ્ઞાસુ ભક્તજનોનો પ્રવાહ દિન-પ્રતિદિન વધતો જ ગયો, જેના કારણે આ મકાન ખુબ જ નાનું પડવા લાગ્યું. તેથી ભક્તોએ આ પરમપ્રતાપી સત્પુરુષ માટે નિવાસ અને પ્રવચનનું મકાન ‘શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર’નું નિર્માણ કરાવ્યું. ગુરુદેવશ્રીએ વિ. સં. ૧૯૯૪ના વૈશાખ વદ ૮ના રોજ આ નિવાસસ્થાનમાં મંગળ પદાર્પણ કર્યું. આ ‘સ્વાધ્યાય મંદિર’ જીવન-પર્યંત આ મહાપુરુષની આત્મ-સાધના અને વીરશાસનની પ્રભાવનાનું કેન્દ્ર બની રહ્યું.

અહીં દિગંબર ધર્મના ચારે અનુયોગના નાના-મોટા ૧૮૩ જેટલા ગ્રંથોનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કર્યો. તેમાંથી ૩૮ ગ્રંથો પર સભામાં પ્રવચનો કર્યા, જેમાં સમયસાર ઉપર તો ૧૯ વખત અધ્યાત્મવર્ષા કરી છે. પ્રવચનસાર, અષ્ટપાલુડ, પરમાત્મપ્રકાશ, નિયમસાર, પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ, સમયસાર કળશ-ટીકા વગેરે ગ્રંથો પર પણ અનેકવાર પ્રવચનો કર્યા છે.

દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય સમજાવનાર તેમજ કુંદકુંદાદિ આચાર્યોના ગહન શાસ્ત્રોનું રહસ્યોદ્ઘાટન કરનાર આ મહાપુરુષની ભવતાપવિનાશક અમૃતવાણીને ભાઈશ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીની દીર્ઘદષ્ટિને કારણે શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા ઈ.સ.૧૯૫૯ થી ૧૯૮૦ સુધી નિયમિત રીતે ટેપમાં ઉતારી લેવામાં આવી હતી. જેના પ્રતાપે આજે આપણી પાસે ૯૦૦૦ થી વધુ પ્રવચનો સુરક્ષિતપણે ઉપલબ્ધ છે. આ મંગલ વાણી દેશ-વિદેશના તમામ મુમુક્ષુમંડળોમાં તેમજ લાખો જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓના ઘેર-ઘેર ગુંજતી થઈ ગઈ છે. તેથી એટલું તો નક્કી છે કે ભરતક્ષેત્રના ભવ્યજીવોને પંચમ કાળના અંત સુધી આ દિવ્યવાણી જ ભવના અભાવમાં પ્રબળ નિમિત્ત થશે.

આ મહાપુરુષનો ધર્મસંદેશ દેશ-વિદેશના સમસ્ત મુમુક્ષુઓને નિયમિત મળતો રહે તે હેતુથી સૌ પ્રથમ વિ. સં. ૨૦૦૦ના માગશર (ડિસેમ્બર ૧૯૪૩) માસથી ‘આત્મધર્મ’ નામની માસિક આધ્યાત્મિક-પત્રિકાનું પ્રકાશન સોનગઢથી મુરબ્બી શ્રી રામજીભાઈ માણેકચંદ દોશીના સંપાદન હેઠળ શરૂ થયું. આજે પણ ‘આત્મધર્મ’ ગુજરાતી તેમજ હિન્દી ભાષામાં નિયમિત રીતે પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના દૈનિક પ્રવચનોને પ્રસિદ્ધ કરતું ‘શ્રી સદ્ગુરુ પ્રવચન પ્રસાદ’ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦ થી નવેમ્બર ૧૯૫૬ સુધી પ્રકાશિત થયું. સ્વાનુભૂતિવિભૂષિત આ ચૈતન્યવિહારી મહાપુરુષની મંગળવાણી વાંચીને તેમજ સાંભળીને હજારો સ્થાનકવાસી, શ્વેતાંબર તથા અન્ય કોમના ભવ્યજીવો પણ તત્ત્વની સમજણાપૂર્વક સાચા દિગંબર જૈનધર્મના અનુયાયી થયા. અરે..! મૂળ દિગંબર જૈનો પણ સાચા અર્થમાં દિગંબર જૈન બન્યા.

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા દિગંબર આચાર્યો-મુનિવરોના તેમજ આત્માનુભવી પંડિતવર્યોના ગ્રંથો અને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના તે ગ્રંથો પરના પ્રવચનોને પુસ્તક રૂપે છપાવવાનું કાર્ય વિ. સં. ૧૯૯૯ (ઈ.સ. ૧૯૪૩)થી શરૂ થયું. આ સત્-સાહિત્ય દ્વારા

વીતરાગી તત્ત્વજ્ઞાનની દેશ-વિદેશમાં અપૂર્વ પ્રભાવના થઈ, જે આજે પણ અવિરતપણે ચાલી રહી છે. પરમાગમોનું ઊંડું રહસ્ય સમજાવીને કૃપાળુ કલાન ગુરુદેવે આપણા સહુ ઉપર કરુણા વરસાવી છે. તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આ એક મહાન આધાર છે અને દિગંબર જૈન સાહિત્યની આ એક અમૂલ્ય સંપત્તિ છે.

દસલક્ષણ પર્યુષણ પર્વ દરમ્યાન ભારતભરમાં અનેક સ્થળોએ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ પ્રજ્વેલા તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચાર માટે પ્રવચનકારો મોકલાય છે. આ પ્રવૃત્તિથી ભારતભરના સમસ્ત દિગંબર સમાજમાં જાગૃતિ આવી છે. આજે પણ દેશ-વિદેશમાં પર્યુષણ પર્વમાં સેંકડો પ્રવચનકાર વિદ્વાનો આ વીતરાગી વાણીનો ડંકો વગાડે છે.

બાળકોમાં તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોનું સિંચન થાય તે હેતુથી સોનગઢમાં વિ. સં. ૧૯૯૭ (ઈ. સ. ૧૯૪૧)ના મે માસના વેકેશનથી ૨૦ દિવસના ધાર્મિક શિક્ષણ વર્ગ શરૂ થયા. વડીલો માટેનો પ્રૌઢ શિક્ષણ વર્ગ વિ. સં. ૨૦૦૩ના શ્રાવણ માસથી શરૂ કરવામાં આવેલ છે.

સોનગઢમાં વિ.સં. ૧૯૯૭ના ફાગણ સુદ બીજના રોજ નૂતન દિગંબર જિનમંદિરમાં કલાનગુરુના મંગળ હસ્તે શ્રી સીમંધરાદિ ભગવંતોની પંચકલ્યાણક વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા થઈ. તે સમયે સૌરાષ્ટ્રમાં માંડ ચાર-પાંચ દિગંબર જિનમંદિરો હતા અને દિગંબર જૈનો તો ભાગ્યે જ જોવા મળતા હતાં. આવા ક્ષેત્રે ગુરુદેવશ્રીની પાવન પ્રેરણાથી પ્રથમ જિનમંદિર બને છે અને બપોરે પ્રવચન બાદ જિનમંદિરમાં અડધો કલાક ભક્તિ થાય છે, જેમાં જિનવરભક્ત ગુરુરાજ હંમેશા હાજર રહે છે. ઘણીવાર તેઓશ્રી અતિભાવવાહી ભક્તિપાન કરાવતાં. આમ, ગુરુદેવશ્રીનું જીવન નિશ્ચય-વ્યવહારની અપૂર્વ સંધિપૂર્વકનું હતું.

ઈ. સ. ૧૯૪૧ થી ઈ. સ. ૧૯૮૦ દરમ્યાન સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાત ઉપરાંત ભારત દેશના અનેક શહેરોમાં તથા વિદેશમાં (નાઈરોબીમાં) એમ કુલ ૬૬ દિગંબર જિનમંદિરોની મંગળ પ્રતિષ્ઠા, આ વીતરાગમાર્ગ પ્રવર્તક સત્પુરુષના પવિત્ર કરકમળ દ્વારા થઈ.

જન્મમરણથી રહિત થવાના સંદેશા નિરંતર સંભળાવનાર આ ચૈતન્યવિહારી પુરુષની મંગળકારી જન્મજયંતી ઉજવવાની શરૂઆત ૫૯મા વર્ષથી થઈ. ૭૫મા હિરકજયંતી પ્રસંગે સમગ્ર ભારતના જૈન સમાજ દ્વારા ચાંદી જડિત એક આઠસો પાનાનો દળદાર ‘અભિનંદન ગ્રંથ’ આ ભાવિ તીર્થાધિનાથને ભારત સરકારના તત્કાલીન ગૃહમંત્રી શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી દ્વારા મુંબઈમાં દેશભરના હજારો ભક્તોની હાજરીમાં અર્પણ થયો.

શ્રી સમ્મેદશીખરજીની યાત્રા નિમિત્તે ઈ. સ. ૧૯૫૭ તથા ઈ. સ. ૧૯૬૭માં એમ બે વખત સમગ્ર ઉત્તર અને પૂર્વ ભારતમાં મંગળ વિહાર કર્યો. તે જ રીતે ઈ. સ. ૧૯૫૯ અને ઈ. સ. ૧૯૬૪માં એમ બે વખત દક્ષિણ અને મધ્ય ભારતમાં મંગળ વિહાર કર્યો. આ મંગળ તીર્થયાત્રાના વિહાર દરમ્યાન લાખો જિજ્ઞાસુ જીવોએ આ સિદ્ધપદના સાધક સંતના દર્શન કર્યા અને તેઓશ્રીની ભવાંતકારી અમૃતમય વાણી સાંભળીને અનેક ભવ્ય જીવોના જીવનની

દિશા આત્મ-સન્મુખ થઈ ગઈ. આ સત્પુરુષને અનેક સ્થાનોએથી લગભગ ૮૦ જેટલા અભિનંદન પત્ર અર્પણ થયા.

શ્રી વીરપ્રભુના નિર્વાણ બાદ, આ સળંગ ૪૫ વર્ષનો સમય (વીર સંવત ૨૪૬૧ થી ૨૫૦૭ અર્થાત્ ઈ. સ. ૧૯૩૫ થી ૧૯૮૦) વીતરાગમાર્ગની પ્રભાવનાનો સુવર્ણકાળ હતો. જે કોઈ મુમુક્ષુ અધ્યાત્મ તીર્થધામ સુવર્ણપુરી જતા, તેમને તો ત્યાં ચતુર્થ કાળનો જ અનુભવ થતો.

વિ. સં. ૨૦૩૭ના કારતક વદ ૭, (તા. ૨૮-૧૧-૧૯૮૦) શુક્રવારના રોજ, આ પ્રબળ પુરુષાર્થી આત્મજ્ઞ સંતપુરુષ દેહાદિનું લક્ષ છોડી પોતાના જ્ઞાયક ભગવાનના અંતરધ્યાનમાં એકાગ્ર થયા, અતીન્દ્રિય આનંદકંદ નિજ પરમાત્મતત્ત્વમાં લીન થયા. સાંજે આકાશનો સૂર્ય અસ્ત થયો, ત્યારે સર્વજ્ઞપદના સાધક સંતે ભરતક્ષેત્રથી સ્વર્ગપુરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેઓશ્રી વીરશાસનને પ્રાણવંતું કરી અધ્યાત્મયુગનું સર્જન કરતાં ગયાં.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી આ યુગના એક મહાન અને અસાધારણ વ્યક્તિ હતા. તેમના બહુમુખી વ્યક્તિત્વની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે તેમણે સત્યથી ખુબ જ દૂર જન્મ લઈને સ્વયંબુદ્ધની જેમ સત્યનું અનુસંધાન કર્યું અને પોતાના પ્રયંડ પુરુષાર્થથી આત્મસાત્ પણ કર્યું.

આ વિદેહ દશાવંત મહાપુરુષનું અંતર જેટલું ઉજ્જ્વળ હતું તેટલું બાહ્યજીવન પણ પવિત્ર છે; પવિત્રતા અને પુણ્યનો સહજ યોગ આ કળિકાળમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. તેમની અત્યંત નિયમિત દિનચર્યા, સાત્વિક અને પરિમિત આહાર, આગમ સંમત સંભાષણ, કરુણ અને સુકોમળ હૃદય, તેમના વિરલ વ્યક્તિત્વના અભિન્ન અવયવો હતા. શુદ્ધાત્મતત્ત્વનું નિરંતર ચિંતન અને સ્વાધ્યાય એ જ તેમનું જીવન હતું. જૈન શ્રાવકના પવિત્ર આચાર પ્રત્યે તેઓશ્રી હંમેશા સતર્ક અને સાવધાન હતા. તેઓ જગતની પ્રશંસા કે નિંદાથી અપ્રભાવિત, માત્ર પોતાની સાધનામાં જ તત્પર રહેતા. ભાવલિંગી મુનિઓના તેઓ દાસાનુદાસ હતા.

આચાર્ય ભગવંતોએ જે મુક્તિનો માર્ગ પ્રકાશ્યો છે તેને આ અનુભૂતિ વિભૂષિત સંતપુરુષે પોતાના શુદ્ધાત્મતત્ત્વની અનુભૂતિના આધારે, સાતિશય જ્ઞાન અને વાણી દ્વારા, યુક્તિ ને ન્યાયથી સર્વ પ્રકારે સમજાવ્યો છે. દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, ક્રમબદ્ધપર્યાય, કારણશુદ્ધપર્યાય, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, સમ્યજ્ઞાન અને તેનો વિષય, સમ્યજ્ઞાન અને જ્ઞાનનું સ્વ-પરપ્રકાશકપણું ઈત્યાદિ સમસ્ત તેઓશ્રીના પરમ પ્રતાપે આ કાળે સત્યરૂપે બહાર આવ્યું છે. આજે દેશ-વિદેશમાં લાખો જીવો મોક્ષના માર્ગને સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તે તેઓશ્રીનો જ પરમ પ્રતાપ છે.

સમગ્ર જીવન દરમ્યાન આ ગુણવંતા જ્ઞાનીપુરુષે બહુ જ અલ્પ લખ્યું છે, કેમકે તેઓશ્રીને તો તીર્થકરની વાણી જેવો યોગ હતો. તેમની અમૃતમય મંગળવાણીનો પ્રભાવ જ એવો હતો

કે સાંભળનાર તેનું રસપાન કરતાં થાકતા જ નહિ. દિવ્યભાવશ્રુત જ્ઞાનધારી આ પુરાણપુરુષે પોતે જ પરમાગમના આ સારભૂત સિદ્ધાંતો લખાવ્યા છે :

૧. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડે નહિ, સ્પર્શે નહિ.
 ૨. દરેક દ્રવ્યની દરેક પર્યાય ક્રમબદ્ધ જ થાય છે.
 ૩. ઉત્પાદ, ઉત્પાદથી છે, વ્યયથી કે ધ્રુવથી નથી.
 ૪. ઉત્પાદ પોતાના ષટ્કારકના પરિણામનથી થાય છે.
 ૫. પર્યાયના અને ધ્રુવના પ્રદેશ ભિન્ન છે.
 ૬. ભાવશક્તિના કારણે પર્યાય હોય જ છે, કરવી પડતી નથી.
 ૭. ભૂતાર્થના આશ્રયે સમ્યજ્ઞર્શન થાય છે.
 ૮. ચારે અનુયોગનું તાત્પર્ય વીતરાગતા છે.
 ૯. સ્વદ્રવ્યમાં પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ પાડવા તે અન્યવશપણું છે.
 ૧૦. ધ્રુવનું આલંબન, પણ વેદન નહિ, અને પર્યાયનું વેદન, પણ આલંબન નહિ.
- આ અધ્યાત્મયુગસર્જક મહાપુરુષે પ્રકાશેલ સ્વાનુભૂતિનો પાવન પંથ જગતમાં સદા જયવંત વર્તો!

તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય સમજાવનાર શાસન સ્તંભ શ્રી કલાન ગુરુદેવ ત્રિકાળ જયવંત વર્તો!

સત્પુરુષનો પ્રભાવના ઉદય જયવંત વર્તો!

અનુક્રમણિકા

પ્રવચન ક્રમાંક	તારીખ	ગાથા	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૦૧	૨૭.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૧ થી ૫	૦૧
૦૨	૨૮.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૬ થી ૯	૨૩
૦૩	૨૯.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૧૦ થી ૧૪	૪૩
૦૪	૩૦.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૧૫ થી ૨૦	૬૫
૦૫	૩૧.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૨૦ થી ૨૫	૮૯
૦૬	૦૧.૯.૧૯૬૨	કાવ્ય-૨૬ થી ૩૧	૧૧૦
૦૭	૦૨.૯.૧૯૬૨	કાવ્ય-૩૨ થી ૪૦	૧૩૩

ॐ

श्री परमात्मने नमः

श्री मल्लकवि धनंजय रचित

विषापहार स्तोत्र प्रवचन

(अध्यात्मयुगपुरुष पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जिस्वामीना
श्री 'विषापहार स्तोत्र' उपर प्रवचन)

श्रावण वद १३, सोमवार ता. २७-८-१९६२
काव्य १ थी प, प्रवचन-१

आ अेक विषापहार स्तोत्र ँ. ढगवान परमात्ढानी स्तुति, प्रशंसा अने ढलुढान करवानुं ढे स्वरूप अने अर्लीयां स्तुति कहेवामां आवे ँ. ढरेढर आत्ढढगवाननी स्तुति ँ आढां तो ढरेढर. ढगवान आत्ढा अढृतस्वरूप ँ. अेनी पर्यायढां—प्रढाढां राग-द्वेषनी अेकता अेवुं अेर, अेनी पर्यायढां अेर ँ अनाद्विनुं. अेने नाश करवानुं ँतन्यढूर्ति अढृतस्वरूप अेनी अंदरढां अेकाग्रतानी ढक्ति अे अेरने नाश करवानो उपाय ँ. शेडी!

आढ तो अे धनंढय ढल्लकवि थर्ढ गया ँ. लगढग आढढा सैकाढां. आढथी १२०० वर्ष लगढग पढेला. ढाणवामां उड्डेन नगरीढां. ल्यो उड्डेन ँ के नढि? अर्ली उड्डेननुं कोण ँ? उड्डेन नगरीढां अे ढल्ल (कवि) धनंढय अेक शेढ ँता. गूलस्थ ँता. ढानतुंग आचार्यना वढतढां अेढना अे ढक्त ँता. सढढाणुं? अे ढानतुंग आचार्यनी ढक्ति करता ँता. अेढांथी पोताने पाण ढल्लकविपाणुं अने ढगवानना ढक्तराढ अेवी स्थिति अेढने उत्पन्न थर्ढ.

अेक वढत धरे अेना पुत्रने सर्पडंस थयो. अे सर्पडंसथी ँकोकरो ढेढान थर्ढ गया. ढैराने

ખબર પડી. શેઠને બોલાવ્યા. જાવ ભાઈ ભગવાનની સ્તુતિમાં બેઠા છે તો બોલાવો આ દીકરો મરી ગયો મરી શું ગયો પણ ઝેર ચડ્યું છે આ સર્પનું. પોતે તો અંદર વિચારની ધારામાં, ભગવાનની ભક્તિ અને આત્માની ભક્તિમાં એટલા મશગુલ હતા કે એણે એ પણ સાંભળ્યું નહિ. છેવટે છોકરાને એની મા ત્યાં નાખી ગઈ મડદાને. મડદું એટલે સર્પ કરડેલો, બેભાન પુત્રને નાખી ગયા. એને ખબર નથી કે અહીં છે છોકરો. પોતે તો અંતર વિચારધારામાં ચડ્યા અને અંદરમાં આ કવિપણાની શક્તિ હતી એટલે આ એક સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. એ સ્તોત્ર બન્યું માટે, અહીં બનાવું માટે આ ઝેર ઉતરશે એવી પણ ત્યાં ઈચ્છા નહોતી. પણ એવો જ કોઈ મેળ થઈ ગયો કે ભક્તિમાં ધૂનમાં ચડતાં આ રચના ૪૦ શ્લોકની થઈ. એમાં પણ જ્યાં એ ૧૪મો આદિ શ્લોક જ્યાં શરૂ થયો ત્યાં ઓલાનું ઝેર ઉતરી ગયું. છોકરાનું ઝેર ઉતરી ગયું. સર્પનું ઝેર. સમજાણું કાંઈ? એ વખતે પછી એનું નામ આ સ્તોત્રનું વિષાપહાર નામ આપવામાં આવ્યું છે.

કહે છે ભગવાનની સ્તુતિ કરતા. આ ખરેખર ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ છે. આદ્યબ્રહ્મા, પહેલા તીર્થંકર એની આ સ્તુતિ છે બાહ્યમાં અને અંતરમાં આદ્ય બ્રહ્મા પરમાત્મા પોતે. એની આદ્ય—શરૂઆત સાધકપણે પ્રગટ કરે છે એ રીતે આત્માની સ્તુતિનું વર્ણન કર્યું છે.

કાવ્ય-૧

(ઉપજાતિ છંદ)

સ્વાત્મસ્થિતઃ સર્વગતઃ સમસ્ત-

વ્યાપારવેદી વિનિવૃત્તસઙ્ગઃ।

પ્રવૃદ્ધકાલોઽપ્યજરો વરેણ્યઃ,

પાયાદપાયાત્પુરુષઃ પુરાણઃ।।

(વીર છંદ)

અપને મેં હી સ્થિર રહતા હૈ ઓર સર્વગત કહલાતા,
સર્વ સંગ ત્યાગી હોકર ભી સબ વ્યાપારોં કા જ્ઞાતા.
કાલ-માન સે વૃદ્ધ બહુત હૈ, ફિર ભી અજર-અમર સ્વયમેવ,
વિપદાઓં સે સદા બચાવે, વહ પુરાણ પુરુષોત્તમ દેવ!

અન્વયાર્થ :- (સ્વાત્મસ્થિતઃ અપિ સર્વગતઃ) આત્મસ્વરૂપ મેં સ્થિત હોકર ભી સર્વવ્યાપક; (સમસ્તવ્યાપારવેદિ અપિ) સબ વ્યાપારોં કે જાનકર હોકર ભી (વિનિવૃત્તસઙ્ગ) પરિગ્રહ સે રહિત; (પ્રવૃદ્ધકાલઃ અપિ અજરઃ) દીર્ઘ આયુવાલે હોકર ભી બુઢાપે સે રહિત તથા (વરેણ્ય) શ્રેષ્ઠ (પુરાણઃ પુરુષઃ) પ્રાચીન પુરુષ ભગવાન્

વૃષભનાથ! (ન:) હમ સબ કો (અપાયાત) વિનાશ સે (પાયાત) બચાવેં — રક્ષિત કરેં.

ભાવાર્થ :- ઈસ શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ. ઈસ અલંકાર મેં સુનતે સમય વિરોધ માલૂમ હોતા હૈ, પર બાદ મેં અર્થ કા વિચાર કરને સે ઉસકા પરિહાર હો જાતા હૈ. દેખિયે-જો અપને સ્વરૂપ મેં સ્થિત હોગા, વહ સર્વવ્યાપક કેસે હોગા? યહ વિરોધ હૈ; પર ઉસકા પરિહાર યહ હૈ કિ પુરાણ પુરુષ, આત્મ-પ્રદેશોં કી અપેક્ષા અપને સ્વરૂપ મેં હી સ્થિત હૈ, તથાપિ ઉનકા જ્ઞાન સબ જગહ કે પદાર્થોં કો જ્ઞાનતા હૈ; ઈસલિયે જ્ઞાન કી અપેક્ષા સર્વગત હૈ.

જો સંપૂર્ણ વ્યાપારોં કો જ્ઞાનનેવાલા હૈ. વહ પરિગ્રહરહિત કેસે હો સકતા હૈ? યહ વિરોધ હૈ; ઈસકા પરિહાર યહ હૈ કિ આપ સર્વ પદાર્થોં કે સ્વાભાવિક અથવા વૈભાવિક પરિવર્તનોં કો જ્ઞાનતે હુએ ભી કર્મોં કે સંબંધ સે રહિત હૈ. ઈસી તરહ દીર્ઘાયુ સે સહિત હોકર ભી બુઢાપે સે રહિત હૈ, યહ વિરોધ હૈ; ઈસકા પરિહાર ઈસ તરહ હૈ કિ મહાપુરુષોં કે શરીર મેં વૃદ્ધાવસ્થા કા વિકાર નહીં હોતા અથવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ કી અપેક્ષા વે કભી ભી જીર્ણ નહીં હોતે. ઈસ તરહ ઈસ શ્લોક મેં વિઘ્ન બાધાઓં સે અપની રક્ષા કરને કે લિયે પુરાણ પુરુષ સે પ્રાર્થના કી ગયી હૈ. ૧.

કાવ્ય-૧ ઉપર પ્રવચન

પહેલો શ્લોક. (કાવ્ય)

(ઉપજાતિ છંદ)

સ્વાત્મસ્થિતઃ સર્વગતઃ સમસ્ત-

વ્યાપારવેદી વિનિવૃત્તસઙ્ગઃ।

પ્રવૃદ્ધકાલોઽપ્યજરો વરેણ્યઃ,

પાયાદપાયાત્પુરુષઃ પુરાણઃ।।

હે પુરાણપુરુષ! એમ કરીને ઉપાડ્યું છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઋષભદેવને પણ આ કાળના આદ્ય બ્રહ્મા ધર્મના કર્તા. આમ પુરાણપુરુષ છે એ. આમ જોઈએ તો આત્મા પુરાણપુરુષ છે. ચૈતન્યમૂર્તિ અનાદિઅનંત પુરાણપુરુષ, અનાદિઅનંત ભગવાન આત્મા છે. એને લઈને ઉદ્દેશીને વાત કરી છે. 'પુરુષઃ પુરાણઃ' એનો અર્થ જરી ટીકાકારે એવો પહેલો કર્યો કે પુરુષ પ્રમાણ

છે ને? પુરાણ પુરુષ શ્રીમદ્ આદિ બ્રહ્મા. પુરિષ ઈતિ અથો પુરુષઃ. આવે છે ને ભાઈ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાયમાં? પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાયમાં. એમાં હશે સંસ્કૃત ટીકા છે ને? હા, એમાં છે. આમાં ઈ જ છે ને.

પોતાના ચૈતન્યપુર, આનંદપુરમાં જે શયન કરે એને પુરુષ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? વિકાર અને પુણ્ય-પાપમાં શયન કરીને સૂતા તેને નપુંસક કહેવામાં આવે છે. ભગવાન આત્મા અનંત જ્ઞાનાદિ ચૈતન્યપુર, એમાં જે શયન નામ એકાકાર થઈને રમે એને પુરાણ પુરુષ એવા આત્માને પુરાણ પુરુષ કહેવામાં આવે છે. ભગવાનને પણ પુરાણ પુરુષથી સંબોધીને ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.

‘સ્વાત્મસ્થિતઃ અપિ સર્વગતઃ’ ‘હે નાથ! આપ આત્મસ્વરૂપમે સ્થિત હોકર ભી સર્વવ્યાપક...’ આમ જુઓ તો આત્માના સ્વરૂપમાં આમ સ્થિત છો. આમ જોઈએ તો વિરોધ (દેખાય છે). આ વિરોધ પરિહાર, આ ઝેરનો વિરોધ છે ને એનો પરિહાર કરવા, આ વિરોધ પરિહાર અલંકારે આ સ્તુતિ કરી છે. હે ભગવંત! ‘આત્મસ્વરૂપમે સ્થિત હોકર ભી સર્વવ્યાપક...’ નામ બધાને જાણવાની તાકાત (છે તેથી) આપ સર્વવ્યાપી છો. ‘સબ વ્યાપારોકે જ્ઞાનકાર હોકર ભી...’ હે નાથ! બધા વેપારો જગતના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના બધાના જાણકાર હોવા છતાં પણ ‘પરિગ્રહ સે રહિત હો.’ કોઈ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આપને પરની પક્કડમાં આવતી નથી. પક્કડ ક્યો નથી કોઈનો. જાણે બધાને, પક્કડ નહિ કોઈનો. સમજાય છે કાંઈ?

વળી ‘દીર્ઘાયુવાલે હોકર ભી બુઢાપા સે રહિત...’ હે નાથ! આપનું આયુષ્ય પણ મોટું હતું. છતાં વૃદ્ધાવસ્થા આપને આવી નહોતી. તીર્થકરને વૃદ્ધાવસ્થા ન હોય. જીર્ણ-શીર્ણ શરીર થાય એવું હોઈ ન શકે. એમ ભગવાન આત્મા અનાદિનો અનંત અનાદિ કાળનો હોવા છતાં એમાં એક પણ ગુણ ને પર્યાયોના જીર્ણ-શીર્ણ થયો નથી. બુઢાપો આત્માને લાગુ પડતો નથી. સમજાણું કાંઈ? અનાદિઅનંત નિત્યાનંદ પ્રભુ! જે ગમે તેટલો કાળ હો તો એમાં જીર્ણ લાગુ થાય કે જીર્ણતા થઈને આ શરીરમાં કાંચળી આદિ પડી જાય છે ને આ ચામડીમાં? એમ દ્રવ્ય સ્વભાવમાં ક્યાંય અપૂર્ણતા કે કાંઈ મોળપ કે કરમાતું હશે? એવો ને એવો ચિદ્ધન ભગવાન (રહેલો છે). આ એની સ્તુતિ કરવા હું ઊભો થયો છું. એમ ધનંજય કવિ કહે છે. અને આમ ઋષભદેવ ભગવાન...

ઋષભદેવનો ખરો અર્થ એ તો ભગવાનના નામથી પામે છે. બાકી આત્માને ઋષ્યતિ ઈતિ, ગચ્છતિ ઈતિ પરમપદં ઈતિ ઋષભઃ. સમજાય છે આ કાંઈ? આ ભગવાન જ આત્મા પોતાના પરમપદને પ્રાપ્ત કરે માટે આ આત્માનું નામ જ ઋષભ છે. ભારે ભાઈ બિરૂદ એના! ચૈતન્ય... બાપા! પણ તારી વાત શું કરવી? પૂર્ણાનંદ પ્રભુ એક સમયમાં એની અંદર આખું રૂપ ધ્રુવ છે. એમાં વિભાવ અને સ્વભાવની અનેક પર્યાયો પ્રગટે છતાં એની પક્કડ અને

પરિગ્રહ ધ્રુવમાં છે નહિ. એવો ભગવાન આત્મા ‘દીર્ઘયુવાલે હોકર ભી બુઢાપા સે રહિત શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન પુરુષ ભગવાન ઋષભનાથ...’ શ્રેષ્ઠ ચૈતન્યપ્રભુ ભગવાન પુરાણપુરુષ ‘હમ સબકો...’ જુઓ! ‘ન:’ શબ્દ પડ્યો છેને? ‘હમ સબકો વિનાશ સે બચાવે.’ એ વિકારી પર્યાય સે બચાવે. ચૈતન્યપ્રભુને વિનંતી કરે કે અરે..! નાથ! જાગ અને પૂર્ણ તારું સ્વરૂપ એમાં કાંઈ પૂર્ણ-અપૂર્ણતા (નથી.) તારા બજાનામાં કાંઈ ખોટ નથી. અમને હે આત્મા! આ વિકારનો નાશ કર અને વિકારથી અમને બચાવ. ભગવાનની સ્તુતિથી એમ કહેવામાં આવે છે કે હે પ્રભુ! અમને વિકારથી બચાવ.

‘ભાવાર્થ :- શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ. ઈસ અલંકાર મેં સુનતે સમય વિરોધ માલૂમ હોતા હૈ. પર બાદ મેં અર્થ કા વિચાર કરને સે ઉસકા પરિહાર હો જાતા હૈ. દેખિયે — જો અપને સ્વરૂપ મેં સ્થિત હોગા વહ સર્વવ્યાપક કેસે હોગા?’ આ વિરોધ... વિરોધ... વિરોધ. ‘વહ વિરોધ પર ઉસકા પરિહાર યહ હૈ કિ પુરાણપુરુષ આત્મપ્રદેશકી અપેક્ષાસે અપને સ્વરૂપમેં સ્થિત હૈ.’ ભગવાન પણ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત છે અને આ આત્મા પણ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનાદિ સ્થિત છે. ‘અપને સ્વરૂપમેં સ્થિત હૈ. પર ઉનકા જ્ઞાન સબ જગહ કે પદાર્થોકો જ્ઞાનતા હૈ;...’ ભગવાનનું જ્ઞાન બધાને જાણે છે. જુઓ! આ વિરોધ થઈ ગયો. સ્થિત અહીંયાં, જાણે બધાને. જાણે બધાને, સ્થિત અહીં. એમ પ્રભુ! તારો સ્વભાવ તો પૂર્ણ અસંખ્ય પ્રદેશમાં વ્યાપક છે. પણ છતાં એની તાકાત ત્રણ કાળ, ત્રણ લોકને એક સમયમાં વિકલ્પ વિના જાણવાની તાકાત છે. એવો ચૈતન્ય પ્રભુ અનાદિથી સર્વજ્ઞ પરમાત્મસ્વભાવ પોતાનો બિરાજી રહ્યો છે. આ એનો વિશ્વાસ કરીને અનુભવ કરવો એ એની ભક્તિ છે. ‘ઈસલિયે જ્ઞાનકી અપેક્ષા સર્વગત હૈ.’

‘જો સંપૂર્ણ વ્યાપારોં કા જ્ઞાનનેવાલા હૈ.’ જગતના ચાર ગતિના ભવ્ય જીવો અને ચૌર્યાસીના અવતારના બધા પ્રાણીઓ અને જડ અનંતા, એના દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનું પરિણામન બધું ભગવાનના જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. વ્યાપારોં સે જ્ઞાનતા હૈ સબ પદાર્થોં કો. ‘વ્યાપારોં કો જ્ઞાનનેવાલા હૈ, વહ પરિગ્રહરહિત કેસે હો સકતા હૈ?’ બધા વ્યાપારને જાણે અને પરિગ્રહ નહિ. ભારે ભાઈ!

‘યહ વિરોધ હૈ; ઈસકા પરિહાર યહ હૈ કિ સર્વ પદાર્થોં કે સ્વાભાવિક અથવા વૈભાવિક પરિવર્તનોં કો જ્ઞાનતે હુએ ભી...’ આપને સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક પર્યાયનો સંબંધ નથી. એમ કર્મનો પણ સંબંધ આપને નથી. ‘ઈસી તરહ દીર્ઘયુસે સહિત હોકર ભી બુઢાપે સે રહિત હૈં,...’ લ્યો! દીર્ઘયુ છે છતાં આત્માને બુઢાપો અને વૃદ્ધાવસ્થા કોઈ દિ’ આવતી નથી. ‘યહ વિરોધ હૈ; ઉસકા પરિહાર યહ હૈ કિ મહાપુરુષોંકે શરીરમેં...’ મહા ઉત્તમ પુરુષોના શરીરમાં, મહા ઉત્તમ પુરુષ એવા આત્મામાં ‘વૃદ્ધાવસ્થાકા વિકાર નહીં હોતા...’ જીર્ણતા હોતી (નહીં).

‘અથવા શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપકી અપેક્ષા વે કભી ભી જીર્ણા નહીં હોતે.’ જુઓ! એ પણ અર્થ કર્યો છે. શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ઘણો કાળ ગયો... ઘણો કાળ ગયો માટે કાંઈ જીર્ણ-શીર્ણ કાંઈ કરચલી-બરચલી પડતી હશે ગુણમાં? ના. ‘ઈસ તરહ સ્લોકમેં વિદ્ન બાધાઓં સે અપની રક્ષા કરને કે લિયે...’ જુઓ! વાત તો આમ છે. પર્યાયમાં વિકાર છે અને બાહ્યમાં સંયોગમાં પ્રતિકૂળતા હો. આ બેયથી ‘રક્ષા કરને કે લિયે પુરાણપુરુષ સે પ્રાર્થના કી ગઈ હૈ.’ અનાદિઅનંત ભગવાનની પ્રાર્થના આમ પરમાત્મા તીર્થકરદેવની પ્રાર્થના કરી છે. સમજાણું? એની કથામાં કાંઈક વાત છે ખરી. હવે સાચી-ખોટી કાંઈ (ખબર નથી). ભક્તામર છે ને ભાઈ? ભક્તામરનું નથી આ હરિભાઈનું પુસ્તક? હરિભાઈએ છપાવ્યું છે એમાં બધી કથાઓ લીધી હતી.

એ પોતે ધનંજયે એક નામમાળા બનાવેલી, નામ માળા. થોડી. અને એ વખતે ઉચ્ચૈનમાં ભોજ રાજા હતા ને? શું કહેવાય આ? રાજા ભોજ, રાજા ભોજ. એને વિદ્વાતાનો બહુ શોખ હતો. વિદ્વાનોને મળું. એમાં એક કાળિદાસ જે કવિ હતા એને કાળી દેવી પ્રસન્ન હતી અને ઘણું બનાવેલું. એમાં કોઈ ગામનો એક શેઠ હશે. એના નાના છોકરાએ ધનંજયે બનાવેલી નામમાળા કંઠસ્થ કરેલી. છોકરાએ. કંઠસ્થ કરેલી અને એ છોકરાને લઈને રાજમાં ગયા તો રાજાએ તો અનુકૂળ હતો ને બધાને? પધારો શેઠ સાહેબ પધારો! એમ માન આપ્યું. છોકરાને ઓલી નામમાળા કંઠસ્થ હતી એ બોલાવી. આ છોકરો.. આટલું શું એને આવડે છે કાંઈ? કહે હા, એક નામમાળા છે એ કંઠસ્થ છોકરાએ કરી છે. બીજો તો અભ્યાસ નથી. રાજા કહે પણ એ નામમાળા એ નામ ગ્રંથનું મેં સાંભળ્યું નથી અત્યાર સુધી. હું તો બધા ગ્રંથનો જાણનાર છું. અત્યારે ચાલે છે એટલા બધા પંડિતોના. આ કોણ છે? સાહેબ! એક ધનંજય નામના આપની નગરીમાં મહાકવિ સમર્થ છે. એણે એક નામમાળા બનાવી છે. એ ઓલા કાળિદાસને સહન થયું નહિ. એ વાણિયા શું જાણે વળી નામને, વિદ્યાને? સમજાણું?

બ્રાહ્મણો એના વિદ્યાના પારંગત અને વેદ ને વેદના જાણનાર પારંગત છે. વાણિયાને વળી વિદ્યા કેવી? એ તો સાહેબ અમારી નામ મંજરી છે. અમારી નામ મંજરી છે. અમારી બનાવેલી છે. સમજાણું? ત્યારે કહે, બોલાવો ધનંજયને. બોલાવ્યા ધનંજયને. કહે, શું છે આ? સાહેબ! મેં બાળક માટે નામમાળા બનાવી છે. એ લોકો માથે હડતાળ ફેરવવા માટે, મારું નામ ભૂંસાડવા માટે એનું નામ નામ મંજરી આપ્યું છે. તપાસ કરો એ વસ્તુની. તપાસ કરતા તો નીકળી કે ઓહોહો..! આવા પુરુષ ગામમાં મારે અને શેઠ તમે મને દર્શન કરવા પણ ન આવો. મારી પાસે આવો નહિ. અને અમે કોણ છીએ તમે ગામમાં એની ખબરે અમને પડે નહિ. સાહેબ! અમારે શું કામ? અમને તો અમારા ધંધા હારે કામ. અમારે બીજા હારે (શું કામ હોય?) આજ આપના દર્શન થયા એટલે આપને આ વાત કરું છું.

એ ધનંજયે એકાકાર ભક્તિમાં છોકરાના બેહોશ પડેલાને પ્રજા... એમ ભગવાન આત્માની

પર્યાય બેહોશ થયેલી છે. સમજાણું કાંઈ? એમાં અંતરથી ઉદ્ધાસ આવતો, ચૈતન્યપ્રભુ ભગવાનની ભક્તિમાં જોડાતો એ બેહોશનો નાશ થઈ જાય છે. એમાં સ્તુતિ કરતાં... કરતાં... કરતાં... કરતાં... એને ઈચ્છા પણ નથી, વરદાન માગતા નથી, મારે કાંઈ જોઈતું નથી. પણ ભક્તિમાં કુદરતે એવો નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ થઈ ગયો. બાળકનું ઝેર એની મેળાએ વગર માગ્યે, વગર ઈચ્છે... શેઠી! ઊતરી ગયું. એમ આત્માના અંદરના જ્ઞાન અને ધ્યાનના ઉદ્ધાસથી વગર માગણીએ કે મારે આનો નાશ થાય કે ઠીક (થાય) એમ પણ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ મિથ્યા ભ્રાંતિ અને મોહના રાગ-દ્રેષના ભાવનો સહેજે સ્વભાવની ધૂનમાં એનો નાશ થાય છે એવો ભગવાન આત્મા બિરાજે છે. ભગવાનની ભક્તિમાં બહારથી પણ નાશ થયો એવો વ્યવહાર પણ સાથે રહ્યો છે.

કાવ્ય-૨

परैरचिन्त्यं युगभारमेकः,
स्तोतुं वहन्योगिभिरप्यशक्यः।
स्तुत्योऽद्य मेऽसौ वृषभो न भानोः,
किमप्रवेशे विशति प्रदीपः॥

જિસને પર-કલ્પનાતીત, યુગ-ભાર અકેલે હી ઝેલા,
જિસકે સુગુણ-ગાન મુનિજન ભી, કર નહિં સકે એક બેલા.
ઉસી વૃષભ કી વિશદ વિરદ યહ, અલ્પબુદ્ધિ જન રચતા હૈ,
જહાં ન જાતા ભાનુ વહાં ભી, દીપ ઉજેલા કરતા હૈ.

અન્વયાર્થ :- (પરૈઃ) દૂસરોં કે દ્વારા (અચિન્ત્યમ્) ચિંતવન કરને કે અયોગ્ય (યુગભારમ્) કર્મયુગ કે ભાર કો (એકઃ) અકેલે હી (વહન) ધારણ કિયે હુએ તથા (યોગિભિઃ અપિ) મુનિયોં કે દ્વારા ભી (સ્તોતુમ્ અશક્યઃ) જિનકી સ્તુતિ નહીં કી જાત સકતી હૈ—એસે (અસૌ વૃષભઃ) વે ભગવાન વૃષભનાથ (અદ્ય) આજ (મે સ્તુત્યઃ) મેરે દ્વારા સ્તુતિ કરને કે યોગ્ય હૈં અર્થાત્ આજ મેં ઉનકી સ્તુતિ કર રહા હું, સો ઠીક હૈ. (ભાનોઃ) સૂર્ય કા (અપ્રવેશ) પ્રવેશ નહીં હોને પર (કિમ્) ક્યા (પ્રદીપઃ) દીપક (ન વિશતિ) પ્રવેશ નહીં કરતા? અર્થાત્ કરતા હૈ.

ભાવાર્થ :- ભગવાન! યહાં જબ ભોગભૂમિ કે બાદ કર્મભૂમિ કા સમય પ્રારંભ

હુઆ થા, ઉસ સમય કી સબ વ્યવસ્થા આપ અકેલે હી કર ગયે થે. ઈસ તરહ આપ કી વિલક્ષણ શક્તિ કો દેખકર યોગી ભી કહ ઉઠે કિ મેં આપ કી સ્તુતિ નહીં કર સકતા, પર આજ મેં આપ કી સ્તુતિ કર રહા હું. ઈસકા કારણ મેરા અભિમાન નહીં હૈ, પર મેં સોચતા હું કિ જિસ ગુફા મેં સૂર્ય કા પ્રવેશ નહીં હો પાતા, ઉસ ગુફા મેં ભી દીપક પ્રવેશ કર લેતા હૈ. યહ ઠીક હૈ કિ દીપક, સૂર્ય કી ભાંતિ ગુફા કે સબ પદાર્થો કો પ્રકાશિત નહીં કર સકતા; ઉસી તરહ મેં ભી યોગિયોં કી તરહ આપ કી પૂર્ણ સ્તુતિ નહીં કર સકુંગા, કિર ભી મુજ મેં જિતની સામર્થ્ય હૈ, ઉસસે બાજ ક્યોં આઉં? ૨.

કાવ્ય-૨ ઉપર પ્રવચન

બીજો શ્લોક. (કાવ્ય) બોલો લ્યો.

પરૈરચિન્ત્યં યુગભારમેકઃ,

સ્તોતું વહન્યોગિભિરપ્યશક્યઃ।

સ્તુત્યોઽદ્ય મેઽસૌ વૃષભો ન ભાનોઃ,

કિમપ્રવેશે વિશતિ પ્રદીપઃ।।

લ્યો! ‘અદ્ય મે અસૌ વૃષભો આદિ બ્રહ્મા’ એની સ્તુતિ કરું છું. આદિ બ્રહ્મા છે ને ટીકામાં? આદ્ય બ્રહ્મા. કેવા હતા એ ભગવાન? ‘દૂસરોં કે દ્વારા ચિંતવન કરને કે અયોગ્ય હૈ.’ હે ભગવાન! બીજા દ્વારા આપ ચિંતવનમાં આવી શકો એવા નથી. ભગવાન આત્મા પણ કલ્પનામાં, ચિંતવનમાં આવી શકે એવો નથી. વચનાતીત છે, કલ્પનાતીત છે, મનાતીત છે. એકલો સ્વસંવેદન આનંદકંદથી જણાય એવો છે. એવો ભગવાન આત્મા અને પોતે પર પરમાત્મા. બેય ‘દૂસરોં કે દ્વારા ચિંતવન કરને કે અયોગ્ય હૈ.’ ‘યુગભારમ્’ ‘કર્મ કે ભાર કો અકેલે હી ધારણ કિયે હુએ...’ હૈ. ત્યારે કર્મયુગ હતો અને કર્મભૂમિ જ્યારે થઈ એ બધા ભરત ક્ષેત્રનો ભાર આપે નિર્વાહ કર્યો છે. એકલા કલ્પવૃક્ષ આદિ જ્યારે ગયા, ત્યારે હે પ્રભુ! આપે બધાનો નિર્વાહ કર્યો. એમ આત્મામાં એકલું ચિંતવન, એકલા આનંદ અને સ્વરૂપની એકાગ્ર થતાં, બધા ભાવ, શુદ્ધનો ભાર આત્મા હોઈ શકે. એ વિકલ્પ અને નિમિત્તના ભાર નથી કે એ આત્માની શાંતિનું વહન કરી શકે. શેઠી!

‘કર્મયુગ કે ભાર કો અકેલે હી ધારણ કિયે હુએ...’ પેલું આવે છેને કલ્પવૃક્ષ ને? અંદરમાં એ છે. ‘કલ્પવૃક્ષ આદિ અભાવેન પ્રાણી આજિવિકા...’ પ્રાણીને આજીવિકા ન થઈ. ભગવાન પાસે પોકાર કરતા ગયા. હે પ્રભુ! આ બધું શું થયું આ? આજીવિકા

અમારા સાધન કલ્પવૃક્ષ સૂકાય છે. અમારે જે ચીજ જોઈએ. તે એમાં આવતી કે મળતી નથી. એ ભગવાન પાસે ગયા તો બધાની આજીવિકા (કરી દીધી). એવા વિકલ્પો આવ્યા અને એ જાતના પુણ્યનો યોગ અને નિમિત્ત થયા. સમજાય છે કાંઈ? જુઓ! એમાં ય ઊંઘ મારે છે કેટલાક કે ભગવાને પહેલું જગતને આ બતાવ્યું. કૃષિકર્મની વગેરે વિદ્યા આદિ. સમજાય છે? ભાઈ! એ વાતમાં એવી વાત છે કે એને એ જાતના પર્યાયો બહારમાં થવાના હોય. અહીંયાં એ જાતનો વિકલ્પ હતો, એ જાતનું કથન નીકળી ગયું. પોતે તો કલ્પવૃક્ષમાં અને અંતર આત્માની ધૂનમાં ને એકાગ્રતામાં છે. પણ જગતના એવા પુણ્યને લઈને એવું થયું. એમ પવિત્રતામાં પણ એ કલ્પવૃક્ષ સમાન ભગવાન આત્મા, એની એકાગ્રતાની ધૂન કરતા મહા ચૈતન્ય અસાધારણ કારણ પ્રભુ, આ એની ભક્તિ કરતાં કલ્પવૃક્ષના બહારના સાધન તૂટ્યા, સામગ્રી તૂટી, શરીર જીર્ણાદિ થયું અને પુણ્ય ખૂટ્યા હોય પણ પવિત્રતા સ્વભાવને આશ્રયે પ્રગટે કે કોઈની એને જરૂર પડે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? કોઈની જરૂર નહિ એવો ભગવાન આત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ પૂર્ણાનંદથી ભરચક ભરેલો છે.

અહીં ભગવાનની વ્યવહારથી વાત કરે છે. પ્રભુ! ‘યોગિભિઃ અપિ’ ‘મુનિયોં કે દ્વારા ભી જિનકી સ્તુતિ નહીં કી જા સકતી હૈ.’ મુનિઓ પણ શું કરે? અંદર સમાઈ ગયા. અંદર એક જ ઉપાય. મુનિથી પણ આપની સ્તુતિ (ન થઈ). ૩૩-૩૩ સાગર સુધી સ્વાધ્યાયના ભાવો કર્યા. સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો, પણ કાંઈ પાર પડ્યો નહિ. એ અંદર સમાયે પાર (આવે), બાકી કોઈ રીતે પાર પડે એવું નથી. એવા ‘મુનિયોં કે દ્વારા ભી જિનકી સ્તુતિ નહીં કી જા સકતી હૈ — એસે વે ભગવાન વૃષભનાથ આજ મેરે દ્વારા સ્તુતિ કરને કે યોગ્ય હૈં.’ મુનિઓ દ્વારા સ્તુતિ થતી નથી એની મારા દ્વારા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે. ‘અર્થાત્ આજ મૈં ઉનકી સ્તુતિ કર રહા હું, સો ઠીક હૈ. સૂર્ય કા પ્રવેશ નહીં હોને પર...’ જ્યાં સૂર્ય ન હોય ત્યાં ‘દીપક પ્રવેશ નહીં કરતા?’ દીપકથી અંજવાળું નથી થતું. સૂર્ય ન હોય ત્યાં સુધી દીપકથી અંજવાળું થાય કેમ? હે ભગવાન! પૂર્ણ પરમાત્મા અંતરમાં પ્રગટરૂપે પડ્યા છો એ તો બહાર આવે નહિ. પણ અમારી વર્તમાન પ્રગટ પર્યાય દ્વારા, દીપક દ્વારા અમારા ચૈતન્યની જાતની અમે સંભાળ લઈ શકીએ છીએ. સમજાય છે કાંઈ? ક્યા ‘દીપક પ્રવેશ નહીં કરતા?’

‘હે ભગવંત! યહાં જબ ભોગભૂમિકે બાદ કર્મભૂમિકા સમય પ્રાપ્ત હુઆ થા, ઉસ સમય કી સબ વ્યવસ્થા આપ અકેલે હી કર ગયે?’ જુઓ! વ્યવસ્થા કરી શકાતી હશે કે નહિ? શેઠી! એ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધના વ્યવહારના કથનનું મહત્પાણું બતાવ્યું છે. ‘ઈસ તરહ આપકી વિલક્ષણ શક્તિ કો દેખકર યોગી ભી કહ ઉઠે કિ મૈં આપકી સ્તુતિ નહીં કર સકતા,...’ ઓ..હો..! એમનો વ્યવહાર, એમનો નિશ્ચય, એમના પુણ્ય, એનું શરીર પરમ ઔદારિક, એની વાણી મીઠી મધુરી આદિ કોઈ વાતનું હું વર્ણન કરી શકું

એવી મારામાં તાકાત નથી. ઈન્દ્ર પણ હારી ગયા એ પછી કહેશે. સમજાણું? ‘આપકી સ્તુતિ નહીં કી જાતી,...’ હે ભગવાન ઋષભનાથ! ‘આજ મેરે દ્વારા સ્તુતિ કરને યોગ્ય’ ‘સૂર્યકા પ્રવેશ નહીં હો પાતા,...’ દીવાનો પ્રવેશ નથી. એમ સર્વ વ્યવસ્થા જ્યારે આપે કરી, ‘ઇસ તરહ આપકી વિલક્ષણ શક્તિ કો દેખકર યોગીઓ ભી કહ ઉઠે કિ... પર આજ મેં આપકી સ્તુતિ કર રહા હું.’ મારું જોર ચૈતન્યપ્રભુમાં છે અને આપની ભક્તિમાં છે. ભલે બીજા ન કરી શક્યા પણ હું તો કરવા તૈયાર થયો છું. સમજાય છે કાંઈ?

‘ઇસકા કારણ મેરા અભિમાન નહીં, પર મેં સોચ રહા હું કિ જિસ ગુફા મેં સૂર્ય કા પ્રવેશ નહીં હો પાતા,...’ જે ગુફામાં સૂર્યનો પ્રવેશ નથી ‘ઉસ ગુફા મેં ભી દીપક પ્રવેશ કર લેતા હૈ. યહ ઠીક હૈ કિ દીપક, સૂર્ય કી ભાંતિ ગુફા કે સબ પદાર્થો કો પ્રકાશિત નહીં કર સકતા; ઉસી તરહ મેં ભી યોગિયોં કી તરહ આપકી પૂર્ણ સ્તુતિ નહીં કર સકુંગા, ફિર ભી મુજમેં જિતની સામર્થ્ય હૈ, ઉસસે બાજ ક્યોં આઉં?’ બાજનો અર્થ શું છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઈસસે નહીં ચૂકુંગા. જેટલી મારી શક્તિમાં છે એનાથી હું ચુકીશ નહિ. બરાબર મારા પુરુષાર્થ દ્વારા આત્માને મેળવી લઈશ. ભગવાન! આપની પણ ભક્તિ કરીશ અને મારો સ્વભાવ પૂર્ણ છે એને પણ મારા પ્રયત્ન દ્વારા હું મેળવીશ. એવો મને હરખ અને વિશ્વાસ છે. એવો મને વિશ્વાસ છે અને એવો મને હરખ છે એમ કહે છે. સમજાણું?

અધ્યાત્મમાં એમ છે મૂળ તો. પરમાત્મસ્વભાવ આત્માનો ચિંતવન .. નથી. છતાં હું અંતર સાધક દ્વારા, સ્વભાવ દ્વારા, તેનો અનુભવ કરવા તૈયાર થયો છું. ભલે આખો સૂર્ય પ્રભુ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ કેવળજ્ઞાનની કે સૂર્ય પ્રભુ આત્મા બહાર ન આવે. પણ મારી જ્ઞાનની સ્વસંવેદનશક્તિ દ્વારા—દીવા દ્વારા આપને હું પહોંચી વળીશ અને આપના પૂર્ણ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરીને હું પણ મોક્ષ જવાનો છું.

કાવ્ય-૩

તત્યાજ શક્રઃ શકનાભિમાનં,
નાહં ત્યજામિ સ્તવનાનુબન્ધમ્।
સ્વલ્પેન બોધેન તતોઽધિકાર્થં,
વાતાયનેનેવ નિરૂપયામિ।।

શક સરીખે શક્તિવાન ને, તજા ગર્વ ગુણ ગાને કા,
કિન્તુ ન મેં સાહસ છોડૂંગા, વિરદાવલી બનાને કા.
અપને અલ્પજ્ઞાન સે હી મેં, બહુત વિષય પ્રકટાઉંગા,
ઈસ છોટે વાતાયન સે હી, સારા નગર દિખાઉંગા.

અન્વયાર્થ :- (શક્ર) ઈન્દ્ર ને (શકનાભિમાનમ્) સ્તુતિ કર સકને કી શક્તિ કા અભિમાન (તત્યાજ) છોડ દિયા થા કિન્તુ (અહમ્) મેં (સ્તવનાનુબન્ધમ્) સ્તુતિ કે ઉદ્યોગ કો (ન ત્યજામિ) નહીં છોડ રહા હું. મેં (વાતાયનેન ઇવ) ઝરોખે કી તરહ (સ્વલ્પેન બોધેન) થોડે સે જ્ઞાન કે દ્વારા (તતઃ) ઉસસે (અધિકાર્થમ્) અધિક અર્થ કો (નિરૂપયામિ) નિરૂપિત કર રહા હું.

ભાવાર્થ :- જિસ તરહ છોટે સે ઝરોખે મેં ઝાંકકર ઉસસે કઈ ગુણી બડી વસ્તુઓં કા વર્ણન કિયા જાતા હે, ઉસી તરહ મેં ભી અપને અલ્પજ્ઞાન સે જાનકર આપ કે ગુણોં કા વર્ણન કર રહા હું. મુજે અપને ઈસ અનોખી સૂઝ પર હર્ષ ઓર વિશ્વાસ દોનોં હે, ઈસલિયે મેં ઈન્દ્ર કી તરહ અપની શક્તિ કો નહીં છિપાતા. ૩.

કાવ્ય-૩ ઉપર પ્રવચન

ત્રીજી. (ત્રીજું કાવ્ય)

તત્યાજ શક્રઃ શકનાભિમાનં,
નાહં ત્યજામિ સ્તવનાનુબન્ધમ્।
સ્વલ્પેન બોધેન તતોઽધિકાર્થં,
વાતાયનેનેવ નિરૂપયામિ।।

એનું હિન્દી છે આમાં બીજાએ કરેલું. આપણે આમાં પણ છે. સ્તવનમાળા છેને? સ્તવનમાળામાં એ બીજાનું કરેલું છે હિન્દી. એક સ્તવનમાળા છે આમાં એ બીજાનું કરેલું છે.

શક સરીખે શક્તિવાન ને, તજા ગર્વ ગુણ ગાને કા,
કિન્તુ મેં ન સાહસ છોડૂંગા, વિરદાવલી બનાને કા.
અપને અલ્પજ્ઞાન સે હી મેં, બહુત વિષય પ્રગટાઉંગા,
ઈસ છોટે વાતાયન સે હી, સારા નગર દિખાઉંગા.

જુઓ! આ હિન્દી છે તમારે હિન્દીવાળાને જરી (સહેલું પડે). ‘શક્ર’ નામ દેવેન્દ્ર. ‘ઈન્દ્ર ને સ્તુતિ કર સકને કી શક્તિ કા અભિમાન છોડ દિયા...’ હે નાથ! શું સ્તુતિ કરું? ક્યાં આપના ગુણ! મારી દષ્ટિમાં પૂર્ણ તો આવતા નથી. હું શું સ્તુતિ કરી શકું? સાધક છે ને? સમ્યજ્ઞ છે. કાંઈ પૂર્ણ ગુણ પ્રગટ થયા નથી. એવા શક નામ સામર્થ્યવાળો આત્મા,

પર્યાયમાં સમર્થ હોવા છતાં, એ પૂર્ણને પહોંચી શકતો નથી. માટે કહે છે, હું સ્તુતિ કરવાનો વિકલ્પ છોડી દઉં છું.

એમ 'શક્તિને સ્તુતિ કરને કી શક્તિ કા અભિમાન છોડ દિયા થા કિન્તુ મૈં સ્તુતિ કે ઉદ્યોગ કો નહીં છોડ રહા હૂં.' સ્તુતિનો ઉદ્યોગ નહિ છોડું. અંતરાત્મા એ પણ સ્તુતિ કરતાં... કરતાં... કરતાં... અંતરમાં ઠરી ગયા અને ત્યારે તે પરમાત્મપદને પામ્યા. હું પણ હવે સ્તુતિ કરતા પાછો હઠીશ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આત્માનો સ્વભાવ પૂર્ણ પરમાત્મા, પરમબ્રહ્મ અખંડાનંદ એની સ્તુતિ ને ભક્તિમાં એકાગ્ર થયેલો હું, હવે પાછો હઠીશ નહિ. પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યે, મારો પૂર્ણ પુરુષાર્થ ત્યારે પ્રાપ્ત થશે. એ વિના હવે પાઠો હઠીશ નહિ. લ્યો! આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં શેઠ પોતે ભગવાનની ભક્તિ કરતાં, આટલો પુરુષાર્થ ઉછાળે છે.

મહાકવિ ભક્તરાજ છે. ધનંજય એનું નામ, જુઓને ધનંજય! એક કોર ધન્ય એનો આત્મા અને જય જેનો થયો. સમજાય છે કાંઈ? પ્રભુ! ઈન્દ્રને સ્તુતિ કરને કા અભિમાન છોડ દિયા. 'મૈં સ્તુતિ ઉદ્યોગ કો નહીં છોડ રહા હૂં. મૈં ઝરોખેં કી તરહ...' ઝરોખું હોય ને નાની આંખ આમ ઝરોખું જોવાનું. 'ઝરોખે કી તરહ થોડે સે જ્ઞાન કે દ્વારા અધિક અર્થ કો ઝરોખે ઓર જ્ઞાનસે અધિક અર્થકો નિરૂપિત કર રહા હૂં.' દેખો! નાના ઝરોખામાં બેઠી એણે અર્થ પૂરો નથી લીધો. પાઠમાં છેલ્લું છે, જુઓ! ... એક નાના કાણામાંથી હું અનેક હાથી જોઈ શકીશ. છિદ્ર તો નાનું હોય આમ. પણ એમાંથી અનેક ગજ, મોટા ગજ—હાથી એનાથી હું જોઈ શકીશ. એમ હે ભગવાન! આપની સ્તુતિ કરતાં.. કરતાં કરતાં મારું જ્ઞાન તો અલ્પ છે, અલ્પ બુદ્ધિ છે પણ મોટો ગજ હાથી જેવો આત્મા, એના પૂર્ણ ગુણની હું સ્તુતિ કરવા તૈયાર થયો છું. અલ્પ જ્ઞાન દ્વારા મહા સર્વજ્ઞની સ્તુતિ હું કરીશ. સર્વજ્ઞ દ્વારા સર્વજ્ઞની સ્તુતિ ક્યાં થાય છે? મારા અલ્પ જ્ઞાન દ્વારા આપની સ્તુતિ કરીશ પરમાત્માની વિકલ્પથી વ્યવહારથી વાત છે. નિશ્ચયથી પોતાના સ્વભાવની સ્તુતિ કરીશ. ભલે જ્ઞાન થોડું પાંચ સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ થોડું હોય. પણ કેવળજ્ઞાનનો કંદ, અવિનાભાવી એવો ચૈતન્ય, એની સ્તુતિ અને ભક્તિ કરવા હું તૈયાર થયો છું. એમાંથી આખા આત્માને ભાળીશ. નાના કાણામાં ગજ દેખાય, એમ નાના જ્ઞાનમાં આખો આત્મા દેખાય. સમજાણું કાંઈ?

ભક્તો ભજન કરેને? એ આ ભજન. આ ભજન છે. આપણે આવે છેને ૩૧મી ગાથામાં? પૂછ્યું નહિ શિષ્યે? પ્રભુ! કેવળીની સ્તુતિ કોને કહેવી? ભગવાનની સ્તુતિ તીર્થંકરની કોને કહેવી? અરે..! તીર્થંકરની સ્તુતિ એને કહીએ છીએ કે, તીર્થંકર પોતાનો આત્મા. એનો એકલા જ્ઞાનધન, કેવળજ્ઞાનમાં એકાકાર થઈને આત્માનું સમ્યઞ્ઠર્શન-જ્ઞાન પ્રગટ કરવું, આ એણે ભગવાનની સ્તુતિ કરી છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ઓલો વિકલ્પથી વ્યવહાર છે એ છે. પણ નિશ્ચય આ સર્વજ્ઞ... પૂછ્યો પ્રશ્ન તીર્થંકરની સ્તુતિનો, કેવળીનો. ઉત્તર આપ્યો આત્માનો.

ભૂલ કરી હશે? 'કુંદકુંદાચાર્યે' ભૂલ (કરી હશે)? પણ પૂછે છે કે પ્રભુ! ભગવાનની સ્તુતિ કોને કહેવી? આ ભગવાનની સ્તુતિ, આ ભગવાન આત્મા પૂર્ણાનંદ નિર્વિકલ્પોલં, ઉદાસીનોલં. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં બધા જીવો એ પ્રકારે શુદ્ધ છે એમ અંતરમાં દૃષ્ટિનો અનુભવ થવો (જોઈએ.) આ એને ભગવાનની સ્તુતિ ને કેવળીની સ્તુતિ કરી કહેવાય. બાકી એકલા પુણ્ય બાંધે ને શુભ થાય ને એ કેવળીની સ્તુતિ છે નહિ. વ્યવહારની—પૂછી ભગવાનની, ત્યાં કીધી આત્માની.

મુમુક્ષુ :- પોતાની મારફત જ છે.

ઉત્તર :- પોતાની મારફત દ્વારા પોતે સમજાય છે. એમ પોતાની મારફત દ્વારા જ આ ભગવાનના વિકલ્પથી, વ્યવહારથી ભક્તિ થાય છે. ત્યાં ભગવાન ક્યાં અંદર આપે છે અને દે છે કાંઈ? કલો, સમજાણું આમાં?

'ભાવાર્થ :- જિસ તરહ છોટે સે ઝરોખે મેં ઝાંકકર ઉસસે કઈ ગુણી બડી વસ્તુઓંકા વર્ણન ક્રિયા જાતા હૈ;...' લ્યો! નાના ઝરોખામાં ઝાંકીને 'કઈ ગુણી બડી વસ્તુઓંકા વર્ણન ક્રિયા જાતા હૈ...' અનંત અનંત ગુણા! ઓલોલો..! નાની આંખ આટલી જુઓને બહારની. ડુંગર ઉપર ચડ્યો હોય. મોટા ડુંગર ઉપર. ૨૫-૫૦ ગાવનું દેખાય. શેનાથી? આટલો ભાગ છે એ નહિ, અંદર જ્ઞાનની પર્યાયની મહત્તા છે. જ્ઞાનની પર્યાયમાં ક્ષેત્ર માગતું નથી કે આટલા ક્ષેત્રથી (આવડું મોટું દેખાય). ખરેખર તો અહીંથી નજર પણ પડતી નથી બહાર. આ તો આ બધું... ખાડા ક્યાં છે ત્યાં? આંખમાં છિદ્ર નથી. સમજાય છે? આંખમાં કોઈને એમ લાગે કે, અહીંથી આમ છિદ્ર છે એમાંથી દેખે છે. એમ નથી. એ તો બંધન ઔદારિક બંધનની પ્રકૃતિને લઈને, એક આમ એકાકાર દળ થઈ ગયું છે. પણ જ્ઞાનના પર્યાયની તાકાત એવી છે એક આટલા ઉઘાડમાં પણ જેટલું એને નજરમાં આવે એટલું જોઈ શકે. અને જ્ઞાનની પર્યાયમાં સર્વજ્ઞ આવો આત્મા છે એને પણ એ જાણીને અનુભવી શકે છે. એવી એની જ્ઞાનપર્યાયમાં તાકાત છે. અલ્પ જ્ઞાનમાં સર્વજ્ઞને અનુભવી શકે એવી તાકાત છે. સમજાય છે કાંઈ? એ વિકલ્પમાં, શુભરાગમાં, સંયોગમાં એ તાકાત નથી. આ જ્ઞાનની પર્યાયની તાકાતથી પરમાત્મા પોતાની ભક્તિ કરી શકે છે અને પરની પણ ભક્તિ વિકલ્પથી આવે છે.

'ઉસી તરહ મેં ભી અપને અલ્પજ્ઞાન સે જાનકર આપકે ગુણોં કા વર્ણન કર રહા હું. મુઝે અપની ઈસ અનોખી સૂઝ પર...' જુઓ! અનોખી સૂઝ. બીજી જ મારી સૂઝ આવી આમાં. 'ઈસ અનોખી સૂઝ પર હર્ષ ઔર વિશ્વાસ દોનોં હૈં,...' હરખ પણ છે અને વિશ્વાસ પણ છે. 'ઈસલિયે મેં ઈન્દ્ર કી તરહ અપની શક્તિ કો નહીં છિપાતા.' જુઓને! અંતરાત્મા, અંદરમાં શક્તિમાં આવે છે અને હજી હળવે હળવે... મહારાજ! હું તો આત્મામાં, પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ માટે, પ્રયત્ન ઉદ્યમ થયો એમાંથી પાછો હટું એવો નથી.

काव्य-४

त्वं विश्वदृश्व सकलैरदृश्यो,
विद्वानशेषं निखिलैरवेद्यः।

वक्तुं कियान्कीदृश इत्यशक्यः,
स्तुतिस्ततोऽशक्तिकथा तवास्तु॥

तुम सब-दर्शी देव किन्तु, तुमको न देख सकता कोई,
तुम सबके ही ज्ञाता पर, तुमको न जान पाता कोई.
'कितने हो' 'कैसे हो' यों कुछ, कदा न जाता भगवान!
ईससे निज अशक्ति भतवाना, यही तुम्हारा स्तवन महान.

अन्वयार्थ :- (त्वम्) आप (विश्वदृश्व अपि) सब को दिखानेवाले हैं किन्तु (सकलैः) सबके द्वारा (अदृश्यः) नहीं देखे जाते. आप (अशेषम् विद्वान्) सब को जानते हैं, पर (निखिलैः अवेद्यः) सब के द्वारा नहीं जाने जाते. आप (कियान् कीदृशः) कितने और कैसे हैं? (इति) यह भी (वक्तुम् अशक्यः) नहीं कदा जा सकता, (तत्) ईसलिये (तव स्तुतिः) आप की स्तुति (अतिशक्तिकथा) मेरी असामर्थ्य की कलानी ही (अस्तु) हो.

भावार्थ :- आप सबको देखते हैं, पर आप को देखने की किसी में शक्ति नहीं है. आप सबको जानते हैं, पर आप को जानने की किसी में शक्ति नहीं है. आप कैसे और कितने परिमाणवाले हैं? — यह भी कहने की किसी में शक्ति नहीं है. ईस तरह आप की स्तुति मानो अपनी अशक्ति की चर्चा करना ही है.

ईससे पहले के श्लोक में कवि ने कहा था कि ईन्द्र ने भी आप की स्तुति करने का अभिमान छोड़ दिया है, पर मैं नहीं छोड़ूंगा अर्थात् मुझ में स्तुति करने की शक्ति है, पर जब वे स्तुति करना प्रारंभ करते हैं और प्रारंभ में ही उनको कहना पड़ता है कि सब में आप को देखने की, जानने की अथवा कहने की शक्ति नहीं है; जिसका तात्पर्य अर्थ यह होता है कि मुझ में भी उसकी शक्ति नहीं है, तब उन्हें भी अंत में स्वीकार करना पड़ता है कि ईन्द्र ने जो शक्ति का अभिमान छोड़ा था, वह ठीक ही किया था और मेरे द्वारा की गयी यह स्तुति भी मेरी अशक्ति की कथा ही हो. ४.

કાવ્ય-૪ ઉપર પ્રવચન

ચોથો શ્લોક. (કાવ્ય)

ત્વં વિશ્વદૃશ્વા સકલૈરદૃશ્યો,
વિદ્વાનશેષં નિખિલૈરવૈદ્યઃ।

વક્તું કિયાન્કીદૃશ્વ ઇત્યશક્યઃ,
સ્તુતિસ્તતોઽશક્તિકથા તવાસ્તુ।।

તુમ સબ-દર્શી દેવ કિન્તુ, તુમકો ન દેખ સકતા કોઈ,
તુમ સબકે હી જ્ઞાતા પર, તુમકો ન જ્ઞાન પાતા કોઈ.
'કિતને હો' 'કૈસે હો' યોં કુછ, કહા ન જ્ઞાતા હે ભગવાન!
ઈસસે નિજ અશક્તિ બતલાના, યહી તુમ્હારા સ્તવન મહાન.

ભો! જિન! વિશ્વં છેને? વિશ્વં પશ્યતિ ઈતિ વિશ્વદૃશ્વા, વિશ્વદૃશ્વા. છેને પાઠમાં ઈ? વિશ્વદૃશ્વા. હે ભગવાન! સમસ્ત વસ્તુના આપ દૃશ્ય છો. કોઈના કર્તા-હર્તા નહિ અને દેખનારા આખા વિશ્વ સમસ્ત વસ્તુના દેખનારા છો.

'આપ સબકો દેખનેવાલે હૈં કિન્તુ સબકે દ્વારા નહીં દેખે જાતે.' જુઓ વિરોધ. સબકો આપ જાણો પણ સબ દ્વારા આપ જાણાય એવા આપ આત્મા છે નહિ. એવા ભગવાન તમે પણ નથી. વિરોધ કર્યો. વિરોધ બેયનો વિરોધ. એમ અમારા આત્મામાં હે નાથ! વિરોધ હોય એ અમારા સ્વભાવ દ્વારા એ વિરોધનો નાશ થાય. એમ કરીને આ વિરોધ કર્યો છે. 'આપ સબકો જાનતે હૈં, પર સબકે દ્વારા નહીં જાને જાતે.' પહેલા દેખવાની વાત હતી. દૃશ્યાની વાત હતી. આ જ્ઞાનની વાત છે. 'સબકો આપ જાનતે હૈં, પર સબકે દ્વારા નહીં જાને જાતે.' એવો વિરોધ આપની અંદર સમાયેલો છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

'આપ કિતને ઔર કૈસે હૈં? યહ ભી નહીં કહા જા સકતા,...' કલ્પનાથી એ કાંઈ પાર પડે એવું નથી. 'કિતને ઔર કૈસે હૈં?' અંદર કેવળજ્ઞાન. એ કેવળજ્ઞાનનો વિષય અનંત અપરિમિત એવો જે એક સમયનો સ્વભાવ એવો અનંત અનંત ગુણનો (સ્વભાવ). એવા કેવળજ્ઞાનની પર્યાયનો સમૂહ એવો જ્ઞાનગુણ. એક ગુણનો વિષય કેટલો? એવા અનંતા ગુણનો કેટલો? હે પ્રભુ! 'કિતને ઔર કૈસે હૈં? યહ ભી અશક્ય હૈ નહીં કહા જા સકતા, ઈસલિયે આપકી સ્તુતિ મેરી અસામર્થ્યકી કહાની હી હો.' પહેલા કીધું હતું કે અભિમાન ઈન્દ્રે છોડી દીધા પણ હું તો તૈયાર છું એમ કહ્યું હતું. પાછા ગુલાંટ ખાય છે. પ્રભુ! આપની સ્તુતિ કરી શકું નહિ એ જ આપની સ્તુતિ છે. આપની સ્તુતિ શું કરું?

હું અશક્ય છું. એમ કહેવાથી જ આપના ગુણોની સ્તુતિ થઈ જાય છે. એમ આત્મામાં હું શું કરું? મારા પૂર્ણાનંદ પ્રભુને કેમ પહોંચું? મારી શક્તિ નથી. એમ કહેતા પૂર્ણાનંદનું માહાત્મ્ય એમાં આવી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? લ્યો, એ અશક્ય છું સ્તુતિ (કરવામાં) એમ કરીને પણ પૂર્ણ સ્વભાવ આવો છે એમ સ્તુતિ કરી છે.

‘ભાવાર્થ :— આપ સબકો દેખતે હૈં, પર આપકો દેખને કી કિસી મેં શક્તિ નહીં હૈ.’ સબ મેં શક્તિ નહીં. બધામાં એ શક્તિ છે કાંઈ? મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યગ્દષ્ટિને પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ તો એકદમ પ્રગટ થાતું નથી. ‘આપ સબકો જાનતે હૈં, પર આપકો જાનને કી કિસી મેં શક્તિ નહીં. આપ કેસે ઓર કિતને પરિમાણવાલે હૈં?’ ઓહો..! એ જ્ઞાનગુણ, એ દર્શનગુણ કેવો? કોણ? શું આ? મોટા મોટા પંડિતો ગોથા ખાય છે કે આ તે અનંત વસ્તુ! અપરિમિત વસ્તુ! કાળથી, ક્ષેત્રથી, ભાવથી, સંખ્યાથી બધાને એક સમયનું જ્ઞાન, પાર પામી જાય છે. શું છે? માથા ફરી જાય છે કેટલાકના. સમજાણું? એવા એવા એક સમયની પર્યાયવાળા, એવી અનંતી પર્યાયની માળાનો ધરનાર એક ગુણ, એનો વિષય શું અને એનું સામર્થ્ય શું? એ કલ્પનાની બહાર, એ કલ્પના અને વિકલ્પથી પાર પડે એવું નથી. એકલા વિકલ્પની તર્કથી કરે એ વસ્તુ એમ સમજાય એવી નથી.

‘કિતને પરિમાણવાલે હૈં? — યહ ભી કહને કી કિસી મેં શક્તિ નહીં હૈ.’ અપરિમિત વસ્તુ, ભગવાનનો સ્વભાવ અપરિમિત. ભગવાન તો ... મર્યાદિત ચીજને જાણે અને અમર્યાદિતને જાણે. એની મર્યાદા જાણનારની શું કહેવી? એ તો અપરિમિત, અમર્યાદિત ચીજ આત્મા છે અને ભગવાનનો આત્મા પણ અમર્યાદિત પ્રગટ થયો છે. ‘ઈસ તરહ આપકી સ્તુતિ માનો અપની અશક્તિ કી ચર્ચા કરના હી હૈ.’ આપની શક્તિની સ્તુતિ કરતા ‘અપની અશક્તિ કી ચર્ચા કરના હી હૈ.’ મારી શક્તિ નથી. એમ કહીને જ આપની સ્તુતિ કરી રહ્યો છું.

‘ઈસસે પહલે કે શ્લોક મેં કવિને કહા થા કિ ઈન્દ્ર ને ભી આપકી સ્તુતિ કરને કા અભિમાન છોડ દિયા હૈ, પર મેં નહીં છોડૂંગા અર્થાત્ મુઝમેં સ્તુતિ કરને કી શક્તિ હૈ, પર જબ વે સ્તુતિ કરના પ્રારંભ કરતે હૈં ઓર પ્રારંભ મેં હી ઉન્હેં કહના પડતા હૈ કિ સબ મેં આપકો દેખને કી, જાનને કી અથવા કહને કી શક્તિ નહીં હૈ;...’ કહનેકી શક્તિ નહીં. ‘જિસકા તાત્પર્ય અર્થ યહ હોતા હૈ કિ મુઝમેં ભી ઉસકી શક્તિ નહીં હૈ,...’ મારામાં પણ એ શક્તિ નથી. પર્યાયમાં ક્યાં છે? દ્રવ્યમાં જે આખું તત્ત્વ પડ્યું છે એવી પર્યાયમાં શક્તિ તો છે નહિ.

‘તબ ઉન્હેં ભી અંત મેં સ્વીકાર કરના પડતા હૈ કિ, ઈન્દ્રને જો શક્તિ કા અભિમાન છોડા થા, વહ ઠીક હી કિયા થા...’ વહ ઠીક હી કિયા થા અર્થાત્ વિકલ્પ દ્વારા એટલું માહાત્મ્ય કરવા ગયો પણ એ વિકલ્પથી માહાત્મ્ય કાંઈ પાર પડતું નથી. વિકલ્પને

છોડીને નિર્વિકલ્પ થાય ત્યારે તેનું માહાત્મ્ય ખ્યાલમાં આવે છે. 'ઔર મેરે દ્વારા કી ગયી યહ સ્તુતિ ભી મેરી અશક્તિ કી કથા હી હો.' 'મેરી અશક્તિ કી કથા...' અને આપની અપરિમિત શક્તિની કથા. 'મેરી અશક્તિ કી કથા...' અને આપના અનંત અનંત ગુણો. જુઓ! આ પરમાત્મા ધર્મનું મૂળ સર્વજ્ઞ એના આખા વાંધા અત્યારે ઉઠ્યા.

કેવળજ્ઞાન એવી પર્યાયનો પિંડ પ્રભુ. એવા અંદરના દ્રવ્યના માહાત્મ્ય આવ્યા વિના એ કેવળીએ શું જોયું અને કેવળીએ શું જાણ્યું? એ એના સમાધાનમાં અંદર બેસે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? કોઈ નહોતું કહેતું? ફલાણો વિષય અમને બેસતો નથી. કોણ કહેતું હતું? આ શું છે? કહેતું હતું ને કોઈ સવારે કો'ક? ઓલો પ્રશ્ન કર્યો એમાં. 'નેમિચંદ'નો નહોતું મુખત્યારનું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, ચર્ચા એ.

મુમુક્ષુ :- ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવ.

ઉત્તર :- ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવ હોવા છતાં એક સમયમાં એટલો કેમ ચાલે? અમને બેસતું નથી. આહાહા...! સવારે વાત થઈ હતી ને ભાઈ? આજ કે કાલ? રાત્રે વાત થઈ હતી રાત્રે.

અરે...! એના સ્વભાવની શક્તિ. ઊર્ધ્વગમન ગતિનું બહુ ઊંચું જાવું એ એનું માન છે? સમજાય છે? ગતિમાં ખૂબ આઘો જાય એનું માહાત્મ્ય છે? એક પરમાણુ પણ એક સમયમાં ચૌદ બ્રહ્માંડમાં નીચેથી ઉપર ચાલ્યો જાય છે અને એક જીવ પણ તેજસ અને કાર્મણ શરીર લઈને પોતાની ગતિએ પોતે ચાલ્યો જાય છે અને શરીરની ગતિએ શરીર ચાલ્યું જાય છે. એ ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એક સમયમાં જાય, એ કાંઈ એનું માહાત્મ્ય નથી. એ કાંઈ ચીજનું સ્વરૂપ ને સમર્થાઈ નથી. ભગવાન એક સમયમાં, આમ ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જેવા છે તેવા થતાં, થયું ને થાશે બધું એક સમયમાં સમાઈ જાય છે. એવો ભગવાન આત્મા અને એવા પરમાત્મા આ એનું માહાત્મ્ય, અંતર દષ્ટિમાં આવ્યા વિના એની સાચી ભક્તિ હોઈ શકે નહિ. એકલા ભગવાન પાસે પૂજા કરે ને આ કરીએ ને પૂજા દરરોજ કરીએ, હંમેશા દર્શન કરીએ. કોના હંમેશા દર્શન? હંમેશા દર્શન આત્માના કર્યા? શેઠી! ભગવાનના દર્શન કરી આવ્યા. પણ ક્યા દર્શન? એ તો વ્યવહાર છે, નિમિત્ત છે, શુભભાવ છે એ આવે. પણ અંતર દર્શનના માહાત્મ્યના સ્વભાવનું અંતર બેઠા વિના, એ અંતર દર્શન વિના પરનું દર્શન હોઈ શકે નહિ.

એક જણાને પૂછ્યું હતું, દર્શન પડિમા એટલે શું તમારી? દર્શન પડિમા એટલે શું? કહે, આ ભગવાનના દરરોજ દર્શન કરવા એ દર્શન પડિમા. હજારીમલજી! લ્યો, આવા પણ પડ્યા છે અંદર. ભગવાનના હંમેશા દર્શન કરવા એ દર્શન પડિમા. આ કાંઈ વાતને સમજે છે? અરે...! (નિજ) ભગવાનના હંમેશા દર્શન કરવા એ દર્શન પડિમા. ચિદાનંદ પ્રભુ અખંડ આનંદ જેના વિશ્વાસ અને હરખથી બેઠો. વિશ્વાસ અને હરખથી હોં સાથે? આત્મા પૂર્ણ સ્વરૂપ,

આ નિર્વિકલ્પ છે એવી દષ્ટિ અને હરખમાં એ વિશ્વાસ બેઠો, એણે ભગવાનના હંમેશા દર્શન કર્યા. ધર્મચંદ્રજી! ઓલો વ્યવહાર, વ્યવહાર કરીને, ઓલું પરમાર્થ જે આખું તત્ત્વ હતું એ તો જાણે લોપ અને ગુમ થઈ ગયું, રહી ગયું. બહારમાં થોથા એકલી વાત. શુભભાવ ને આ ક્રિયા ને આ ક્રિયા. પણ વાસ્તવિક જે તત્ત્વ છે, એ તો ગયું પાતાળે. આ થઈ ગયું ઉપર ઉભરામાં. કુવારા ફૂટે એમ આ બહારની ક્રિયા થઈ ગયા ઉભરા એના. ઉભરા સમજો છો? ઉક્ષાન-ઉક્ષાન-ઉક્ષાન. બહારમાં ઉક્ષાન આ થઈ ગયું એકલું. આખો ચૈતન્યપ્રભુ મોટો, જેના માહાત્મ્યની દષ્ટિ અને મહિમા હરખ અને આનંદથી જેનો વિશ્વાસ આવે એવા તત્ત્વ રહી ગયા દષ્ટિમાંથી અને બહારના ઉપરના માહાત્મ્યમાં બધું સમાઈ ગયું.

અહીં કહે છે કે હે નાથ! મારી અશક્તિ એમ વર્ણવતા આપની શક્તિની બેહદતા વર્ણનમાં આવી જાય છે. શું કરું? પ્રભુ! તારી પૂર્ણ કેવલપર્યાયિ અને પૂર્ણ આનંદ એના શું માહાત્મ્ય કરું? એ માહાત્મ્ય શું કરું? ન કરી શકું એમાં તારું માહાત્મ્ય આવી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? ચાર થઈ.

કાવ્ય-૫

વ્યાપીડિતં બાલમિવાત્મદોષૈ-

રુલ્લાઘતાં લોકમવાપિપસ્ત્વમ્।

હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ,

સર્વસ્યજન્તોરસિ બાલવૈદ્યઃ॥

બાલક સમ અપને દોષોં સે, જો જન પીડિત રહતે હૈં,

ઉન સબકો હે નાથ! આપ, ભવતાપ રહિત નિત કરતે હૈં.

યોં અપને હિત ઔર અહિત કા, જો ન ધ્યાન ધરનેવાલે,

ઉન સબકો તુમ બાલવૈદ્ય હો, સ્વાસ્થ્ય દાન કરનેવાલે.

અન્વયાર્થ :- (ત્વમ્) આપને (બાલમ્ ઇવ) બાલક કી તરહ (આત્મદોષૈઃ) અપને દ્વારા ક્રિયે ગયે અપરાધોં સે (વ્યાપીડિતમ્) અત્યંત પીડિત (લોકમ્) સંસારી મનુષ્યોં કો (રુલ્લાઘતામ્) નિરોગતા (અવાપિપઃ) પ્રાપ્ત કરાયી હૈ. નિશ્ચય સે આપ (હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ) ભલે-બૂરે કે વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા (મન્દતા) કો પ્રાપ્ત હુએ (સર્વસ્વ જન્તોઃ) સબ પ્રાણિયોં કે (બાલવૈદ્યઃ) બાલવૈદ્ય હૈં.

ભાવાર્થ :- જિસ તરહ બાલકોં કી ચિકિત્સા કરનેવાલા વૈદ્ય અપની ભૂલ સે પૈદા ક્રિયે હુએ વાત, પિત્ત, કફ આદિ દોષોં સે પીડિત બાલકોં કો અચ્છે-

બૂરે કા જ્ઞાન કરાકર, ઉન્હું નિરોગ બના દેતા હૈ ઓર અપને 'બાલવૈદ્ય' નામ કો સાર્થક બના લેતા હૈ; ઉસી તરહ આપ ભી હિત ઓર અહિત કે નિર્ણય કરને મેં અસમર્થ બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવોં કો હિત-અહિત કા બોધ કરાકર, સંસાર કે દુઃખોં સે છુડાકર સ્વસ્થ બના દેતે હૈં. ઈસ તરહ આપ કા ભી 'બાલવૈદ્ય' અર્થાત્ 'અજ્ઞાનિયોં કે વૈદ્ય' યહ નામ સાર્થક સિદ્ધ હોતા હૈ. ૫.

કાવ્ય-૫ ઉપર પ્રવચન

પાંચમી.

વ્યાપીડિતં બાલમિવાત્મદોષૈ-
રુહ્લાઘતાં લોકમવાપિપસ્ત્વમ્।
હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ,
સર્વસ્યજન્તોરસિ બાલવૈદ્યઃ॥

આહાહા..! હે નાથ! આપ બાળના વૈદ્ય છો.

બાલક સમ અપને દોષોં સે, જો જન પીડિત રહતે હૈં,
ઉન સબકો હે નાથ! આપ, ભવતાપ રહિત નિત કરતે હૈં.
યોં અપને હિત ઓર અહિત કા, જો ન ધ્યાન ધરનેવાલે,
ઉન સબકો તુમ બાલવૈદ્ય હો, સ્વાસ્થ્ય દાન કરનેવાલે.

જુઓ! આ સ્વાસ્થ્ય આવ્યું. જુઓ! ઓલા છોકરાને સ્વાસ્થ્ય થવાની તૈયારી છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેય આમ જામતા જાય છે. આમ સ્વાસ્થ્ય અંદરમાં વધતું જાય છે અને ઓલાને બહારમાં સ્વાસ્થ્ય વધતું જાય છે. કુદરતે. ઝેર ઉતરીને બેહોશ હતો તે ફડાક જાગૃત થઈ ગયો. એમ અનાદિનો મિથ્યાત્વરૂપી સર્પ કરડ્યો છે ને? ડંખ માર્યો છે મિથ્યાત્વના ઝેરે. એ બેહોશી ચૈતન્ય ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં કરતાં બેહોશી ખલાસ થઈ જાય. જાગતી જ્યોત ચૈતન્ય છે આ. ઓહો..! એકલો જ્ઞાનનો પુંજ અને જ્ઞાનનો ગંજ છે. એમ બેહોશી અનાદિની (ચાલી આવી છે). એ ભગવાનની સ્તુતિથી જેમ બાળકની સ્તુતિ ગઈ. પ્રજા છેને એ? એમ આત્માની પ્રજા મિથ્યાત્વ. મિથ્યા.. પ્રજા હતી, સમ્યક્દર્શનની પર્યાયનો એણે નાશ કર્યો હતો. સમજાય છે કાંઈ? પ્રવિણભાઈ!

ભગવાનની સ્તુતિથી બાળક. બાળક.. એમ આપ તો સર્વ અજ્ઞાનીના વૈદ્ય છો. બાળ અવ્રતપણે પણ એક બાળ કહેવાય છે, અજ્ઞાનપણે પણ બાળ કહેવાય છે, મિથ્યાદષ્ટિને પણ બાળ કહેવાય છે અને અવ્રતની અપેક્ષાએ અસ્થિરતાવાળાને, ચારિત્રની અપેક્ષાએ પણ બાળ

કહેવાય છે. બધાના આપ વૈદ્ય છો. સમજાય છે કાંઈ? એ મિથ્યાદષ્ટિના મિથ્યાત્વ ટાળનારા, આ અવ્રતીના અવ્રત ને અસ્થિરતાના (દોષ) ટાળનારા પ્રભુ આપ બાળવૈદ્ય છો. સમજાણું કાંઈ?

‘હે ભ્રમન...’ સંસ્કૃતમાં છેને શબ્દ? અંદરમાં પણ છે જુઓ! ... બાળની ચિકિત્સા કરનારા પ્રભુ આપ છો હોં! એ બાળ જીવોની ચિકિત્સા. એને શું છે? ક્યો દોષ છે? કેમ લાગ્યો અને કેટલા શું થયો? એની ચિકિત્સા કરનાર પ્રભુ આપ છો. એમ આત્માને કહે છે કે, હે આત્મા! આ રાગ અને દ્રેષાદિની ચિકિત્સા, એને જાણનારા પ્રભુ તમે છો. અને એની ચિકિત્સા કરીને એને ટાળનાર, એ પણ તમે છો. સમજાણું કાંઈ?

‘આપને બાલક કી તરહ...’ અન્વયાર્થ છે. ‘અપને દ્રારા ક્રિયે ગયે અપરાધોં સે અત્યંત પીડિત...’ જીવોં. અત્યંત પીડિત જીવોં. ‘સંસારી મનુષ્યોં કો નિરોગતા...’ ‘રુહ્લાઘતાં’ એટલે નિરોગતા. ‘પ્રાપ્ત કરાપી હૈ.’ પ્રભુ! આપે નિરોગતા પ્રાપ્ત કરાવી.

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ સુજાણ,
ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન.

પ્રભુ એ, પ્રભુ એ બાળના વૈદ્ય છે. પ્રભુ! આપ અજ્ઞાનને નાશ કરનારા અને અસ્થિરતાના પણ પ્રભુ! એ આપ જ નાશ કરનારા છો. બીજો જગતમાં કોઈ નાશ કરવાની તાકાત ધરાવતો નથી. નિમિત્તથી ભગવાન છે અને શુદ્ધ ઉપાદાનથી આત્મા છે. અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર પણ આત્મા અને અસ્થિરતા અને અવ્રતનો નાશ કરનાર પણ પ્રભુ તું આત્મા જ છો. એ અસ્થિરતા પણ મારું એટલું આળપણું નથી. છેને ઉદયભાવ? છેને એ ઉદયભાવ? એટલો અસિદ્ધભાવ એનો પણ નાશ કરનાર હે સિદ્ધ ભગવાન આત્મા! તું જ તેનો નાશ કરી શકે.

‘સંસારી મનુષ્યોંકો નિરોગતા પ્રાપ્ત કરાપી હૈ. નિશ્ચય સે આપ ભલે-બૂરે કે વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા (મન્દતા) કો પ્રાપ્ત હુએ સબ પ્રાણિયોં કે બાલવૈદ્ય હૈ.’ શું કહ્યું? મોક્ષ અને મોક્ષનું કારણ. હિતમ્ શબ્દ પડ્યા છે ને ભાઈ અંદર? એ મોક્ષ હિત અને મોક્ષનું કારણ તે હિત છે. એના વિચાર એ ‘ભલે-બૂરે કે વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા કો પ્રાપ્ત હુએ...’ અજ્ઞાની એના જાણનાર પ્રભુ તમે અને એના ટાળનાર પણ તમે. છે ને? ‘હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ,’ ‘વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા કો પ્રાપ્ત હુએ સબ પ્રાણિયોં કે બાલવૈદ્ય હૈ.’ મોક્ષ અને મોક્ષનું કારણ તે હિત. સંસાર અને સંસારનું કારણ તે અહિત. સમજાય છે? આ સ્વર્ગનું કારણ જે છે એ પણ અહિત.

મુમુક્ષુ :- કથંચિત્...

ઉત્તર :- કથંચિત્-કથંચિત્ આમાં છે નહિ. જુઓ આમાં લખ્યું જુઓ. સંસ્કૃત ટીકામાં પડ્યું. છે? તેથી તો આ પુસ્તક લીધું જરી, ઓલી ટીકામાં કો’ક કો’ક શબ્દ લેવાય. ટીકા કોઈ ચંદ્રકીર્તિએ લખ્યું છે. છે ને એમાં? કોઈ ચંદ્રકીર્તિ છે કો’ક ટીકાકાર. ભટ્ટારક હો કે

કોઈપણ હોય. ચંદ્રકીર્તિ સંસ્કૃત ટીકાકાર.

હે ભગવંત! આપ મોક્ષ, જે પરમ હિત અને એનો માર્ગ પણ પરમહિત. એને નહિ પામેલા એવા મૂર્ખ અજ્ઞાની, એના જ્ઞાનને નહિ પામેલા અને સંસાર અહિત અને સંસારના કારણ મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અહિત, એને નહિ જાણનારા એવા ‘મૂર્ખતા કો પ્રાપ્ત હુએ સબ પ્રાણિયોં કે હે નાથ આપ બાલવૈદ્ય હૈં.’ કેટલાક નથી હોતા? બાળવૈદ્ય હોય છે અત્યારે. જોયા છે? નાના નાના છોકરાવનું વૈદ્ય એ જ કરે, બીજું કોઈ કરી શકે નહિ. બાળવૈદ્ય.

મુમુક્ષુ :- મુંબઈમાં ખાસ ...

ઉત્તર :- હા, ખાસ એના ડોક્ટર હોય. આ થાય છે બાળમાં શું કહેવાય ઓલું? લકવા. બાળ લકવા થાય, આ થાય, એના જાણકાર એ બાળવૈદ્યના બરાબર એ જ હોય. એમ ભગવાન, આ બાળવૈદ્યના જાણકાર તમે છે હોં! બાળવૈદ્ય છો આપ. એ અજ્ઞાનીના વૈદ્ય આપ છો. અજ્ઞાનીના વૈદ્ય. આમ કાંડુ આલીને એના કેટલા પલ્સ છે ને શું છે ને કેટલું છે આ બધું છે એના જાણનાર તમે છો. એમ સંસારનો અહિત પ્રકાર કેવો છે આની પાસે? એના જાણનાર તમે પ્રભુ! ટાળનાર પણ તમે. બીજા આ જગતમાં બાળવૈદ્ય આપ જેવા કોઈ દુનિયામાં છે નહિ. સમજાય છે કાંઈ?

‘જિસ તરહ બાલકોં કી ચિકિત્સા કરનેવાલા વૈદ્ય અપની ભૂલ સે પૈદા કિયે હુએ...’ ભૂલથી. એ તો વાત સમજાવે તો વ્યવહારથી સમજાવેને? ‘વાત, પિત્ત, કફ આદિ દોષોં સે પીડિત...’ એ બાળકો પોતાના વાત, પિત્ત અને કફ એનાથી પીડિત ‘બાલકોં કો અચ્છે-બુરે કા જ્ઞાન કરાકર,...’ એનું સાચું અને ખોટું. જો આ તેં ખાધું હતું, જો આ તું આમ હતું. તેં આ પીધું હતું. આ ખૂબ કેરી ખાધી એટલે આ વિસ્ફોટક થયું હતું. થાય છે ને? બહુ કેરી ખાય ને તો ચામડા ઘોળા થઈ જાય. બહુ કેરી ખાય ને તો આ ચામડી ઘોળી થઈ જાય ફાટીને. એને એ બતાવે કે આ છોકરાને બહુ કેરી ખવરાવી લાગે છે. ખાટી.

એવા ‘પીડિત બાલકોં કો અચ્છે-બુરે કા જ્ઞાન કરાકર, ઉન્હેં નિરોગ બના દેતા હૈં ઔર અપને બાલવૈદ્ય નામ કો સાર્થક બના લેતા હૈં;...’ એ વૈદ્ય પણ બાળવૈદ્ય સાર્થક છે કે આ બાળવૈદ્ય છે. બરાબર છે. ‘ઉસી તરહ આપ ભી હિત ઔર અહિત કે નિર્ણય કરને મેં અસમર્થ...’ અજ્ઞાનીને હિતનું જ્ઞાન નથી અને અહિતનું જ્ઞાન નથી. હે ભગવાન! હિત કોને કહેવું અને અહિત કોને કહેવું? એ પુણ્યને હિત માને અને સંવર-નિર્જરામાં દુઃખી થવું માને. અમે તો દુઃખી છીએ દુઃખી. હિતના કારણને અહિત માને અને અહિતના કારણને હિત માને.

‘અહિત કે નિર્ણય કરને મેં અસમર્થ બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવોં કો હિત-અહિત કા બોધ કરાકર, સંસાર કે દુઃખોં સે છુડાકર સ્વસ્થ બના દેતે હૈં.’ સ્વસ્થ.

શરીરમાં નિરોગતા એવી આપની ભક્તિમાં પુણ્ય થઈને શરીરમાં નિરોગતા પણ થઈ જાય અને આમાં સ્વસ્થ. જે પુણ્ય અને પાપના વિકલ્પમાં અસ્વસ્થતા હતી, અસ્વસ્થ હતો, પુણ્ય-પાપમાં અટકવું, એ અસ્વસ્થ હતો. હે ભગવાન! એ આપના ધ્યાન અને જ્ઞાન દ્વારા આત્મા સ્વસ્થ, પોતાના સ્વરૂપમાં—સ્વમાં સ્થ થઈ શકે એવી તાકાત પ્રભુ આત્મા તમારામાં છે. ભગવાનમાં એવી તાકાત છે કે સ્વસ્થ કરાવી દે એવી તાકાત છે. લ્યો! નિમિત્તપણે એમ વ્યવહારથી કહે. પરમાર્થે ભગવાન આત્મા જ સ્વસ્થ થવાની તાકાત ધરાવે છે.

‘ઈસ તરહ આપ કા ભી બાલવૈદ અર્થાત્ અજ્ઞાનિયોં કે વૈદ યહ નામ સાર્થક સિદ્ધ હોતા હૈ.’ આપ પણ એક અજ્ઞાનીના વૈદ છો. લોકો અજ્ઞાન, મૂર્ખતા અનાદિથી સેવી રહ્યા છે એ મૂર્ખના આપ વૈદ છો. એ આપના ભાન દ્વારા મૂર્ખાઈ ટળે છે અને આપે કહ્યું એનાથી મૂર્ખાઈ કોને કહેવી. જુઓને! કેટલી મૂર્ખાઈ? પરદ્રવ્યમાં શું, પરદ્રવ્ય મને મદદ કરે, પરદ્રવ્ય મને નુકશાન કરે. મૂર્ખાઈના પાર છે? પોતે પોતાને નુકશાન કરે અને ઠેકાણે પરદ્રવ્ય મને નુકશાન કરે, હું પરને સહાય કરીને સુધારી દઉં. એવી જે મૂર્ખાઈ એવા બાળના આપ પ્રભુ વૈદ છો હોં! એ આપ સમજાવો તો સમજે. નહિતર સમજે એવા નથી.

એમ અંતરના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં પ્રભુ આપ આત્મા ચિદાનંદ સામાન્ય ચૈતન્યજ્યોત એ અજ્ઞાનના જાણનારો અને એના ઉપર જરી... આવે છે ને વિષ વૃક્ષનું? નિયમસારમાં નથી આવતું? પરમપારિણામિકને પણ કહે છે. વિષવૃક્ષના ઝાડને કુલાડા જેવો છે પારિણામિકભાવ. નિયમસારમાં આવે છે. આમાં પણ આવ્યું નહિ આપણે? વિષવૃક્ષ ન આવ્યું આ? ૧૪૮ પ્રકૃતિ વિષના ઝાડ. ૧૪૮ કર્મ પ્રકૃતિ વિષવૃક્ષ છે. ભગવાન અમૃતવૃક્ષ છે. પણ એ વિષવૃક્ષને નાશ કરવા હે ભગવાન આપ જ સમર્થ છો. એમ કરીને પોતાના આત્માના ગુણ અને ભક્તિ કરી છે, વિકલ્પથી ભગવાનની પણ ભક્તિ કરી છે. પાંચ થઈ ગાથા.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

શ્રાવણ વદ ૧૪, મંગળવાર તા. ૨૮-૮-૧૯૬૨
કાવ્ય-૬ થી ૯, પ્રવચન-૨

કાવ્ય-૬

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-
નદ્ય શ્વ इत्यच्युत! दर्शिताशः।
सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः,
क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय।।

દેને-લેને કા કામ કુછ, આજ કલ પરસોં કરકે,
દિન વ્યતીત કરતા અશક્ત રવિ, વ્યર્થ દિલાસા દે કરકે.
પર હે અચ્યુત જિનપતિ! તુમ યોં, પલભર ભી નહીં ખોતે હો,
શરણાગત નત ભક્તજનોં કો, ત્વરિત ઈષ્ટ કલ દેતે હો.

અન્વયાર્થ :- (અચ્યુત) હે ઉદારતા આદિ ગુણોં સે સહિત જિનેન્દ્રદેવ!
(વિવસ્વાન્) સૂર્ય તો (ન દાતા ન હર્તા) ન કુછ દેતા હૈ, ઓર ન કુછ અપહરણ
કરતા હૈ, સિર્ફ (અદ્ય શ્વ:) આજ... કલ... (इति) ઈસ તરહ કરકે (दर्शिताशः)
આશા (दूसरे पक्ष में दिशा) દિખાતા હુઆ (अशक्तः सन्) અસમર્થ હોકર (एवम्)
ઐસે હી—બિના લિયે-દિયે હી (सव्याजम्) કપટસહિત (दिवसम्) દિન કો (गमयति)
બિતા દેતા હૈ કિન્તુ હે પ્રભુ! આપ (नताय) નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે (क्षणेन) ક્ષણભર
મં (अभिमतम्) ઈચ્છિત વસ્તુ (दत्से) દે દેતે હૈં.

ભાવાર્થ :- લોગ સૂર્યોદય હોતે હી હાથ જોડકર સિર ઝુકાકર 'નમો નારાયણ'
કરતે હુએ સૂર્ય કો નમસ્કાર કરતે હૈં ઓર ઉસસે ઈચ્છિત વરદાન માંગતે હૈં, પર
વહ 'આજ દૂંગા, કલ દૂંગા' ઈસ તરહ આશા દિખાતા હુઆ દિન બિતા દેતા
હૈ; કિસી કો કુછ લેતા-દેતા નહીં હૈ ક્યોંકિ વહ અસમર્થ જો ઠહરા, પર આપ
નમ્ર મનુષ્ય કો ઉસકી ઈચ્છિત વસ્તુ ક્ષણભર મં દે દેતે હૈં; ઈસ તરહ આપ
સૂર્ય સે ભી બઢકર હૈં. ૬.

કાવ્ય-૬ ઉપર પ્રવચન

આ 'વિષાપહાર સ્તોત્ર' ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ છે. ભગવાનની સ્તુતિમાં મંદિરમાં
હતા. એની પાસે આ સ્તુતિ કહેવાણી છે. ધનંજય મહાકવિ એના દીકરાને, સર્પને કારણે

બેહોશ થયેલ. પોતે પોતાના ધ્યાનની ધારામાં ભક્તિ, એ આત્મશક્તિની ભક્તિ કરતા હતા. બહારથી ભગવાનની ભક્તિ ચાલતી હતી. ખરેખર તો વ્યવહારભક્તિની પાછળ નિશ્ચય ભક્તિ પરિણામનરૂપ હો એને ભગવાનની વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? શક્તિની ભક્તિ. સવારે શક્તિ ચાલે છેને? એવું આત્મદ્રવ્ય, એની દૈવી શક્તિઓ, એની ભક્તિનું શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું પરિણામન ચાલે એને વ્યવહારભક્તિમાં વિકલ્પો વીતરાગના બહુમાનના ઉઠે, એમાં શુદ્ધિ પણ વધે અને પુણ્ય પણ લોકોત્તર અલૌકિક પુણ્ય બંધાય. એવી ભક્તિ સમ્યજ્ઞિને હોય છે. સમજાય છે? એવી ભક્તિ સમ્યજ્ઞિ કરે છે.

અહીંયાં પાંચ ગાથા સુધી આવી ગઈ વાત. હે પ્રભુ! આપ તો મૂર્ખાઓના વૈદ્ય છો. એમ કહ્યું ને બાળ-બાળ. બાળ કહ્યું. પ્રભુ! આપ તો બાળ જીવોના વૈદ્ય છો ને? આપે તો એની ચિકિત્સા બરાબર જાણી છે અને એનો ઉપાય પણ આપે બરાબર બતાવ્યો છે. એ સર્વજ્ઞ આપ સિવાય કોઈ બીજો બાળની ચિકિત્સા જોઈ અને એનો ઉપાય કહે એવો બીજો દેવ અમને દેખાતો નથી. સમજાણું કાંઈ? એમ કરીને પોતે ધનંજય ભગવાનની સ્તુતિમાં રેલમછેલ તરબોળ થઈ જાય છે.

જુઓ! છઠી ગાથા.

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-

નદ્ય શ્વ इत्यच्युत! दर्शिताशः।

सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः,

क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय॥

એનું હિન્દી.

દેને-લેને કા કામ કુ છ, આજ કલ પરસોં કરકે,

દિન વ્યતીત કરતા અશક્ત રવિ, વ્યર્થ દિલાસા દે કરકે.

પર હે અચ્યુત જિનપતિ! તુમ યોં, પલભર ભી નહીં ખોતે હો,

શરણાગત નત ભક્તજનોં કો, ત્વરિત ઈષ્ટ ફલ દેતે હો.

શું કહે છે? જુઓ! એ ગાથા તો આપણે આવી ગઈ છે પ્રવચનસારમાં ૮૦મી. જેણે અરિહંતના દ્રવ્ય ને ગુણ ને પર્યાય જાણ્યા, લક્ષમાં લીધા, અંતરમાં એને રુચિગત થયા. સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદશા એક સમયમાં.. કહે છેને સંમતભદ્રાચાર્ય? હે પ્રભુ! આ જગતમાં એક સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં એક સમય અને ત્રણ ભાગ દ્રવ્યના. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ. એક સમયના ત્રણ સતો—ત્રણ સત્. સમય એક ત્રણ સત્ પ્રભુ! આપે જોયા. અમે નક્કી કર્યું કે આપ જ સર્વજ્ઞ છો. આપ સિવાય કોઈ સર્વજ્ઞ છે નહિ. એમ જેણે સર્વજ્ઞપદનું બરાબર પર્યાય સર્વજ્ઞની આવી હોય, મોક્ષતત્ત્વ આવું હોય, અરિહંત અને સિદ્ધની પર્યાય પરિપૂર્ણ જ્ઞાન-દર્શન-આનંદથી ભરેલી (અવસ્થા આવી હોય) એવી જેણે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી

શ્રદ્ધા કરી છે, વિશ્વાસ કર્યો છે એ આત્માની અંદર મેળવીને તેને સમ્યક્દર્શનપણે પરિણામાવે છે. સમજાય છે કાંઈ? કેવળજ્ઞાનની શ્રદ્ધામાં જ મોટા વાંધા. વાંધા અનંતકાળથી. ઓહો..! પૂર્ણ પ્રભુ! આપની મેં ભક્તિ અનંત કાળમાં કરી (નથી) જિનપતિ તરીકે દેવ અનંત કાળમાં સ્વીકાર્યા નથી. સ્વીકાર્યા ક્યારે કહેવાય? સર્વજ્ઞ પરમાત્માની જે પર્યાય એક દ્રવ્યની પરિપૂર્ણ, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને હસ્તામલકની પેઠે જાણે છે. એવા જ્ઞાનનો પર્યાય જે ગુણ ને દ્રવ્યમાંથી આવ્યો, પરિપૂર્ણ થયો એના ભાનસહિત ભક્તિ ભગવાનની, એને કહે છે હે નાથ! અમે જિનપતિ તરીકે તને ધાર્યા નથી. આપના દાસ અમે અનંત કાળમાં થયા નથી. સર્વજ્ઞપદની પર્યાય, એના દાસ થયા નથી. પ્રભુ! હવે અમે દાસ થયા છીએ. શેઠી!

તો કહે છે, ‘અચ્યુત’ ‘હે ઉદારતા આદિ ગુણોંસે સહિત...’ જુઓ! આ સર્વજ્ઞ ભગવાનની સ્તુતિ અને સર્વજ્ઞ ભગવાન એવો આત્મા. નિશ્ચયસ્તુતિ અંદરના પરિણામનની, વ્યવહાર સ્તુતિ. ભગવાનના સન્મુખના વિકલ્પની. એક સમયમાં બેય ધારા વહે છે. એને વાસ્તવિક તરીકે વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. ‘એ ઉદારતા આદિ ગુણોં સે સહિત...’ ‘અચ્યુત’ આપના ગુણો ચ્યુત થાય નહિ. એવા સહિત ‘જિનેન્દ્રદેવ! સૂર્ય તો...’ ‘ન દાતા ન હર્તા’ જુઓ! શું લીધું છે? એ સૂર્ય પ્રકાશનો પિંડ તો છે, સૂર્ય પ્રકાશનો પિંડ તો છે, પણ ‘ન કુછ દેતા હૈ, ઔર ન કુછ અપહરણ કરતા હૈ,...’ કોઈને કાંઈ દે નહિ, કોઈનું કાંઈ હરે નહિ.

‘સિઈ આજ... કલ... ઈસ તરહ કરકે આશા દિખાતા હુઆ...’ અથવા સૂર્યનો પ્રકાશ તો આશા અથવા દિશા દેખાડે છે. આપે (કે) લેતા (નથી). દિશા દેખાડે કે જો આ દિશા ઉગમણી, આ દિશા આથમણી, આ દિશા... સમજાણું કાંઈ? હે પ્રભુ! ‘આજ... કલ... ઈસ તરહ કરકે આશા દિખાતા હુઆ અસમર્થ હોકર...’ એ સૂર્યપ્રકાશ આત્માના પ્રકાશને દેવાને સમર્થ નથી. એ ચૈતન્યપ્રકાશની પ્રાપ્તિમાં એ સમર્થ નથી. દિશા દેખાડી અને સાંજે આથમી જાય છે. દિશાઓને દેખાડીને પ્રકાશનો પુંજ સાંજે અસ્ત થઈ જાય છે.

‘ઐસે હી-બિના લિયે-દિયે હી કપટસહિત...’ અથવા એ બહાને ‘દિન કો બિતા દેતા હૈ...’ દિવસ આખો ચાલ્યો જાય છે. ‘કિન્તુ હે પ્રભુ!’ હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ! ત્રિલોકનાથ વીતરાગ! ‘આપ નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે...’ વિનયવાન માટે. આપનો જેણે વિનય કર્યો, ભક્તિ કરી, પૂજા કરી, બહુમાન કર્યું, સત્કાર કર્યો. આ સર્વજ્ઞપદ આવું છે. એમ જેણે બહુમાનપણે, વિનયપણે, નરમાશપણે ‘નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે ક્ષણભર મેં ઈચ્છિત વસ્તુ દે દેતે હૈ.’ ક્ષણભરમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. શેઠી! ભગવાન આપતા હશે ને?

સૂર્યનો પ્રકાશ ક્યાં પ્રભુ! અને તારો ચૈતન્યપ્રકાશ ક્યાં! તારા લક્ષે જેને આત્માનું ભાન થયું, તારું સ્વરૂપ આવું પરિપૂર્ણ છે એવો જ હું એમ જેને ચૈતન્યના ભાન થયા એ ક્ષણમાત્રમાં આત્માની દશાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આત્માની દશાની દિશાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સૂર્ય તો બહારની

દિશાને દેખાડીને સાંજે ચાલ્યો જાય છે. પણ તમે તો હે ભગવાન! પોતાની નિર્મળદશા પ્રગટાવી, બતાવી આ વસ્તુ ચૈતન્યપ્રભુ એમાં તું જા, તને એમાંથી જોઈતું બધું મળી રહેશે એમ ભગવાન કહેનાર છે. અને એ ભગવાન દાતા છે. અને એ હતા છે. વિકાર ને અલ્પજ્ઞનો નાશ કરનારા અને સર્વજ્ઞ અને પૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનારા એ ભગવાન નિમિત્ત તરીકે કહેવામાં આવે છે.

અંતરમાં જોઈએ તો આ મોટો આવો સૂર્ય અને દિશા એકલી દેખાડે, પણ આત્માની દશા પ્રાપ્ત કરાવે (નહિ.) હે મહા સામાન્ય ચૈતન્યપ્રભુ! મહા સામાન્ય ચૈતન્ય ધ્રુવધામ પ્રભુ આત્મા. આ તારી જેણે નજરું કરી અને દષ્ટિપથમાં તું ચૈતન્ય આવ્યો એની પર્યાયમાં નિર્મળદશા થઈ અને એની દશા બદલીને દિશા આખી ફરી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? ભગવાન ચૈતન્ય પરમાત્મસ્વભાવ! એ સૂર્ય પ્રકાશપુંજ. આ પ્રકાશપુંજ તો કહે છે કાંઈ નહિ. આ પ્રકાશપુંજ એના અંતર નમો નમો નમઃ. 'નમઃ સમયસારાય.' એવા ચૈતન્યપ્રભુમાં જેણે પોતે નમન કર્યું, નમ્રતા કરી, વિનય કર્યો, આદર કર્યો એની પર્યાયમાં શાંતિની પ્રાપ્તિ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ એ આત્માના ભાનથી પ્રાપ્ત થાય છે. સૂર્યથી થતી નથી. તું ચૈતન્યસૂર્ય જ જુદી જાતનો છો. ભગવાનને કહે છે, તું ચૈતન્યસૂર્ય જુદી જાતનો, પોતાના આત્માને કહે છે, તારા ચૈતન્યસ્વભાવનો પ્રકાશ તો જુદી જાતનો. તારાથી પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. કેવળજ્ઞાન અલ્પ કાળમાં લે એવો પ્રભુ તું છો. તો બીજા પુણ્ય આદિની સામગ્રીની, અભ્યુદયની પ્રાપ્તિ થાય, એની તો વિશેષતા છે નહિ. એ તો સાધારણ સાથે મળી જાય છે.

'ભાવાર્થ :-...' જ્ઞાનીની ઈચ્છિત વસ્તુ તો કેવળજ્ઞાન છે. સમજાય છે? છેને? 'ઈચ્છિત વસ્તુ દે દેતે હૈં.' ઈચ્છિત જ્ઞાનીની ભાવના તો શુદ્ધઉપયોગની અને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા છે. એ સૂર્ય આપી શકતો નથી. પણ ચૈતન્યસૂર્યને ભગવાન ત્રિલોકનાથ આપી શકે છે. કેમ કે એ દેવ છે. દદાતિ ઈતિ દેવઃ. આવે છે? અષ્ટપાલુડમાં આવે છે. હે ભગવાન! આપ તો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારેય આપો છો. શેઠી! પ્રભુ! આપ પરમાત્માદશા નિર્મળાનંદ અનંત કાળમાં જે દશા ન પ્રગટી એવી આપે પ્રગટાવી. અને એ પ્રગટાવીને સૂર્યના કિરણો આમ નાખ્યા. સૂર્ય તો ક્યાંય રહ્યો પણ એના કિરણો આવે તો અહીં કમળ ખીલી જાય. કિરણ આવે તો કમળ ખીલી જાય.

એમ ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ આપ, જ્યાં પણ આપની વાણીના કિરણો આવ્યા. એને કિરણ કહે છે ને? સમજાય છે કાંઈ? એ કિરણો અમને ન્યાલ કરી દીધા. અમારો આત્મા ખીલી ગયો. ભગવાન આત્માના કિરણો જે તમે કાઢ્યા (તેનાથી) અમારો આત્મા જ્ઞાન, દર્શન અને શાંતિથી ખીલી નીકળ્યો. એમ આત્મા સ્વરૂપમાં ભક્તિથી લ્યો, ધ્રુવધામ આખું તો પર્યાયમાં આવતું નથી પણ એની શક્તિની ભક્તિની એકાગ્રતા કરતાં એની પર્યાયમાં કિરણો નિર્મળદશાના પ્રગટ થાય છે. એનું નામ ખરી ભક્તિ અને એનું નામ ભગવાનની ભક્તિ

વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે.

‘લોગ સૂર્યોદય હોતે હી હાથ જોડકર સિર ઝુકાકર નમો નારાયણ...’ કરે છે કે નહિ? સવારમાં નથી કરતા?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેવો? કાઠીને છે સૂર્ય છે ને. સૂર્ય દેવો. સૂર્ય દેવો છે ત્યાં ચોટીલા પાસે. ગયા છીએ ને. અમે ત્યાં રહ્યા છીએ ને. બધું જોયું છે. સૂર્યનું દેવળ છે. કાઠી લોકો સૂર્યને માને બહુ. એટલે સવારમાં ત્યાં ઉતર્યા હતા ને ત્યાં ગામમાં. નાનાલાલભાઈને ત્યાં. ત્યાં બધા કાઠી લોકો આવો નમો નારાયણ... નમો નારાયણ... નારાયણ... એમ કર્યા કરે અંદર માલોમાંડે જાય તો. નારાયણ... નારાયણ... નારાયણ... અરે..! નરનો નારાયણ થાય એ આત્મા છે. અને સર્વજ્ઞ ભગવાન પોતે નરના નારાયણ થયા એ જ નારાયણ છે.

આ સૂર્યને કહે છે કે ‘નમો નારાયણ કહતે હુએ સૂર્ય કો નમસ્કાર કરતે હૈં...’ ખરેખર તો સૂર્યને નમસ્કારની તો એવી પ્રથા હતી (કે), ચક્રવર્તી જ્યારે... ભગવાનની અંદર પ્રતિમા છે સૂર્યમાં. ભગવાનની મૂર્તિ છે. ત્રિલોકનાથ પરમાત્માની રતનની મૂર્તિ શાશ્વત (છે). એને ચક્રવર્તીની નજરમાં બહુ ક્ષયોપશમ અને ઉઘાડ (હોય છે). એને લઈને ત્યાં એ મૂર્તિ દેખે એના મહેલમાં. એને સવારમાં પહેલો નમસ્કાર કરતાં. સમજાય છે? આ એનું સૂર્યને નમસ્કાર એકલો રહી ગયો. આ એને ઠેકાણે એકલા દેવ-ગુરુ ને શાસ્ત્રનો વ્યવહારનમસ્કાર રહી ગયો. સમજાય છે કાંઈ? પણ ચૈતન્ય ભગવાન સૂર્ય નારાયણ એ પૂર્ણાનંદ પ્રભુ અનંત અનંત અનંત કેવળજ્ઞાનની કિરણના ભરચક ભર્યો દરિયો આ એને જે નમે, એને શાંતિની પ્રાપ્તિ અને સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. સૂર્ય તમારો આપ્યા વિના સાંજે આથમી જાય છે, કહે છે. દિશા દેખાડીને વયો જાય. પણ તું દિશા પલટાવીને દશા બનાવીને તું અમને નિમિત્તરૂપ થાય છો.

‘और उससे ઈच्छित वरदान मांगते हैं,...’ હે ભગવાન! આજ સુખી કરજો આજે દિવસમાં. એમ કહે છે ને? ‘पर वह आज दूंगा, कल दूंगा इस तरह आशा दिखाता हुआ...’ અર્થાત્ આવીને વયો જાય... આવીને વયો જાય... આવીને વયો જાય... એમ આજ દુંગા એટલે. ‘इस तरह आशा दिखाता हुआ...’ દિશા દિખાતા હુઆ ‘दिन बीता देता है; किसी को कुछ देता-लेता नहीं हैं क्योंकि वह असमर्थ जो ठहरा,...’ માટે એ ચૈતન્યને કોઈ લાભ દેવા માટે તો અશક્તિવાન ઠર્યો. ‘पर आप नम्र मनुष्य को...’ વિનયવાન કો... વિનય... વિનય... વિનય... વિનય... વિનય... વિ-વિશેષે નમ્રતા. રાગનું બહુમાન ટપ્પું, નિમિત્તનું બહુમાન ટપ્પું અને સ્વભાવનું બહુમાન થયું, એની નમ્રતાની દશામાં આપ તો શાંતિમાં ‘इच्छित वस्तु क्षणभर में दे देते हैं,...’ એની જેવી ભાવના એના પ્રમાણમાં એની પર્યાયમાં શાંતિની નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની શાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

‘ईस तरह आप सूर्य से भी बहुत बढकर हैं.’ सूर्यही પણ आप ‘बहुत बढकर हैं.’ अनाथी પણ बढ्या चढ्या आप छे. પણ अे तो अेक उपमा छे. अेनी साथे कांई संबंघ छे नहि. कले, समज्जाणुं कांई?

काल्य-७

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,
त्वयि स्वभावाद्विमुखश्च दुःखम्।
सदावदातद्युतिरेकरूप

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि।।

भक्तिभाव से सुमुख आपके, रहने वाले सुख पाते,
और विमुखजन दुःख पाते हैं, राग-द्वेष नहीं तुम वाते.
अमल सुदृतिमय चारु आरसी, सदा अेक-सी रहती ज्यों,
उसमें सुमुख-विमुख दोनों ही, देखें छाया ज्यों की त्यों.

अन्वयार्थ :- (त्वयि सुमुखः) आपके अनुकूल चलनेवाला पुरुष (भक्त्या) भक्ति से (सुखानि) सुखों को (उपैति) प्राप्त होता है (च) और (विमुखः) प्रतिकूल चलनेवाला पुरुष (स्वभावात्) स्वभाव से ही (दुःखम् ‘उपैति’) दुःख पाता है; किन्तु (त्वम्) आप (तयोः) उन दोनों के आगे (आदर्श इव) दर्पण की तरह (सदा) हमेशा (अवदातद्युतिः) उज्ज्वल कान्तियुक्त तथा (एकरूपः) अेक सदृश (अवभासि) शोभायमान रहते हैं.

भावार्थ :- जिस प्रकार दर्पण के सामने मुँह करनेवाला पुरुष दर्पण में अपना चेहरा देखकर स्वयं सुखी होता है और पीछे देखकर जडा हुआ पुरुष अपना चेहरा न देख सकने से स्वयं दुःखी होता है; उनके सुख-दुःख में दर्पण कारण नहीं है. दर्पण तो उन दोनों के लिये हमेशा अेकड़प ही है, पर वे दो मनुष्य अपनी अनुकूल और प्रतिकूल क्रिया से अपने आप सुखी और दुःखी होते हैं.

ईसी प्रकार जो मनुष्य आप के विषय में सुमुख होता है अर्थात् आप को पूज्य दृष्टि से देखता है, आप की भक्ति करता है, वह शुभकर्मों का बन्ध होने अथवा अशुभकर्मों की निर्जरा होने से स्वयं सुखी होता है और जो आप के विषय में विमुख रहता है अर्थात् आप को पूज्य नहीं समजता और न आप की भक्ति ही करता है, वह अशुभकर्मों का बन्ध होने से दुःख पाता है. उनके सुख-दुःख में आप कारण नहीं हैं; आप तो हमेशा दोनों के लिये राग-द्वेष रहित और चैतन्य-चमत्कारमय अेकड़प ही हैं. ७.

કાવ્ય-૭ ઉપર પ્રવચન

સાતમી.

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,
त्वयि स्वभावाद्विमुखश्च दुःखम्।
सदावदातद्युतिरेकरूप

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि।।

ભક્તિભાવ સે સુમુખ આપકે, રહને વાલે સુખ પાતે,
ઔર વિમુખજન દુઃખ પાતે હૈં, રાગ-દ્રેષ નહિં તુમ લાતે;
અમલ સુદુતિમય ચારુ આરસી, સદા એક-સી રહતી જ્યોં,
ઉસમૈં સુમુખ-વિમુખ દોનોં હી, દેખેં છાયા જ્યોં કી ત્યોં.

જુઓ! હૃદયના ઉદ્ગાર. કવિ ભગવાન પ્રત્યે અમૃતના ઓડકાર કાઢીને હૃદયના ઉદ્ગાર કાઢે છે. ભો! નાથ! છે ને? ‘ત્વયિ સુમુખઃ’ હે ભગવાન! ‘આપકે અનુકૂલ ચલનેવાલા પુરુષ...’ સમ્યજ્ઞિ. ભગવાનને અનુકૂળ વર્તનારા તો સમ્યજ્ઞિ હોય છે. છે ને? અંદર એ છે. ‘સુમુખઃ’ નામ સમ્યજ્ઞિ. પ્રભુ! ‘આપકે અનુકૂલ ચલનેવાલા...’ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારા. આપની આજ્ઞા—સ્વરૂપનું આરાધન કરો એ આપની આજ્ઞા છે. સમજાય છે કાંઈ? સ્વરૂપ પરમાત્મ તારો તારી પાસે છે. એનું તું સેવન કર, એનું તું આરાધન કર. એવી ભક્તિ કરનારો જે સમ્યજ્ઞિ એ ‘ભક્તિ સે સુખોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ...’ ભગવાન! આપની ભક્તિથી, અનુકૂળતાથી સમ્યજ્ઞિ શાંતિને પામે છે અને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ આદિના બાહ્ય અભ્યુદયને પણ ઈન્દ્રિયના સુખની પણ પ્રાપ્તિ એને હોય છે. અજ્ઞાનીને નથી આત્માનું સુખ, નથી બહારની લોકોત્તરના પુણ્યથી જે બંધાયેલા સુખની સામગ્રી. સમજાય છે કાંઈ?

‘સુખોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર પ્રતિકૂલ ચલનેવાલા...’ પ્રભુ! આપ તો આરસી સમાન છો. આરસીને... સમજાય છે? નીચે આવશે. ‘પ્રતિકૂલ ચલનેવાલા પુરુષ સ્વભાવ સે હી દુઃખ પાતા હૈ;...’ મિથ્યાદૃષ્ટિ સર્વજ્ઞસ્વભાવ પૂર્ણાંદ પ્રાપ્તિ સ્વયંસિદ્ધ અકૃત્રિમ ચૈતન્યદેવ એની પ્રાપ્તિનું ભાન જેને નથી અને વિમુખદૃષ્ટિ છે એ સુખે કરીને દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. એ દુઃખની પ્રાપ્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિને દુઃખ મળે છે. આત્માની પર્યાયમાં આકુળતા અને એના પુણ્ય એવા ન હોય કે જેવા સમ્યજ્ઞિના પુણ્યની સામગ્રી એવું એની પાસે સાધન હોય નહિ. ‘દુઃખ પાતા હૈ;...’ અંદર તો ઘણું લખ્યું છે.

સૌધર્મ ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિના સુખ પામે. આત્માની શાંતિ તો પામે પણ

સુધર્મ ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ (પદવી પામે). ... સમજાણું? અને મિથ્યાદષ્ટિ નારક તિર્યચ નિગોદ જનિતા અશાતમ્ મિથ્યાદષ્ટિને તો નારકી અને નિગોદના દુઃખનો ભોગવટો છે. હે ભગવાન! આપ ત્રિલોકનાથની ભક્તિ કરે એને આત્માની શાંતિ મળે અને સુધર્મ આદિ ઈન્દ્રો અને તીર્થંકરના પદની પ્રાપ્તિ થાય. અને આપની જે અવજ્ઞા કરે, વિરોધ કરે... મોટા વાંધા ઉઠ્યા છે કોણ જાણે. સર્વજ્ઞપદના આખા. સર્વજ્ઞપદ જે આખું ધર્મનું મૂળ, અરિહંત પદ જેની વાણી ઉપકારી એવા અરિહંત કોણ છે? નમો અરિહંતાણં. એના કેવળજ્ઞાનનો વિષય એક સમયનો. થોડું વંચાવ્યું હતું ભાઈ પંડિતજીને. આહાર વખતે. એ વિષય અનાદિનો. જુઓ આમ કહેવા માગે તો અનાદિઅનંત છે એમ ઉત્તર દેવો પડે ઈ કરતાં ટૂંકુ વાળી દીધું. અને વિષય પૂર્ણ કહેવા માગે એટલે ત્રણ કાળ ત્રણ લોક ભગવાન દેખે છે. પતી ગઈ વાત, હવે કરવું ક્યાં?

સર્વજ્ઞ પ્રભુ... સમજાય છે? આવું દેખે છે. ત્રણ કાળ ત્રણ લોક એક સમયમાં પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યથી, જે પ્રમાણે થાય સામે... ભલે કર્તા નહિ, થાય. કરવું શું હવે? સમજાણું? આવા સર્વજ્ઞને સ્વીકારીએ તો આપણે કરવાનું શું રહે? સમજાણું? એક જણાએ પ્રશ્ન કર્યો હતો એ. (સંવત) ૧૯૯૨ની સાલમાં ત્યાં હીરાભાઈના મકાનમાં. આ કેવળજ્ઞાનીએ બધું દીધું હોય તો પુરુષાર્થ પછી આપણા હાથમાં રહેતો નથી. આ બધી હોળી એમને એમ ચાલી જ આવે છે. સાધુ થયેલો સ્થાનકવાસીનો. પાંચ વર્ષમાં મોટો પંડિત થઈ ગયેલો. .. પછી ભણેલો અને પછી છોડી દીધું. એને આસ્થા ઊડી ગઈ જૈનની. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધમાં કોઈક ઈશ્વરનો અધિકાર છે અંદર. ઈશ્વર વિના આ થાય નહિ. અશાતાનો ઉદય અહીં આવે અને બળદનું શીંગડું આવીને વાગે આ બેનો મેળ કોણ કરે છે? સમજાય છે? અશાતાનો ઉદય આવે અને અહીંયાં બળદનું શીંગડું (વાગે). બળદ આવીને ત્યાં ઊભો હોય. એમાં મારે શીંગડું. હવે આને કોણે કીધું અને આને ખબર કેમ પડી અશાતાને કે આને લાવું? બળદને ક્યાંથી ખબર પડી કે અશાતાના ઉદય છે માટે જાઉં? આહાહા..! અરે..! અરે..! સહજ એવા નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ લાખો, કરોડો અનંત એક સમયમાં બની રહ્યા છે. એમાં કર્તા-કર્તા અને ઈશ્વરની જરૂર નથી. એણે આ પ્રશ્ન કર્યો કે કેવળીએ દીધું હોય એ પ્રમાણે થાય તો પુરુષાર્થ ક્યાં રહ્યો?

કેવળજ્ઞાની માનો છો? મેં કીધું. કેવળજ્ઞાન માનો છો? ના ના, એ નહિ. એ નહિ તો પહેલું કેવળજ્ઞાન છે કે નહિ એમ નક્કી કર. એમ કાંઈ અદ્ભુતથી ચાલે, કેવળજ્ઞાનીએ દીધું એ ફરે નહિ. કેવળજ્ઞાન છે એમ માને છે તું? આ જગતમાં આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી પ્રગટ થઈ શકે છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. કેવળજ્ઞાનની સત્તા વર્તમાન મોજૂદ છે. માને છો? નહિતર ન માને તો એનું નક્કી કરીએ. પણ કાંઈ ઠેકાણા ન મળે.

એમ આત્માની સર્વજ્ઞશક્તિથી સર્વજ્ઞ પદપ્રાપ્તિ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં અનંત જીવને થઈ

છે. સમ્યક્દર્શનમાં દેવોએ પણ કબૂલી છે. કેવળજ્ઞાન હવે અમે અલ્પ કાળમાં લેવાના છીએ. અમારી શ્રદ્ધામાં કેવળજ્ઞાન શ્રદ્ધાએ પ્રગટ્યું છે. અમે કેવળજ્ઞાની નહોતા સ્વભાવે એ શ્રદ્ધાના ભાનમાં અમને કેવળજ્ઞાન શ્રદ્ધાએ પ્રગટ્યું છે. ઈચ્છા વર્તે છે. ઈચ્છાએ કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, મુખ્યનયના હેતુથી (કેવળજ્ઞાન વર્તે છે). શ્રીમદ્દે કહ્યું ને પત્રમાં? નિશ્ચયનયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે. વર્તે છે. સાંભળ! સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનની ભાવનામાં પણ એ જ વર્તે છે. કેવળ... કેવળ.. કેવળ.. પૂર્ણ. આહાહા..! આવા ભગવાનની સ્તુતિ અને ભક્તિ કરે અને એને ક્ષણમાત્રમાં આત્માની શાંતિ અને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ન થાય એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ ખરેખરો ભગવાનની ભક્તિ કરનાર છે.

ઈસ તરહ આપ સૂર્ય સે બહુત અધિકતર હૈં. એ તો આવી ગયું. આપની જે ભક્તિ અનુકૂળતા તે... ભક્તિનો અર્થ જ છે—નિશ્ચયભક્તિ અને વ્યવહારભક્તિ. નિશ્ચયભક્તિ સમ્યક્દર્શન અને વ્યવહારભક્તિ શુભ વિકલ્પની, ભગવાનની. જે આ ભક્તિ કરે તે આપના ભક્તિ કરનાર સુમુખ નામ સુમુખ-આપની અનુકૂળ એને સુખની પ્રાપ્તિ આત્માની અને બહારની બધી થાય. બધી થાય. નરેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ થાય એ સમકિતદષ્ટિ થઈ શકે. ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, ઈન્દ્રો એ સમ્યક્દર્શન પૂર્વે પામ્યા વિના એવા પુણ્ય કોઈ દિ' બંધાતા નથી. અને કહે છે આપના વિરોધીઓ, આપના વિરોધીઓ સર્વજ્ઞપદને નહિ સ્વીકારનારાઓ, મિથ્યાદષ્ટિઓ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને થયેલા ભગવાન બિરાજે છે એમ નહિ માનનારા મહા અશાતાના નરક, નિગોદના દુઃખ પામે છે. કેમ કે એ મિથ્યાદષ્ટિ છે તે અંતે નિગોદમાં ગયા વિના રહેશે નહિ અને આ સમ્યક્દષ્ટિ છે તો કેવળજ્ઞાન પામ્યા વિના રહેશે નહિ. 'દર્પણ કી તરહ હંમેશા ઉજ્જવલ કાંતિયુક્ત...' દર્પણની તરહ હંમેશા ઉજ્જવળ કાંતિયુક્ત આપ તો રહો છો. 'એક સદશ શોભાયમાન રહતે હૈં.' આપમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી.

'ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર દર્પણ કે સામને મુંહ કરનેવાલા...' (સિદ્ધાંત) દેખો! દર્પણની સામું જોનારા. આમ જોવે એને મોહું દેખાય. અરીસામાં સામું જોનારા મોહું દેખે. પોતાની મુખ્યતા દેખે. સમજાણું કાંઈ? 'દર્પણ મેં અપના ચેહરા દેખકર સ્વયં સુખી હોતા હૈં ઔર પીઠ દેકર ખડા હુઆ પુરુષ...' અને દર્પણના અરીસાથી પીઠ દઈને ઊભેલો, વાંસો દઈને ઊભેલો, ભગવાન! 'અપના ચેહરા ન દેખ સકને સે સ્વયં દુઃખી હોતા હૈં.' એના પોતાના શરીરનું સ્વરૂપ શું છે એ જોઈ શકતો નથી. એટલે પોતાની. શરીરની વાત છે ને અત્યારે?

'ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં દર્પણ કારણ નહીં હૈં.' એને સુખ-દુઃખમાં દર્પણ કારણ નથી. દર્પણ તો પડ્યું છે આમને આમ. જોણે સામું જોયું એને ચહેરો વર્તાણો અને આડા પડ્યા એને ચહેરો વર્તાણો નહિ. 'દર્પણ તો ઉન દોનોં કે લિયે હમેશા એકરૂપ હી હૈં,....' દોનોં કે લિયે દર્પણ તો એક દશાને ધારણ કરે છે. 'પર વે દો મનુષ્ય અપની અનુકૂલ

ઔર પ્રતિકૂલ ક્રિયા સે, અપને આપ સુખી ઔર દુઃખી હોતા હૈ.’ આ દૃષ્ટાંત થયો.

‘ઈસી પ્રકાર જો મનુષ્ય આપકે વિષય મેં સુમુખ હોતા હૈ...’ ઓહો..! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એનો દાસ થાય, અનુકૂળ થાય, પ્રશંસનીક થાય, સત્કાર કરનારો થાય એવા સર્વજ્ઞપદને સ્વીકાર માન્યતાવાળો થાય એ સર્વજ્ઞ સામું જોયું એણે. સમજાણું કાંઈ? સર્વજ્ઞ જેવા છે એવું જોયું. ‘અર્થાત્ આપકો પૂજ્ય દૃષ્ટિ સે દેખતા હૈ,...’ અહો..! દેવાધિદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પૂર્ણાનંદની જેને પ્રાપ્તિ (થઈ છે), વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન ખીલી નીકળ્યા. આવી જેને અંતરમાં પૂજ્યદૃષ્ટિ પરમાત્મા પ્રત્યે થઈ ‘આપકી ભક્તિ કરતા હૈ, વહ શુભકર્મો કા બન્ધ હોને અથવા અશુભકર્મો કી નિર્જરા હોને સે...’ આ વ્યવહારથી વાત કરી. અંદર શુદ્ધિ તો થાય છે પણ એને પુણ્યના પરિણામ એવા હોય કે, જેનાથી શુભકર્મનો બંધ થાય અને અશુભ કર્મનો નિર્જરારૂપે નાશ થાય. ‘અશુભકર્મો કી નિર્જરા હોને સે સ્વયં સુખી હોતા હૈ...’ અંતરમાં શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ, બહારમાં એવા સુખના સાધનો સહેજે મળી જાય છે.

‘ઔર જો આપકે વિષય મેં વિમુખ રહતા હૈ...’ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ‘અર્થાત્ આપકો પૂજ્ય નહીં સમજતા ઔર ન આપકી ભક્તિ હી કરતા હૈ, વહ અશુભકર્મો કા બન્ધ હોને સે દુઃખ પાતા હૈ. ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં આપ કારણ નહીં હૈ;...’ ‘આપ કારણ નહીં તો...’ એ તો એના ભાવની દશા કારણ છે. કાંઈ દર્પણ કારણ નથી. ‘આપ તો હમેશા દોનોં કે લિયે રાગ-દ્રેષ રહિત ઔર ચૈતન્ય-ચમત્કારમય એકરૂપ હી હૈં.’ ભગવાન! આપ તો ચૈતન્ય ચમત્કાર (જ રહો છો). ભગવાનને ઉદ્દેશીને વાત કરે છે. એમ આત્મા પોતાના સ્વભાવની સન્મુખતામાં એને જોનાર, એ સ્વભાવની સન્મુખ જોનાર—ચૈતન્ય અરીસાની સન્મુખ જોનાર સહેજે શાંતિ અને સમ્યજ્ઞર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના મોક્ષમાર્ગને પામે છે. અને ચૈતન્ય ધ્રુવ સામાન્યથી વિમુખ રહેનારા એટલે કે, પુણ્યને ભલા માનનારા, નિમિત્તોને ભલા માનનારા, સ્વભાવને ભલો માનનારા નથી. સહેજે દુઃખને પાત્ર અને દુઃખી થઈને ઊભા રખડશે. શેઠી!

ચૈતન્યપ્રભુ પૂર્ણ પરમાત્મશક્તિ, સામાન્ય સ્વભાવ એની જેણે સન્મુખ જોયું, એની જેને અભિમુખતા થઈ એ તો એનો વિનય કરનાર થયો. એટલે એને તો સહેજે શાંતિ અને બાહ્ય સાધનોની સુખ સામગ્રી મળશે. એવા સ્વભાવનો જેણે અનાદર કર્યો, અવિનય કર્યો, પૂંઠ જેને દીધી આહા..હા..! એ શુભ અને અશુભ પરિણામ સામું જોઈને ઊભો રહ્યો અને ચૈતન્ય ભગવાન પ્રકાશનો પુંજ એમાં જેણે જોયું નહિ. સમજાણું? એને ચૈતન્યચમત્કારનો લાભ અંદરથી થતો નથી. પણ એને નુકસાન ચાર ગતિમાં રખડવાનું થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

શું કીધું આમાં? ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ, એ ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ, એની સામું જેણે જોયું એ ન્યાવ થઈ ગયો કહે છે. અને ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ એમાં જે વિમુખ રહ્યો અને વિકારની લાગણીનો આદર કર્યો એ પોતાને જ કારણે દુઃખી થયો. એ ચૈતન્યસૂર્ય મહાધામ

પ્રભુ તો એવાને એવા છે. સમજાણું કાંઈ? અરીસો જેમ એવોને એવો છે, એમ ચૈતન્ય ભગવાન ધામ સૂર્ય એવોને એવો છે. સાત થઈ.

કાવ્ય-૮

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ:,
મેરોશ્ચ, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: સ યત્ર।
દ્વાવાપૃથિવ્યો: પૃથુતા તથૈવ,
વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ।।

ગહરાઈ નિધિ કી, ઊંચાઈ ગિરી કી, નભ થલ કી ચૌડાઈ,
વહીં-વહીં તક જહાં-જહાં તક, નિધિ આદિક મેં દિખલાઈ.
કિન્તુ નાથ! તેરી અગાધતા, ઔર તુડ્ગતા, વિસ્તરતા,
તીન ભુવન કે બાહિર ભી હૈ, વ્યાપ રહી હૈ જગતપિતા!

અન્વયાર્થ :- (અબ્ધે:) સમુદ્ર કી (અગાધતા) ગહરાઈ (તત્ર અસ્તિ) વહાં હૈ, (યત: સ: પયોધિ:) જહાં વહ સમુદ્ર હૈ. (મેરો:) સુમેરુ પર્વત કી (તુજ્ઞા: પ્રકૃતિ:) ઉન્નત પ્રકૃતિ અર્થાત્ ઊંચાઈ (તત્ર) વહાં હૈ, (યત્ર સ:) જહાં વહ સુમેરુપર્વત હૈ (ચ) ઔર (દ્વાવાપૃથિવ્યો:) આકાશ-પૃથ્વી કી (પૃથુતા) વિશાલતા ભી (તદૈવ) ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ હૈ ઔર પૃથ્વી હૈ, વહીં ઉનકી વિશાલતા હૈ પરંતુ (ત્વદીયા અગાધતા, તુજ્ઞા: પ્રકૃતિ:, પૃથુતા ચ) હે પ્રભુ! આપ કી ગહરાઈ, ઉન્નત પ્રકૃતિ ઔર હૃદય કી વિશાલતા ને (ભુવનાન્તરાણિ) તીનોં લોકોં કે મધ્ય ભાગ કો (વ્યાપ) વ્યાપત કર લિયા હૈ.

ભાવાર્થ :- અગાધતા શબ્દ કે દો અર્થ હૈ—સમુદ્ર વગૈરહ મેં પાની કી ગહરાઈ ઔર મનુષ્ય હૃદય મેં રહનેવાલે ઘૈર્ય કી અધિકતા. ‘તુડ્ગ પ્રકૃતિ’ શબ્દ ભી દ્યર્થક હૈ—પહાડ વગૈરહ કી ઊંચાઈ ઔર મન મેં દીનતા કા ન હોના. ઈસી તરહ પૃથુતા, વિશાલતા કે ભી દો અર્થ હૈ—જમીન, આકાશ વગૈરહ કે પ્રદેશોં કા ફૈલાવ ઔર મન મેં સબ કો અપનાને કે ભાવ, સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.

ભગવન્! સમુદ્ર કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે પાસ હી હૈ, મેરુપર્વત કી ઊંચાઈ મેરુ કે હી પાસ હૈ ઔર આકાશ-પૃથ્વી કા વિસ્તાર ભી ઉન્હીં કે પાસ હૈ; પરન્તુ આપ કી અગાધતા ઔર ઘૈર્યવૃત્તિ, ઊંચાઈ અર્થાત્ અદૈન્યવૃત્તિ ઔર પૃથુતા અર્થાત્ ઉદારવૃત્તિ સારે સંસાર મેં ફૈલી હુઈ હૈ; ઈસલિયે જો કહા કરતે હૈ કિ આપ કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે સમાન હૈ, ઉન્નત પ્રકૃતિ મેરુ કી તરહ હૈ ઔર વિશાલતા આકાશ-પૃથ્વી કે સદશ હૈ; વે ભૂલ કરતે હૈ. ૮.

કાવ્ય-૮ ઉપર પ્રવચન

આઠમી.

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ:
મેરોશ્ચ, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: સ યત્ર।
દ્યાવાપૃથિવ્યો: પૃથુતા તથૈવ,
વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ।।

ગહરાઈ નિધિ કી, ઊંચાઈ ગિરી કી, નભ થલ કી ચૌડાઈ,
વહીં-વહીં તક જહાં-જહાં તક, નિધિ આદિક મેં દિખલાઈ.
કિન્તુ નાથ! તેરી અગાધતા, ઓર તુજ્ઞતા, વિસ્તરતા,
તીન ભુવન કે બાહિર ભી હૈ, વ્યાપ રહી હૈ જગતપિતા!

લ્યો! આ સ્તુતિ અમૃતના ભણકાર વાગતી અંદરથી ઉઠે છે. ભો દેવ! હે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ દેવાધિદેવ! ‘આપકી સમુદ્ર કી ગહરાઈ વહાં હૈ,...’ શું કહે છે? એ દરિયાની ઊંડાઈ એક હજાર યોજન, દરિયાની ઊંડાઈ એક હજાર યોજન દરિયાતટમાં રહી છે. ‘જહાં વહ સમુદ્ર હૈ.’ જ્યાં સમુદ્ર (છે) ત્યાં તેની ઊંડાઈ હજાર યોજન છે. ‘સુમેરુ પર્વત કી ઉત્તર પ્રકૃતિ...’ મેરુ પર્વતની ઉત્તર નામ ઊંચાઈનો સ્વભાવ ‘ઊંચાઈ વહાં હૈ, જહાં વહ સુમેરુપર્વત હૈ...’ જ્યાં મેરુ પર્વત છે ત્યાં તેની ઊંચાઈ છે. લાખ યોજનનો છેને મેરુ? લાખ યોજન અને ચાલીસ યોજન. ઓલી ચૂલિકા છેને માથે. એક લાખ યોજન અને ચાલીસ (યોજન) કે એમ કાંઈક છે. એવી ચૂલિકા ત્યાં ત્યાં તેની ઉત્તરતાઈ છે. એ ઉત્તર પ્રકૃતિ ત્યાં તેની સમાણી છે.

‘ઔર આકાશ-પૃથ્વી કી વિશાલતા ભી...’ એ પૃથ્વીની વિશાળતા. આકાશની. અત્યારે અહીંયાં લોક સુધીનું આકાશ લેવું. ‘આકાશ-પૃથ્વી કી વિશાલતા ભી ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ ઔર પૃથ્વી હૈ,...’ કહો, સમજાણું કાંઈ? ક્રમશઃ ૩૪૩ રાજૂ પૃથ્વી છે. ચૌદ બ્રહ્માંડ. પ્રભુ આપ ક્યાં! એ એની તો ત્યાં જ વ્યાપકતા અને તેની સ્થિતિ ત્યાં છે. સમજાણું? ‘વિશાલતા ભી ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ ઔર પૃથ્વી હૈ, વહીં ઉસકી વિશાલતા હૈ પરન્તુ...’ ‘ત્વદીયા અગાધતા, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: પૃથુતા ચ’ હે ભગવાન! ‘હે પ્રભુ! આપકી ગહરાઈ,...’ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં વ્યાપીને રહી છે ઊંડી. આપના જ્ઞાનની ગહરાઈ ગંભીરતા આપની પાસે એટલામાં રહી નથી એમ કહે છે અહીં તો. સમજાણું કાંઈ? દરિયાની ઊંડાઈ ત્યાં, મેરુની ત્યાં, પૃથ્વીની પૃથ્વીમાં. આપની

ગંભીરતા અને આપની પ્રકૃતિની ગહરાઈ—ઊંડાઈ ઔર ઉત્તર પ્રકૃતિ—સ્વભાવ પ્રકૃતિ એટલે. હે ભગવાન! આપનો સ્વભાવ. ‘ઔર હૃદય કી વિશાલતા...’ આપના જ્ઞાનની હૃદયની વિશાળતા ‘તીનોં લોકોં મેં મધ્યભાગ કો વ્યાપ્ત કર લિયા હૈ.’ બધા ત્રણ કાળને ત્રણ લોકને જાણીને એવી તારી વિશાળતા રહી છે. સમજાણું કાંઈ? આ બધી તુચ્છતા છે પ્રભુ! તારા જ્ઞાન અને તારા આનંદની કોઈ મહત્તાની પ્રકૃતિ કોઈ માપી જાય એવું નથી.

‘ભાવાર્થ :- અગાધતા શબ્દ કે દો અર્થ હૈં — સમુદ્ર વગૈરહ મેં પાની કી ગહરાઈ ઔર મનુષ્ય હૃદય મેં રહનેવાલે ઘૈર્ય કી અધિકતા.’ અગાધતા બે અર્થ થયા. સમુદ્ર વગૈરેની પાણીની ઊંડાઈ અને મનુષ્યના હૃદયમાં ઘૈર્યની અધિકતા. ધીરજ... ધીરજ... ધીરજ... ધીરજ... ‘તુજ્ઞા પ્રકૃતિ:’ ‘શબ્દ ભી દ્વયર્થક હૈ-’ ‘તુજ્ઞા’ એટલે ઊંચાઈ. ‘પહાડ વગૈરહ કી ઊંચાઈ ઔર મન મેં દીનતા કા ન હોના.’ મનમાં દીનતાનું ન હોવું એ હૃદયની ઉત્તર પ્રકૃતિ છે અને પહાડની ઊંચાઈ પહાડમાં છે.

‘ઈસી તરહ પૃથુતા, વિશાલતા કે ભી દો અર્થ હૈં, — જમીન, આકાશ વગૈરહ કે પ્રદેશોં કા ફૈલાવ...’ એ જમીન અને એનો ફેલાવ એ પ્રદેશનો છે પૃથુતા. ‘મન મેં સબકો અપનાને કે ભાવ,...’ એ મનમાં સબ લોગ, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકનું જ્ઞાન, આ પોતામાં ફેલાવાનો ભાવ અથવા ‘સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.’ પ્રેમનો અર્થ કે બધી વસ્તુ છે. બધી વસ્તુ છે. એવું જ્ઞાન કરવું એ બધી વસ્તુનો પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. નથી એમ કહેવું એનો દ્વેષ કર્યા જેવું છે. સમજાય છે કાંઈ? સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અરિહંતો, સિદ્ધો, આચાર્ય, છ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વો નથી એ પદાર્થનો દ્વેષ છે. છે એવું જ્ઞાન અંતરમાં બેસવું એ પદાર્થનો પ્રેમ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે કે હે નાથ! આપને ‘સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.’ આખા ત્રણ કાળ ત્રણ લોક પ્રત્યેનું જ્ઞાન આપને વ્યાપી ગયું છે. કોઈ નથી એક અંશ પણ એવું આપને રહ્યું નથી. આપ જ પ્રેમમય પરમાત્મા છો. આપ જ પ્રેમમયી પ્રેમની મૂર્તિ આપ જ છો. દુનિયા કહે કે આણે.. આણે.. આણે.. પ્રેમ કર્યો, ફલાણાએ પ્રેમ કર્યો એ પ્રેમ નહિ. એ ખંડ ખંડ પ્રેમ અને રાગવાળો. આ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને જાણનારા કોઈ વાત આપના નિષેધમાં રહી નથી. આ નથી એમ રહ્યું નથી. એ બધુંય છે.. છે.. છે. એવું આપે પ્રેમમય જીવનને ગાળ્યું. પ્રભુ! આપ જ પ્રેમમય છો.

‘ભગવન! સમુદ્ર કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે હી પાસ હૈ,...’ ભાવાર્થ. ‘ભગવન! સમુદ્ર કી ગંભીરતા...’ ભગવન કહીને કહ્યું છે. ભાવાર્થ નથી કર્યો. ‘મેરુપર્વતકી ઊંચાઈ મેરુ કે હી પાસ હૈ ઔર આકાશ-પૃથ્વી કા વિસ્તાર ભી ઉન્હીં કે પાસ હૈ; પરંતુ આપકી અગાધતા, ઘૈર્યવૃત્તિ, ઊંચાઈ અર્થાત્ અદૈન્યવૃત્તિ ઔર પૃથુતા અર્થાત્ ઉદારવૃત્તિ સારે સંસાર મેં ફૈલી હુઈ હૈ;...’ ઈન્દ્રો અને નરેન્દ્રો પણ આપની પ્રશંસા

અને ઉદારવૃત્તિને પ્રશંસે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ઈસલિયે જો કહા કરતે હૈં કિ આપકી ગંભીરતા સમુદ્ર કે સમાન હૈ,....’ કોઈ કહે કે આપની ગંભીરતા સમુદ્ર સમાન છે. પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. આવે છે ને ઓલામાં નથી આવતું? સાગરવર ગંભીરા. લોગસ્સમાં આવે છે. આવે છે? મહારાજ! પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. ક્યાં દરિયાની ગંભીરતા, અગાધતા, અને ક્યાં આપની અગાધતા! એ દરિયા સાથે આપની અગાધતાને મેળવે, પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. સમજાણું?

‘ઉત્તર પ્રકૃતિ મેરુ કી તરહ હૈ...’ આપની ઉત્તર નામ ઊંચાઈ મેરુ તરહ—મેરુ જેટલી (છે). એ બધા ભૂલ ખાય છે. એની ઉત્તરતાઈ અને આપની ઉત્તરતાઈ સાથે કાંઈ મેળ ખાય એવો નથી. ‘और विशालता आकाश-पृथ्वी के सदृश है; वे ભૂલ કરતે હૈં.’ આપની વિશાળતા, આપની અગાધતા અને આપની ઉત્તરતા કોઈ સાથે મળે એવી નથી. એમ ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ! એની અગાધતા, ધ્રુવ ધાતુ ભગવાન આત્મા અગાધ... અગાધ... અગાધ... કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, પરમાનંદ, અનંત વીર્ય પ્રગટ થવા છતાં ત્યાં કાંઈ બાકી ઓછું થયું છે... છે કે મતિજ્ઞાન વખતે જ્ઞાન પર્યાયમાં બહુ ઓછું હતું એટલે એમાં શક્તિમાં વધારે હતું. અને કેવળજ્ઞાન જ્યારે પ્રગટ્યું ત્યારે અંદરમાં શક્તિ (ઘટી ગઈ). પ્રભુ! તારા કોઈ ગુણની અગાધતા છે. સમજાય છે કાંઈ? આટલી આટલી પર્યાય પ્રગટ થાય. આવી ક્યાંથી? કે એમાંથી. ઓછું થયું? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ માપ ન આવે. પ્રભુ! તારી તો કોઈ અગાધતા છે. અનંત વીર્ય પ્રગટ્યું. એક અનંતમ્ને ભાગે વીર્ય નિગોદના જીવને રહ્યું. અનંતમાં ભાગે એક અક્ષરના અનંતમાં ભાગનું જ્ઞાન રહ્યું. તોપણ વસ્તુ તો ધ્રુવ ચૈતન્યપ્રભુ, મહાપ્રભુ એવાને એવા છે. નરભેરામભાઈ! આ બીજી જાતની ભક્તિ ચાલે છે આ. આહાહા..! પૈસાનું નથી એને કાંઈ. સમજાણું આમાં?

શું કહે છે? આહાહા..! પ્રભુ! તારી તે કોઈ અગાધતા! ક્યાંય સાધારણ તર્કના માપ ન આવે. અનંત અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદવાળું કેવળજ્ઞાન. છતાં તારો દ્રવ્યસ્વભાવ ચૈતન્ય ધાતુ સૂર્ય તો એવોને એવો છે. એમાં ક્યાંય ખંડ ખાપણ કાઢી (નથી) આહાહા..! સમજાણું? ક્યાં દુઃખની દશા નિગોદની પર્યાયમાં અને ક્યાં આનંદ અતીતની આનંદનો અનંત અનંત વિભાગ અનંત અપાર અવિભાગવાળો અનંત આનંદ, તો આનંદની જે ગહરાઈ જે આત્મા દ્રવ્યમાં છે (તે) અગાધ છે. આમ બહારથી માને એમ નહિ. એની મહિમામાં એ વાત આવવી જોઈએ. ઓહોહો..! આ તે કાંઈ દિવ્યશક્તિ! જેની અગાધ, એની ગંભીરતા. ગંભીર... ગંભીર... ગંભીર ઊંડપ. અને જેની ઉત્તર પ્રકૃતિ. સ્વભાવ એવોને એવો ઊંડો અનાદિનો છે એવો ચૈતન્ય ધાતુ મહાપ્રભુ પડ્યો છે. સમજાણું? મહાપ્રભુ કેમ કહ્યું? કે પર્યાયમાં પ્રભુ થાય એ ઓલા મહાપ્રભુમાંથી આવે છે. સમજે છે કે નહિ જરા! ઓલા બીજા પણ કહે છે ને ઘણા? કે આ મહાપ્રભુ. નથી કહેતા બીજામાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા ફલાણા. અરે..! એ આ મહાપ્રભુ છે. બીજો કોઈ મહાપ્રભુ નથી. વર્તતી પર્યાય જેને મહાપ્રભુ છે. પર્યાયમાં. અને ભગવાન આત્મા મહાપ્રભુ છે વસ્તુમાં. સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... આ શું કહે છે? ક્યા દંડે માપ કરવું? ક્યા હાથે અને ક્યા ગજે માપ કરવું? એવો ચૈતન્ય મહા ભગવાન. એક સમયની પ્રગટ પર્યાય, એ સિવાયની આખી વસ્તુ! મતિના અનંતમા ભાગની જ્ઞાનની પર્યાય ઉઘડી હોય કે પૂર્ણ ઉઘડી હોય. દર્શનના અનંતમા ભાગની પર્યાય ઉઘડી હોય કે પૂર્ણ ઉઘડી હોય. દુઃખની પર્યાય હોય પૂર્ણ અને પૂર્ણ આનંદ ઉઘડ્યો હોય. એક વીર્ય બહુ થોડું હોય, તો જે જ્ઞાન અને ઉપશમનું થોડું એની રચનામાં રોકાતું. ત્યાં અનંતવીર્ય જે અનંત કેવળજ્ઞાન દર્શનને રચનામાં રોકતું. આવી પર્યાય પ્રગટ થતાં તેના ધ્રુવ સ્વભાવની ગંભીરતાનો પાર ન મળે. ક્યાંય ઓછું બેસે નહિ બેસે. હવે તો પૂરી થઈ ગઈને. હવે પૂરી થઈ ગઈને હતું એટલું? સાંભળને. હતું એટલું એટલે શું? ત્યાં તો અગાધ પડ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એણે ચૈતન્ય મહા શું શક્તિ છે અને ચૈતન્યનો સ્વભાવ દેવાધિદેવ છે એ. દેવાધિદેવ આત્મા છે. એવા દ્રવ્યસ્વભાવની મહત્તા અને દષ્ટિમાં કહે છે કે અરે..! પ્રભુ! આમાં કાંઈ માપ અમારા જ્ઞાનની પર્યાયથી ન આવે, એવું તારું અગાધપણું છે. સમજાણું કાંઈ? એવા ચૈતન્ય મહાસામાન્ય પ્રભુ, આ એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી આ એને કહે છે કે તારા અગાધનો પાર નહિ. અમે તો ત્યાં નિર્વિકલ્પ થઈને ઠરીએ છીએ. વિકલ્પ કર્યા વિના, નિર્વિકલ્પથી ઠરીએ, એ તારી અગાધતાનું જ્ઞાન આવે. પણ બાકી પાર પડે એવું નથી. સમજાણું કાંઈ?

કાવ્ય-૯

તવાનવસ્થા પરમાર્થતત્ત્વમ્,

ત્વયા ન ગીતઃ પુનરાગમશ્ચ।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષીઃ,

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમઞ્જસસ્ત્વમ્॥

અનવસ્થા કો પરમ તત્ત્વ, તુમને અપને મત મેં ગાયા,
કિન્તુ બડા અચરજ યહ ભગવન્, પુનરાગમન ન બતલાયા.
ત્યો આશા કરકે અદૃષ્ટ કી, તુમ સુદૃષ્ટ ફલ કો ખોતે,
યો તબ ચરિત દિખે ઉલટે સે, કિન્તુ ઘટિત સબ હી હોતે.

અન્વયાર્થ :- (અનવસ્થા) ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા (તવ) આપ કા

(परमार्थतत्त्वम्) वास्तविक सिद्धांत है (च) और (त्वया) आप के द्वारा (पुनरागमः न गीतः) मोक्ष से वापिस आने का उपदेश दिया नहीं गया है तथा (त्वम्) आप (दृष्टम्) प्रत्यक्ष इस लोक संबंधी सुभ (विहाय) छोड़कर (अदृष्टम्) परलोक संबंधी सुभ को (ऐषीः) चालते हैं, इस तरह (त्वम्) आप (विरुद्धवृत्तः अपि) विपरीत प्रवृत्तियुक्त होने पर भी (समंजसः) उचितता से युक्त हैं.

भावार्थ :- जब आप का सिद्धांत है कि सब पदार्थ परिवर्तनशील हैं, सभी में उत्पाद, व्यय, द्रौव्य होता है, तब सिद्धों में भी परिवर्तन अवश्य होगा. किन्तु आप उनके पुनरागमन को—संसार में वापिस आने को स्वीकार नहीं करते, यह विरुद्ध बात है. जो मनुष्य प्रत्यक्ष—सामने रभी कुछ वस्तु को छोड़कर, अप्रत्यक्ष परभव में प्राप्त होनेवाली वस्तु के पीछे पड़ता है, लोक में वह अच्छा नहीं कहलाता. परन्तु आप वर्तमान के सुभों को छोड़कर भविष्य के सुभ प्राप्त करने की ईच्छा से उद्योग करते हैं, यह भी विरुद्ध बात है. पर जब इन दोनों बातों का तत्त्वदृष्टि से विचार करते हैं, तब वे दोनों बातें ठीक मालूम होने लगती हैं, जिससे आप की यह प्रवृत्ति उचित ही ठहरती है.

यद्यपि पर्यायदृष्टि से सब पदार्थों में परिवर्तन होता है, सिद्धों में भी होता है, तथापि द्रव्यदृष्टि से सब पदार्थ अपरिवर्तनरूप हैं. संसार में आने का कारण कर्मबंध है और वह कर्मबंध सिद्ध अवस्था में जड़मूल से नष्ट हो जाता है; इसलिये सिद्ध जब फिर कभी लौटकर संसार में वापिस नहीं आते, यह आप का सिद्धांत उचित ही है.

इसी तरह आपने वर्तमान में क्षणभंगुर इन्द्रियजनित सुभों से मोह छोड़कर सख्ये आत्मसुभ को प्राप्त करने का उपदेश दिया है. वह सख्या सुभ तब तक प्राप्त नहीं हो सकता, जब तक कि यह प्राणी इन्द्रियजनित सुभ में लगा रहता है. इसलिये प्रत्यक्ष के अल्पसुभ को छोड़कर वीतरागता प्राप्त करने से यह परिभव में सख्या सुभ प्राप्त होता हो तो उसे कौन प्राप्त नहीं करना चाहेगा? — इस श्लोक में विरोधाभास अवंकार है. ८.

काव्य-८ उपर प्रवचन

नवमी.

तवानवस्था परमार्थतत्त्वम्,
त्वया न गीतः पुनरागमश्च।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષીઃ,

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમજ્જસસ્ત્વમ્ ॥

અનવસ્થા કો પરમ તત્ત્વ, તુમને અપને મત મેં ગાયા,
કિન્તુ બડા અચરજ યહ ભગવન્, પુનરાગમન ન બતલાયા.
ત્યો આશા કરકે અદષ્ટ કી, તુમ સુદષ્ટ ફલ કો ખોતે,
યો તબ ચરિત દિખે ઉલટે સે, કિન્તુ ઘટિત સબ હી હોતે.

ધૂન લાગી છે ધૂન એને. એ આત્મા જાગીને ઊભો થાય અને ઓલા છોકરાને સર્પ કરડ્યો હતો એ ફડાક જાગીને ઊભો થઈ ગયો. સમજાણું કાંઈ? સ્તુતિ કરે છે ને. કુદરતી પુણ્યનો યોગ એવો આવ્યો કે છોકરાને ઓલો સર્પ કરડ્યો અને લાવીને નાખ્યું મડદું ભગવાનની સામે. મંદિરમાં ઓલો ભક્તિ કરતો હતો એનો બાપ. સામું જોયું નહિ સામું. જોયું ભગવાનની સામું. પરની સામું જોયું નહિ. એમાં પુણ્યના પલટા એવા ફડાક દઈને થયા (કે) આળસ મરડીને ઊભો થયો. ઓહોહો..! આ પ્રભા! આ ભગવાનની મહિમા! અરે..! મડદા જાગતા થાય કહે છે અહીં તો. સમજાય છે કાંઈ? એમ ચૈતન્ય મહાપ્રભુની સામું જોવે એ જીવનમાં મરી ગયો એ જાગતો થાય. શેઠી! આ ભગવાનની ભક્તિ ચાલે છે. એણે ભક્તિ પણ કોઈ દિ' સાચી કરી નથી. ભક્તિનું શું રૂપ અને સ્વરૂપ છે એણે કોઈ દિ' અંતરથી સાંભળ્યું નથી.

હે નાથ! 'અન્વયાર્થ :- ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા...' આપે તો પરિણામનશીલ દ્રવ્યોનો સ્વભાવ બતાવ્યો છે. ભ્રમણ નામ પરિણામન એનું લેવું છે. ભ્રમણ એટલે પરિણામવાનો સ્વભાવ, બદલવાનો સ્વભાવ, એકરૂપ નહિ રહેવાનો સ્વભાવ. 'આપકા વાસ્તવિક સિદ્ધાંત હૈ...' વાસ્તવિક તો આપનો આ સિદ્ધાંત છે. 'और आपके द्वारा मोक्ष से वापिस आने का उपदेश दिया नहीं गया...' આ તો બે પલટ ખાઈ ગયું. બેય વિરુદ્ધ થઈ ગયું. આહાહા..! એક કોર કહો છો કો પલટો ખાય. વળી સિદ્ધ થાય અને પાછા જન્મે નહિ. આ પલટો ન ખાય. તારી કોઈ બલિહારી છે પ્રભુ! સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- પાછો થયો

ઉત્તર :- પાછો થયો નથી આ. અહીં તો કહે થયો એ થયો. પ્રવચનસારમાં આવે છેને ભાઈ નહિ? ઉત્પાદ એવો છે કે વ્યય વિનાનો. ગાથા છેને? હે નાથ! આત્માની સિદ્ધપર્યાય આપે પ્રગટ કરી, તો એ ઉત્પાદ થયો એ થયો. એ ઉત્પાદનો વ્યય હવે કોઈ દિ' થાય નહિ. એ ઉત્પાદના વ્યયનો અર્થ કે સંસારનો હવે ઉત્પાદ થાય એમ આપમાં બનતું નથી. એ દશા આપે જ કહી છે અને આપમાં જ હોય. બીજે હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

અને હે નાથ! આપે વ્યય કર્યો એ હવે ઉત્પાદ કોઈ દિ' થાય નહિ. આપે જે સંસારનો વ્યય નામ નાશ કર્યો, એનો કોઈ દિ' હવે ઉત્પાદ થાય નહિ. સંસારના નાશનો ઉત્પાદ હવે

નહિ અને મુક્તિનો ઉત્પાદ તેનો કોઈ દિ' વ્યય નહિ. એવી ચીજની પ્રાપ્તિ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર આપે કરી છે. અહીં પણ એ કહે છે, પ્રભુ! આપે ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા તો કહ્યું તત્ત્વ, પરિણામે એ.

'આપકે દ્વારા...' 'પુનરાગમન ન ગીતઃ' પુનઃ આગમન ન ગીતઃ 'મોક્ષ સે વાપિસ આને કા ઉપદેશ દિયા નહીં ગયા હૈ...' સમજ્યા? આગમમાં કોઈ દિ' એમ ન કહ્યું કે ભાઈ એ સિદ્ધ પાછા આવશે. પરિવર્તનશીલ છે માટે આગમમાં એમ ન કહ્યું ફરીને હેઠા આવશે. 'પુનરાગમન ન ગીતઃ' આગમમાં ન ગાયું અથવા "પુનરાગમન ન ગીતઃ" 'મોક્ષ સે વાપિસ આને કા ઉપદેશ દિયા નહીં...' સમજાણું કાંઈ? એક બોલ થયો એ.

બીજો બોલ. 'આપ પ્રત્યક્ષ ઈસ લોક સંબંધી સુખ છોડકર...' અરે..! દેખાય તેને છોડ્યા અને ન દેખાય તેને લીધા. હાથમાં આવ્યું એને છોડ્યું અને હાથમાં નથી એને ગ્રહવા માંડ્યું. શું કહ્યું સમજાણું? 'આપ પ્રત્યક્ષ ઈસ લોક સંબંધી સુખ છોડકર પરલોક સંબંધી સુખ કો ચાહતે હૈં...' પરમાત્મદશાની પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ જે શક્તિમાં છે, પ્રગટમાં નથી એની આપે ભાવના કરી અને છતાં સુખ ઈન્દ્રિયના મળ્યા એ આપે છોડી દીધા.

'ઈસ તરહ આપ વિપરીત પ્રવૃત્તિયુક્ત હો...' આપ તો વિપરીત પ્રવૃત્તિયુક્ત છો. છતાં એ 'ઉચિતતા સે યુક્ત હૈં.' 'સમજ્જસ' એ વાત જ સમજસ અને સાચી છે. વિષયો ઈન્દ્રિયના લક્ષને છોડી દઈ, અતીન્દ્રિય ભગવાન આત્માના આનંદની પ્રાપ્તિ આપે કરી છે. આમ દેખો તો છોડે છે મળ્યું એને. ન મળ્યું એની ભાવના કરે છે. પ્રભુ! સમજસ બરાબર છે. આપે ઈન્દ્રિયાના વિષયોનું લક્ષ અને આશ્રય છોડ્યો. અતીન્દ્રિય ભગવાન આત્માના આનંદમાં ઘૂસ્યા. અનંત કાળે ન પ્રાપ્તિ થઈ એવી અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ કરી.

'ભાવાર્થ :- જબ આપકા સિદ્ધાંત હૈ કિ સબ પદાર્થ પરિવર્તનશીલ હૈં, સભી મેં ઉત્પાદ, વ્યય, ધૌવ્ય હોતા હૈં...' દરેક પદાર્થમાં નવી નવી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય, જૂની વ્યય (થાય) અને ધ્રુવપણું રહે. 'તબ સિદ્ધોં મેં ભી પરિવર્તન અવશ્ય હોગા.' તો સિદ્ધમાં પણ પરમાત્મપદમાં પણ પરિવર્તન (થાય). કારણ કે પરિવર્તનશીલ તો સ્વભાવ કહ્યો છે આપે. 'કિંતુ આપ ઉનકે પુનરાગમન કો/સંસાર મેં વાપિસ આને કો સ્વીકાર નહીં કરતે,...' પણ ત્યાંથી પાછા પડે એનો સ્વીકાર નથી. 'યહ વિરુદ્ધ બાત હૈ.' છતાં એમાં સમજસતા છે. એમ જ હોય પ્રભુ. પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય અને એને ફરીને અવતાર? એ પરમાત્માની ભક્તિના ગુણગ્રામનું સ્તવન આ રીતે કરે છે.

'જો મનુષ્ય પ્રત્યક્ષ સામને રખી હુઈ વસ્તુ કો છોડકર, અપ્રત્યક્ષ પરભવ મેં પ્રાપ્ત હોનેવાલી વસ્તુ કે પીછે પડતા હૈ, લોક મેં વહ અચ્છા નહીં કહલાતા...' મળ્યાને છોડે અને નહિ મળ્યાને મેળવે એ સારા કહેવાય નહિ. સમજાય છે? 'પરંતુ આપ વર્તમાન કે સુખોં કો છોડકર ભવિષ્ય કે સુખ પ્રાપ્ત કરને કી ઈચ્છા સે...' ભાવના

સે 'ઉદ્યોગ કરતે હૈં,...' પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન આપને છે. 'યહ ભી વિરુદ્ધ બાત હૈ.' એ તો વિરોધ છે. 'પર જબ ઈન દોનોં બાતોં કા તત્ત્વદષ્ટિ સે વિચાર કરતે હૈં, તબ વે દોનોં બાતેં ઠીક માલૂમ હોને લગતી હૈં, જિસસે આપકી યહ પ્રવૃત્તિ ઉચિત હી ઠહરતી હૈ.'

'યદ્યપિ પર્યાયદષ્ટિ સે સબ પદાર્થોં મેં પરિવર્તન હોતા હૈં,...' પર્યાયદષ્ટિસે પર્યાય નામ અવસ્થા પરિણામનશીલ વર્તમાન સ્વભાવ, એનાથી બધા પદાર્થનું પરિવર્તન છે. પરિવર્તન છે. એ સિદ્ધે પરિવર્તન સંસારનું છોડ્યું, પરિવર્તન કર્યું. 'સિદ્ધોં મેં ભી હોતા હૈં, તથાપિ દ્રવ્યદષ્ટિ સે સબ પદાર્થ અપરિવર્તનરૂપ હૈં.' વસ્તુ તો અપરિવર્તનરૂપ છે. 'સંસાર મેં આને કા કારણ કર્મબંધ હૈં ઓર વહ કર્મબંધ સિદ્ધ અવસ્થા મેં, જડમૂલ સે નષ્ટ હો જાતા હૈં; ઈસલિયે સિદ્ધ જીવ કિર કભી લૌટકર સંસાર મેં વાપિસ નહીં આતે, વહ આપકા સિદ્ધાંત ઉચિત હી હૈં.' આપ વિરુદ્ધ લાગો છો પણ આપનો સિદ્ધાંત જ વ્યાજબી છે. બીજાઓના નિયમો કહેલા સિદ્ધાંતો એ બધા જૂઠા છે.

'ઈસી તરહ આપને વર્તમાન મેં ક્ષણભંગુર ઈન્દ્રિયજનિત સુખોં સે મોહ છોડ કર સચ્ચે આત્મસુખ કો પ્રાપ્ત કરને કા ઉપદેશ દિયા હૈં. યહ સચ્ચા સુખ તબ તક પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા, જબ તક કિ યહ પ્રાણી ઈન્દ્રિયજનિત સુખ મેં લગા રહતા હૈં.' એ ઈન્દ્રિયજનિત સુખને ભલો માને. એ અતીન્દ્રિય સુખની પ્રાપ્તિના વેરી છે. સમજાણું કાંઈ? ઈન્દ્રિયના સુખો ઝેર છે, રાગ છે. એમ કરીને ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. આપે અતીન્દ્રિય સુખને પ્રાપ્ત કર્યા અને ઈન્દ્રિય સુખને છોડી દીધા. હે પ્રભુ! તમે સમજસ કર્યું કામ. ભલું કામ કર્યું. એ અમારે પ્રશંસવા લાયક છે. મારે પણ અંદરના અતીન્દ્રિય આનંદની આગળ, આ ઈન્દ્રિયના સુખના કારણરૂપ ભાવનો, પણ મને અંદર આદર નથી. સમજાય છે કાંઈ? ઈન્દ્રિય સુખના કારણરૂપ શુભભાવનો પણ સત્કાર નથી. ચિદાનંદ ભગવાન અતીન્દ્રિય આનંદમય પ્રભુ! એના સત્કારમાં મારી શાંતિ અને અતીન્દ્રિય સુખની પ્રાપ્તિ, ઈન્દ્રિયસુખનું હેયપણું છે.

'ઈસલિયે પ્રત્યક્ષ કે અલ્પસુખ કો છોડકર વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરને સે યદિ પરભવ મેં સચ્ચા સુખ પ્રાપ્ત હોતા હો તો ઉસે કૌન પ્રાપ્ત નહીં કરના ચાહેગા?' એવી વીતરાગતાના આનંદના સુખને કોણ પ્રાપ્ત નહિ કરે? 'ઈસ શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈં.' ટીકાકારમાંથી જરી નિત્ય ને અનિત્ય બધું લીધું છે ભાઈ! છેને? સર્વથા નિત્ય છે કે સર્વથા એક જ છે કે સર્વથા અનેક જ છે એ આપે સ્વીકાર્યું નથી. પ્રભુ! સમજાણું? એ આપણે આવી ગયા ને બોલો? એ લખ્યું છે જુઓ. સર્વથા નિત્ય એકત્વં ઈત્યાદિ એકરૂપ અવસ્થા તત્ અભાવો અનવસ્થા નિત્યં આત્મ તત્ત્વં. એકલું આ જ છે એમ આપે સ્વીકાર્યું નથી. નિત્ય પણ છે, અનિત્ય પણ છે, એક પણ છે, અનેક પણ છે, ધ્રુવ પણ છે, પરિણામે

પણ છે, બદલે પણ છે, એકરૂપ પણ રહે છે. સમજાય છે કાંઈ? એવા પદાર્થનો, વસ્તુનો સ્વભાવ આપે પ્રકાશ્યો અને પ્રાપ્ત કર્યો એ આપે સમજસ કામ કર્યું. એવું કોઈ દુનિયામાં બીજો દેવ કરી શકે નહિ અને બીજા દેવે એ જોયું ને જાણ્યું ને ભાળ્યું નથી.

આત્મામાં ઉતારીએ તો આત્મા નિત્યાનંદ પ્રભુ! પોતાના આનંદના સુખની દૃષ્ટિએ, ઈન્દ્રિયના સુખનું કારણ રાગને છોડી દે છે. પ્રત્યક્ષ ભાવ થાય એને છોડી દે છે. અને જે શક્તિમાં છે અપ્રત્યક્ષ છે એવા ચૈતન્યના આનંદની દૃષ્ટિ કરતાં એ પરમાનંદની પ્રાપ્તિને અભિલાષે છે. અને રાગના ભાવનો આદર કરતો નથી. એ સમ્યક્દૃષ્ટિ ચૈતન્યનો ભક્ત છે અને પ્રભુ આપનો એ ભક્ત છે. આપનો ભક્ત હોય એને ભવની ભીડ એને રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભવભ્રમણની ભીડ, ભગવાન તારા ભક્તને રહે નહિ. સમજાણું? એ નિયમસારમાં નથી આવતું? અરે..! તને ભગવાનની ભક્તિ નથી. અરે..! ભવસમુદ્રના મધ્યમાં પડ્યા. આ ભવભ્રમણમાં આધાર-શરણભૂત ભગવાન આ એની તને ભક્તિ નથી તો ભવસમુદ્રના મધ્યમાં ગોથા ખાય છે. મગરમચ્છના મુખમાં છો. મધ્ય સમુદ્રમાં મગરમચ્છના મુખમાં પડ્યો છો. ભગવાનની ભક્તિ નથી એ ભક્તિ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બેય છે હોં! સમજાણું કાંઈ? કહ્યું ને પહેલું? કીધું ને, ટોડરમલે કહ્યું ને વ્યવહાર સમકિતની પાછળ, નિશ્ચય સમકિત ગમનરૂપ, પરિણામનરૂપ છે. એમ વ્યવહારભક્તિની પાછળ નિશ્ચયભક્તિ ગમન-પરિણામનરૂપ છે. એને વ્યવહારભક્તિ અને નિશ્ચયભક્તિ સાથમાં હોય એને ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. એકલા વ્યવહારને વ્યવહાર કહેવામાં આવતો નથી.

એટલે અહીં કહે છે કે પ્રભુ! આપને આ બધું શોભે છે. બીજાને એ વાત શોભતી નથી. એમ કરીને નવ ગાથા કરી લ્યો!

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

श्रावण वद १५, बुधवार ता. २६-८-१९६२
काल्य-१० थी १४, प्रवचन-३

काल्य-१०

स्मरः सुदग्धो भवतैव तस्मिन्,
उद्धूलितात्मा यदि नाम शम्भुः।
अशेत वृन्दोपहतोऽपि विष्णुः,
किं गृह्यते येन भवानजागः॥

काम जवाया तुमने स्वामी, एसीविये वल उसकी धूल,
शंभु रमाए निज शरीर में, लोय अधीर मोल में लूल.
विष्णु परिग्रहयुत सोते हैं, लूटे उन्हें एसी से काम,
तुम निर्ग्रथ जागते रहते, तुमसे क्या छीने वल वाम.

अन्वयार्थ :- हे प्रभु! (भवता एव) आप के द्वारा ही, (स्मरः) काम (सुदग्धः) अच्छी तरह लस्म किया गया है. (यदि नाम शम्भुः) यदि कहें कि महादेव ने भी तो लस्म किया था तो वल कलना ठीक नहीं, क्योंकि बाद में वल (तस्मिन्) उस काम के विषय में (उद्धूलितात्मा) क्लंकित हो गया था और (विष्णु अपि) विष्णु ने भी (वृन्दोपहतः सन्) वृंदा-लक्ष्मी नामक स्त्री से प्रेरित होकर उसके साथ (अशेत) शयन किया था, (येन) लेकिन (भवान् अजाग) आप जागृत रहे हो अर्थात् कामनिद्रा में अशेत नहीं लुंओ, एसलिये (किं गृह्यते) कामदेव के द्वारा आप की कौन-सी वस्तु ग्रहण की जाती है अर्थात् कोई भी नहीं.

भावार्थ :- हे लगवन्! जगद्विजयी काम को आपने ही लस्म किया था. लोग जो कला करते हैं कि महादेव ने लस्म किया था, वल ठीक नहीं है क्योंकि बाद में महादेव ने पार्वती की तपस्या से प्रसन्न हो उसके साथ विवाल कर लिया था और काम में एतने आसक्त लुंओ कि अपना आधा शरीर स्त्रीरूप कर लिया था. एसी तरह विष्णु ने भी वृंदा-लक्ष्मी के वशीलूत होकर तरह-तरह की कामयेष्टार्थों की थी, पर आप लमेशा से आत्मप्रत में लीन रहे तथा काम को एस तरह पछाडा कि वल पनप नहीं सका. १०.

કાવ્ય-૧૦ ઉપર પ્રવચન

આ એક વિષાપહાર નામનું સ્તોત્ર ભગવાનની સ્તુતિ છે ભગવાનની. ખરેખર તો અંદર આત્મ ભગવાનની સ્તુતિ ગાઈ છે. અંદર વિષ-અપહાર. વિષ નામ મિથ્યાત્વનું ઝેર એનો નાશ થઈ અને રાગ-દ્વેષ-મોહનો સર્વથા નાશ થઈ અને આત્માની વીતરાગતા સમ્યક્ આચરણપૂર્વક વીતરાગદશા પ્રગટે એનું આ સ્તોત્ર છે. શેઠી!

નવમી ગાથામાં આવ્યું. હે નાથ! છતાં વિષયના સુખ મળતા તેને છોડી, અણછતા એવા અતીન્દ્રિય આનંદના સુખના આપ અભિલાષી થયા. એટલે અનંત આનંદ જે આત્મામાં હતો એને આપે પ્રગટ કર્યો. એમ મને વિશ્વાસ આવે છે. જુઓ! આ દેવની ઓળખાણ કરે એ પોતાની ઓળખાણ કરે છે એમ અહીંયાં ચાલે છે. આપે સંસારના સુખની ઈચ્છાની ઝાંખ પણ કરી નહિ. મળતા છતાં છોડ્યા. અને ભગવાન આત્માનો આનંદ તો અવ્યક્ત છે. બાહ્ય દેખવામાં આવતો નથી એને આપે પ્રગટ કર્યો. અનંત આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ, એમાંથી પ્રગટ કરી અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વરૂપમાં એકાકાર થયા. પ્રભુ! આપ જ પુરુષોત્તમ પુરુષ છો. એમ કહીને નવમામાં વિરોધાભાસ અલંકારની બે-ત્રણ વાતું કરી.

૧૦મી.

સ્મરઃ સુદઘો ભવતૈવ તસ્મિન્,
 ઉદ્ભૂલિતાત્મા યદિ નામ શમ્ભુઃ।
 અશેત વૃન્દોપહતોઽપિ વિષ્ણુઃ,
 કિં ગૃહ્યતે યેન ભવાનજાગઃ॥

એનું હિન્દી.

કામ જલાયા તુમને સ્વામી, ઈસીલિયે યહ ઉસકી ધૂલ,
 શંભુ રમાઈ નિજ શરીર મેં, હોય અધીર મોહ મેં ભૂલ.
 વિષ્ણુ પરિગ્રહયુત સોતે હૈં, લૂટે ઉન્હૈં ઈસી સે કામ,
 તુમ નિર્ગૃથ જાગતે રહતે, તુમસે ક્યા છીને યહ વામ.

ભક્તામરમાં પણ આવે છેને એક સ્તુતિમાં. હે ભગવાન! ‘મન્યે વરં હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા’. મેં બીજા અન્ય દેવને પહેલેથી જોઈ લીધા. આપના સ્વરૂપનું ભાન થતાં હવે એની અમને કાંઈ ઈચ્છા રહી નથી. પહેલું સારું થયું કે બધા જોઈ લીધા. ‘હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા’ કીધું છેને એમાં? પણ તમને દેખે આ વાત ક્યાંય બીજે નથી. જુઓ! આ દેવની ઓળખાણ પણ અનંત કાળમાં કરી નથી. મોટા વાંધા અત્યારે આ એના ઉઠ્યા છે અત્યારે, લ્યો. દેવના જ ઉઠ્યા. દેવશક્તિ.

અહો...! સર્વજ્ઞપદ! હે ભગવાન! સર્વજ્ઞપદ તારી ચીજ. શ્રીમદ્ કહ્યું છેને? હે ભગવાન! હું ભૂલી ગયો. તમારા કહેલા તત્ત્વોનો મેં વિચાર કર્યો નહિ. તમારા કહેલા એક સેકન્ડના

અસંખ્ય ભાગમાં અહો..! જેની પૂર્ણ સંપદા ફાલીને ફૂલી ગઈ. પૂર્ણાનંદની સાથે સર્વજ્ઞપદ, એવા પદની જેને અંતરમાં રાગરહિત, નિમિત્તરહિત એવી પૂર્ણ પદવી (પ્રગટ થઈ). અહો..! આત્માની મૂળ ચીજ જ એ છે. આચાર્ય તો કહે છે ને પ્રવચનસારમાં? કે અરે..! જ્ઞાનની પૂર્ણતામાં પૂર્ણ ન જણાય તો એ દિવ્યજ્ઞાન શેનું? સમજાય છે કાંઈ?

હે ભગવાન! આપનું અતીન્દ્રિય જ્ઞાન પૂર્ણાનંદ જ્ઞાન એ જ્ઞાન! ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને, સમય, સમય, સમયનો ભાવ પકડીને જાણે. ભેદ 'સર્વભાવાંતરચ્છિદે'. એ પહેલા જ કળશમાં કહ્યું હતું. 'સર્વભાવાંતર'. પોતાનો સ્વભાવ અને બીજા બધાને પ્રભુ! એ જ્ઞાન ન જોવે, જ્ઞાન ન જાણે, અનંત પદાર્થને જ્ઞાન એક સમયમાં પહોંચી ન વળે અને જ્ઞેયો એને એક સમયમાં પોતાનું આખું સ્વરૂપ શું છે એ અર્પે નહિ, તો પ્રભુ! એ જ્ઞાન કોને કહેવું? સમજાય છે કાંઈ? આ સર્વજ્ઞપદના જ મોટા વાંધા ઉઠ્યા. વાડીભાઈ! એક સમયમાં કેવળજ્ઞાની પ્રભુ, આહાહા..! એની આજ્ઞા બહાર, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં કાંઈ થતું નથી. એને કારણે નહિ પણ જે એણે જોયા એનાથી બહાર કાંઈ થતું નથી. એવું સર્વજ્ઞપદ જેના જ્ઞાનમાં, હૃદયમાં, ભાવમાં બેઠું એને સર્વજ્ઞને જે પદ મળ્યું એ પદની પ્રાપ્તિના એ અભિલાષી તે પદને અલ્પ કાળમાં પામશે. સમજાય છે કાંઈ? પણ આ ઓળખાણ કહેવામાત્ર નહિ, એના જ્ઞાનમાં એ વાત બેસવી જોઈએ. ત્યારે એને..

પ્રવચનસારમાં પણ કહ્યું ને પહેલું? પ્રભુ! હું વંદન કરનાર કોણ? અને આપ વંદ્ય કોણ? બેયનું મને ભાન છે. પહેલામાં નહિ? શરૂઆતમાં. હું કોણ? હું કોણ? પ્રભુ! હું તો જ્ઞાનદર્શન સંપન્ન એવો આત્મા. આપ કોણ? કે આપ પૂર્ણ પર્યાયને જ્ઞાન, દર્શન ને આનંદની પ્રાપ્તિ એવા આપ પૂર્ણ. એ આપ વંદ્ય છો અને હું છું આપનો વંદક. હું ઓળખીને કહું છું પ્રભુ! એમને એમ ઓઘે ઓઘે આ ભગવાન અરિહંત છે ને આ જ્ઞાની છે ને પૂર્ણ જ્ઞાની છે, એમ નહિ. મારા ખ્યાલમાં આવી છે વાત. હું જ્યારે જ્ઞાનદર્શન સંપન્ન એવો હું. હું એટલે આત્મા એટલે જ્ઞાનદર્શન સંપન્ન. એના ભાનવાળો અને એમાં સ્થિરતાવાળો એવો હું આત્મા. આટલી દશામાં મારું જ્ઞાન દર્શન આટલું ઉઘડ્યું છે. તો પ્રભુ આપની દશા પૂર્ણ ઉઘડી છે. એવા મારાથી શક્તિએ અધિક, પર્યાયમાં શક્તિએ અધિક અને એવા જ્ઞાનના માહાત્મ્યને કારણે, એવા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને કારણે પ્રભુ! હું આપને વંદન કરું છું. સમજાણું કાંઈ? એવા દેવ પ્રભુ! તારા જેવા જગતમાં બીજા કોઈ દેવ જોયા નથી. કહે છે. લ્યો!

'હે પ્રભુ! આપકે દ્વારા હી કામ અચ્છી તરહ ભસ્મ ક્રિયા ગયા હૈ.' શું કહે છે? કામ એટલે ઈચ્છા. એ આવી છે ને ગાથા એમાં? શ્રુત, પરિચિત, અનુભૂતા કામ-ભોગની કથા. એ કામની વાર્તા આપે નાશ કરી નાખી. વાર્તા એટલે ભાવ. સમજાણું કાંઈ? ઈચ્છાનું કર્તૃત્વ માત્ર, ઈચ્છાનું ભોક્તૃત્વ માત્ર આપે નાશ કરી નાખ્યું છે. અને આપ વીતરાગ વિજ્ઞાનઘનની દશાને પ્રાપ્ત થયા છો. એ 'અચ્છી તરહ ભસ્મ ક્રિયા ગયા હૈ. યદિ કર્હે

કિ મહાદેવને ભી તો ભસ્મ ક્રિયા થા...' અન્યમાં આવે છે ને? એને મહાદેવ કહે છેને? મહાદેવ. ભગવાન પણ મહા દિવ્ય શક્તિના ઘણી મહાદેવ અને ઓલા પણ મહાદેવ. તો કહે છે કે 'વહ કલના ઠીક નહીં,...' પ્રભુ! આપે ભસ્મ કરી એની એણે રાખ ચોપડી છે. સમજાય છે કાંઈ?

'મહાદેવને ને ભી તો ભસ્મ ક્રિયા થા તો વહ કલના ઠીક નહીં, ક્યોંકિ બાદ મેં વહ ઉસ કામ કે વિષય મેં કલંકિત હો ગયા થા...' આપે ભસ્મ કર્યું. એનામાં એ કહે છે કે આ રાખ ચોપડે છે ને, એ કામને બાળી મૂક્યો હતો. આ એની રાખ ચોપડી છે. ભગવાને બાળ્યો હતો એની રાખ ચોપડી છે મહાદેવે. પ્રભુ! તું મહાદેવ! આહાહા..! પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ દ્વારા કામ વિજય થઈ ગયા. આપે કામને વિજય કર્યો છે. અનાદિ કાળનો કામ જે અલંકારમાં ચડ્યો કે મોટા મોટા માંઘતાને મેં પાડ્યા છે. એને આપે વિજય કર્યો, પ્રભુ! હું ઓળખીને આપની ભક્તિ કરું છું.

કહે છે કે એ 'કામ કે વિષય મેં કલંકિત હો ગયા થા ઓર વિષ્ણુને ભી વૃન્દા-લક્ષ્મી નામક સ્ત્રી સે પ્રેરિત હોકર...' લક્ષ્મીની સાથની વાત આવે છે ને. 'શયન ક્રિયા થા,...' નહિ? દરિયામાં આવે છે ને? શેષ નાગમાં સૂતા છે અને લક્ષ્મી પગ દાબે છે. આવે છે કે નહિ? કહે છે કે પ્રભુ! એ પણ પરિગ્રહવંત છે. વૃન્દા નામ લક્ષ્મી અથવા વૃન્દા નામ પરિગ્રહ. નીચે છે ભાઈ. 'વૃન્દ—સ્ત્રી પુત્રાદિ સમસ્ત પરિગ્રહ સમૂહ સે પીડિત.' સ્ત્રી હતા, બધું હતું એને. પ્રભુ! એ પરિગ્રહવાળા હતા. એ વિષ્ણુ ભલે નામ ધરાવે પણ વ્યાપક સર્વજ્ઞપદ એની પાસે નહોતું. પ્રભુ! ઓલો મહાદેવ? કે એ મહાદેવ નહિ. મહાદેવ તમે. એણે કામ જીત્યો? કહે ના ના એ પણ પત્નીવશ થઈ ગયેલા. આપ તો કામદેવને જીતી અને કામદેવ પછી ન ફાવ્યો એટલે ફૂલડા આપ ઉપર વરસાવ્યા. સમજાય છે કાંઈ? ફૂલ વરસાવ્યા એણે કે હે નાથ! પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ જગતમાં કામને ન જીત્યો એ આપે પૂર્ણ જીત્યો છે. અને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિમાં આપ મોજ માણો છો.

એમ વૃન્દા. વિષ્ણુને પણ બાલ્ય પરિગ્રહનો વૃન્દ નામ સમૂહ છે. પ્રભુ! આપ તો પરિગ્રહરહિત છો. એક વિકલ્પનો પરિગ્રહ નથી. એવી આપની નિર્ગ્રંથ દશા (છે). એમાં નિર્ગ્રંથપણું બતાવવું છે. નિર્ગ્રંથ દશા. આહાહા..! નિર્ગ્રંથ તો છઠ્ઠે ગુણસ્થાનથી થાય પણ હજી વિકલ્પનો અંશ જરી બાકી છે. પણ આપ તો પ્રભુ પૂર્ણ નિર્ગ્રંથ છો, (એની) અમને ખાતરી થઈ ગઈ છે. આપને એક વિકલ્પમાત્ર દુનિયાનું સારું કરું કે ભુંડુ થાય, ન થાય એવી ઈચ્છા જ આપને નથી. સર્વજ્ઞપદ આપનું આ પડ્યું છે. સમજાય છે?

એક સ્તુતિમાં આવે છે ને? આપણે નહિ? એમ આવે છે ક્યાંક. આપે માર્ગ કલ્પો પણ શાસ્ત્રનું ફળ કેમ આવશે એ આપે જોયું નથી. 'સ્વયંભૂ સ્તોત્ર'માં આવે છે. શું કહેવાય એ? 'સમંતભદ્ર' 'સમંતભદ્રાચાર્ય'. હે નાથ! આપની વાણી નીકળી એમ કહીને કહે છે કે આપને

ઈચ્છા નહોતી. એમ મૂળ તો કહેવું છે. ઈચ્છા વિના વાણી નીકળી. મોક્ષમાર્ગ ધોધ પડ્યો. લોકો સમજ્યા. પણ એમાં કોણ સમજ્યા અને કેટલા પ્રાપ્ત થયા એ આપે જોયું નથી. એટલે એ ઈચ્છા કરી નથી. જ્ઞાનમાં આવી ગયું છે કે આટલા આમાં સમજશે અને આટલા નહિ સમજે. પણ આપે ઈચ્છા નથી કરી. આટલો ઉપદેશ...

એક દિવસમાં ચોવીસ ઘડી. છ ઘડી સવારે, છ ઘડી બપોરે, છ ઘડી સાંજે અને છ ઘડી રાતે. ચોવીસ ઘડીનો ઉપદેશ આપનો દિન અને રાત (આવ્યો). રાતે પણ એક વખત કહેવામાં આવે છે. છતાં એનું ફળ કેમ આવ્યું? આપ તો જ્ઞાતાદૃષ્ટા છો. વીતરાગ છો. ફળ આવીને સંતોષ નથી. ન સમજે એના પ્રત્યે આપને દ્વેષ નથી. માટે આપ જ ખરા દેવ અને સર્વજ્ઞ છો. એવા સર્વજ્ઞનો હું ભક્ત અને દાસ છું. બીજા દેવનો હું દાસ છું નહિ.

‘भवान्’ ‘आप जगृत रहे हो...’ आप जगृत रह्या. ‘कामनिद्रा में अयेत नहीं हुआ...’ कामनिद्राથી અચેત. અચેત એટલે ભાન વિનાના થયા એમ થયું નહિ. ‘कामदेव के द्वारा आपकी कौनसी वस्तु ग्रहण की जाती है अर्थात् कोई भी नहीं.’ કામ જ—ઈચ્છા જ ન મળે આપને.

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જગદ્વિજયી કામ કો આપને...’ જુઓ! જગતવિજય કામ. આખી દુનિયાને જોણે વિજય કર્યો છે. શાસ્ત્રમાં આવે છે ને ભાઈ! આપણે નહિ? સમયસારમાં. આસ્રવને અહંકાર થયો છે. કળશમાં. અમૃતચંદ્રાચાર્ય. આસ્રવ પુણ્ય અને પાપના વિકલ્પને, આસ્રવને અહંકાર (થયો છે) કે મારાથી કોઈ જીત્યા નથી. મેં બધાને હરાવી દીધા છે. મોટા મોટા માંધાતા. નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો તોપણ આસ્રવમાં લાભ છે એમ માન્યતા કરીને, મેં એને હરાવી દીધા છે. સમજાય છે? એને સંવરે ઉડાડ્યો પાછો. અનાદિ કાળનો મોટો જોદ્ધો, નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો એવો દિગંબર સાધુ, પણ અંતે અંતરમાં આસ્રવમાં રોકાઈ ગયો. ઈચ્છાના વિકલ્પની વૃત્તિ મને હિતકર છે, એ લાભદાયક છે એમાં રોકાણો. પ્રભુ! પણ સંવરે એને જીતી લીધો. સમજાણું કાંઈ? એ સંવર પ્રભુ આપે બતાવેલો છે. સંવર અને નિર્જરા એવો જે મોક્ષનો માર્ગ આપે બતાવ્યો તો આપ તદ્દન નિર્ગ્રંથ છો અને બીજાને નિર્ગ્રંથ કરાવવાનો આપનો ઉપદેશ છે.

‘लोग जो कदा करते हैं कि महादेवने ભસ્મ ક્રિયા થા, વહ ઠીક નહીં હૈ ક્યોંકિ બાદ મેં મહાદેવને પાર્વતી કી તપસ્યા સે પ્રસન્ન હો ઉસકે સાથ વિવાહ કર લિયા થા ઔર કામ મેં ઈતને આસક્ત હુએ કિ અપના આઘા શરીર સ્ત્રીરૂપ કર લિયા થા. ઈસી તરહ વિષ્ણુ ને ભી વૃંદા-લક્ષ્મી કે વશીભૂત હોકર તરહ-તરહ કી કામ ચેષ્ટાર્યે કી થી, પર આપ હંમેશા સે આત્મપ્રત મેં લીન રહે...’ આત્મામાં લપેટ થઈને વીતરાગપણામાં લીન રહ્યા. એ મેં બરાબર જાણ્યું છે કે આપ સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ છો. સમજાય છે?

‘તથા કામ કો ઈસ તરહ પછાડા કિ વહ પનપ નહીં સકા.’ ‘પનપ નહીં સકા.’ શું છે? ઉઠી ન શક્યો. માર્યો પછાડ કે ઉઠી ન શક્યો. શ્રીકૃષ્ણએ કર્યું હતું ને જેમ ઓલા કોને? જરાસંઘની સામે ઓલો એનો જમાઈ. કંસ-કંસ. કંસને આમ ચોટલી ઝાલીને પછાડ્યો. માર પછાડ આમ કરીને ફડાક દઈને. એમ હે ભગવાન! પછાડ્યો છે એને. આવે છે ને. પહેલા તો એનું રૂપ તો સાધારણ હતું ને હજી તો. ભરવાડને ત્યાં ઉછર્યા હતા ને. લંગોટી-બંગોટી બરાબર લૂગડાં પહેર્યા હતા. બધા એના કુટુંબીઓ ભેગા થયેલા. શું થશે? જોર કરીને ઓલાને પકડીને... કૃષ્ણ છે ને. કર્મ કૃષે સો કૃષ્ણ કહીએ. વિકારના ભાવને કૃષીને નાશ કરે તેને કૃષ્ણ કહેવામાં આવે છે. હે ભગવાન! આપ જ કૃષ્ણ છો. વાસ્તવિક કેવળજ્ઞાન પામીને વિષ્ણુ એટલે સર્વવ્યાપક આપ પ્રગટ થયા છો. એ વિષ્ણુ સર્વવ્યાપક કહે છે પણ પરિગ્રહમાં પકડાઈ ગયા છે એમ કહે છે. પરિગ્રહમાં પકડાઈને જ્ઞાનની પૂર્ણ દશા એણે પ્રગટ કરી નથી. એ દસમી ગાથા (થઈ).

કાવ્ય-૧૧

સ નીરજાઃ સ્યાદપરોઽઘવાન્વા,
તદ્દોષકીર્ત્યૈવ ન તે ગુણિત્વમ્।
સ્વતોમ્બુરાશેર્મહિમા ન દેવ!
સ્તોકાપવાદેન જલાશયસ્ય।।

ઔર દેવ હોં ચાહે જૈસે, પાપસહિત અથવા નિષ્પાપ,
ઉનકે દોષ દિખાને સે હી, ગુણી કહે નહિં જાતે આપ.
જૈસે સ્વયં સરિતપતિ કી અતિ, મહિમા બડી દિખાતી હૈ,
જલાશયોં કે લઘુ કહને સે, વહ ન કહી બઢ જાતી હૈ.

અન્વયાર્થ :- (વા) અથવા (દેવ) હે દેવ! (સ) વહ બ્રહ્માદિ દેવોં કા સમૂહ (નીરજાઃ) પાપસહિત (સ્યાત્) હો ઔર (અપરઃ) દૂસરા દેવ (અઘવાન્ સ્યાત્) પાપસહિત હો, ઈસ તરહ (તદોષકીર્ત્યા એવ) ઉનકે દોષોં કે વર્ણન કરનેમાત્ર સે હી (તે) આપ કા (ગુણિત્વમ્ ન) ગુણીપના નહીં હૈ. (અમ્બુરાશેઃ) સમુદ્ર કી (મહિમા) મહિમા (સ્વતઃ ‘સ્યાત્’) સ્વભાવ સે હી હોતી હૈં; (જલાશયસ્ય સ્તોકાપવાદેન ન) ‘વહ છોટા હૈ’—ઈસ તરહ તાલાબ આદિ કી નિંદા કરને સે નહીં હોતી.

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! દૂસરે કે દોષ બતલાકર હમ આપ કા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં કરના ચાહતે ક્યોંકિ આપ સ્વભાવ સે હી ગુણી હૈં. સરોવર કો છોટા કહ દેનેમાત્ર સે સમુદ્ર કી વિશાલતા સિદ્ધ નહીં હોતી કિન્તુ વિશાલતા ઉસકા સ્વભાવ હૈ; ઈસલિયે વહ વિશાલ—બડા કહલાતા હૈ. ૧૧.

કાવ્ય-૧૧ ઉપર પ્રવચન

અગિયારમી.

સ નીરજાઃ સ્યાદપરોઽઘવાન્વા,
તદ્દોષકીર્ત્યૈવ ન તે ગુણિત્વમ્।
સ્વતોમ્બુરાશેર્મહિમા ન દેવ!
સ્તોકાપવાદેન જલાશયસ્ય।।

એક તો સામે ભગવાન ઊભા છે અને કાંડુ ઝાલીને સ્તુતિ કરે છે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ભાઈ કહે છે ને? શું કહેવાય? સમંતભદ્રાચાર્ય ગીરી ગુફામાંથી જાણે આમ નીકળ્યા હોય ભગવાનને (કહે છે), ઊભા રહો, પ્રભુ! હું તમને ઓળખીને સ્તુતિ કરનાર છું. બીજાના જેવા આંધળા અને અજ્ઞાણા હું સ્તુતિ કરનારો નથી. ઊભા રહો. આમ કાંડુ ઝાલીને ઊભા રાખ્યા છે. ભક્તિનો ઉછાળો છેને. ઉદ્ધાસ ઉદ્ધાસ. એમ અહીંયાં જાણે હે પ્રભુ!

और देव हों चाहे जैसे, पापसहित अथवा निष्पाप,
उनके दोष दिखाने से ही, गुणही कहे नहीं जाते आप.
जैसे स्वयं सरितपति की अति, महिमा बड़ी दिखाती है,
जवाशयोँ के लघु कहने से, वह न कही बढ जाती है.

ભો દેવ! હે પ્રભુ! ‘વહ બ્રહ્માદિ દેવોં કા સમૂહ પાપસહિત હો...’ પાપસહિત હો ‘और दूसरा देव पापसहित हो,...’ કોઈ પાપસહિત હો અને કોઈ પાપસહિત હો. ‘ઈસ તરહ ઉનકે દોષોં કે વર્ણન કરનેમાત્ર સે હી આપકા ગુણીપના નહીં હૈ.’ બીજાની અપેક્ષા રાખીને આપની ગુણસહિતતા નથી. સમજાણું કાંઈ? પહેલા શ્લોકમાં એમ લીધું. પ્રભુ! હે ચૈતન્યપ્રભુ! કામની વાત. આ તારી જેણે અંતરદષ્ટિ કરી એને ઈચ્છા જ ઉત્પન્ન થતી નથી. જેણે ચિદાનંદ ભગવાન આત્મા ઉપર દષ્ટિ મૂકી (એને) ઈચ્છા જ ન મળે, ઈચ્છા જ ન મળે. એવા ઈચ્છાનો નાશ કરના હે ભગવાન! ચિદાનંદ સામાન્ય ચૈતન્યપ્રભુ એ તારામાં તાકાત (રહેલી છે). એવી તાકાત બીજામાં પર્યાયમાં પણ છે નહિ. ઈચ્છાનો નાશ કરી. પૂર્ણાનંદની દષ્ટિ ચૈતન્યપ્રભુની કરી એવી તાકાત કે ચૌર્યાશી લાખના ભવના કારણને બાળીને ભસ્મ કરવાની તાકાત પ્રભુ ચૈતન્ય મહાપ્રભુમાં છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ એટલે ધ્રુવ! ધાતુ ધ્રુવ. જ્ઞાયકભાવમાં એ તાકાત છે માટે એણે કામને જીત્યો અને કામને જીતવાની તાકાત દ્રવ્ય સ્વભાવમાં છે.

અજ્ઞાની જેની પર્યાય દષ્ટિ છે, જેની રાગ દષ્ટિ છે, જેની વિકલ્પ ઉપર દષ્ટિ છે એ બધા અમે કાંઈક દેવપણું કરીને આગળ વધવા માગીએ એમ કહે છે પણ પ્રભુ! એ દિવ્ય

શક્તિને પામવાના નથી. ચોરશી લાખમાં રખડવાના છે.

અહીં એ કહ્યું, પ્રભુ! આ બીજાના દોષ-ગુણ જોઈને આપની સ્તુતિ કરવી, આપને એની સાથે તોલામાં મૂકવા કે આના દોષો છે અને આ દોષરહિત કંઈક કેટલાક છે એમ કરીને આપના વખાણ કરવા એ ‘આપકા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં...’ (કરતા). એ આપના ગુણનું માન નથી. એ તો સહજ સ્વભાવે આપના ગુણ માહાત્મ્ય ગાઈ રહ્યા છે. હે દેવ! ‘સમુદ્ર કી મહિમા સ્વભાવ સે હી હોતી હૈ;...’ દરિયાનો મહિમા, એ તળાવથી મોટો છે, એ કૂવાથી મોટો છે, એ સરોવરથી મોટો દરિયો છે એ દરિયાથી કોઈ કૂવો ને તળાવ કે મોટું હોઈ શકે નહિ. એ બધા નાના છે. એથી સમુદ્રની મહિમા નથી. સમજાણું કાંઈ? સમુદ્રની મહિમા સમુદ્રના સહજ સ્વભાવથી છે. એમ હે નાથ! બીજા દેવના દોષ-ગુણને તોળીને આપના ગુણનું બહુમાન કરવું એ રીતે વસ્તુના સ્વભાવમાં નથી. અચિંત્ય ગુણનો નિધાન આપે પ્રગટ કર્યો એ સહજ સ્વભાવની જ મહિમા તારામાં છે. બીજા સાથે મેળવીને મહિમા કરવી એવી વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. સમજાય છે કાંઈ?

‘યહ છોટા હૈ — ઈસ તરહ તાલાબ આદિ કી નિંદા કરને સે નહીં હોતી.’ દરિયાની મહિમા. તળાવ નાનું, કૂવો નાનો, આ ખાબોચિયું નાનું, દરિયો મોટો એમ મહિમા નથી. એ તો સમુદ્ર સહજ સ્વભાવે ઉછળીને ભરી રહ્યો અને ભરતી જેની આવે છે પર્યાયમાં એટલે કાંઠે. એમ ભગવાન તારી મહિમા સર્વજ્ઞસ્વભાવથી ભરેલો તું, પર્યાયમાં ભરતી ચાલી જ આવે છે. સહજ સ્વભાવે તારી મહિમા (છે). બીજાની સાથે મેળ કરીએ અને મહિમા ગાઈએ એવો તારી સાથે મેળ ખાય એવો નથી. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આ દેવની ભક્તિના ભક્તો! ભક્તરાજ. ભક્તમાં રાજ નામ શોભાવંત. સમ્યગ્દષ્ટિ ભગવાનના ખરા ભક્ત છે. બીજા કોઈ ખરા ભક્ત છે નહિ. કોઈ હોઈ શકે નહિ ખરેખર. અગિયાર થઈ ને?

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! દૂસરે કે દોષ બતલાકર હમ આપકા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં કરના ચાહતે...’ ક્યાં ગુણની બેહદતા! આહાહા..! એક એક પર્યાય પરિપૂર્ણ. અનંત અનંત જેની મહિમા. પ્રભુ! એની મહિમા તો સહજ સ્વભાવથી છે. એ તો ગુણનું પરિણામનું સહજ સ્વભાવ થયું એમાં એનું છે. પરને કારણે એની અપેક્ષા આપી શકાય નહિ. આ નિરપેક્ષ બતાવે છે આ. લ્યો! દેવીલાલજી કહે છે, સાપેક્ષ ચાલે છે બધે, સાપેક્ષ ચાલે છે. અને અહીં તમે નિરપેક્ષ નિરપેક્ષ કહો છો. અહીં તો કહે છે, બીજાના દોષથી કે દોષના ટાળવાથી એની ઉપમા (મહિમા નથી). એ તો સહજ નિરપેક્ષ ભગવાન! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા નિરપેક્ષથી શોભી રહ્યા છે. બીજાની અપેક્ષા રાખીને એનું બહુમાન થાય એવું છે નહિ. સહજ નિર્મળાનંદ પ્રભુ નિરપેક્ષ છે. વિકાર પણ જ્યાં પરની અપેક્ષા વિના નિશ્ચયથી થાય છે, એને પણ જ્યાં પરની અપેક્ષા નથી. તો નિર્મળાનંદ પ્રભુ પરમાત્મદશા નિર્મળ નિર્મળ. એ પર્યાયનું કારણ ને કાર્ય પર્યાયમાં. એ પર્યાયનું કાર્ય અને કારણ પર્યાયમાં. એવી એની મહિમા એ બીજા

સાથે મેળવી શકાય એવી નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘દૂસરે કે દોષ બતલાકર હમ આપકા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં કરના ચાહતે ક્યોંકિ આપ સ્વભાવ સે હી ગુણી હૈં.’ સ્વભાવ સહજ શક્તિમાંથી પરિણતિ પ્રગટ કરી છે. એટલે પરને આશ્રયે નથી કે જે પરિણતિ હવે ચાલી જાય. ‘સરોવર કો છોટા કહ દેનેમાત્ર સે સમુદ્ર કી વિશાલતા સિદ્ધ નહીં હોતી કિન્તુ વિશાલતા ઉસકા સ્વભાવ હૈ; ઈસલિયે વહ વિશાલ-બડા કહલાતા હૈ.’ એમ ભગવાન આત્મા એવા કંઈ શુભભાવ કર્યા અને મોટું સ્વર્ગ મળ્યું અને આમ મળ્યું એથી એની મહિમા નથી. આ ઈન્દ્રપદ મળ્યું અને આનાથી આ પદ મળ્યું અને આનાથી આ (મળ્યું), હજારો-લાખો મનુષ્ય ખમ્મા-ખમ્મા કરે એને લઈને મહિમા પ્રભુ તારી નથી. તારી મહિમા તો નિર્મળ શુદ્ધ ચૈતન્ય! એક અંશ જ્યાં પ્રગટ કરે, ત્યાં ઈન્દ્રના સુખ તુચ્છ જેવા લાગે. એવી મહિમા પ્રભુ ચૈતન્ય! તારા અંશની પરિણતિમાં છે. એને બીજા સાથે મેળવી શકાય એવું નથી. સમજાણું? એ અગિયાર કીધી.

કાવ્ય-૧૨

કર્મસ્થિતિં જન્તુરનેકભૂમિં,

નયત્યમું સા ચ પરસ્પરસ્ય।

ત્વં નેતૃભાવં હિ તર્યોભવાબ્ધૌ,

જિનેન્દ્ર નૌનાવિકયોરિવાખ્યઃ।।

કર્મસ્થિતિ કો જીવ નિરંતર, વિવિધ થલો મેં પહુંચાતા,

ઔર કર્મ ઈન જગ જીવોં કો, સબ ગતિયોં મેં લે જાતા.

યોં નોકા-નાવિક કે જૈસે, ઈસ ગહરે ભવસાગર મેં,

જીવ-કર્મ કે નેતા હો પ્રભુ, પાર કરો કર કૃપા હમેં.

અન્વયાર્થ :- (જિનેન્દ્ર) હે જિનેન્દ્રદેવ! (જન્તુઃ) જીવ (કર્મસ્થિતિમ્) કર્મોં કી સ્થિતિ કો (અનેકભૂમિમ્) અનેક જગહ (નયતિ) લે જાતા હૈ (ચ) ઔર (સા) વહ કર્મોં કી સ્થિતિ (અમુમ્) ઉસ જીવ કો (અનેક-ભૂમિમ્) અનેક જગહ લે જાતી હૈ, લેકિન (ત્વમ્) આપને (ભવાબ્ધૌ) સંસારરૂપ સમુદ્ર મેં (નૌનાવિકયોઃ ઇવ) નાવ ઔર ખેવટિયા કી તરહ (તયોઃ) ઉન દોનોં મેં (હિ) નિશ્ચય સે (પરસ્પરસ્ય) એક દૂસરે કા (નેતૃભાવમ્) નેતૃત્વ (આખ્યઃ) કહા હૈ.

ભાવાર્થ :- સિદ્ધાંત ગ્રંથોં મેં કહા ગયા હૈ કિ જીવ અપને ભલે-બુરે ભાવોં સે જિન કર્મોં કો બાંધતા હૈ, વે કર્મ તબ તક ઉસકા સાથ નહીં છોડતે, જબ

તક વે ફલ દેકર ખિર નહીં જાતે. ઈસ બીચ મેં જીવ જન્મ-મરણકર અનેક સ્થાનોં મેં પૈદા હો જાતા હૈ. ઈસી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ કિ જીવ, કર્મોં કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ ઓર જીવ કા જન્મ-મરણકર જહાં-તહાં પૈદા હોના, આયુ આદિ કર્મોં કી સહાયતા કે બિના નહીં હોતા. ઈસલિયે કહા ગયા હૈ કિ કર્મ ભી જીવ કો ચારોં ગતિયોં મેં જહાં-તહાં લે જાતે હૈં. હે ભગવન! આપને ઈન દોનોં મેં પરસ્પર કા નેતૃત્વ ઉસ તરહ કહા હૈ, જિસ તરહ કી સમુદ્ર મેં પડે હુએ જહાજ ઓર ખેવટિયા મેં હુઆ કરતા હૈ. ૧૨.

કાવ્ય-૧૨ ઉપર પ્રવચન

બારમી.

કર્મસ્થિતિં જન્તુરનેકભૂમિં,
નયત્યમું સા ચ પરસ્પરસ્યા।
ત્વં નેતૃભાવં હિ તર્યોંભવાબ્ધૌ,
જિનેન્દ્ર નૌનાવિકયોરિવાચ્યઃ॥

કર્મસ્થિતિ કો જીવ નિરંતર, વિવિધ થલો મેં પહુંચાતા,
ઓર કર્મ ઈન જગ જીવોં કો, સબ ગતિયોં મેં લે જાતા.
યોં નોકા-નાવિક કે જૈસે, ઈસ ગહરે ભવસાગર મેં,
જીવ-કર્મ કે નેતા હો પ્રભુ, પાર કરો કર કૃપા હર્મેં.

જુઓ! આમાં હિન્દી આવે છે થોડું થોડું ભાઈ આ સ્તુતિમાં. ઈ આ કેટલાક ન સમજે.

‘હે જિનેન્દ્ર!’ પાઠમાં જિનેન્દ્ર (શબ્દ) પડ્યો છે ને. ત્યાંથી ઉપાડ્યું છે. પણ શરૂઆત અન્વયાર્થમાં એમ કરી છે કે ‘જીવ કર્મોંકી સ્થિતિ કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ...’ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ બતાવે છે. એ નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ પ્રભુ આપના સ્વભાવમાં નથી. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ એમાં નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ કેવો? સમ્યક્દષ્ટિને દષ્ટિમાંથી નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ ઊડી જાય છે. સમજાય છે? ચૈતન્ય ભગવાનની જ્યાં શુદ્ધ ચૈતન્યની દષ્ટિ થઈ એને આ વિકારનું નિમિત્ત આ અને નિમિત્તમાં નૈમિત્તિક આ, એ દષ્ટિ ચૈતન્યપ્રભુની દષ્ટિ થતાં ઊડી જાય છે. પણ અનાદિકાળની આ પર્યાયદષ્ટિમાં ‘કર્મોંકી સ્થિતિ કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ...’ કોણ? જીવ. કર્મની મુદત જે બાંધી છેને? એને કારણે કર્મને પણ સાથે નિમિત્ત તરીકે લઈ જાય છે. ‘અનેક જગહ લે જાતા હૈ ઓર વહ કર્મોં કી સ્થિતિ ઉસ જીવ કો અનેક જગહ લે જાતી હૈં,...’ એ નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ એનો છે આ

જાતનો. 'ઉસ જીવ કો અનેક જગલ લે જાતી હૈં,...

'ઇસ તરહ હે જિનેન્દ્રદેવ! આપને સંસારરૂપ સમુદ્ર મેં નાવ ઓર ખેવટિયા કી તરહ ઉન દોનોં મેં...' નાવ અને ખેવટિયો. એ નાવ લઈ જાય ખેવટિયાને અને ખેવટિયો લઈ જાય નાવ ને. શું કીધું? ખેવટિયો શું? એમાં બેસનારો. બેસનારો લઈ જાય નાવ ને. હાકે છે ને આમ ખલાસી મોટા. એ ખલાસીને લઈ જાય નાવ અને નાવને લઈ જાય ખલાસી. એમ ભગવાન કર્મની સ્થિતિને નિમિત્તરૂપે જીવ થાય અને જીવના વિકારમાં નિમિત્તરૂપે કર્મ થાય. એવો ખલાસી અને બે અરસપરસ જેમ જાય એમ બેના સમૂહમાં આ જાતનો પ્રવાહ વહે છે.

'નાવ ઓર ખેવટિયા કી તરહ ઉન દોનોં મેં નિશ્ચય સે એક દૂસરે કા નેતૃત્વ કહા હૈ.' એકબીજાનું સ્વામીપણું વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. હે ચૈતન્ય ભગવાન! આપ બેયના સ્વામી નથી. આપ તો બેયના જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છો. આ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન થતાં પણ એ બેયના જ્ઞાતા-દૃષ્ટા (છે), કોઈ કોઈને લઈ જાય એવું કાંઈ છે નહિ. દાખલો એક આપ્યો છે ને? ઓલામાં આપ્યો છે નહિ? આ ઘંટી ચાલે ને ઘંટી? માખી તો બેઠી છે ત્યાં ને ત્યાં. ઘંટી ઉપર બેઠી હોય ને માખી? પડ ચાલે તો માખી તો ત્યાં ને ત્યાં બેઠી છે. એમ જ્ઞાયકસ્વરૂપ ચૈતન્યપ્રભુ આત્મા ગમે તેટલા વિકલ્પની ગતિ એને થાય, ભગવાન ચૈતન્ય જ્યોત તો એવો ને એવો બેઠો છે. સમજાણું કાંઈ? એ આપ્યું છે ઓલામાં શેમાં? ધર્મદાસ (ક્ષુદ્રક). સમ્યજ્ઞાન દીપિકા, સમ્યજ્ઞાન દીપિકામાં આપ્યું છે. પ્રભુ! માખી તો ત્યાં ને ત્યાં બેઠી છે હોં! ઓલું પડ ચાલે એટલે ચાલે એમ દેખાય છે. એટલો નિશ્ચય બતાવવું છે ને? એમ ચૈતન્ય જ્ઞાયકજ્યોત પ્રભુ જે સ્વભાવે છે તે સ્વભાવે છે. એ પર્યાયમાં રાગ ને નિમિત્તને લઈને ગતિપણું દેખાય છે. વસ્તુના સ્વરૂપમાં એ ગતિ અને રાગ-દ્વેષ આદિ છે નહિ. એ તો પ્રભુ માખીની જેમ જ્યાં બેઠો ત્યાં જ બેઠો છે.

'ભાવાર્થ :- સિદ્ધાંત ગ્રંથોમેં કહા ગયા હૈ કિ જીવ અપને ભલે-બુરે ભાવોં સે જિન કર્મોં કો બાંધતા હૈ,...' નિમિત્તરૂપે. 'વે કર્મ તબ તક ઉસકા સાથ નહીં છોડતે, જબ તક વે ફલ દેકર ખિર નહીં જાતે.' નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે ને? 'ઇસ બીચ મેં જીવ જન્મ-મરણકર અનેક સ્થાનોં મેં પૈદા હો જાતા હૈ.' આ લાકડું. જો આમાં ન સમજે ને તો આમાં લાકડું ગરી જાય એવું છે. આવે છે ને આ સમયસારમાં એ? જયસેનાચાર્યે ન કહ્યું? કર્મ બલવાન, કર્મનું જોર. છે ઘણે ઠેકાણે બે-ચાર-પાંચમાં. કર્મનું જોર. જુઓ આમાં લખ્યું. એનો એકાંત કરે છે એમ કહે છે ભાઈ! લખે છે આમ અને એનો અર્થ એકાંત કરે છે. અરે..! સાંભળને હવે. કર્મનું જોર તો ભાવકર્મનું પર્યાયમાં જોર છે એટલે નિમિત્તમાં છે એવો ઈશ્વરનયે પોતે આરોપ કરીને કહે છે. જોર કેવા આત્મામાં? સમજાય છે કાંઈ? પોતાની વિકારની વૃત્તિનું જોર છે. સ્વભાવમાં છે નહિ. એથી નિમિત્તમાં

આરોપ કરીને, પરાધીન થઈને ઈશ્વરનયે તું તારે લઈને જોર છે એમ જ્ઞાની જ્ઞાનમાં જાણવા માટે વર્ણવે છે. સમજાણું કાંઈ? મારા ચૈતન્યમાં વિકારનું જોર હોય? ત્રણ કાળમાં હોય? ત્યાં તો વિકારનો અભાવ કરવાનું અંદર જોર પડ્યું. કુવારો ફાટ્યો શીતળતાનો. ત્યાં તો શીતળતા પડી (છે) ચૈતન્યની. શાંતરસથી પડ્યો ભગવાન.

કહૈ વિચચ્છન પુરુષ સદા મૈં એક હૌં.

અપને રસસૌં ભયોં આપની ટેક હૌં.

મોહકર્મ મમ નાંહિ નાંહિ ભ્રમકૂપ હૈ.

સુદ્ધ ચેતના સિંધુ હમારૌ રૂપ હૈ. (સમયસાર નાટક-૫૦)

અમારે અહીં વિકાર કેવો અને નિમિત્ત કેવું? અહીં બેય ત્રણ કાળમાં અમારા પદાર્થમાં છે જ નહિ. એમ જિનેન્દ્રદેવને પ્રગટેલી દશા ઓળખીને પોતાની દૃષ્ટિથી પોતાના ચૈતન્યના ગુણગ્રામ કરે છે.

‘જીવ જન્મ-મરણકર અનેક સ્થાનોં મૈં પૈદા હો જાતા હૈ. ઈસી અપેક્ષા સે કલા ગયા હૈ કિ જીવ, કર્મોં કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ ઓર જીવ કા જન્મ-મરણકર જહાં-તહાં પૈદા હોના, આયુ આદિ કર્મોં કી સહાયતા કે બિના નહીં હોતા.’ એટલે નિમિત્ત છે. એમ. ‘ઈસલિયે કલા ગયા હૈ કિ કર્મ ભી જીવ કો ચારોં ગતિયોં મૈં જહાં-તહાં લે જાતે હૈં.’ આત્મદ્રવ્યસ્વભાવ નહિ. આત્મસ્વભાવમાં કાંઈ ગડબડી થતી નથી. જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભગવાન ચૈતન્યબિંબ! એમાં ક્યાંય ગડબડ-ફડબડ છે નહિ. જાવું કે આવવું, બાંધવું કે છોડવું એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી.

‘હે ભગવન્ આપને ઈન દોનોં મૈં પરસ્પર કા નેતૃત્વ ઉસ તરહ કલા હૈ, જિસ તરહ કિ સમુદ્ર મૈં પડે હુએ જહાજ ઓર ખેવટિયા મૈં હુઆ કરતા હૈ.’ એકબીજાનો નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ છે. પોતપોતાની ગતિથી પોતે કામ કરી રહ્યા છે. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ એવો વ્યવહાર, હે નાથ! એ વ્યવહાર આપને નથી. આપ તો એ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકના જ્ઞાતા-દૃષ્ટાથી જાણી રહ્યા છો. મારામાં એ ખરેખર પ્રભુ નિમિત્ત નિમિત્તનો સંબંધ મારી ચૈતન્ય દૃષ્ટિમાં નથી. મારો ચૈતન્ય સ્વભાવ જ્ઞાયક ભગવાન (એને) પરની સાથે સંબંધ કેવો? વિકાર સાથે સંબંધ કેવો આત્માને? અને નિમિત્ત સાથે સંબંધ તો છે જ નહિ. વિકાર પરદ્રવ્ય અને નિમિત્ત તો તદ્દન પૃથક્ દ્રવ્ય. એનાથી અભાવસ્વભાવવાળો મારો આત્મા, આ એની સ્તુતિ અને ભક્તિ હું કરું છું. ૧૨.

काल्य-१३

सुखाय दुःखानि गुणाय दोषान्,
धर्माय पापानि समाचरन्ति।
तैलाय बालाः सिकतासमूहं,
निपीडयन्ति स्फुटमत्वदीयाः॥

गुण के लिये लोग करते हैं, अस्थि-धारणादिक बहु दोष,
धर्म हेतु पापों में पड़ते, पशु-वधादि को कह निर्दोष;
सुभलित निज-तन को दते हैं, गिरि-पातादि दुःख में ठेक,
यों जो तव मतबाध मूढ़ वे, बावू पेव निकालें तेव.

अन्वयार्थ :- हे प्रभु! जिस प्रकार (बालाः) बावक, (तैलाय) तेव के लिये (सिकतासमूहम्) बावू के समूह को (निपीडयन्ति) पेवते हैं, (स्फुटम्) ठीक उसी प्रकार (अत्वदीयाः) आपके प्रतिकूल खलनेवाले पुरुष (सुखाय) सुख के लिये (दुःखानि) दुःखों को, (गुणाय) गुण के लिये (दोषान्) दोषों को और (धर्माय) धर्म के लिये (पापानि) पापों को (समाचरन्तिः) समाचरित करते हैं.

भावार्थ :- हे भगवन्! जो आप के शासन में नहीं खलते, उन्हें धार्मिक तत्त्वों का सच्चा ज्ञान नहीं हो पाता; इसलिये वे अज्ञानियों की तरह उलटे आचरण करते हैं.

वे किसी स्त्री, राज्य या स्वर्ग आदि को प्राप्तकर सुभी होने की ईच्छा से तरह-तरह के कायकलेशकर दुःख उठाते हैं, पर सकाम-तपस्या का कोई फल नहीं होता; इसलिये वे अंत में भी दुःखी ही रहते हैं. 'हम में शील, शांति आदि गुणों का विकास हो'—जैसी ईच्छा रहते दुःखे भी रति, बंपटी, क्रोधी आदि देवों की उपासना करते हैं, पर उन देवों की शीलघातक और क्रोधयुक्त क्रियाओं का उन पर बुरा असर पड़ता है, जिससे उनमें गुणों का विकास न होकर दोषों का ही विकास हो जाता है.

इसी प्रकार यज्ञादि धर्म करने की ईच्छा से पशु-हिंसा आदि पाप करते हैं, जिससे उलटा पापबंधन ही होता है. हे प्रभु! यह बिलकुल स्पष्ट है कि उनकी क्रियाओं उन बावकों जैसी है, जो तेव पाने की ईच्छा से बावू के पुंज को कोल्हू में पेवते हैं. १३.

કાવ્ય-૧૩ ઉપર પ્રવચન

૧૩.

સુખાય દુઃખાનિ ગુણાય દોષાન,
 ધર્માય પાપાનિ સમાચરન્તિ।
 તૈલાય બાલાઃ સિકતાસમૂહં,
 નિપીડયન્તિ સ્ફુટમત્વદીયાઃ।।

ગુણ કે લિયે લોગ કરતે હૈં, અસ્થિ-ધારણાદિક બહુ દોષ,
 ધર્મ હેતુ પાપોં મેં પડતે, પશુ-વધાદિ કો કહ નિર્દોષ.
 સુખલિત નિજ-તન કો દેતે હૈં, ગિરિ-પાતાદિ દુઃખ મેં ઠેલ,
 યોં જો તવ મતબાહ્ય મૂઢ વે, બાલૂ પેલ નિકાલેં તેલ.

એનો અર્થ ઓલામાં આવશે ભાવાર્થમાં. આમાં તો આટલું છે.

‘અન્વયાર્થ :- હે પ્રભુ! જિસ પ્રકાર બાલક, તેલ કે લિયે બાલૂ કે સમૂહ કો પેલતે હૈં,...’ ઓહોહો..! બાળકને ખબર નથી કે વેળુમાં તેલ હોય છે. રામચંદ્રજીમાં આવે છે ને? છ-છ મહિના સુધી લક્ષ્મણને ઉપાડીને નીકળે છે. સમ્યજ્ઞિ છે હોં! વિવેકી છે અંદરમાં. અસ્થિરતાના રાગના ... પરદ્રવ્ય કાંઈક બીજું જ કામ કરી રહ્યું છે. સ્વભાવ સ્વભાવનું કામ કરે છે. છ મહિના સુધી. દેવ આવીને ઘાણી માંડે વેળુની. વેળુ નાખે તેલ નીકળતું નથી. ત્યારે રામચંદ્રજી કહે એલા પણ આ ભૂલ્યો તું. વેળુમાં તેલ ન નીકળે. ત્યારે તમે શું કરો છો આ? આ મરી ગયા ને જીવતા થાશે હવે? આ મરી ગયા એ જીવતા થાય? કોઈ દિ’ નહિ. અગ્નિમાં કમળ વાવવા ગયો. અગ્નિ અગ્નિ કરીને. મૂરખ! અગ્નિમાં કમળ વવાય નહિ. ઊગે નહિ. પણ તમે શું કરો છો ત્યારે આ? સમજાય છે? એવા બે-ત્રણ દાખલા કર્યા. પછી એના ખ્યાલમાં આવ્યું. ઓહો..! મારી રાગની ભૂલ હતી. રાગની મારી ભૂલ હતી, બાળી મૂકો. બાળી નાખ્યા.

તેલ માટે વેળુ પીલે. એમ ભગવાન! આપની દષ્ટિના ભાન વિના એ શુભના કામમાં વેળુ છે. એમાં તેલ ન નીકળે. સમજાય છે કાંઈ? એ વેળુને પીલી રાગની ક્રિયા, પુણ્યની ક્રિયા, વિભાવની ક્રિયા, સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ભાવનું આચરણ. એને પીલી પીલીને આત્માનું તેલ કાઢવા માગે છે. શેઠી! વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે. પ્રભુ! તારી આજ્ઞાથી. ચૈતન્યને કહે છે કે તારા સ્વભાવથી વિભાવના આચરણ કરીને સ્વભાવને પ્રગટ કરવા માગે છે એ વેળુ પીલીને તેલ કાઢવા માગે છે.

‘બાલક, તેલ કે લિયે બાલૂ કે સમૂલ કો પેલતે હૈં, ઠીક ઉસી પ્રકાર આપકે પ્રતિકૂલ ચલનેવાલે પુરુષ...’ આપકે પ્રતિકૂલ, આજ્ઞા સે પ્રતિકૂલ, ચૈતન્ય સ્વભાવથી પ્રતિકૂળ. ‘સુખ કે લિયે દુઃખોં કો,...’ એ વૃત્તિ છે કે જાણે સુખની પ્રાપ્તિ થશે. રાગની પ્રાપ્તિથી જાણે આત્માનો આનંદ પ્રાપ્ત થશે. આપની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ અને આપના માર્ગથી વિરુદ્ધ અને આત્માથી વિરુદ્ધ. ‘સુખ કે લિયે દુઃખોં કો, ગુણ કે લિયે દોષોં કો...’ શાંતિને માટે રાગને સેવીને શાંતિ મળશે, પ્રભુ! આપની આજ્ઞા એ નથી. આપ દેવે એ દિવ્ય શક્તિનું વર્ણન એમ કર્યું નથી.

‘ઔર ધર્મ કે લિયે પાપોં કો સમાચરિત કરતે હૈં.’ લ્યો! પાપનું આચરણ કરે ધર્મને માટે. અશુભથી ભલે વાત કરી. પણ એ પાપ જ છે. પુણ્ય ને પાપ ખરેખર નિશ્ચયથી આત્માની શાંતિના ઘાતક, આ એનું પાપાચરણ કરીને આત્માનું સમ્યજ્ઞાન અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય, પ્રભુ! એ તારા તત્ત્વમાં એ છે નહિ. સહજ સ્વરૂપ સહજથી પ્રાપ્ત થાય એ સિવાય પ્રાપ્ત થાય નહિ. જુઓ આ .. આવે છે ને ઓલામાં પરમાત્મપ્રકાશમાં? નથી આવતું? વસ્તુ સ્તવન. ભાઈ આવે છે એક. વસ્તુ સ્તવન. રામચંદ્રજી આદિ ધર્માત્મા ગૃહસ્થાશ્રમમાં વસ્તુ સ્તવન કરતા. ભગવાનનું સ્તવન કરતા અને વસ્તુનું સ્તવન કરતા. એવો પાઠ છે ટીકામાં. નેમિદાસભાઈ! શેના ગાણા? આહાહા..! વસ્તુના. ભલે વિકલ્પથી હો. પણ વસ્તુ આ છે... વસ્તુ આ છે. પૂર્ણાનંદ ચૈતન્ય આનંદધન! એવા વસ્તુમાં વસેલી પવિત્રતાનો પિંડ! આ એના ગાણા પ્રભુ રામચંદ્રજી આદિ શ્રાવકો ધર્માત્મા પણ ગાતા હતા. એ વિકલ્પથી એને પુણ્યાનુંબંધી પુણ્યબંધ થઈ જાય. પણ એ ભવમાં છૂટી જશે એને. પૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્ય ઉપર અનુભવની દૃષ્ટિ હોવાથી આદર રાગનો છે નહિ. એ વસ્તુના સ્વરૂપના ગાણા ગાતા. ગાણા ગાતા એટલે એકાગ્ર થતાં થતાં, વિકલ્પથી ગાણા ગાય એ વ્યવહાર થયો, નિશ્ચયથી એકાગ્રતા એ ગુણના ગાણા. એ ગુણના ગાણાથી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થાશે. સમજાણું? ‘સમાચરિત કરતે હૈં.’

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જો આપકે શાસનમેં નહીં ચલતે,...’ આપનું શાસન વીતરાગ શાસન. વીતરાગી શિખામણ. અરાગી જ્ઞાનની ધારા. એવામાં ‘નહીં ચલતે, ઉન્હૈં ધાર્મિક તત્ત્વોં કા સચ્ચા જ્ઞાન નહીં હો પાતા;...’ એને ધર્મના તત્ત્વો જે જડ-ચૈતન્ય, સંવર-નિર્જરા એનું ભાન હોતું નથી. જુઓ! એ રીતે પણ ભગવાનની સ્તુતિ કરીને ચૈતન્યની સ્તુતિ કરે છે. ‘ઈસલિયે વે અજ્ઞાનિયોં કી તરહ ઉલ્ટે આચરણ કરતે હૈં.’ ઊંઘા આચરણ કરે છે. ક્યાં માર્ગ અને ક્યાં વસ્તુનો સ્વભાવ અને એનાથી ઊંઘે ચાલે છે.

‘વે કિસી સ્ત્રી, રાજ્ય યા સ્વર્ગ આદિ કો પ્રાપ્ત કર સુખી હોને કી ઈચ્છા સે તરહ-તરહ કે કાયકલેશકર દુઃખ ઉઠાતે હૈં,...’ જુઓ! બધા કાયકલેશ છે આત્માના ભાન વિનાના. કાયકલેશ છે કે નહિ એ? કહ્યું છે કે નહિ દીપચંદ્રજીએ? આ જંગલમાં ઢોર વસે અને આત્માના જ્ઞાનના ભાન વિનાના અને અનુભવ વિનાના, એ તપમાં પડ્યા એ

ઢોર જેવા છે. સમજાણું? એ મોહનું ભજન કરે છે પ્રભુ! આપ વીતરાગ સ્વભાવનું ભજન કરતો નથી. મોહને ભજે છે માળા મણકા ફરે છે અંદર. આ હો... આ હો... આ હો...

‘પર સકામ-તપસ્યા કા કોઈ ફલ નહીં હોતા;...’ અહીં સકામ લેવી છે ને ઈચ્છા. ઈચ્છાથી કાંઈ, રાગથી કાંઈક મળશે. ‘ઈસલિયે વહ અંત મેં ભી દુઃખી હી રહતે હૈં. હમ મેં શીલ શાન્તિ આદિ ગુણોં કા વિકાસ હો-’ એમ ધારીને ‘ઐસી ઈચ્છા રખતે હુએ ભી રતિ-લમ્પટી...’ એ રતિ-લંપટી, વિષયમાં લંપટ, ‘કોધી...’ રાગ અને દ્રેષ બેય થઈ ગયા. ‘આદિ દેવોં કી ઉપાસના કરતે હૈં,...’ રાગ અને દ્રેષ જેમાં ભળ્યા હોય એવા દેવની સેવા કરે છે. પણ વીતરાગ પ્રભુ આપની સેવા કરી શકતા નથી.

‘પર ઉન દેવોં કી શીલઘાતક...’ એ દેવો પોતે શીલઘાતક ‘और क्रोधयुक्त क्रियाओं का उन पर बुरा असर पड़ता है,...’ અસર નામ જેમાં વિકારયુક્તપણું એના ગુણગ્રામ ગાય તો એને વિકારના ભાવનું જ અનુમોદન છે. સમજાણું કાંઈ? વિકારસહિત છે, દોષસહિત છે એની પ્રશંસા કરે છે એનો અર્થ એ થયો કે દોષની પ્રશંસા કરે. ઈશ્વર આવા કર્તા હતા, એણે આમ કર્યું, એણે આમ કર્યું. આ એવાની સ્તુતિ કરનારા ક્રોધ અને શીલઘાતકભાવની પ્રશંસા કરે છે. એની ‘બુરા અસર પડતા હૈં,...’નો અર્થ આ. એના ભાવમાં બુરો ભાવ આવે છે.

‘જિસસે ઉનમેં ગુણોં કા વિકાસ ન હોકર...’ એને કારણે ગુણનો વિકાસ થતો નથી. ‘દોષોં કા હી વિકાસ હો જાતા હૈ.’ કારણ કે દોષવાનના પ્રશંસાથી દોષનો જ વિકાસ (થાય), ટકે ને ઠરે ને વધે ને પુષ્ટિ થાય. ‘ઈસી પ્રકાર યજ્ઞાદિ ધર્મ કરને કી ઈચ્છા સે પશુ-હિંસા આદિ પાપ કરતે હૈં,...’ યજ્ઞ આદિ કરે છેને? એ વ્યવહારથી વાત .. લેવી. ‘જિસસે ઉલ્ટા પાપબંધ હી હોતા હૈ. હે પ્રભો! યહ બિલ્કુલ સ્પષ્ટ હૈં કિ ઉનકી ક્રિયાએં ઉન બાલકોં જેસી હૈ.’ સમજાણું કાંઈ? એ અજ્ઞાની બાળક જેવી છે. ‘જો તેલ પાને કી ઈચ્છા સે બાલૂ કે પુંજ કો કોલ્ડૂ મેં પેલતે હૈં.’ લ્યો! સંચામાં પીલી પીલીને તેલ કાઢવા માગે અને પછી, તેલમાં ઢેબરા તળવા માગે. તેલ નહિ નીકળે ત્યાં ઢેબરા ક્યાંથી તળતા હતા?

એમ હે ભગવાન! આપની વીતરાગી આજ્ઞા ચૈતન્ય શુદ્ધને આરાધવો, શુદ્ધની સેવા કરવી, શુદ્ધમાં રમવું, શુદ્ધને અંદરથી એકાકારને પ્રગટ કરવું. આ એની દૃષ્ટિની ખબર ન મળે અને આ વિકારની ક્રિયાકાંડને પીલી પીલીને આત્મા પ્રગટ કરવા માગે, પ્રભુ! મૂઢ છે એ જીવો. સમજાય છે કાંઈ? એ આપના ભગત નથી. એ ચેતનના ભગત નથી. તેથી વ્યવહારે આપના પણ ભગત છે નહિ. ૧૩ થઈ.

काल्य-१४

विषापहारं मणिमौषधानि,
मन्त्रं समुद्दिश्य रसायनं च।
भ्राम्यन्त्यहो न त्वमिति स्मरन्ति
पर्यायनामानि तवैव तानि॥

विषहारक मणि नाथ तुम्ही हो, तुम ही हो परमौषधि रूप,
तुम ही मंत्र रसायण भी तुम, तुम ही यंत्र तंत्र गुण भूप.
तुम्हें छोडकर ईन्हें हूँढते, किरेँ वृथा गोते भाते,
नाथ तुम्हारे मणि-मंत्रादिक, अविवेकी समझ नहीं पाते.

अन्वयार्थ :- हे प्रभु! (अहो) आश्चर्य है कि लोग (विषापहारम्) विष को दूर करनेवाले (मणिम्) मणि को, (औषधानि) औषधियों को, (मन्त्रम्) मंत्र को (च) और रसायण को (समुद्दिश्य) उद्देश्य करके (भ्राम्यन्ति) यहां-वहां घूमते हैं किन्तु (त्वम्) आप ही मणि हैं, औषधि हैं, मंत्र हैं और रसायण हैं (इति) —ऐसा (स्मरन्ति) स्मरण नहीं करते क्योंकि (तानि) वे मणि आदि (तव एव) आप के ही (पर्यायनामानि) पर्यायवाची शब्द हैं.

भावार्थ :- हे भगवन्! जो मनुष्य शुद्ध हृदय से आप का स्मरण करते हैं, उनके विष वर्गैरह का विकार अपने आप दूर हो जाता है. १४.

कहा जाता है कि एक समय स्तोत्र के रचयिता कविवर धनंजय मंदिर में बैठकर स्तुति पाठ की रचना कर रहे थे; उसी समय उनके पुत्र को सर्प ने उस बिया, तब उनकी पत्निने उन्हें मंदिर से बुलवाया परंतु वे पूजन-स्तवन छोडकर नहीं आये तो उनकी पत्नि को अत्यंत क्रोध आया और क्रोधावेश में वह पुत्र को मंदिर में डालकर जाने लगी, उसी समय सहज ही कवि ने 'विषापहारं मणिमौषधानि... आदि' श्लोक की रचना की तो तत्काल उनका पुत्र पुण्य-योग से एवं विनेन्द्रभक्ति के प्रभाव से उठकर बैठ गया और उसका विषविकार बिलकुल दूर हो गया.

ईस श्लोक में विषापहार शब्द का प्रयोग हुआ है — यही कारण है कि ईस स्तोत्र का नाम विषापहार स्तोत्र प्रचलित हुआ. १४.

કાવ્ય-૧૪ ઉપર પ્રવચન

૧૪મી. હવે વિષાપહાર શબ્દ આવ્યો આમાં.

વિષાપહારં મણિમૌષધાનિ,
મન્ત્રં સમુદ્દિશ્ય રસાયનં ચ।
ભ્રામ્યન્ત્યહો ન ત્વમિતિ સ્મરન્તિ
પર્યાયનામાનિ તવૈવ તાનિ।।

વિષનાશક મણિ મંત્ર રસાયન, ઔષધ કે અન્વેષણમ્,
દેખો તો એ ભોલે પ્રાણી, ફિરે ભટકતે વન વનમ્.
સમજ તુમ્હે હી મણિ મંત્રાદિ, સ્મરણ ન કરતે સુખદાપી,
ક્યોંકિ તુમ્હારે હી યહ સબ, કહે પર્યાયી.

લ્યો! આમાં નામ આવ્યું વિષાપહાર. છે ને? જે આ સ્તોત્રનું નામ છેને એમાં એ આવ્યું. ત્યાં ઓલો છોકરો બેઠો હતો એમ કહે છે. આ જ્યાં ચૌદમી ગાથા ચાલી... ઓલા છોકરાને સર્પ કરડ્યો હતો. એના દીકરાને. ભગવાન પાસે લાવીને નાખ્યો મંદિરમાં. અને સ્તુતિ ચાલી પોતાના ધ્યાનથી. અહીં જાગૃત જ્યાં થયો અને પરિણામ થયા ઓલો બેઠો થઈ ગયો. જુઓ! આ નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ.

ભક્તામરમાં પણ આવે છે કે નહિ? હે પ્રભુ! આપની ભક્તિ કરનારા આમ હાથીઓ જ્યાં આમ લાખો મરી ગયા હોય અને જ્યાં મોતી મુક્તાઈળ નીકળ્યા હોય એમાં પણ આપનો ભગત જીતીને નીકળે. અંદરમાં પણ જીતીને નીકળે અને બહારમાં એવા એના પુણ્યનો યોગ મેળ ખાઈ જાય. એને યુદ્ધ-બુદ્ધમાં કોઈ નડે નહિ. સિંહ બે પગની મધ્યમાં આવી ગયો હોય. ભક્તામરમાં છે, છે ને? ઓલા કમનો વાંધો છે એ. કમ-કમ. સિંહના બે પગના મધ્યમાં આવેલો પણ હરણ કે માણસ, પ્રભુ! આપની ભક્તિ જો કરતો હોય તો ફડાક દઈને છૂટે. જેમ ઘાણીમાંથી દાણો છૂટીને ફડાક આઘો વયો જાય. (એમ) એના સિંહના પંજામાંથી છૂટી જાશે. પ્રભુ! આપની ભક્તિની અર્ચિત્ય કોઈ મહિમા છે! સમજાણું કાંઈ? હીરાભાઈ! એ પુણ્ય એ જાતનું થઈ જાય છે અને એ પ્રકારનો યોગ થાય છે. એ અંદર ન થાય એ પરમાર્થે અંદરની પવિત્રતા પ્રગટે છે. એની વાતું અહીંયાં ગાણા ગવાય છે. ભક્તામરમાં તો બહુ લીધું છે. હાથી ને સિંહ ને મોટો દાવાનળ સળગતો હોય. જલંધર રોગ હોય. બધું પ્રભુ! આપની ભક્તિ જલંધર રોગ તો આ પેટ ફાટીને જે રાગ-દ્રેષમાં ગયું એ જલંધર રોગ છે. એ ચૈતન્યના સ્વભાવના ભાન દ્વારા એ જલંધર રોગનો નાશ થાય છે. અને પુણ્યનો યોગ હોય તો બહારનો

પણ નાશ થાય છે. સર્પનું. બધા ઘણા છે એમાં.

‘આશ્ચર્ય હૈ કિ લોગ વિષ કો દૂર કરનેવાલે મણિ કો,...’ વિષને નાશ કરવાવાળો મણિ. મણિ. આ મણિ એમ કે વિષને નાશ કરવાવાળું (છે). આવે છેને? ઔષધ. એ બીજું. ‘કરનેવાલે મણિ કો, ઔષધિયો કો,...’ રાખે છે ને આ નહિ સર્પવાળા? શું કહેવાય એ? નોરો. સર્પ કરડ્યો હોય એટલે એ નોરો હોય છે આમ. એને લોકો ગોતે છે કહે છે સર્પનું ઝેર ઉતારવા માટે. કાં ઔષધિને, કાં મંત્રને. મંત્ર હોય છે ને સર્પના ને ફલાણાના? ‘રસાયન કો...’ રસાયણને. અને ‘ઉદ્દેશ્ય કરકે યહાં-વહાં ધૂમતે હૈ...’ અરે..! કલ્પવૃક્ષને ગોતે. કલ્પવૃક્ષ ઝાડ ક્યાંય છે? અરે..! કામધેનુ ગાય ક્યાંય છે? એને ગોતે છે પ્રભુ! વન વનમાં ભટકતો અનાદિનો.

‘યહાં-વહાં ધૂમતે હૈ...’ ‘ભ્રામ્યન્તિ’ છેને? ‘આપ હી મણિ હૈ,...’ પ્રભુ! આપનું નામ જ મણિ છે. ઝેરને ઉતારવા માટે મણિ આપ જ છો પ્રભુ! સમજાય છે કાંઈ? વીતરાગને કહે છે અને આત્માને કહે છે, ચૈતન્યમણિ તું જ છો. એ અપરનામ છે કીધું ને એમાં? પર્યાયવાચી એટલે બીજા બીજા એ તારા જ નામ (છે). ચૈતન્યપ્રભુ! આ તારા જ નામ બીજી જાતના બધાય પડ્યા છે આ. સમજાણું કાંઈ? ભગવાનની ભક્તિમાં ભગવાનને પણ એમ કહે છે અને પોતાના આત્માને પણ કહે છે કે તારા નામમાં, તારું જ નામ મણિ છે. ઓલું મણિ નહિ. તું જ મણિ છો.

‘આપ હી ઔષધિ હૈ,...’ ઔષધ વિચાર ધ્યાન. આવે છેને? એ વિચાર. આપ જ ઔષધિ છો. પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, આપની પ્રગટ દશા એ જેની સત્તામાં બેઠી, જેના અસ્તિત્વમાં બેઠી, એવું ઔષધ લાગું પડ્યું કે જન્મ-મરણનો રોગ એને ગયો. એ ગાંઠ ગળી ગઈ એની જન્મ-મરણની. એને પ્રભુ હવે રોગ રહેશે નહિ. અને બહારમાં પણ પુણ્યનો ઉદય હોય તો એવો પ્રસંગ બની જાય. ‘મંત્ર હૈ ઔર રસાયન હૈ...’ રસાયણ છેને? સિદ્ધરસ કહે છે ને? શું કહે છે? અંદર નાખ્યો છે ને એ શબ્દ કાંઈક. રસાયણ એટલે સિદ્ધરસ. રસ સિદ્ધ થઈ ગયેલો એમ. રસાયણ એટલે રસ સિદ્ધ થઈ ગયેલો. સિદ્ધ થયેલો એટલે આમ પાણી હોય એને મંત્રીને એવો રસ સિદ્ધ થઈ ગયો કે, જ્યાં પથર ઉપર નાખે ત્યાં સોનું થાય. આવે છે ને? શેમાં? ‘આત્મઅવલોકન’ શું કહેવાય? તુંબી રસ. એક જણે તુંબી રસ પ્રગટ કર્યો એના ભાઈએ. લઈને ગયો ઓલાને ઘરે સાહેબ રાખો આ તુંબી રસ. છોડ્યો ફડાક દઈને. હવે તારા તુંબી રસ, ચૈતન્યરસ અહીં છે ને. આના માટે તેં રાજ છોડ્યું હતું? દીક્ષા આના માટે લીધી? ક્યાં ભ્રમાઈ ગયો આમાં? પણ કહે મોટું ઘણા વર્ષનું બહુ મહેનત કરીને તુંબીરસ પ્રગટ્યો છે. સિદ્ધરસ છે આ. સિદ્ધરસ સિદ્ધરસ. નક્કી થઈ ગયેલો. ફૂટી ગયો. હાય-હાય! આ તમે શું કર્યું? હાય મોટી પથરની શીલા ઉપર પેશાબ કર્યો ત્યાં ફડાક સોનું થઈ ગયું. હવે સાંભળને! તારા રસાયણ અને આવા ઉપરમાં વનમાં ભટક્યો. ચૈતન્ય ભગવાન

અંતર બિરાજમાન પરમાત્મા પરમ પુરુષોત્તમ પુરાણ પુરુષ. સમજાય છે કાંઈ? પુરાણ પુરુષ. અનાદિનો પુરુષ આત્મા છે. એના સમીપમાં જા. તારા જન્મમરણના નાશ કરીને. સોનાને કાટ ન લાગે એવો ભગવાન બનાવી દેશે. આવા બધા .. તું ત્યાગી થયો અને સાધુ થયો? વનસ્પતિયું ગોત્યું અને એમાં સિદ્ધરસ પ્રગટ કર્યો. ઘૂળ કરી તે પ્રગટ કરીને. સમજાય છે? આને માટે મુંડાણો છો? ... આહાહા..!

એમ જગતના પ્રાણી. ઈચ્છાથી કાંઈક મળશે અને આમ કરશું, પુણ્ય થશે તો સ્વર્ગમાં જઈશું ને આ મળશે. હવે આના માટે મુંડાણો? આત્માનો ધર્મ કરવા એના માટે મથ્યો? એ તો આત્માની સમીપમાં જતાં સહેજે એવા પુણ્ય બંધાઈ જાય, સહેજે એવા સંયોગો થઈ જાય. એ ઈચ્છા હોઈ શકે નહિ. કહે છે કે પ્રભુ! આપનું નામ મણિ, આપનું નામ ઔષધિ, આપનું નામ મંત્ર, આપનું નામ રસાયણ, આપ કલ્પવૃક્ષ, આપ કામધેનું. જે કહો તે આપ બધુંય છો.

‘ઐસા સ્મરણ નહીં કરતે ક્યોંકિ વે મણિ આદિ આપકે હી પર્યાયવાચી શબ્દ હૈં.’ અનેરા અનેરા નામ તારા જ પ્રભુ એ છે. સમજાય છે? આ જુદા જુદા નામ આ બધા તારા છે. જગતમાં નામ કહે છે બીજાના એ વાત ખોટી છે.

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જો મનુષ્ય શુદ્ધ હૃદય સે આપકા સ્મરણ કરતે હૈં,...’ ‘શુદ્ધ હૃદય સે આપકા સ્મરણ કરતે હૈં, ઉનકે વિષ વગૈરહ કા વિકાર અપને આપ દૂર હો જાતા હૈ. કહા જાતા હૈ કિ એક સમય...’ આમાં નાખ્યું એણે. ‘સ્તોત્ર કે રચયિતા ધનંજય...’ કવિ. ધનંજય કવિ. જેનું ધન છે અને જેને જય છે જેનો. સમજાય છે? એવા ધનંજય કવિ કે ‘પુત્ર કો સર્પ ને ડસ લિયા,...’ સર્પ એને કરડ્યો. ‘તબ વે અન્ય ઉપચાર ન કર...’ બીજા ઉપચાર ન કરી ‘ઉસે સીધે હી જિનમંદિર મેં લે ગયે...’ ઘણી વાતમાં જુદું જુદું આવે છે. કોઈ કહે ત્યાં લઈ ગયા. કોઈ કહે, સ્ત્રી નાખી ગઈ. એમ આવતું હશે. ‘ઔર વહાં વિષાપહાર સ્તોત્ર રચકર ભગવાન કે સામને પઢને લગે...’ સમજાણું? એકને સર્પ કરડ્યો હતો. પણ સાધારણ હશે. પછી આવીને કાંઈ ઉપાય ન કર્યા અને આવીને ભાઈ બેઠો પોષો કરીને. ચડ્યું નહિ. એટલે લોકોને (એમ કે) ઓહોહો..! પણ કુદરતે સર્પ પણ સાધારણ હશે ને? એટલે ત્યાં જઈને નમો અરિહંતાણું... નમો અરિહંતાણું... નમો અરિહંતાણું... ચડ્યો નહિ. ઓહોહો..! ક્યાં ગયા છોટાભાઈ નથી આવ્યા? નહિ આવતા હોય. એને પણ સર્પ કરડ્યો હતો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, હીરાજી મહારાજ. નવકાર ગણો ભાઈ નવકાર ગણો. એમ કીધું. શું કીધું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પરિબળ છે. નવકાર એટલે આત્માનો સ્વભાવ! નવકાર એટલે નમો અરિહંતાણું...

‘અરિહંત’ એટલે વિકારના વેરી રૂપે ભાવને હણનાર એવો ચૈતન્યપ્રભુ! તે સાક્ષાત્ પોતે અરિહંત છે. ‘સિદ્ધાણું’. સિદ્ધ સ્વભાવ જેણે સાધ્યો છે એ સાધનારો પોતે જ સાધુ છે. કહ્યું છે ને ઓલામાં એક ફેરી નથી? પરમાત્મપુરાણમાં લીધું છે ભાઈ! એક એક ગુણને, એક એક ગુણને વેપારી, વૈશ્ય, શુદ્ર, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ઉતાર્યા છે. એક એક ગુણને. એક એક ગુણ પોતે ક્ષત્રિય છે. પોતાના શુરવીરતાપણે પોતાનું કામ કરી રહ્યો છે. બીજાની સહાય નથી. પ્રભુ! એક ગુણ જ પોતે.. એ ગુણનો વેપાર પોતે સ્વતંત્ર કરી રહ્યો માટે તેને વેપારી કહ્યો. એની પરિણતિનો પોતે પરિણતિ કરીને પોતાની સેવા કરી રહ્યો છે માટે તેને શુદ્ર કહેવામાં આવે છે. ‘બ્રહ્માનંદ એવો આત્મા’ બ્રહ્મ આનંદને લપેટીને પડ્યો છે માટે ગુણને બ્રહ્મ નામ બ્રાહ્મણ કહેવામાં આવે છે. ઓહોહો..! એક એક પરમાત્મપુરાણ છે એ. એ દીપચંદ્રજીએ કરેલું છે. પરમાત્મપુરાણ. એમાં દરેક ગુણને ચાર-ચાર બોલે ઉતાર્યા છે. દરેક ગુણને. તમારા ઓલા વેપારમાંથી કાઢીને આ વેપારમાં જોડી દીધા છે. ધૂળના વેપાર કરતો નથી, મફતનો એમાં હેરાન થઈને હાલ્યો. દુઃખી થાય છે દુઃખી... દુઃખી... આ વેપાર. ઓહોહો..! પ્રભુ! તારા એક એક ગુણનો વેપાર. તું વાણિયો બહુ. વાણિયો હોં! જોઈ જોઈને કામ લેનારો. એ જ્ઞાનમાં, દર્શનમાં, આનંદમાં, વીર્યમાં, શાંતિમાં, અગુરુલઘુમાં એક એક શક્તિને વૈશ્ય તરીકે વર્ણવી, બ્રાહ્મણ તરીકે, ક્ષત્રિય તરીકે અને શુદ્ર તરીકે વર્ણવી છે.

આને એવું જોર કરતા અંદરનું. ‘વહીં જહાં વિષાપહારં મણિમૌષધાનિ.. આદિ... શ્લોક કો પૂરા કરતે હૈં’ ‘વિષાપહારં મણિમૌષધાનિ,’ ‘ત્યોહી પુત્ર ઉઠકર બૈઠ જાતા હૈ.’ એમ આત્મામાં સાવધાનપણે જ્યાં એકાગ્ર થાય છે ત્યાં એકદમ જાગૃત થઈને આત્મા પુરાણ પુરુષ હું છું એમ જાગૃત થઈને આત્મા પોતે બોલી ઉઠે છે. ‘ત્યોહી પુત્ર ઉઠકર બૈઠ જાતા હૈ. ઈસકા વિષ વિકાર બિલકુલ દૂર હો ગયા. કવિને સ્તોત્ર કો પૂરા ક્રિયા. ઈસકે પાઠસે વિષવિકાર દૂર હુઆ થા. ઈસલિયે ઉસકા નામ વિષાપહાર સ્તોત પ્રચલિતિ ક્રિયા.’ આને નામે પ્રચલિત થઈ ગયો. ચૌદમો શ્લોક બોલતા હતા ત્યાં આમ થઈ ગયું. ઓલામાં આવે છે ને ભક્તામરમાં. અમુક જ્યાં સ્તવન કરતા, કરતા તાળા તૂટ્યા ફડાક ફડાક. અંદરના તાળા તૂટ્યા અને બહારના તાળા તૂટ્યા. અંદરમાં શાંતિ... શાંતિ... શાંતિ... શાંતિ... થઈ ગઈ અંદર. અને બહારમાં તાળા (તૂટ્યા). પુણ્યનો યોગ અને ફડાક તૂટી ગયા અંદરથી. એવા કોઈ ભગવાનના પરમાત્મા! ત્રિલોકનાથ ભગવાન! જેની ઈન્દ્ર સેવા કરે. હે દક્ષિણના સ્વામી! અને ઉત્તરના સ્વામી! ઈશાન ઈન્દ્ર. દક્ષિણનો સ્વામી શકેન્દ્ર. એ પણ જેની પાસે મુગટ નમીને દાસાનુદાસ થઈને સેવા કરે. એવા પરમાત્માની ભક્તિના કરનારને અંતરની પરિણતિ તો શુદ્ધ થાય, પોતાને સાધને. પણ એને બહારમાં સંયોગો અનુકૂળ સહેજે મળી જાય. ઝેર ઉતરે શું? આખો ઝેર ચડીને આમ જાણે મરી ગયો હોય એમ લાગતું હોય. ફડાક દઈને જાગે. એ અનાદિનો મરી ગયો છે ને વિકલ્પને પોતાનું સ્વરૂપ માનીને.

પરને પોતાનું માન્યું એ તારું મોટું મડદું તેં કરી નાખ્યું. એ જ્યાં અંતર ચૈતન્યની જાગૃતિ ને શ્રદ્ધા જ્ઞાન કર્યા, એ ચૈતન્ય જાગૃત થઈને ઊભો થઈ ગયો. આ એનું નામ વિષાપહાર સ્તોત્ર કહેવામાં આવે છે. એ ૧૪ ગાથા થઈ. ૧૫મી કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

ભાદરવા સુદ ૧, ગુરુવાર તા. ૩૦-૮-૧૯૬૨
કાવ્ય-૧૫ થી ૨૦, પ્રવચન-૪

આ એક વિષાપહાર સ્તોત્ર ભગવાનની સ્તુતિ છે. ધર્મ કરનાર જીવને, જેને ધર્મ કરવો છે એણે કોણે ધર્મ પ્રરૂપ્યો? અને સાચો જાણ્યો એવા દેવને ઓળખ્યા વિના અને ધર્મ થાય નહિ. અરિહંતદેવ કોણ છે? એના આત્માના લક્ષણો, દ્રવ્યના, ગુણના ને પર્યાયના જે લક્ષણો છે એ રીતે જીવના લક્ષણથી જો અરિહંતને ઓળખે એ આત્માને અંતર ઓળખ્યા વિના રહી શકે નહિ. એના સ્વરૂપને વાસ્તવિક અનંત કાળમાં એક સેકન્ડ પણ જાણ્યું નથી. શેઠી! અરિહંતનું આત્મલક્ષણનું શું સ્વરૂપ એ અત્યાર સુધી અનંત કાળમાં અજ્ઞાનીએ જાણ્યું નથી. સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- રોજ ભગવાનના દર્શન કરે છે.

ઉત્તર :- એ ભગવાનના દર્શન રાગના કરે છે. રાગ રાગ અને પર.

ભગવાન અરિહંત કોણ હતા? એ દિવ્ય શક્તિ એમને કેવી અંતરમાં હતી? અને એમણે પ્રગટ કરીને પૂર્ણતાની કેમ પ્રાપ્તિ કરી? અને એ પ્રાપ્તિ એમને એમ રહી એવા જીવના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના લક્ષણ, અરિહંતના જાણે અને અંતરમાં સમ્યક્દર્શન થયા વિના રહે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? વાસ્તવિક અરિહંતના લક્ષણ એણે (જાણ્યા નથી). અનંત વાર નવમી ગ્રૈવેયકે જૈન દિગંબર સાધુ થઈને ગયો. ‘મુનિ વ્રતધાર અનંતબૈર ગ્રૈવેયક ઉપજાયો, પણ આતમજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.’ એ વીતરાગના આત્માને જે ઓળખે અને આત્માની ઓળખાણ (થાય કે) આવી જ જાત મારી છે. જેવા આત્મા એ પ્રગટરૂપે પરિણમ્યા, સોળ વલું સોનું શાસ્ત્રમાં દાખલો આપ્યો છે ને, સોળ વલું સોનું જે એમ ઉત્કૃષ્ટપણે જેની દશા પ્રગટી એવો જ મારો આત્મા છે, કારણ કે હું પણ દ્રવ્યે પૂર્ણ છું, ગુણે પૂર્ણ છું, પર્યાયમાં અલ્પજ્ઞતા છે પણ પર્યાયમાં પૂર્ણ કરવાની મારામાં તાકાત છે. એવી અરિહંતની પીછાણ અને એના લક્ષણની ઓળખાણ થયે એ આત્મા તરફ ઝુકીને, આત્મદેવને પ્રગટ કરે. એને આત્માની ભગવાનની, અરિહંતની સાચી ભક્તિ અને ઓળખાણ થઈ કહેવાય. આમ તો બધા નમો અરિહંતાણં... નમો અરિહંતાણં (બોલતા હોય). કાલે પૂછતા હતા ને એક જણા કે આટલા લાખ જપી નાખીએ નવકાર તો શું થાય? થાય રાગ. સમજાય છે કાંઈ? ‘નવ લાખ જપંતા નરક નિવારે...’ નથી આવતું? શેઠી!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેટલી મહેનત કરી. રાગની ભૂમિકામાં એ પ્રયત્ન કર્યો. નવ લાખ શું અનંત કરોડ વાર જખ્યા નામ. નવમી ગ્રૈવેયકે અનંત વાર જૈન દિગંબર સાધુ થઈને ગયો. એક

એક એક ભવમાં આઠ વર્ષે દીક્ષા કરોડ પૂર્વ સુધી. એમાં એક એક દિવસના નવકાર સવાર-સાંજના ગણો તો એક ભવમાં અબજો નવકાર થાય. શું કહ્યું સમજાય છે કાંઈ? આઠ વર્ષે દીક્ષિત થયો તો કરોડ પૂર્વ સુધી. એક પૂર્વમાં સીત્તેર લાખ કરોડ વર્ષ. અને છપ્પન હજાર કરોડ વર્ષ જાય. એમ હંમેશા પડિકમણું કરે અને સવારમાં ગણો તો નવકાર ત્યારે કેટલી વાર બોલે. એ પ્રમાણે આઠ વર્ષ ગુણા કરોડ પૂર્વ નવકાર એક ભવમાં ગણ્યા. જેનો આંકડો અબજો અબજો થાય છે. એવા અનંતા ભવ કર્યા. સમજાય છે કાંઈ? એવા અનંતા અબજો અબજો નવકાર અનંત વાર ગણ્યા. પણ નવકાર એકવાર સાચો ગણ્યો નહિ. સમજાય છે કાંઈ? એ અરિહંતપદ, એ આત્મપદ, એની ઋદ્ધિ અને સંપદા કેવી છે? એને જાણે એને આત્માનું જ્ઞાન થાય. તો આ દેવની ઓળખાણ ૧૪માં આવી ગઈ.

હે નાથ! આ જગતમાં મણિ, ઔષધિ, કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ કે રસાયણ નામ સિદ્ધરસ. આ સિદ્ધરસ છે કે, આનાથી સોનું થાય, આનાથી આ ફલાણું થાય. એ બધા નામો પ્રભુ આપના છે. સમજાય છે કાંઈ? એ બધા પર્યાય નામ, અનેરા નામ, ભિન્ન ભિન્ન નામ, ભગવંત અરિહંત પદ એ આપના બધા નામ છે. નિશ્ચયથી જોઈએ તો ભગવાન ચૈતન્યઘાતુના એ બધા નામ છે. સમજાય છે કાંઈ? ધ્રુવ ચિદાનંદ, અનાદિઅનંત, અનંત ગુણની ખાણ આત્મા આ એના બધા મણિ ને ઔષધ ને રતન ને રસાયણ ને કલ્પવૃક્ષ ને કામધેનુ ને કામકુંભ ને એ બધા કહેવાય છે એ આત્માને લાગુ પડે છે. એવી જેને ઓળખાણ આત્માના માહાત્મ્યની થઈ એને અલ્પ કાળમાં સંસારનો અભાવ થઈને મોક્ષ થાય. એ ચૌદમી ગાથામાં કહ્યું. એનું ઝેર ઉતરી ગયું ઓલા દીકરાનું. વ્યવહારથી. અંદરમાંથી ઝેર ઉતરી ગયું. સ્વરૂપની દૃષ્ટિ ને સ્વરૂપનું બહુમાન (થયું). આત્મ અવલોકન જેના અવલોકનની ભૂમિમાં એક એક પ્રદેશે અનંતા ગુણ, એક એક ગુણમાં અનંતી પર્યાય થવાની તાકાત, એવો ભગવાન એક સેકન્ડના અસંખ્ય સમયમાં આત્મ અવલોકનથી જોવે આ એને અનુભવ થઈને અલ્પ કાળમાં કેવળજ્ઞાન થાય. એ ૧૪મી ગાથામાં કહ્યું, સંસારનું ઝેર ઉતરી જાય.

કાવ્ય-૧૫

चित्ते न किञ्चित्कृतवानसि त्वम्,
 देवः कृतश्चेतसि येन सर्वम्।
 हस्ते कृतं तेन जगद्विचित्रं,
 सुखेन जीवत्यपि चित्तबाह्यः॥१५॥

हे जिनेश! तुम अपने मन में, नहीं किसी को वाते हो,
पर जिस किसी लायशाही के, मन में तुम आ जाते हो.
वह निज-कर में कर लेता है, सकल जगत को निश्चय से,
तब मन से बाहर रहकर भी, अचरज है रहता सुभ से.

अन्वयार्थ :- (देवः) हे देव! (त्वम्) आप (चित्ते) अपने हृदय में (किञ्चित्) कुछ भी (न कृतवान् असि) धारण नहीं करते हैं किन्तु (येन) जिसके द्वारा आप (चेतसि) हृदय में (कृतः) धारण किये हैं, (तेन) उसके द्वारा (सर्वम्) समस्त (जगत्) संसार (हस्ते कृतम्) हाथ में कर लिया गया है — अर्थात् उसने सब कुछ पा लिया है. लेकिन यह (विचित्रम्) आश्चर्य की बात है और आप (चित्तबाह्यः अपि) मन से रहित होते हुए भी (सुखेन जीवति) सुभ से जिवित हैं, यह आश्चर्य है.

भावार्थ :- यह बात प्रसिद्ध है कि यदि किसी के शरीर पर पांच हजार के आभूषण हैं तो वह जिस कुर्सी पर बैठेगा, उस कुर्सी पर भी पांच हजार के आभूषण कलवाते हैं. यदि उसके शरीर पर कुछ भी नहीं है तो कुर्सी पर भी कुछ नहीं कलवाता है. लेकिन हे प्रभु! यहां विचित्र ही बात है क्योंकि आप के चित्त में तो कुछ भी नहीं है, पर जो मनुष्य आप को अपने चित्त में विराजमान करता है, उसके हाथ में सब कुछ आ जाता है.

ईस विरोधाभास का परिहार यह है कि यद्यपि आप के पास किसी को देने के लिये कुछ भी नहीं है और रागभाव न होने से आप मन में भी ऐसा विचार नहीं करते कि मैं इस मनुष्य को यह वस्तु दूं. फिर भी लक्ष्मण जीव अपनी शुभ भावनाओं से शुभकर्मों का बंध कर, उनके उदयकाल में सब कुछ पा लेते हैं.

अथवा जो यथार्थ में आप को अपने हृदय में धारण कर लेता है, वह आप के समान ही निःस्पृह हो जाता है, उसकी सब इच्छाओं शांत हो जाती हैं. वह सोचता है कि 'मुझे और कुछ भी नहीं चाहिए. मैं आज आप को अपने चित्त में धारण कर सका तो मानों तीन लोककी संपत्ति मेरे हाथ में आ गयी.'

दूसरा विरोधाभास यह है कि आप चित्त-चेतन से बाह्य होकर भी जिवित रहते हैं. लोक में जो चेतन से रहित हो जाता है, वह मृत कलवाने लगता है, लेकिन यहां उस से विरुद्ध बात है. इस विरोधाभास का परिहार यह है कि आप चित्त-बाह्य अर्थात् आप मन से चितवन नहीं करते, फिर भी आप अनंत सुभ से हमेशा जिवित रहते हैं, आप अजर-अमर हैं. तात्पर्य यह है

કિ આપ મેં અનંત સુખ હૈ તથા આપ ઈતને અધિક પ્રભાવશાલી હૈં કિ આપ કો મન કે માધ્યમ સે ચિંતવન નહીં કરના પડતા.

કાવ્ય-૧૫ ઉપર પ્રવચન

૧૫મી.

ચિત્તે ન કિશ્ચિત્કૃતવાનસિ ત્વમ્,
 દેવઃ કૃતશ્ચેતસિ યેન સર્વમ્।
 હસ્તે કૃતં તેન જગદ્વિચિત્રં,
 સુખેન જીવત્યપિ ચિત્તબાહ્યઃ॥૧૫॥

હે જિનેશ! તુમ અપને મન મેં, નહીં કિસી કો લાતે હો,
 પર જિસ કિસી ભાવ્યશાલી કે, મન મેં તુમ આ જાતે હો.
 વહ નિજ-કર મેં કર લેતા હૈ, સકલ જગત કો નિશ્ચય સે,
 તબ મન સે બાહર રહકર ભી, અચરજ હૈ રહતા સુખ સે.

વિરોધાભાસ કહે છે જુઓ!

‘અન્વયાર્થ :- (હે દેવ!)’ હે અરિહંત પરમાત્મા! હે સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ ગુણેશ્વર, હે ગુણના ઈશ્વર પરમાત્મા. ‘આપ અપને હૃદય મેં કુછ ભી ધારણ નહીં કરતે હૈં.’ પ્રભુ! આપના જ્ઞાનમાં કાંઈ પણ બીજું રાગ-દ્રેષ, સંસાર કાંઈ રાખતા નથી. ‘કિંતુ જિસકે દ્વારા આપ હૃદય મેં ધારણ કિયે ગયે હૈં,...’ પરંતુ જે ભક્તના ચિત્તમાં આપ વસી ગયા છો. અરિહંતપદ આવું છે એમ જેણે જ્ઞાનમાં વસાવ્યું છે આ. ‘ઉસકે દ્વારા સમસ્ત સંસાર હાથ મેં કર લિયા ગયા હૈ-’ એને આખું જગત ત્રણ કાળ ત્રણ લોકના પદાર્થનું જ્ઞાન એને થઈ જાય છે. સમજાય છે? એને કરમાં કર લિયા—હાથમાં કરી લીધું.

આપ કાંઈ ચિત્તમાં કોઈને રાખતા નથી. પણ તમને જે કોઈ ચિત્તમાં અંદર રાખે... જુઓ! આ અરિહંત ભગવાન ત્રિલોકનાથની પર્યાયિની પૂર્ણતા જેના અંતરમાં બેઠી, ભગવાન! એ હાથમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જગતની બધી વિચિત્રતા. એણે જ્ઞાનમાં લઈ લીધી. એને કાંઈ અપૂર્ણ જ્ઞાન રહે અને કેવળજ્ઞાન ન થાય એમ બને નહિ. એવા અરિહંતને જેણે અંતરમાંથી માન્યા અને જોયા ત્રણ કાળ ત્રણ લોક એણે જોયા. ‘એગં જાણહિ સવ્વ જાણહિ.’ એક અરિહંતના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને જાણીને ચિત્તમાં બેસાર્યા, બધું ત્રણ કાળ ત્રણ લોક એણે જોયા. એને કાંઈ ખામી કે કમી છે નહિ. એક વાત.

‘યહ આશ્ચર્ય કી બાત હૈ...’ એ આશ્ચર્યની વાત છે. ‘ઔર આપ મન સે રહિત

હોતે હુએ ભી...' અરે..! ભગવાન! આપની એક વિચિત્રતા, આપ ચિત્ત બાહ્ય રહો છો, મનથી બાહ્ય રહો છો. આપ મનથી અચેત રહો છો. છતાં 'સુખ સે જીવિત હૈં,...' સમજાય છે કાંઈ? આપ મનની બહાર રહો. ચેતનસ્થિત એટલે અહીં ચૈતન્ય સ્થિત લેવું છે. 'ચિત્તરૂપી ચેતન' જે નિમિત્ત છે જાણવામાં એનાથી બહાર રહો છો. છતાં સુખે કરીને અનંત જીવનને આનંદથી જીવી રહ્યા છો. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આ વિરોધ. વિરોધાભાસ કરીને એર ઉતારવાની વાત કરે છે.

'ભાવાર્થ :- યહ બાત પ્રસિદ્ધ હૈ કિ યદિ કિસી કે શરીર પર પાંચ હજાર કે આભૂષણ હૈં...' દષ્ટાંત આપે છે. કોઈ મોહન નામનો માણસ હોય એના ઉપર પાંચ હજારના દાગીના હોય. દાગીના સમજો છો ને? જેવર. 'તો વહ જિસ કુર્સી પર બેઠેગા, ઉસ કુર્સી પર ભી પાંચ હજાર કે આભૂષણ કહલાતે હૈં. યદિ ઉસકે શરીર પર કુછ ભી નહીં હૈ તો કુર્સી પર ભી કુછ નહીં કહલાતા હૈ.' શરીર પર ખાલી હોય તો ખુરશી ઉપર બેઠો હોય તો ખાલી ખુરશી કહેવાશે.

'લેકિન હે પ્રભુ! યહાં વિચિત્ર હી બાત હૈ...' ભગવાન! તારામાં તો કોઈ વિચિત્ર વાત છે. 'આપકે ચિત્ત મેં તો કુછ ભી નહીં હૈ, પર જો મનુષ્ય આપકો અપને ચિત્ત મેં વિરાજમાન કરતા હૈ,...' ઓહો..! સમજાય છે કાંઈ? આ લોકો એમ કહે છે ને ઘણા કે ભગવાને દીકું એમ થાશે, આપણે શું કરી શકીએ? શેઠી! પણ ભગવાન જેના જ્ઞાનમાં બેઠા આ એને ભવ હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ત્રણ લોકના નાથ પરમાત્મા જેના જ્ઞાનમાં બેઠા એ ભક્તને ભવની ભીકું હોય નહિ. ભવ હોય નહિ, ભવ હોય નહિ, કોલ કરાર મારતો આવે કે કેવળજ્ઞાન અલ્પકાળમાં પામશે. એને અરિહંત ભગવાને ભાળ્યું હશે એમ થાશે. અરે..! સાંભળને. ભગવાનનું અસ્તિત્વ તેં માન્યું છે કે નહિ? ભગવાને ભાળ્યું હશે એમ થાશે એ વાત બરાબર છે. પણ પહેલું ભગવાન છે એમ માન્યું છે કે નહિ? સર્વજ્ઞની સત્તા જગતમાં બિરાજે છે એવી સત્તાને સ્વીકારી છે? એટલે સ્વીકાર એને કહેવાય કે એ અરિહંતને અંતરમાં માને ત્યારે અરિહંત છે એમ સ્વીકાર કહેવાય.

હે પ્રભુ! આપ જેના ચિત્તમાં બિરાજમાન છો આ 'ઉસકે હાથ મેં સબ કુછ આ જાતા હૈ.' શેઠી! ત્રણ કાળ ત્રણ લોક એના જ્ઞાનમાં આવી ગયા. ઈન્દ્રાદિ બધા એના ચાકર થઈને રહેશે. એવો પ્રભુ આપ જેના કાળજામાં બેઠા એને શું બાકી (રહે)? સમજાણું કાંઈ? એકવાર તો સ્તુતિ કરતા ઓલું આવે છે ને એક? એકીભાવ સ્તોત્ર. વાદીરાજ મુનિ હતા એને શરીરમાં કોઢ હતો. કોઢ-કોઢ. એનો ભક્ત જે શ્રાવક હતો એનાથી એકવાર લોકે ચાડી કરી કે પ્રભુ! આ તો કોઢિયાનો શિષ્ય છે. કોઢિયાનો આ શિષ્ય છે અને આ રાજ્યમાં આવીને બધાને ચેપ લગાડે છે. ચેપ લગાડે છે ચેપ. રાજાએ કહ્યું કે અરે..! દેવાનુપ્રિયા! શું તમારા ગુરુને કોઢ છે? અન્નદાતા! મારા ગુરુ કોઢી નથી. હતા તો કોઢિયા હોં! અન્નદાતા!

મારા ગુરુ કોટિયા નથી. એમ કહેવાઈ ગયું. કહેવાઈને ગુરુ પાસે ગયા, પ્રભુ! આજ વાત આમ થઈ છે ત્યાં હોં! ચાડી કોઈએ કરી, આપનો ભક્ત હું છું, અહીંયાં આવ્યો. આવું છું અને ત્યાં જાવ છું રાજમાં. આ આમ ચાડી થઈ, આજ આમ થયું. શાંતિ રાખો. વાદીરાજ કહે છે કે શાંતિ રાખો. બધું સારા વાના થશે. એમ કરીને એક સ્તુતિ ઉપાડી. અરે..! ભગવાન! જે માતાના પેટમાં તમે આવો અને ત્યારે નગરી સોનાની થાય, આ ઈન્દ્રો નગરી સોનાની રચે, આ પ્રભુ! અમે તમને પાસે બેસાડીએ આત્મામાં અને આ શરીરમાં રોગ રહે એમ બની ન શકે. સમજાય છે કાંઈ?

આ તમે જ્યાં માતાના ઉદરમાં આવો, ઈન્દ્રો આવીને સાફ કરે અને નગરી સોનાની થાય. સોનાના ગઢ અને રતનના કાંગરા. પ્રભુ! ત્રિલોકનાથ અમે અમારા જ્ઞાનમંદિરમાં તમને પધરાવીએ. એ અમારા દુઃખો તમે કેમ જોઈ શકશો હવે? રાગાદિના દુઃખ, પણ પ્રભુ અમે બિરાજમાન તમને જ્ઞાનમાં કરીએ છીએ. અમારા દુઃખ તમે નહિ જોઈ શકો હોં! અમારા ઘરમાં આવ્યા. સારો માણસ ઘરમાં આવે તો કહે આમ કેમ છે આ છોકરાઓનો? કેમ ભાણ્યા-ભાણ્યા નથી? આ ચીંથરેલાલ કેમ છે? એ આવું જોઈ શકતો નથી.

આ નાથ! ત્રણ લોકના નાથ જેના ચરણ પડે ત્યાં તીર્થ જમીન થાય, જેના ચરણ જ્યાં પડે ત્યાં તીર્થ (થાય), ઈન્દ્રો પણ જેને વંદે એની ધૂળને. પ્રભુ! અમે ચિત્તમાં તને રાખ્યા હોં! તમને જ્ઞાનમાં અમે અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો છે. પ્રભુ! હવે અમારા દુઃખ તમે નહિ જોઈ શકો હોં! એ દુઃખનો નાશ જ આપ કરી શકશો. અને શરીર પણ આ કોટિયું રહે. બને નહિ. સોનાની નગરી થઈ ગઈ. પ્રભુ! સુવર્ણ સમાન શરીર થાય એ તો આપનો પ્રતાપ છે. પણ મેળ ખાધોને (તો) એકદમ શરીરનો કોઢ ફડાક... ફડાક... ફડાક... જ્યાં સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ત્યાં. પ્રભુ! આપ ઋષભદેવ છો. આપનું શરીર સોનાનું હતું. સુવર્ણ વર્ણ હતું. આપને અંદરમાં બેસાડ્યા, અમારું શરીર પણ કાટ વિનાનું ચૈતન્યનું થાય અને શરીરમાં પણ રોગ રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? શેઠી! આ ભક્તિ ચાલે છે.

‘ઈસ વિરોધાભાસ કા પરિહાર યહ હૈ કિ યદ્યપિ આપકે પાસ કિસી કો દેને કે લિયે કુછ ભી નહીં હૈ ઔર રાગભાવ ન હોને સે, આપ મન મેં ભી એસા વિચાર નહીં કરતે કિ મેં ઈસ મનુષ્ય કો યહ વસ્તુ દૂં. ફિર ભી ભક્ત જીવ, અપની શુભ ભાવનાઓં સે શુભકર્મો કા બંધ કર,..’ અને પોતાની શુદ્ધની પરિણતિમાં આપને બેસાડ્યા અને આપનું જ્ઞાન યથાર્થ અંદર થયું એનાથી શુદ્ધની ધારા વહે છે. ‘ઉદ્યકાલ મેં સબ કુછ પા લેતે હૈં.’ એ વર્તમાન પરિણતિમાં પણ બધી જ્ઞાનની નિર્મળતા થાય અને શુભભાવને લઈને બાહ્યમાં સંયોગો, એ અજ્ઞાનીને ન હોય એવા સંયોગો જ્ઞાનીને મળે છે. સમજાય છે કાંઈ? એ શુભભાવ સમ્યજ્ઞિની ભૂમિકામાં જે થાય એનાથી અનંત કાળમાં નહિ બાંધેલું પુણ્ય બંધાય. અને એને સત્પુણ્ય કહેવામાં આવે છે. એ સત્પુણ્યના ફળમાં

અનંત કાળમાં શરીર નહિ મળ્યું એવું અમને શરીર મળશે. એવા રજકણોની દશા જે આ શુભભાવ, અનંત કાળમાં સત્ જ્ઞાનની ભૂમિકામાં નહોતો થયો એવા સત્ના અંતરદષ્ટિની ભૂમિકાના ભાનમાં આવેલો આ ભક્તિનો ભાવ, ભગવાન! અમારું શરીર ફરી ગયું. અમે તો ફરી જશું. ફરી ગયા પણ અમારું શરીર પણ (ફરી ગયું.) આ મળ્યું એવું હવે શરીર મળશે નહિ. શેઠી! બે ધારા સાથે ચાલે છે. એક કોર શુદ્ધ અને એક બાજુ શુભ. એ બંધના કારણમાં સંયોગની અનુકૂળતા, અબંધ પરિણામમાં સ્વભાવની અનુકૂળતા. કહે છે કે આપને જે સ્તવે અને ચિત્તમાં રાખે એના શુભકર્મના ફળરૂપે સંયોગો ઘણા પ્રાપ્ત થાય.

‘અથવા જો યથાર્થ મેં આપકો અપને હૃદયમેં ધારણ કર લેતા હૈ,...’ જુઓ! યથાર્થ મેં. ‘વહ આપકે સમાન હી નિઃસ્પૃહ હો જાતા હૈ,...’ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા થઈ જાય. કાંઈ જોઈતું નથી. જોવે તે અમારી પાસે છે. સમજાણું કાંઈ? ‘ઉસકી સબ ઈચ્છાયેં શાંત હો જાતી હૈ.’ ભગવાન! આપ વીતરાગ અને જેણે જ્ઞાનમાં પધરાવ્યા, એ જ્ઞાનભૂમિકામાં પધરાવ્યા. આ એને કોઈ ઈચ્છા રહેતી નથી. શાંત.. શાંત... શાંત.. બધા કામ અમારા થઈ ગયા. ભગવાન અમારે ઘરે પધાર્યા. ભગવાન અમારે ઘરે પધાર્યા.

યાદ છે એક ફેરી? દામનગરનું. ગાયકવાડ સરકાર નીકળ્યા હતા. તો જેઠાલાલભાઈને ત્યાં રૂપિયા પાથર્યા હતા. સિંહાસનમાં ભાઈ ચાંદીના રૂપિયા. તે દિ’ તો રોકડ રૂપિયા હતા ને? એકલા રૂપિયા પાથરીને સિંહાસન બનાવ્યું હતું ગાયકવાડ સરકારને બેસવા માટે. અમારો રાજા ગાયકવાડ. આ દામનગર છે ને. સયાજીરાવ આવ્યા હતા એ જેઠાલાલભાઈના ઘરે. જેઠાલાલ ત્રિભુવન. સિંહાસન બીજાનું નહિ. એ બધા રૂપિયા જ એવા ગોઠવ્યા. બધા સિંહાસન રૂપિયાનું ચાંદીના હોં રોકડ. એ સિંહાસન બનાવ્યું. દરબારે પૂછ્યું કે આ છે શું? અન્નદાતા! ચાંદીનું સિંહાસન અમારે ત્યાં નથી તો આ રૂપિયાનું સિંહાસન કર્યું.

એમ સર્વજ્ઞ પરમાત્માને પધરાવવા માટે પ્રભુ અમારી પૂર્ણ શક્તિ વ્યક્તતા તો નથી. સમજાય છે? પણ અમારી રોકડ જ્ઞાનની પરિણતિ જે ચાલે છે, એમાં આપને પધરાવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? હવે ભગવાન અમારા શરીરમાં કાંઈ રોગ રહે અને આ અસ્થિરતાનો રોગ રહે એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. એણે ભગવાનને આત્મામાં સત્કાર અને આવકાર કરીને પધરાવ્યા.

‘વહ સોચતા હૈ કિ મુજે ઔર કુછ ભી નહીં ચાહિયે.’ જ્ઞાની જેને કેવળજ્ઞાન પરમાત્મદશા, એ અલ્પ જ્ઞાનમાં જેણે પધરાવ્યા એને સર્વજ્ઞ સ્વભાવનો આશ્રય થયા વિના રહે નહિ. ‘મેં આજ આપકો અપને ચિત્ત મેં ધારણ કર સકા તો માનોં તીન લોક કી સમ્પત્તિ મેરે હાથ મેં આ ગયી.’ આહાહા..! કહો, સમજાણું કાંઈ? ‘દૂસરા વિરોધાભાસ યહ હૈ કિ આપ ચિત્ત-ચેતન સે બાહ્ય...’ ચિત્ત એટલે મનથી ‘બાહ્ય હોકર ભી જીવિત રહતે હૈ.’ આપની કોઈ વિરોધતા અને વિચિત્રતા ‘લોક મેં જો ચેતન સે રહિત હો જાતા હૈ, વહ મૃત કહલાતા હૈ.’ ચિત્તથી બહાર થાય એ તો મન વિનાનો થાય એ

તો મરી જાય. આપ ચિત્ત રહિત થઈને પણ ચૈતન્યના કેવળજ્ઞાનમાં આનંદમાં જીવી રહ્યા છો.

‘લેકિન યહાં ઉસસે વિરુદ્ધ બાત હૈ. ઈસ વિરોધાભાસ કા પરિહાર યહ હૈ કિ આપ ચિત્ત-બાહ્ય અર્થાત્ આપ મને સે ચિંતવન કરને યોગ્ય...’ આપ ચિત્ત બહાર છો અને જીવોને પણ ચિંતવન મનથી થઈ શકે તેવું એ છે નહિ. ચિંતવનની બહાર છે પ્રભુ આપની સત્તા. આપની સત્તા એ મનથી ચિંતવન થઈ શકે એવું સ્વરૂપ નથી. એ તો વચનાતીત, વિકલ્પાતીત, રાગાતીત, વચનાતીત (છે). એવા સ્વરૂપની દૃષ્ટિ જેને થઈ પ્રભુ! એના હૃદયમાં આપ બિરાજમાન થયા.

‘અનંત સુખ સે હંમેશા જીવિત રહતે હૈં,...’ કહો! આ ચિત્ત બહાર થયો અને કલ્પનામાં આપ આવી શકો નહિ એ રીતે જ્યાં અંતર નક્કી કર્યું ત્યાં આત્મામાં આનંદની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. ‘આપ અજર-અમર હૈં.’ આપ તો અજર-અમર છો. ચિત્ત બહાર નીકળીને પણ મર્યા નહિ. ચિત્ત બહાર મન વિનાના થયા એ ગાંડા થઈ ગયા અને કાં મરી ગયા. ‘તાત્પર્ય યહ હૈ કિ આપમેં અનંત સુખ હૈ તથા આપ ઈતને અધિક પ્રભાવશાલી હૈ કિ આપકો મન કે માધ્યમ સે ચિન્તવન નહીં કરના પડતા.’

કાવ્ય-૧૬

ત્રિકાલતત્ત્વં ત્વમવૈચ્છિલોક્તી-

સ્વામીતિ સંખ્યાનિયતેરમીષામ્।

બોધાધિપત્યં પ્રતિ નાભવિષ્યત્,

તેઽન્યેઽપિ ચેદ્વ્યાપ્સ્યદમૂનપીદમ્।।૧૬।।

ત્રિકાલજ્ઞ ત્રિજગત કે સ્વામી, એસા કહને સે જિનદેવ.

જ્ઞાન ઓર સ્વામીપન કી, સીમા નિશ્ચિત હોતી સ્વયમેવ.

યદિ ઈસસે ભી જ્યાદા હોતી, કાલ જગત કી ગિનતી ઓર,

તો ઉસકો ભી વ્યાપિત કરતે, યે તવ ગુણ દોનોં સિરમૌર.

અન્વયાર્થ :- હે પ્રભુ! (ત્વમ્) આપ (ત્રિકાલતત્ત્વમ્) ભૂત, ભવિષ્યત્ ઓર વર્તમાન — ઈન ત્રીનોં કાલોં કે પદાર્થોં કો (અવૈઃ) જાનતે હૈં, તથા આપ (ત્રિલોક્તી સ્વામી) ઊર્ધ્વ, મધ્ય ઓર પાતાલ—ઈન ત્રીનોં લોકોં કે સ્વામી હૈં. (ઈતિ સંખ્યા) ઈસ પ્રકાર કી સંખ્યા (અમીષાં નિયતેઃ) ઉન પદાર્થોં કે નિશ્ચિત સંખ્યાવાલે હોને સે (યુજ્યતે) ઠીક હો સકતી હૈ પરંતુ (બોધાધિપત્યં પ્રતિ ન) જ્ઞાન કે સામ્રાજ્ય

કે પ્રતિ પૂર્વોક્ત પ્રકાર કી સંખ્યા ઠીક નહીં હો સકતી ક્યોંકિ (ચેત્) યદિ (તે અન્યે અપિ અભવિષ્યન્) એસે ઓર ભી પદાર્થ હોતે (તર્હી) તો (ઇદમ્) જ્ઞાન (અમૂન્ અપિ) ઉન્હેં ભી (વ્યાપ્સ્યત્) વ્યાપ્ત કર લેતા, જ્ઞાન લેતા.

ભાવાર્થ :- હે પ્રભો! આપ ત્રીન કાલ તથા ત્રીન લોક કી બાત જ્ઞાનતે હૈં, ઈસલિયે આપ કા જ્ઞાન ભી ઉતના હી હૈ, એસા નહીં હૈ; કિંતુ આપ કે જ્ઞાન કા સામ્રાજ્ય સબ ઓર અનંત હૈ. જિતને પદાર્થ હૈં, ઉનકો તો જ્ઞાન જ્ઞાનતા હી હૈ, યદિ ઈનકે સિવાય ઓર ભી પદાર્થ હોતે, તો જ્ઞાન ઉન્હેં ભી અવશ્ય હી જ્ઞાનતા. ૧૬.

કાવ્ય-૧૬ ઉપર પ્રવચન

૧૬મી.

ત્રિકાલતત્ત્વં ત્વમવૈશ્વિલોકી-
સ્વામીતિ સંખ્યાનિયતેરમીષામ્।
બોધાધિપત્યં પ્રતિ નાભવિષ્યત્,
તેઽન્યેઽપિ ચેદ્વ્યાપ્સ્યદમૂનપીદમ્।।૧૬।।

ત્રિકાલજ્ઞ ત્રિજગત કે સ્વામી, એસા કહને સે જિનદેવ.
જ્ઞાન ઓર સ્વામીપન કી, સીમા નિશ્ચિત હોતી સ્વયમેવ.
યદિ ઈસસે ભી જ્યાદા હોતી, કાલ જગત કી ગિનતી ઓર,
તો ઉસકો ભી વ્યાપિત કરતે, યે તવ ગુણ દોનોં સિરમૌર.

જુઓ! અહીંયાં લોકો કહે છે કે ભગવાન ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોકને જાણે. હા મહારાજ! ત્યાં તો સીમિતતા થઈ ગઈ. ત્યાં સીમિત થઈ ગયા એમ. ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોક એ સીમિત થઈ ગયા એમ. ઓલા કહે છે એ અત્યારે નથી. પણ આપનું જ્ઞાન સીમિત નથી. જ્ઞેય ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોક સીમિત થઈ ગયા કે આ ત્રણ કાળ આટલા અને ત્રણ લોક આટલા. સમજાય છે કાંઈ? ઓલા કહે છે એમ નહિ હોં પાછું ઓલા કે ભગવાને જાણ્યું અનંતને, માટે ત્યાં અંત આવી ગયો એમાં. એમ નથી. એ અનંતને અનંત તરીકે જાણ્યું એ પણ એક સીમા આવી ગઈ. એમ કહે છે. ત્યાં વસ્તુની. પણ આપના જ્ઞાનમાં સીમા નથી પ્રભુ! આ કરતા અનંત કાળ હોત અને અનંત લોકાલોક હોત તોપણ આપ જ્ઞાનની એક સમયની જ્ઞાનની પર્યાયમાં જાણી શકત. જુઓ! એક માહાત્મ્ય કેવળજ્ઞાન. સમજાય છે કાંઈ?

આવે છેને? પરમાત્મપ્રકાશમાં આવે છે. ધર્મદાસ ક્ષુદ્રકમાં આવે છે. દાખલો આવે છે કે ભગવાન! એ વાંસનો મંડપ હોય ને? વાંસનો મંડપ—માંડવો. એમાં વેલડી ચડે વેલડી. ચડતા... ચડતા... ચડતા... એના વાંસના ઠોંગા હોય ત્યાં સુધી જાય. પછી ક્યાં જાય? પછી ઉપરા ઉપર આમ થાય. એટલે વાંસના ઠોંગા... ઠોંગા સમજો છો? છેડા-છેડા. પણ પ્રભુ! એ વાંસના છેડા સુધી ગઈ પણ વેલડીમાં તાકાત તો ઘણી છે.

એમ હે નાથ! આ લોકલોક અને ત્રણ કાળનો માંડવો, આ એને જ્ઞાન પહોંચી વળ્યું. પણ જ્ઞાન એટલું જ છે એમ નથી. એથી પણ પ્રભુ! અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... જેની એક સમયની દશામાં, એક સમયનો જ્ઞાનનો અંશ, એ અંશ, અંશી તો આખો રહી ગયો. એ અંશમાં પણ આ લોકલોકને સીમિત તમને, સીમિત એટલે આ છે એટલું એમ. પણ અહીં તો સીમિત વિનાનું જ્ઞાન છે. અનંત અનંત કાળ એથી ત્રણ ગુણો હોત અનંત ગુણો અને અનંતગુણો લોકલોક (હોત) તો આપનું જ્ઞાન જાણી લે. એવો વિકલ્પાતીત ચૈતન્યની મહિમા કરવાનો આ વિષય છે.

‘આપ ભૂત, ભવિષ્ય ઓર વર્તમાન-ઈન ત્રીનો કાલો કે પદાર્થો કો જાનતે હૈં, તથા આપ ઊર્ધ્વ, મધ્ય ઓર પાતાલ ઈન ત્રીનો લોકો કે સ્વામી હૈં.’ ઘણી છો, વશ છે. ‘ઈસ પ્રકારકી સંખ્યા...’ સંખ્યા એટલે મર્યાદા. મર્યાદા એટલે અનંતને અનંતરૂપે સંખ્યા એમ. ‘ઉન પદાર્થો કે નિશ્ચિત સંખ્યાવાલે હોને સે ઠીક હો સકતી હૈં.’ એટલા અનંત છે એમ સંખ્યા. સંખ્યા એટલે સીમિત એમ નહિ. અનંતે અનંત છે એમ આપે જાણ્યું પણ એ અનંતની સીમા આવી ગઈ કે આ અનંત છે એમ. ‘પરંતુ જ્ઞાન કે સામ્રાજ્ય કે પ્રતિ...’ જ્ઞાનનું રાજ પ્રભુ આપનું... આહાહા..! જેને આ જ્ઞાનના સામ્રાજ્યની મહિમા આવી, આ એને અનિત્ય પદાર્થ અને રાગની મહિમા અંતરથી છૂટી જાય. એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ?

‘સામ્રાજ્ય કે પ્રતિ પૂર્વોક્ત પ્રકાર કી સંખ્યા ઠીક નહીં હો સકતી...’ સંખ્યા એટલે એમ કે જેટલો ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોક છે એટલી જ્ઞાનની મર્યાદા છે નહિ. એથી અનંતગુણી છે. જુઓને! હવે ઓલા કહે છે કે ના, કેવળજ્ઞાનમાં ફલાણું જ જાણે. ફલાણું જાણે, સામાન્ય જાણે, વિશેષ ન જાણે. પેલો કહે, એકબીજાના અપેક્ષિત ધર્મો ન જાણે. અરે..! ભગવાન તને જ્ઞાનગુણની એક સમયની પર્યાય, એના સત્તાના સ્વીકાર તેં કર્યા નથી. એ સત્તાનો સ્વીકાર જેની દૃષ્ટિમાં અંદર જ્ઞાનમાં આવે, એ કેવળજ્ઞાની અલ્પ કાળમાં થઈ જાય. સમજાય છે કાંઈ? આમ તો બધા નમો અરિહંતાણું, નમો સિદ્ધાણું કર્યા જ કરે. સવારથી ઉઠે એટલે. શું કાંઈ કહે છે? પાર્શ્વનાથ પરચો પૂરો. એવું કહે છેને? શાંતિનાથ શાંતિ કરો. સાતા કરો. દાતાણ-બાતાણ કરી એટલું બે-ચાર બોલે. થઈ ગયો ધર્મ લ્યો. ભગવાનને સંભાર્યા હતા સવારમાં. ધૂળમાંય સંભાર્યા નથી. ભગવાનને જો એકવાર સંભાર અને ભગવાન

ન થાય એ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. સ્મરણ કર્યું. પણ સ્મરણ ક્યારે કરે? ભગવાનનું, આત્માનું, દ્રવ્યનું, ગુણનું, પર્યાયનું સ્વરૂપ પકકડ કરી, વિચાર કરી, નિર્ણય કરી, ધાર્યું હોય તો એનું સ્મરણ થાય. પણ એણે ધાર્યું નથી. એણે તો સ્મરણ કર્યું રાગનું. ભગવાન આવા હતા. ઓહોહો..! શું પણ ઓહોહો.. તે? સમજાય છે કાંઈ? એ દેવને એણે દિવ્યશક્તિની પ્રગટતાને ઓળખી નથી. અનંતા અનંતા લોકલોક અને કાળ હોત, પ્રભુ! આપના જ્ઞાનના સામ્રાજ્યમાં સંખ્યાતીત નથી. ત્યાં સીમા આવતી (નથી.) એમ સીમા આવતી નથી.

‘ક્યોંકિ યદિ ઐસે ઔર ભી પદાર્થ હોતે તો જ્ઞાન ઉન્હેં ભી વ્યાપ્ત કર લેતા, જ્ઞાન લેતા.’ એને પણ જ્ઞાન જાણી લે. શું એનું કહેવું? આહાહા..! અરે..! આ કેટલી વાત અત્યારે કેવળજ્ઞાનને માટે ઘૂંટાય છે અને કેટલી ઊંઘાઈ લે છે. આહાહા..! કેવળજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયને જાણે. પણ છત્રસ્થ એના વિષયને નક્કી કરી શકે છે. અરે..! ભગવાન! તું શું કહે છો આ? સમજાય છે કાંઈ? ભાવશ્રુતના જ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાન કેવડું એવું નક્કી કરી શકે છત્રસ્થ. સમજાણું કાંઈ? ભલે અપરિમિત એની શક્તિ હો પર્યાયમાં. પણ શ્રદ્ધાના જ્ઞાનમાં એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક પ્રભુ આપે જોયા એ પ્રમાણે ત્યાં થાય. એ પછી. પણ એ જોયા એનું સામર્થ્ય એથી અનંતગુણું છે. એને જ્ઞાનમાં બેસાડ્યા આ એને વિકલ્પથી રહિત થયા વિના એ અનંત જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય અંદરમાં બેસે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભગવાન ભગવાન કર્યા કરે. મહાવીર... મહાવીર... મહાવીર... મહાવીર... ગોખ્યા કરને હવે. ભગવાન કોને કહેવા? ઓલા પોપટને પુરી આપે ને પુરી. બોલ પોપટ રઘુરામ. એ તે જાણે આ પુરી રઘુરામ હશે? કે મગના આવેને શું કહેવાય એના? દાણા. આ મગફળીના દાણા આવે છેને? પોપટને મીઠો લાગે. આમ ઉપર રાતો અને અંદર મીઠો. એ જાણે કે મીઠા રઘુરામ હશે આવા. અરે..! બાપા! ‘નિજપદ રમે સો રામ કહીએ.’ રઘુરામ કોણ છે એની તને ખબર નથી. પણ એમ નમો અરિહંતાણું ગોખી ગોખીને મરી જાય અનંત કાળથી. પણ અરિહંતા પદના અંતર સ્વરૂપના ભાન વિના બેહદ તારી જાત પ્રભુ. આહાહા..! બેહદ જ્ઞાનની પ્રતીત જેને. એ રાગની હદમાં એ શ્રદ્ધામાં રહી શકે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? રાગ એ બધી મર્યાદિત ચીજ છે. એને અંતર જ્ઞાનના મહિમામાં એનો સ્વભાવ લાવ્યા વિના રહે નહિ. જેને અનંતી આવી મહિમા આવી એને.

‘ભાવાર્થ :- હે પ્રભો! આપ ત્રણ કાલ તથા ત્રણ લોક કી બાત જ્ઞાનતે હૈં, ઈસલિયે આપ કા જ્ઞાન ભી ઉતના હી હૈ, ઐસા નહીં હૈ;...’ ‘ઉતના હી હૈ, ઐસા નહીં હૈ; કિંતુ આપકે જ્ઞાન કા સામ્રાજ્ય સબ ઔર અનન્ત હૈ.’ ચારે બાજુથી અનંત છે. ઓહોહો..! ઓલામાં લીધું છેને? જ્ઞાનનો એક સમયનો પર્યાય, એમાં અનંતા સત્ ને થટ ને નટ ને લીધું છેને? એક સમયનો પર્યાય. અનંતા ગુણને, અનંતા દ્રવ્યને જ્ઞાનમાં જાણે. એટલો તો અંદરમાં એક સમયમાં નાચ થઈ રહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? એ

નાચમાં પાછા ઠઠ ને બધી સત્તાનો સ્વીકાર ને એ સત્તાનું સામર્થ્ય ને એની કળા, એના ભાવ એમ કરીને મોટું લીધું છે. બનારસીદાસે લીધું છે. દીપચંદ્રજીએ (લીધું છે). સમજાણું કાંઈ? આવો ભગવાન અવલોકન કરવા લાયક, એને જોવે નહિ, જાણે નહિ, માને નહિ, ઓળખે નહિ, અને કહે, ભગવાન જાણ્યા અને ભગવાનની ભક્તિ કરી. ઠીક છે, શુભભાવ આદિ થશે અને પાછી ચાર ગતિમાં એના એ રખડવાનું રહેશે. પરિભ્રમણ મટશે નહિ. કહો, સમજાણું? 'કિંતુ આપકે જ્ઞાન કા સામ્રાજ્ય સબ ઓર અનંત હૈ. જિતને પદાર્થ હૈ, ઉનકો તો જ્ઞાન જાનતા હી હૈ, યદિ ઈનકે સિવાય ઓર ભી પદાર્થ હોતે, તો જ્ઞાન ઉન્હૈ ભી અવશ્ય હી જાનતા.'

કાવ્ય-૧૭

નાકસ્ય પત્યુઃ પરિકર્મ રમ્યં,
નાગમ્યરૂપસ્ય તવોપકારી।
તસ્યૈવ હેતુઃ સ્વસુખસ્ય ભાનો-
રુદ્ધિવિભ્રતશ્છત્રમિવાદરેણ।।

પ્રભુ કી સેવા કરકે સુરપતિ, બીજ સ્વસુખ કે બોતા હૈ,
હે અગમ્ય અજ્ઞેય! ન ઈસસે, તુમ્હે લાભ કુછ હોતા હૈ.
જૈસે છત્ર સૂર્ય કે સમ્મુખ, કરને સે દયાલુ જિનદેવ,
કરનેવાલે હી કો હોતા, સુખકર આતપહર સ્વયમ્ભેવ.

અન્વયાર્થ :- હે પ્રભુ! (નાકસ્ય પત્યુઃ) ઈન્દ્ર કી (રમ્યમ) મનોહર (પરિકર્મ) સેવા, (અગમ્યરૂપસ્ય) અજ્ઞેય સ્વરૂપ, (તવ) આપ કા (ઉપકારી ન) ઉપકાર કરનેવાલી નહીં હૈ કિંતુ જિસકા સ્વરૂપ અપ્રાપ્ય હૈ — એસે (ભાનોઃ) સૂર્ય કે લિયે (આદરેણ) આદરપૂર્વક (છત્રમ્ ઉદ્ધિવિભ્રતઃ ઇવ) છત્ર ધારણ કરનેવાલે કી તરહ, (તસ્ય એવ) ઉસ ઈન્દ્ર કે લિયે હી (સ્વસુખસ્ય) આત્મસુખ કા (હેતુઃ) કારણ હૈ.

ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર કોઈ સૂર્ય કે લિયે છાતા લગાવે તો ઉસસે સૂર્ય કા કુછ ભી ઉપકાર નહીં હોતા ક્યોંકિ વહ સૂર્ય છાતા લગાનેવાલે સે બહુત ઉપર હૈ પરંતુ છાતા લગાનેવાલે કો અવશ્ય હી છાતા કા સુખ હોતા હૈ; ઉસી પ્રકાર ઈન્દ્ર આપ કી સેવા કરતા હૈ, ઉસસે ઈન્દ્ર કો હી લાભ હોતા હૈ ક્યોંકિ વહ અશુભાસ્રવ સે બચ જાતા હૈ.

કાવ્ય-૧૭ ઉપર પ્રવચન

૧૭.

નાકસ્ય પત્યુઃ પરિકર્મ રમ્યં,
 નાગમ્યરૂપસ્ય તવોપકારી।
 તસ્યૈવ હેતુઃ સ્વસુખસ્ય ભાનો-
 રુદ્ધિવિભ્રતશ્છત્રમિવાદરેણ।।

પ્રભુ કી સેવા કરકે સુરપતિ, બીજ સ્વસુખ કે બોતા હૈ,
 હે અગમ્ય અજ્ઞેય! ન ઈસસે, તુમ્હે લાભ કુછ હોતા હૈ.
 જૈસે છત્ર સૂર્ય કે સમ્મુખ, કરને સે દયાલુ જિનદેવ,
 કરનેવાલે હી કો હોતા, સુખકર આતપહર સ્વયમેવ.

જુઓ! દૃષ્ટાંત આપીને કેટલો ભક્તિનો ઉત્સાહ છે!

‘અન્વયાર્થ :- હે પ્રભુ! ઈન્દ્ર કી મનોહર સેવા, અજ્ઞેય સ્વરૂપ આપકા...’ હે નાથ! આપનું સ્વરૂપ તો અગમ્ય છે. એવી ઈન્દ્રની સેવા ‘આપકા ઉપકાર કરનેવાલી નહીં હૈ...’ ઈન્દ્રની સેવા આપને ઉપકાર કરતી નથી. સમજાણું કાંઈ? ‘કિંતુ જિસકા સ્વરૂપ અપ્રાપ્ય હૈ-એસે સૂર્ય કે લિયે...’ પણ આપનું સ્વરૂપ તો અપ્રાપ્ય અલૌકિક છે. ‘એસે સૂર્ય કે લિયે આદરપૂર્વક છત્ર ધારણ કરનેવાલે કી તરહ,...’ એ પ્રભુ સૂર્યની સામે પોતે છત્ર રાખે ને, એ છત્ર કાંઈ સૂર્યને પોગતું નથી. પણ છત્રના ધરનારને આતાપ હરી લે છે. શું કહ્યું સમજાણું? લ્યો, આ પાંચ સ્તોત્ર તમે કરતા હતા ને. વારંવાર સ્તોત્ર કરતા હતા. ભાઈ ગડીયા. આ પંચ સ્તોત્ર દરરોજ બોલવાની ટેવ હતી. ગોખે જાય એમને એમ રૂઢિગતે અને સ્વાધ્યાય કરવી એ બીજી સ્વાધ્યાય રહી જાય. આ આખો દિ’ કરે, ઓલી સ્વાધ્યાય કે દિ’ કરે પછી?

હે ભગવાન! ‘છત્ર ધારણ કરનેવાલે કી તરહ, ઉસ ઈન્દ્ર કે લિયે હી આત્મસુખ કા કારણ હૈ.’ શું કહ્યું? એ ઈન્દ્ર આપની સેવા કરે એમાં આપને કાંઈ ઉપકાર નથી. સૂર્યને કોઈ છત્ર ધરે એમાં સૂર્યને કાંઈ નથી પણ છત્ર ધરનારને તડકો આવતો નથી. એમ પ્રભુ! આપની સેવા કરનારને દુઃખ અને અશાંતિ રહેતા નથી. સમજાણું કાંઈ? જુઓને! દૃષ્ટાંત પણ કેવા આપ્યા છે!

‘ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર કોઈ સૂર્ય કે લિયે છાતા લગાવે...’ છત્ર. આ છત્રી. ‘તો ઉસસે સૂર્ય કા કુછ ભી ઉપકાર નહીં હોતા...’ સૂર્યનો ઉપકાર થાય છત્રીમાં?

‘ક્યોંકિ વહ સૂર્ય છાતા લગાનેવાલે સે બહુત ઉપર હૈ.’ એ સૂર્ય તો ક્યાંનો ક્યાંય છે. ‘પરંતુ છાતા લગાનેવાલે કો અવશ્ય હી છાયા કા સુખ હોતા હૈ;...’ છાયા... છાયા... છાયા... એને છત્ર લગાવ્યું. ‘ઉસી પ્રકાર ઈન્દ્ર આપકી સેવા કરતા હૈ, ઉસસે ઈન્દ્ર કો હી લાભ હોતા હૈ...’ નાથ! આપકા ક્યા ભલા ઉસમેં હૈ? ‘ક્યોંકી વહ વાસ્તવ મેં આપકે સ્વરૂપ કો સમજ હી નહીં સકા થા.’ આપ સર્વજ્ઞ પ્રભુ પૂર્ણાનંદ એ ક્યાંથી એની દશામાં પૂર્ણ દશામાં એ આવે?

‘ઊલટા શુભાસ્રવ હોને સે ઉસી કા ભલા હોતા હૈ.’ લ્યો! પુણ્ય-પરિણામ થતાં એને શીતળ છાયા સંયોગની મળતી અને અંતરની પરિણતિમાં આપને પધરાવવાથી અંદરમાં શીતળતા મળતી હતી. ભગવાન! આપ તો ક્યાંય દૂર રહી ગયા. સમજાણું કાંઈ? એમ આત્મામાં પણ... પર્યાયમાં પરિણતિ શુદ્ધ થતાં કાંઈ ભગવાન ધ્રુવને કાંઈ લાભ થતો નથી. શું કહ્યું? એ પરિણતિ દ્રવ્યની સેવા કરે એથી દ્રવ્યને કાંઈ લાભ (નથી.) શુદ્ધ સ્વભાવની પરિણતિ પર્યાય દ્રવ્યની સેવા કરે પણ દ્રવ્યને કાંઈ ન મળે. દ્રવ્યને ઉપકાર કે સેવા થતી નથી. પણ પ્રભુ એની સેવા કરનારની પરિણતિમાં સુખપણું પ્રાપ્ત થયા વિના રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? જુઓ તો ખરા આ ચૈતન્યપ્રભુ! કહે છે કે પ્રભુ! આપની સેવા કરવાથી કાંઈ આપને જરીએ લાભ થાય ધ્રુવને? ધ્રુવ ચૈતન્ય અનાદિઅનંત જ્ઞાયકભાવ એને કાંઈ લાભ થાય? ચંદુભાઈ! લાભ થાય? નહિ.

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- એ તો સદાય એક સ્વરૂપ જ છે. એની સેવા કરવાથી એને ક્યાં લાભ છે? પણ પરિણતિએ—પર્યાયે, પર્યાયવાન આત્માની સેવા કરી એને પર્યાયમાં સુખ થયા વિના રહે નહિ, શાંતિ મળ્યા વિના રહે નહિ એવો જ કોઈ વિચિત્ર એનો સ્વભાવ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

કાવ્ય-૧૮

ક્રોપેક્ષકસ્ત્વં ક્વ સુખોપદેશઃ,

સ ચેત્કિમિચ્છાપ્રતિકૂલવાદઃ।

ક્વાસૌ ક્વ વા સર્વજગત્પ્રિયત્વં,

તન્નો યથાતથ્યમવેવિચં તે।।૧૮।।

કહાં તુમ્હારી વીતરાગતા, કહાં સૌખ્યકારક ઉપદેશ,
હો ભી તો કેસે બન સકતા, ઈન્દ્રિય-સુખ વિરુદ્ધ આદેશ.

ઔર જગત કો પ્રિયતા ભી તબ, સંભવ કેસે હો સક્તી,
અચરજ, યહ વિરુદ્ધ ગુણમાલા, તુમ મેં કેસે રહ સક્તી.

અન્વયાર્થ :- હે પ્રભુ! (उपेक्षकः त्वम् क) કહાં રાગ-દ્રેષ રહિત આપ? (सुखोपदेशः क) ઔર કહાં સુખ કા ઉપદેશ દેના? (चेत्) યદિ આપ (सः) સુખ કા ઉપદેશ દેતે હેં, (तर्हि) તો આપ કા (इच्छाप्रतिकूलवादः) ઈચ્છા કે વિરુદ્ધ બોલના હી કહાં હે? અર્થાત્ આપ કે ઈચ્છા નહીં હૈ — ઐસા કથન ક્યાં કિયા જાતા હૈ? (असौ क) કહાં ઈચ્છા કે અભાવ મેં બોલના? (वा) ઔર (सर्वजगत्प्रियत्वम्) કહાં સબ જીવોં કો પ્રિય હોના? ઈસ તરહ આપ કી પ્રત્યેક બાત મેં વિરોધાભાસ હૈ; (तत्) અતઃ મેં (ते यथातथ्यम् नो अवेविचम्) આપ કી વાસ્તવિકતા, આપ કે અસલી રૂપ કા વિવેચન નહીં કર સક્તા.

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જબ આપ રાગ-દ્રેષ સે રહિત હેં તો કિસી કો સુખ કા ઉપદેશ કેસે દેતે હેં? યદિ સુખ કા ઉપદેશ દેતે હેં તો ઈચ્છા કે બિના કેસે ઉપદેશ દેતે હેં? યદિ ઈચ્છા કે બિના ઉપદેશ દેતે હેં તો જગત કે સબ જીવોં કો પ્રિય કેસે હેં? ઈસ તરહ આપ કી સબ બાતેં પરસ્પર વિરુદ્ધ હેં. વસ્તુતઃ આપ કી અસલિયત કો કોઈ નહીં જાન સક્તા. ૧૮.

કાવ્ય-૧૮ ઉપર પ્રવચન

૧૮.

कोपेक्षकस्त्वं क सुखोपदेशः,
स चेत्किमिच्छाप्रतिकूलवादः।
कासौ क वा सर्वजगत्प्रियत्वं,
तन्नो यथातथ्यमवेविचं ते।।१८।।

મુમુક્ષુ :- વાસ્તવમેં..

ઉત્તર :- વહ સમજ સક્તા નહિ પૂર્ણ. એમ. કહ્યું ને પહેલું. પૂર્ણ ન એને ખ્યાલમાં આવે. પૂર્ણ ક્યાં પ્રગટ્યું છે એ અપેક્ષાએ વાત છે. સમજ શકે છે.

કહાં તુમ્હારી વીતરાગતા, કહાં સૌખ્યકારક ઉપદેશ,
હો ભી તો કેસે બન સક્તા, ઈન્દ્રિય-સુખ વિરુદ્ધ આદેશ.
ઔર જગત કો પ્રિયતા ભી તબ, સંભવ કેસે હો સક્તી,
અચરજ, યહ વિરુદ્ધ ગુણમાલા, તુમ મેં કેસે રહ સક્તી.

આહાહા..! બનાવ્યું છેને પણ અંદરથી! હૃદય ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે અંદરથી હોં! શું કહે છે જુઓ.

‘અન્વયાર્થ :- હે પ્રભુ! કહાં રાગ-દ્રેષરહિત આપ?’ આપ તો પ્રભુ વિકલ્પાતીત રાગ-દ્રેષ રહિત અને ‘કહાં સુખ કા ઉપદેશ દેના?’ અને દુનિયાને સુખ થવાનો ક્યાં ઉપદેશ! આપ રાગ-દ્રેષરહિત અને સુખનો ઉપદેશ આપો. ઓહોહો..! આ તે કાંઈ...! સમજાણું કાંઈ? આપ તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુ ક્યાં અને આપની દિવ્યધ્વનિમાં બીજાને સુખ થાય એવું ક્યાં? સમજાણું કાંઈ? ‘યદિ આપ સુખ કા ઉપદેશ દેતે હૈં, તો આપકા ઈચ્છા કે વિરુદ્ધ બોલના હી કહાં હૈ?’ એટલે આપને ઈચ્છા નથી અને વાણી નીકળે છે. એક વાત. ‘અર્થાત્ આપકે ઈચ્છા નહીં હૈ-એસા કથન ક્યોં ક્રિયા જાતા હૈ?’ આપ સુખનો ઉપદેશ આપો છો અને વળી ઈચ્છા છે નહિ. ભારે વિરોધ ભાઈ! સમજાણું કાંઈ?

‘કહાં ઈચ્છા કે અભાવ મેં બોલના?’ બે વાત છે એમાં. એક તો જગતને ઈચ્છા છે અને આપનો ઉપદેશ એને ઈચ્છા નહિ કરવાનો મળે છે. છતાં આપને જગત પ્રિય તરીકે સ્વીકારે છે. શેઠી! સમજ્યા? જીવોં કો પ્રિય હોના કહાં? એ ઈચ્છા આપને નથી. છતાં ઈચ્છાવાળાને આપ સુખનો ઉપદેશ આપો છો. છતાં આપ જગતને પ્રિય થઈ પડ્યા છો. એની ઈચ્છાથી વિરુદ્ધ ઉપદેશ છે. જગતની ઈચ્છા સુખને બહારની મેળવવાની છે, આપ એના નાશને કરવા માગો છો. છતાં આપ પ્રભુ જગતને પ્રિય છો. આ તે તારી કોઈ વિચિત્રતા! એની ઈચ્છા વિરુદ્ધ ચાલે એનો તો દુશ્મન થાય. કહો, આમાં આવે છે કે નહિ? ભીખાભાઈ! મહિમા.

‘ઈસ તરહ આપકી પ્રત્યેક બાત મેં વિરોધાભાસ હૈ;...’ ભગવાન! આપને તો પ્રત્યેકમાં વિરોધ છે. ઈચ્છા નહિ, ઉપદેશ ઘોઘમાર નીકળે. સમજાય છે? અને તે પણ આપની ઈચ્છા વિનાનો સુખનો ઉપદેશ નીકળે બીજાને સુખ થવાનો. સામાને ઈચ્છા છે એને તોડવાનો ઉપદેશ નીકળે. આહાહા..! સામા ઈચ્છાવંત પ્રાણી છે એનો ઈચ્છા નિરોધ કરવાનો ઉપદેશ નીકળે. છતાં પ્રભુ આપ મહા ઉપકારી! એમ કરીને સ્વીકારે છે. આ તમારી તો વિચિત્રતા લાગે છે! સામાને ઈચ્છા વિરુદ્ધ કહે એને તો મારો દુશ્મન લાગે છે આ. મારું તો માનતો નથી. મારાથી વિરુદ્ધ જ પડ્યો છે આ. નરભેરામભાઈ! પ્રભુ! તારી કોઈ બલિહારી છે કે ઈચ્છા વિનાનો ઉપદેશ અને ઈચ્છાવાળાને સુખરૂપ ઉપદેશ! સમજાણું કાંઈ?

‘ઉસ કારણ સે મેં આપકી વાસ્તવિકતા, અસલી રૂપ કા વિવેચન નહીં કર સકતા.’ પ્રભુ! વિકલ્પથી શું સ્વરૂપનું વિવેચન કરું? એ વાણી વ્યભિચારિણી, એનાથી ચૈતન્યની મહિમા કેટલી આવે? આપની મહિમા શું કહું? આપ તો વિકલ્પાતીત છો. એ રીતે થાઉં એટલે આપની મહિમા અંદરમાં જણાય.

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જબ આપ રાગ-દ્રેષ સે રહિત હૈં તો કિસી કો સુખ

કા ઉપદેશ કેસે દેતે હૈં?' શું આ વિરોધ? આ બે વિરોધ તમારામાં કેમ લાગે છે આ? 'યદિ સુખ કા ઉપદેશ દેતે હૈં તો ઈચ્છા કે બિના કેસે ઉપદેશ દેતે હૈં?' એક તો તમારી ઈચ્છા નહિ અને ઉપદેશ આપો છો. 'યદિ ઈચ્છા કે બિના ઉપદેશ દેતે હૈં તો જગત્ કે સબ જીવોં કો પ્રિય કેસે હૈં?' આહાહા..! પ્રભુ વીતરાગસ્વભાવ પૂર્ણાનંદ સર્વજ્ઞસ્વભાવ! આપની ઈચ્છા વિના વાણી નીકળી અને બીજા પ્રાણીને પ્રિય લાગે છે. આહાહા..! વાહ રે વાહ! જગત પ્રિય! પરમેષ્ટી એ છે. પરમેષ્ટી છે. પરમ ઈષ્ટ કરવા લાયક છે. આપમાં વિરોધતા પ્રભુ! આ રીતે ભાસે છે. સમજાણું કાંઈ? આ ભાઈ નહોતું વાંચ્યું ને આ, તો આ ફેરી આ નવું આવ્યું. કાંઈક નવું આવવું જોઈએ ને ભક્તિમાં.

'યદિ ઈચ્છા કે બિના ઉપદેશ દેતે હૈં તો જગત્ કે સબ જીવોં કો પ્રિય કેસે હૈં? ઈસ તરહ આપકી સબ બાર્તે પરસ્પર વિરુદ્ધ હૈં.' આપની બધી વાતમાં પ્રભુ વિરોધ લાગે છે અમને હાં. એમ કરીને સમંજસતા એમાં સ્થાપે છે. બરાબર છે. પ્રભુ! આપની ઈચ્છા વિના ઉપદેશ પૂર્ણ હોય તો તમારી પાસે જ હોય. ઈચ્છાવાળાઓ પાસે આવો ઉપદેશ હોઈ શકે નહિ. ઈચ્છા વિનાનો તમારો ઉપદેશ પૂર્ણ સુખનો આપનાર તમારી પાસે જ હોય. અને ઈચ્છાવાળાને પણ આપ પ્રિય થઈ પડ્યા છો. ભગવાન જે કહેવા માગે છે કે ઈચ્છારહિત થાવ. સુખી થવું હોય તો ઈચ્છારહિત થાવ. 'ક્યા ઈચ્છત ખોવત સબે, હૈં ઈચ્છા દુઃખ મૂલ.' એ ઈચ્છા વિનાની તારી ચીજ છે. અમે પ્રાપ્ત કરી છે. તને પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા અને ઉપાય બતાવીએ છીએ. એટલે જગતના ઈચ્છાવાળા પ્રાણીને પણ આપ પ્રિય થઈ પડ્યા છો.

કાવ્ય-૧૯

તુજ્ઞાત્ફલં યત્તદર્કિચનાચ્ચ,

પ્રાપ્યં સમૃદ્ધાન્ન ધનેશ્વરાદેઃ।

નિરમ્ભસોઽપ્યુચ્ચતમાદિવાદ્રે-

નૈકાપિ નિર્યાતિ ધુનિ પયોધેઃ।।

તુમ સમાન અતિ તુંગ કિંતુ, નિધનોં સે જો મિલતા સ્વયમેવ,

ધનદ આદિ ધનિકોં સે વહ ફલ, કભી નહીં મિલ સકતા દેવ.

જલવિહીન ઊંચે ગિરિવર સે, નાના નદિયાં બહતી હૈં,

કિંતુ વિપુલ જલયુક્ત જલધિસે, નહીં નિકલતી, ઝરતી હૈં.

અન્વયાર્થ :- (તુજ્ઞાત્ અર્કિચનાત્ ચ) ઉદાર ચિત્તવાલે દરિદ્ર મનુષ્ય સે ભી (યત્ફલમ્) જો ફલ (પ્રાપ્યમ્ અસ્તિ) પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ, (તત્) વહ (સમૃદ્ધાત્ ધનેશ્વરાદેઃ ન) સંપત્તિવાલે ધનાઢ્યોં સે નહીં પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ. ઠીક હી તો

હે. (નિરમ્ભસઃ અપિ ઉચ્ચતમાત્ અદ્રેઃ ઇવ) પાની સે શૂન્ય હોને પર ભી અત્યંત ઊંચે પહાડ કે સમાન, (પયોઘેઃ) સમુદ્ર સે (एका अपि धुनी) એક ભી નદી (न निर्याति) નહીં નિકલતી હે.

ભાવાર્થ :- પહાડ કે આસપાસ પાની કી એક બૂંદ ભી નહીં હે પરંતુ ઉસકી પ્રકૃતિ અત્યંત ઉન્નત હે; ઈસલિયે ઉસસે કઈ નદિયાં નિકલતી હે પરંતુ સમુદ્ર સે જો કે પાની સે લબાલભ ભરા રહતા હે, એક ભી નદી નહીં નિકલતી. ઈસકા કારણ સમુદ્ર મેં ઊંચાઈ કા અભાવ હે. ભગવન્! મેં જાનતા હૂં કે આપ કે પાસ કુછ ભી નહીં હે પરંતુ આપ કા હૃદય પર્વત કી તરહ ઉન્નત હે, દીન નહીં હે; ઈસલિયે આપ સે હમેં જો ચીજ મિલ સકતી હે, વહ અન્ય ધનાઢ્યોં સે નહીં મિલ સકતી ક્યોંકિ સમુદ્ર કે સમાન વે ભી ઊંચે નહીં હે અર્થાત્ કૃપણ હેં.

કાવ્ય-૧૯ ઉપર પ્રવચન

૧૯.

તુજ્ઞાત્ફલં યત્તદર્કિચનાચ્ચ,
પ્રાપ્યં સમૃદ્ધાન્ન ધનેશ્વરાદેઃ।

નિરમ્ભસોઽપ્યુચ્ચતમાદિવાદ્રે-

નૈકાપિ નિર્યાતિ ધુનિ પયોઘેઃ॥

તુમ સમાન અતિ તુંગ કિંતુ, નિધનોં સે જો મિલતા સ્વયમેવ,
ધનદ આદિ ધનિકોં સે વહ ફલ, કભી નહીં મિલ સકતા દેવ.
જલવિહીન ઊંચે ગિરિવર સે, નાના નદિયાં બહતી હેં,
કિંતુ વિપુલ જલયુક્ત જલધિસે, નહીં નિકલતી, ઝરતી હેં.

શું કહે છે? હે ભગવાન! 'તુમ ઉદાર ચિત્તવાલે દરિદ્ર મનુષ્ય સે ભી જો ફલ પ્રાપ્ત હો સકતા હે,...' પૈસા વિનાનો ભલે હોય, પણ ચિત્ત જેનું ઉદાર છે. જગતમાં મોટો પૈસાવાળો કહેવાતો નથી. દરિદ્ર ભલે હોય, પણ જેનું ચિત્ત ઉદાર છે એની પાસેથી કાંઈક મળશે. શેઠી!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- સેવા કરશે બધી. બધી સેવા આપશે. ઓલા નહિ આપે એવી મીઠાશની સેવા. સમજાય છે કાંઈ? આહા..!

'ઉદાર ચિત્તવાલે દરિદ્ર મનુષ્ય સે ભી જો ફલ પ્રાપ્ત હો સકતા હે,...' મીઠા-

મીઠા વચનો કહીને, સેવા કરીને એ આપશે. 'વહ સમ્પત્તિવાલે ધનાઢ્યોં સે નહીં પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ.' અબજોપતિ પાસે ન મળે એવું પ્રભુ, એ દરિદ્ર પાસેથી એની મીઠાશ, વાણી, શાંતિ, સેવા બધું એની પાસેથી મળશે. 'ઠીક હી તો હૈ પાની સે શૂન્ય હોને પર ભી...' પર્વતમાં પાણીનો બિંદુ નથી પ્રભુ! મોટા પર્વતમાં પાણીનો બિંદુ નથી. 'લેકિન અત્યંત ઊંચે પહાડ કે સમાન,...' એમાંથી નદીયું વહે છે. આપ તો પ્રભુ કાંઈ રાખતા નથી. સમજાણું? છતાં આપની પાસે જે નદીયું વહે ઉપદેશની એ કુબેર જેવા ધનાઢ્ય પાસે અને અજ્ઞાનના ક્ષયોપશમવાળા પાસે મળે એવું નથી. શું કહ્યું? કે પ્રભુ! મોટા ડુંગરા છે ને ત્યાં પાણી નથી ભર્યા ઉપર. સમજાય છે? છતાં નદીયું ત્યાંથી વહે. અને દરિયામાં ભરચક પાણી ભર્યા પણ દરિયેથી નદી કોઈ દિ' ન ઝરે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ખુબ દિયા?

એમ હે નાથ! આપ જાણે કાંઈ દેવાને લાયક ન હોય, આપની પાસે કાંઈ નથી એમ લાગે. પણ છતાં આપ જે દ્યો એ ધનાઢ્યો, અજ્ઞાની ક્ષયોપશમવાળા અને કુબેર પણ એ આપી શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ અમૃત વરસાવે દિવ્યધ્વનિના અને એ વખતના કેવળજ્ઞાન ત્યાં પરિણતિપણે પરિણમી રહ્યું છે. આહાહા..! કાંઈ ઈચ્છા નહિ. દેવા-લેવાની વૃત્તિ નહિ. આને દઉં, એની કરુણા નહિ. પણ પ્રભુ આપને દેવાની તાકાત.. એ દરિદ્ર પાસેથી બધું મળે હોં. નથી ત્યાંથી નદી વહે. ડુંગરમાં નથી ત્યાંથી નદી વહે. ઉન્નત પ્રકૃતિવાળા પ્રભુ આપ છો. આપનો સ્વભાવ અનંત... અનંત... અનંત છે. આપની પાસેથી બધું મળે છે. આ પાણીથી ભરચક દરિયો કોઈ દિ' નદી નીકળી સાંભળી નથી. એમ કંજૂસો પાસે પૈસાના પાર ન હોય પણ એમાંથી કાંઈ નદી વહે નહિ. કંજૂસ એટલે સમજાય છે?

આત્માનું જેને ભાન નથી અને જેણે રાગમાં પોતાનો ધર્મ માનીને બેઠા એવા ભલે એમ માનતા હોય કે અમે બહુ ઉઘાડવાળા છીએ, ઘણા જાણપણાવાળા છીએ, અમારા પુણ્ય મોટા, દુનિયા ઘણા અમને માને. પણ પ્રભુ ત્યાંથી નદી નહિ આવે હોં! સમજાણું કાંઈ? ત્યાં દરિયા નહીં ફાટે. દરિયા નહિ ફાટે. પત્થરમાંથી ફાટ્યા નદીયું. એમ ભગવાન આપ ચૈતન્ય ઉન્નત છો. એની ધારા આપમાંથી જે નીકળી એ દુનિયા ન્યાલ થાય એવું આપ કાંઈક આપો છો. અને ઓલા બધા ભણ્યા-ગણ્યા દુનિયામાં મોટા કહેવાય. દેવો પણ માને કેટલાક એની નજીક હોય ને એવા. રાજા, મહારાજા, કરોડો મનુષ્યો માને. પણ પ્રભુ! એ ધનાઢ્ય કહેવાય છે પણ ત્યાંથી નદી નીકળશે નહિ. એમ કહીને એવો દાખલો પણ આપ્યો કે દરિદ્ર ઉદાર.

એક ઠેકાણે એવું બન્યું હતું. સાડા ત્રણ રૂપિયાની મૂડી હતી એની પાસે. બધા બેઠા. સાડા ત્રણ આપ્યા. એટલું તો સમજે ને વકીલ છે તો. એ જાણે કે આ દાખલો અહીં ઉતારશે સાડા ત્રણમાં. અને બીજા અબજોપતિ બેઠા હતા. ઓલાએ કહ્યું કે આ સાડા ત્રણ

રૂપિયા મારા છે ભાઈ. આ દાનની જરૂર છે અત્યારે માટે પ્રભાવના (તરીકે) મારી પાસે સાડા ત્રણ છે આપું છું. બીજાએ કોઈએ દસ લાખ ને પાંચ લાખ નોંધાવ્યા. ત્યારે એનો જે અગ્રેસર હતો નોંધનારો (એણે કહ્યું) કે આ બધા કરતા દાન આણે ઝાઝું આપ્યું છે. સાડા ત્રણવાળાએ. બધા કરતા દાન એણે આપ્યું, હતું એટલું આપી દીધું. અને આ બધા પચાસ-પચાસ લાખ અને કરોડપતિઓ કહેવાય એ આંકડા ગણે. ઓલાએ મોટાએ કેટલું આપ્યું? એથી મારે નાનું આપવું જોઈએ. હોય છે ને તમારે? શું કહેવાય ચંદા. ચંદા કરે ને? આ સર હકમીચંદે પહેલું આટલું નોંધાવ્યું. એનાથી વધારે ન નોંધાવાય. શેઠી!

એમ હે નાથ! પરમાત્મા આપની પાસે ઈચ્છા અને રાગ નથી. અને દિવ્યધ્વનિનો જે ઉપદેશ આવે છે અપાર, આપની પાસે મળે એવું બીજા પાસે મળે એવું નથી. જુઓ! એની ધ્વનિનો, એના જ્ઞાનનો મહિમા અંતરમાં ઉતર્યો એને ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું?

‘ભાવાર્થ :- પહાડ કે આસ-પાસ પાની કી એક બૂંદ ભી નહીં હૈ...’ છે? ‘પરંતુ ઉસકી પ્રકૃતિ અત્યંત ઉત્તર હૈ;...’ ઉત્તર ઉત્તર પ્રકૃતિ પહાડની. ‘ઈસલિયે ઉસસે કઈ નદિયાં નિકલતી હૈં પરંતુ સમુદ્ર સે જો કિ પાની સે લબાલબ ભરા રહતા હૈ,...’ દરિયો તો આમ લબાલબ ભરેલો છે. ‘એક ભી નદી નહીં નિકલતી.’ ધર્માત્માનું એક પણ વચન પૂર્ણતાને પમાડે એવું હોય છે એમ કહે છે. અને અજ્ઞાનીના ધોધમાર વરસાદ વરસતા હોય પણ એમાંથી કાંઈ મળે એવું હોય નહિ. આ એમ કહેવા માગે છે. સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનીનું એક વાક્ય. એક વાક્ય પણ સાંભળ્યું હોય તો ન્યાલ થઈ જાય એવું આવે છે શાસ્ત્રમાં. સમજાણું? એક વાક્ય પણ મળ્યું હોય યથાર્થપણે. અંદરથી સ્પર્શીને આવ્યું છે ને. ન્યાલ થઈ જાય લોકો. પણ ઓલા ભરેલા ક્ષયોપશમના અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વના ભાષ્યા, પ્રભુ! એમાંથી કાંઈ નહિ મળે હોં! નદી-બદી નહિ વહે એમાંથી.

‘ઈસકા કારણ સમુદ્ર મેં ઊંચાઈ કા અભાવ હૈ.’ શું કીધું? દરિયો ઊંચો નથી એટલે નદી ક્યાંથી નીકળે? ઉત્તર નથી. અને ‘હે ભગવન! મેં જ્ઞાનતા હું કિ આપકે પાસ કુછ ભી નહીં હૈ પરન્તુ આપકા હૃદય પર્વત કી તરહ ઉત્તર હૈ,...’ પર્વત કી તરહ ઉત્તર... ઉત્તર... ઉત્તર.. એ જ્ઞાતનો વિકલ્પ હતો ને કેવળજ્ઞાન થયું તો ધારા એવી છૂટે કે ધર્મ પામ્યા વિના પ્રાણી રહે જ નહિ. ભગવાનની એવી વાણી હોય કે ત્યાં સાંભળનારા, ધર્મ પામનારા ન હોય એમ હોઈ શકે નહિ.

‘ઈસલિયે આપસે હમેં જો ચીજ મિલ સકતી હૈ, વહ અન્ય ધનાઢ્યોં સે નહીં મિલ સકતી...’ એવા બીજા ક્ષયોપશમવાળા આદિ હો કે બીજા વિભંગ આદિના ઉઘાડનારા હોય એનાથી પણ અમારું કલ્યાણ થાય એવું નથી. ‘ક્યોંકિ સમુદ્ર કે સમાન વે ભી ઊંચે નહીં હૈ અર્થાત્ કૃપણ હૈ.’ એ પણ કૃપણ છે.

काल्य-२०

त्रैलोक्यसेवानियमाय दण्डं,
दध्रे यदिन्द्रो विनयेन तस्य।
तत्प्रातिहार्यं भवतः कुतस्त्यं,
तत्कर्मयोगाद्यदि वा तवास्तु।।

करो जगतजन जिनसेवा, यह समजाने को सुरपति ने,
दंड विनय से लिया, इसलिये प्रातिहार्य पाया उसने।
किंतु आप के प्रातिहार्य वसु-विधि हैं सो आये कैसे?
हे जिनेन्द्र! यहि कर्मयोग से, तो वे कर्म हुआ कैसे?

अन्वयार्थ :- (यत्) जिस कारण से (इन्द्रः) ईन्द्र ने (विनयेन) विनयपूर्वक
(त्रैलोक्यसेवानियमाय) तीन लोक के ज्यों की सेवा करने के नियम के लिये अर्थात्
में त्रिलोक के ज्यों की सेवा करुंगा और उन्हें धर्म के मार्ग पर लगाऊंगा -
- इस उद्देश्य से (दण्डम्) दंड (दध्रे) धारण किया था, (तत्) उस कारण से
(प्रातिहार्यम्) प्रातिहार्यपना (तस्य स्यात्) ईन्द्र के ही हो सकता है, (भवतः
कुतस्त्यम्) आप के कैसे हो सकता है? (यदि वा) अथवा (तत्कर्मयोगात्) तीर्थंकर
नामकर्म का संयोग होने से या ईन्द्र के उस कार्य में प्रेरक होने से (तव अस्तु)
आप के भी प्रातिहार्य-प्रतीहारपना हो।

भावार्थ :- जब भगवान् ऋषभनाथ भोगभूमि के बाद कर्मभूमि की व्यवस्था
करने के लिये तैयार हुआ, तब ईन्द्र ने आकर भगवान की ईच्छानुसार सब
व्यवस्था करने के लिये दंड धारण किया था अर्थात् प्रतिहार पद स्वीकार किया
था। जो किसी काम की व्यवस्था करने के लिये दंड धारण किया करता है, उसे
प्रतिहार कहते हैं। प्रतिहार के कार्य अथवा भाव को संस्कृत में प्रातिहार्य कहते
हैं। हे प्रभो! जब ईन्द्र ने सब व्यवस्था की थी, तब सच्चा प्रातिहार्य-प्रतिहारपना
ईन्द्र के ही हो सकता है, आप के कैसे हो सकता है? क्योंकि आपने प्रतिहार
का काम थोड़े ही किया था! फिर भी यहि आप के प्रातिहार्य होता ही है,
ऐसा कहना है तो उपचार से कहा जा सकता है क्योंकि आप ईन्द्र के उस
काम में प्रेरक थे।

अथवा इस श्लोक का अर्थ भी भाव हो सकता है—'तीन लोक के जव

भगवान की सेवा करो'. इस नियम को प्रचलित करने के लिये ईन्द्रने लक्ष में दंड दिया था, इसलिये प्रातिहार्यत्व ईन्द्र के ही बन सकता है; आप के नहीं. अथवा आप के भी हो सकता है क्योंकि आप से ही ईन्द्र की उस क्रिया का कर्म-कारक का संबंध होता था.

यहां अेक और भी गुप्त अर्थ है. वह इस प्रकार है—लोक में प्रातिहार्य पद का अर्थ आभूषण प्रसिद्ध है. भगवान के भी अशोकवृक्ष आदि आठ प्रातिहार्य या आभूषण होते हैं. यहां कवि प्रातिहार्य पद के श्लेष से पहले यह बतलाना चाहते हैं कि संसार के अन्य देवों की तरह आप के शरीर पर प्रातिहार्य नहीं है. ईन्द्र के प्रातिहार्य अर्थात् प्रतिहारपना हो, पर आप के प्रातिहार्य या आभूषण कहां से आये? फिर उपचारपक्ष का आश्रय लेकर कहते हैं कि आप के भी प्रातिहार्य हो सकते हैं. उसका कारण है 'तत्कर्मयोगात्' अर्थात् आभूषणों के कार्य सौंदर्यवृद्धि के साथ आप का संबंध होना है. २०.

काव्य-२० उपर प्रवचन

२०भी.

त्रैलोक्यसेवानियमाय दण्डं,
दध्रे यदिन्द्रो विनयेन तस्या।
तत्प्रातिहार्यं भवतः कुतस्त्यं,
तत्कर्मयोगाद्यदि वा तवास्तु॥

करो जगतजन जिनसेवा, यह समजाने को सुरपति ने,
दंड विनय से दिया, इसलिये प्रातिहार्य पाया उसने.
किंतु आप के प्रातिहार्य वसु-विधि हैं सो आये कैसे?
हे जिनेन्द्र! यदि कर्मयोग से, तो वे कर्म लुअे कैसे?

'अन्वयार्थ :- जिस कारण से ईन्द्र ने विनयपूर्वक तीन लोक के ज्यों की सेवा करने के नियम के लिये अर्थात् मैं त्रिलोक के ज्यों की सेवा करुंगा और उन्हें धर्म के मार्ग पर लगाऊंगा-इस उद्देश्य से दण्ड धारण किया था,....' दंड नाम छडी. भगवान न्यारे संसारमां लता त्यारे ईन्द्र छडीदार लता. छडीदार. जम्मा अन्नदाता! ईन्द्र लों छडीदार. प्रभु! आपना अे प्रातिहार्य. केवणज्ञान थया पछी पण अे प्रातिहार्य नाम शोभामां अे कारण थया. अने 'सेवा करुंगा और उन्हें धर्म के मार्ग पर लगाऊंगा-

ઈસ ઉદ્દેશ્ય સે દણ્ઠ ધાર ક્રિયા થા,...' દંડ નામ એ શું કીધું? છડી-છડી. 'ઉસ કારણ સે પ્રાતિહાર્યપના ઈન્દ્ર કે હી હો સકતા હૈ,...' પ્રભુ! એ તો ઈન્દ્રપણાનું પ્રાતિહાર્યપણું આવ્યું. તમને આઠ પ્રાતિહાર્ય કહે છે એ ક્યાંથી આવ્યું? આપને આઠ પ્રાતિહાર્ય હોય એમ કહે છે જગત તો. પણ આ તો ઈન્દ્રને પ્રાતિહાર્યપણું શોભે છે. આવ્યું તો એને. હાથમાં છડી રાખીને. ખમ્મા અન્નદાતા! આનો ધર્મ ઉપદેશ સાંભળો. જગતના જીવો આ ગુરુનો વિનય કરો. જગતગુરુ છે. દુદુંભી વગાડે છે કે નહિ? હે ત્રણ લોકના જીવો! ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવા આવો. ત્યાંથી મળશે એવું ક્યાંય મળશે નહિ. એમ છડી પોકારે છે ઈન્દ્ર ત્યાં જઈને. પ્રભુ! એને પ્રાતિહાર્યમાં કહેવામાં આવે છે હોં!

'ઈસ ઉદ્દેશ્ય સે દણ્ઠ ધારણ ક્રિયા થા, ઉસ કારણ સે પ્રાતિહાર્યપના ઈન્દ્ર કે હી હો સકતા હૈ, આપકે કેસે હો સકતા હૈ?' માણસ નથી કહેતા તમારે ક્યાંથી આવ્યું પ્રાતિહાર્યપણું? અને દુનિયા કહે છે કે આપ પ્રાતિહાર્ય છો. આપના પ્રાતિહાર્ય છે એમ કહે છે. 'અથવા તીર્થંકર નામકર્મ કા સંયોગ હોને સે યા ઈન્દ્ર કે ઉસ કાર્ય મેં પ્રેરક હોને સે...' દેખો! પ્રેરક એટલે નિમિત્ત. ભગવાન! બરાબર છે. આપને જ પ્રાતિહાર્યપણું છે. કેમ કે તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય એ તો નિમિત્ત પડ્યું ત્યારે ઓલો પ્રાતિહાર્ય કહેવામાં આવ્યો. ખરેખર પ્રાતિહાર્ય આપને જ છે. વિરોધ કરીને વાત કરવી છે ને? સમજાણું કાંઈ?

ગરીબ માણસ હોય ને એમ કહે ને? ભાઈ! આ દાગીનો તારે ત્યાં ક્યાંથી આવ્યો? આ તારે ત્યાં ક્યાંથી આવ્યો? ભાઈ! આવ્યો. જોને હવે. એમ ઈન્દ્રને ક્યાંથી પ્રાતિહાર્યપણું? આપને ક્યાંથી પ્રાતિહાર્યપણું આવ્યું? પ્રતિહાર તો એણે છડી પકડી હતી. ભગવાન! પણ બરાબર છે હોં! કારણ કે આપનું કર્મ જ તીર્થંકર ગોત્ર એવું કર્મયોગાત છે એને લઈને એ દશા એની થાય છે. માટે આપના જ પ્રાતિહાર્ય કહેવામાં આવે છે. એ આપની શોભા છે. ઈન્દ્રની શોભા નહિ એમ કહેવા માગે છે. 'તીર્થંકર નામકર્મ કા સંયોગ હોને સે યા ઈન્દ્ર કે ઉસ કાર્ય મેં પ્રેરક હોને સે...' પ્રેરક એટલે નિમિત્ત છે એટલી વાત છે. 'આપકે ભી પ્રાતિહાર્ય-પ્રતિહારપના હો.' આપને પણ પ્રાતિહાર્યપણું છે.

'ભાવાર્થ :- જબ ભગવાન ઋષભનાથ ભોગભૂમિ કે બાદ કર્મભૂમિ કી વ્યવસ્થા કરને કે લિયે તૈયાર હુએ, તબ ઈન્દ્ર ને આકર ભગવાન કી ઈચ્છાનુસાર સબ વ્યવસ્થા કરને કે લિયે દણ્ઠ ધારણ ક્રિયા થા...' કારણ કે ભગવાન તો ત્રણ જ્ઞાનના ધણી હતા. ઈન્દ્ર એની વ્યવસ્થા કે આજીવિકા માટે આ (કરો). 'અર્થાત્ પ્રતિહાર પદ સ્વીકાર ક્રિયા થા. જો કિસી કામ કી વ્યવસ્થા કરને કે લિયે દંડ ધારણ ક્રિયા કરતા હૈ, ઉસે પ્રતિહાર કહતે હૈં. જૈસે કે આજકલ લાઠી ધારણ ક્રિયે હુએ...' વોલીએન્ટર હોય છેને? સ્વયંસેવક.

'પ્રતિહાર કે કાર્ય અથવા ભાવ કો સંસ્કૃત મેં પ્રાતિહાર્ય કહતે હૈં.' પ્રાતિહાર્ય.

સમજ્યા ને? 'હે પ્રભો! જબ ઈન્દ્ર ને સબ વ્યવસ્થા કી થી, તબ સચ્ચા પ્રાતિહાર્ય-પ્રતિહારપના ઈન્દ્ર કે હી હો સકતા હૈ, આપકે કેસે હો સકતા હૈ? ક્યોંકિ આપને પ્રતિહાર કા કામ થોડે હી ક્રિયા થા!' આપે કામ કર્યુ? સ્વયંસેવકોએ કર્યુ છે. સમજાણું? છતાં બધું નાખે બીજાને. 'ફિર ભી યદિ આપકે પ્રાતિહાર્ય હોતા હી હૈ, ઐસા કહના હૈ તો ઉપચાર સે કહા જા સકતા હૈ. ક્યોંકિ આપ ઈન્દ્ર કે ઉસ કામ મેં પ્રેરક થા.' ઈન્દ્રને તીર્થકર નામકર્મનું નિમિત્ત આપનું હતું માટે પ્રતિહારપણું છે. માટે આપની શોભા છે. પ્રતિહારમાં ઈન્દ્રની શોભા નહિ. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

ભાદરવા સુદ ૨, શુક્રવાર તા. ૩૧-૮-૧૯૬૨
કાવ્ય-૨૦ થી ૨૫, પ્રવચન-૫

.... ‘યહાં એક ઔર ભી ગુમ અર્થ હૈ, વહ ઈસ પ્રકાર હૈ — લોક મેં પ્રાતિહાર્ય પદ કા અર્થ આભૂષણ પ્રસિદ્ધ હૈ.’ આભૂષણ. ‘ભગવાન કે ભી અશોકવૃક્ષ આદિ આઠ પ્રાતિહાર્ય યા આભૂષણ હોતે હૈ.’ આઠ પ્રાતિહાર્ય હોય છેને એને? અશોકવૃક્ષ આદિ દિવ્યધ્વનિ. ‘યહાં કવિ પ્રાતિહાર્ય પદ કે શ્લેષ સે પહલે યહ બતવાના ચાહતે હૈ કિ સંસાર કે અન્ય દેવોં કી તરહ આપ કે શરીર પર પ્રાતિહાર્ય નહીં હૈ.’ શોભા નહીં હૈ. ‘ઈન્દ્ર કે પ્રાતિહાર્ય અર્થાત્ પ્રતિહારીપના હો, પર આપ કે પ્રાતિહાર્ય યા આભૂષણ કહાં સે આયે?’ આપની આભૂષણની શોભા આપને ક્યાંથી આવી? એ તો ઈન્દ્રની શોભા છે. ‘ફિર ઉપચારપક્ષ કા આશ્રય લેકર કહતે હૈ કિ આપ કે ભી પ્રાતિહાર્ય હો સકતે હૈ. ઉસકા કારણ હૈ ‘તત્કર્મયોગાત્’ અર્થાત્ આભૂષણોં કે કાર્ય સૌંદર્યવૃદ્ધિ કે સાથ આપ કા સંબંધ હોતા હૈ.’ માટે આપને પણ એ શોભા આપે છે.

નિશ્ચયથી લઈએ તો ચૈતન્ય ભગવાન આત્મા એની નિર્મળ નિર્વિકલ્પ પર્યાયમાં જે શોભા છે, સમ્યજ્ઞર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની. ચૈતન્ય વસ્તુ એક સમયમાં પૂર્ણ આનંદ અને ધ્રુવ શુદ્ધ (છે). એની અંતર દષ્ટિ કરતાં, જે પર્યાયમાં સમ્યજ્ઞર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની શોભા છે એ તો પર્યાયની શોભા છે. દ્રવ્યને કહે છે, તમારી શોભા એમાં નથી. નવનીતભાઈ! સમજાય છે કાંઈ આમાં? પ્રભુ! આત્મા સચ્ચિદાનંદ નિર્મળ અનંત ગુણાનું ધામ (છે), એ તમારી શેની શોભા? એ તો પર્યાયમાં સમ્યજ્ઞર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના કલ્પવૃક્ષની પેઠે જાલ્યા એ તો પર્યાયની શોભા છે. તમે ક્યાંથી એનો લાભ લઈ ગયા કે અમારે લઈને આ છે? એક બાજુ એમ કહી ફરી ફેરવે છે.

હે ભગવાન! ચૈતન્ય તારે લઈને એ શોભા થઈ છે. ચૈતન્ય નિર્મળાનંદ દ્રવ્યસ્વભાવ એની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્ર કરતાં એ પર્યાય પ્રગટ થઈ એ દ્રવ્યને લઈને પ્રગટ થઈ. માટે દ્રવ્યની જ શોભા છે, એ પર્યાયની ખરેખર શોભા નથી. શેઠી!

મુમુક્ષુ :- બેમાંથી કઈ સાચી?

ઉત્તર :- બેય સાચી.

નિર્મળ પર્યાય આત્મામાં સમ્યજ્ઞર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એવી શોભા એ પર્યાયમાં વેદન એનું, અનુભવ એનો છે. સમજાણું કાંઈ? કીધું નથી ત્યાં? ૧૭૨ ગાથામાં કહ્યું ને? આત્મા પર્યાયને સ્પર્શે છે, આત્મા દ્રવ્યને સ્પર્શતો નથી. ૧૭૨ ગાથા, અલિંગગ્રહણમાં. પ્રવચનસાર, ૧૭૨ ગાથા. શેઠી! ઝીણું પડશે જરી. આત્મદ્રવ્ય એના અનુભવની દશામાં એ આત્મા પર્યાયનું

વેદન, શુદ્ધ ચૈતન્યઘાતુ એનો અનુભવ કરતાં આત્માના પર્યાયનો અનુભવ થાય છે. એટલે આત્મા અનુભવની પર્યાયને વેદે છે. આત્મા દ્રવ્યને અડતો નથી. અડતો નથી સમજો છો? ધૂતે નહીં. ધૂતે નહીં કહે છેને? ધૂતે નહીં. અડતો નથી, અમારી કાઠિયાવાડી ભાષા છે. અડવું એટલે ધૂવું, સ્પર્શવું. આત્મદ્રવ્ય વર્તમાન પર્યાયનો અનુભવ કરે છે પણ આત્મા દ્રવ્યને અડતો નથી, અનુભવમાં સ્પર્શતો નથી. સમજાય છે કાંઈ? માટે તે દ્રવ્યના અનુભવને જ આત્મા કહેવામાં આવે છે. પણ એ અનુભવની શોભા, હે ભગવાન! એ તારા દ્રવ્યને લઈને છે. અંતરની ઘાતુ ચૈતન્ય જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ, એની અંતર દષ્ટિ કરતાં એ અનુભવપર્યાય પ્રગટી માટે ખરેખર શોભા અનુભવની કહીએ છીએ પણ એ અનુભવની શોભા દ્રવ્યને લઈને છે. દેવીલાલજી!

આ તો ભગવાન આત્માના ગાણા છે. વિષાપહાર. મિથ્યા ભ્રમણા અને રાગ-દ્વેષનો નાશ. ચૈતન્ય ભગવાન! દિવ્ય શક્તિવાન આ એની અંતર દષ્ટિ અને એના સત્કાર માહાત્મ્યમાં ગયો, ઝેરનો નાશ અને અમૃતની પ્રગટ દશા. આત્મામાં પર્યાયમાં અમૃતની રેલમછેલ એની શોભા છે. તારી શોભા તો અનુભવ તો એનો જ છે ને? પણ ખરેખર તો એ અનુભવની શોભા એ દ્રવ્યને લઈને પ્રગટી છે. એમ કહીને.. સમજાણું કાંઈ? એ ૨૦ થઈ.

કાવ્ય-૨૧

શ્રિયા પરં પશ્યતિ સાધુ નિઃસ્વઃ,
શ્રીમાન્ન કશ્ચિત્કૃપણં ત્વદન્યઃ।
યથા પ્રકાશસ્થિતમન્ધકારસ્થાયી
ક્ષતેઽસૌ ન યથા તમઃસ્થમ્॥

ધનિકોં કો તો સભી નિધન, લખતે હૈં, ભલા સમજતે હૈં,
પર નિધનોં કો તુમ સિવાય જિન, કોઈ ભલા ન કહતે હૈં.
જૈસે અંધકારવાસી, ઉજિયાલે વાલે કો દેખેં,
વૈસે ઉજિયાલા વાલા નર, નહિં તમવાસી કો દેખે.

અન્વયાર્થ :- (નિઃસ્વઃ) નિર્ધન પુરુષ (શ્રિયા પરમ્) લક્ષ્મી સે શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ સંપન્ન મનુષ્ય કો (સાધુ) અચ્છી તરહ આદરભાવ સે (પશ્યતિ) દેખતા હૈ કિંતુ (ત્વદન્યઃ) આપ કે અલાવા (કશ્ચિત્) કોઈ (શ્રીમાન્) સંપત્તિશાલી પુરુષ (કૃપણમ્) નિર્ધન કો (સાધુ ન પશ્યતિ) અચ્છે ભાવોં સે નહીં દેખતા. ઠીક હૈ, (અન્ધકારસ્થાયી) અંધકાર મેં ઠહરા હુઆ મનુષ્ય (પ્રકાશ-સ્થિતમ્) ઉજાલે મેં ઠહરે હુએ પુરુષ કો (યથા) જિસ પ્રકાર (ઈક્ષતે) દેખ લેતા હૈ, (તથા) ઉસી પ્રકાર (અસૌ) ઉજાલે

મેં સ્થિત પુરુષ (તમઃસ્થમ્) અંધેરે મેં સ્થિત પુરુષ કો (ન ઈક્ષતે) નહીં દેખ પાતા.

ભાવાર્થ :- હે પ્રભો! સંસાર કે શ્રીમાન, નિર્ધન પુરુષો કો બુરી દષ્ટિ યા નિગાહ સે દેખતે હૈં, પર આપ શ્રીમાન હોતે હુએ ભી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ સે રહિત મનુષ્યો કો બુરી નિગાહ સે નહીં દેખતે, બલ્કિ ઉન્હૈં ભી અપનાકર હિત કા ઉપદેશ દેકર સુખી કરતે હૈં; અતઃ ઈસ તરહ આપ સંસાર કે અન્ય શ્રીમંતો સે ભિન્ન હી શ્રીમાન હૈં. ઈસ તરહ દોનો કી શ્રીલક્ષ્મી મેં ભેદ હૈ. ઉન્કે પાસ રુપયા, પૈસા, ચાંદી, સોના વગેરહ જડ લક્ષ્મી હૈ; પર આપ કે પાસ અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યરૂપ અનંત ચતુષ્ટયમય લક્ષ્મી હૈ. ૨૧.

કાવ્ય-૨૧ ઉપર પ્રવચન

૨૧મી ગાથા.

શ્રિયા પરં પશ્યતિ સાધુ નિઃસ્વઃ,
શ્રીમાન્ન કશ્ચિત્કૃપણં ત્વદન્યઃ।
યથા પ્રકાશસ્થિતમન્ધકારસ્થાયી
ક્ષતેઽસૌ ન યથા તમઃસ્થમ્।।

ધનિકો કો તો સભી નિધન, લખતે હૈં, ભલા સમજતે હૈં,
પર નિધનો કો તુમ સિવાય જિન, કોઈ ભલા ન કહતે હૈં.
જૈસે અંધકારવાસી, ઉજિયાલે વાલે કો દેખે,
વૈસે ઉજિયાલા વાલા નર, નહિં તમવાસી કો દેખે.

દષ્ટાંત આખ્યો છે, દષ્ટાંત. હે ભગવાન! હે પરમાત્મા! આમ પૂર્ણાનંદને લક્ષ્મીમાં લઈ, હે સર્વજ્ઞપ્રભુ! એમ પોતાના સર્વજ્ઞસ્વભાવને દષ્ટિમાં લઈ અને સર્વજ્ઞ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. હે મહારાજ! હે નાથ! 'નિર્ધન પુરુષ લક્ષ્મી સે શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ સંપત્ત મનુષ્ય કો અચ્છી તરહ આદરભાવ સે દેખતા હૈ...' શું કહે છે? લક્ષ્મી વિનાનો પુરુષ નિર્ધન લક્ષ્મીવાનને સારી રીતે આદરથી જોવે છે. 'કિન્તુ આપ કે અલાવા કોઈ સંપત્તિશાલી પુરુષ...' આપથી ભિન્ન અજ્ઞાનની સંપત્તિ, આ ધૂળની, લક્ષ્મી, આબરુ, કીર્તિની સંપત્તિવાળા 'નિર્ધન કો અચ્છે ભાવો સે નહીં દેખતા.' એ નિર્ધનના સારા ભાવથી જોતા નથી. શું કહ્યું સમજાણું આમાં?

નિર્ધન પુરુષ... આ સંસારની વાત લીધી છે. એ સધનને બીજી દષ્ટિથી દેખે છે કે આ મારાથી મોટા અને આ સારા. એમ સારી દષ્ટિથી (જોવે છે). પણ સધન પુરુષ નિર્ધનને

ગરીબ તરીકે ગણીને કાંઈ ગણતરીમાં લેતા નથી. સમજાણું કાંઈ? ‘કોઈ સંપત્તિશાલી પુરુષ...’ ગરીબ કો ‘અચ્છે ભાવોં સે નહીં દેખતા. ઠીક હૈ, અંધકાર મેં ઠહરા હુઆ મનુષ્ય ઉજાલે મેં ઠહરે હુએ પુરુષ કો જિસ પ્રકાર દેખ લેતા હૈ,...’ એ તો દાખલો લૌકિકનો આપ્યો. અંધકારમાં એટલે જે બહારની સંપદા વિનાના એ બહારની સંપદાવાળાને જોઈ લ્યે છે. ‘ઉસી પ્રકાર ઉજાલે મેં સ્થિત પુરુષ અંધેરે મેં સ્થિત પુરુષ કો નહીં દેખ પાતા.’ પણ સંપત્તિશાળી પુરુષ નિર્ધનને જોતો નથી. સંપત્તિશાળી પુરુષ. એ અંધકાર અને અંજવાળાનો દાખલો.

પરંતુ આપ તો હે શ્રીમાન! એનાથી આપમાં જુદી વિલક્ષણતા છે. આપ તો શ્રીમાન સ્વરૂપલક્ષ્મી અનંત જ્ઞાનાદિ હોવા છતાં, નિર્ધન જે અજ્ઞાની પ્રાણી એના હિતકરને માટે આપની દિવ્યધ્વનિનો ઉપદેશ આવે છે. આપની વાત જ નિરાળી બીજા શ્રીમાનોથી છે. શેઠી! સમજાય છે કાંઈ આમાં? એક આવે છેને? એમાં એ આવે છે, દેવચંદ્રજીમાં એક આવે છે.

પ્રભુ તુમ જાણગ રીતિ, સહુ જગ દેખતા હો લાલ...

નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સહુને દેખતા હો લાલ...

‘પ્રભુ તુમ જાણગ રીતિ...’ હે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા! આપની જ્ઞાનની કોઈ રીતિ એવી છે કે ‘સહુ જગ દેખતા હો લાલ, નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સહુને પેખતા હો લાલ.’ હે પરમાત્મા! જગતના પ્રાણીઓ આત્મા નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ મૂર્તિ છે એમ આપ જોઈ રહ્યા છો. સઘન લક્ષ્મીવાળા અનંત જ્ઞાની પરમાત્મા એ નિર્ધનની સંપદાને અંદરમાં જોઈ રહ્યા છે. પર્યાયમાં નથી પણ એનું સ્વરૂપ સંપદાથી ભરેલું છે એમ ભગવાન જોઈ રહ્યા છે. પ્રભુ! જગતના શ્રીમાન કરતાં આપની શ્રીમાનની લક્ષ્મી કોઈ જુદી જાતની છે. એ શ્રીમાનો નિર્ધનને ગણતરીમાં ગણતા નથી.

ગણતરીમાં નિર્ધન શ્રીમાનને ગણે લૌકિકમાં. પણ આપ તો શ્રીમાન! અનંત જ્ઞાન, દર્શન અને આનંદના ઘણી, એ અશ્રીમાન જે અજ્ઞાની પામર પર્યાયમાં છે, એને પણ તમે ગણતરીમાં ગણો છો કે પ્રભુ! એ પણ પરમાત્મસ્વભાવ છે. શેઠી! ‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ’. એ પણ પરમાત્મસ્વરૂપ છે. ભૂલ એક પર્યાયમાં છે, વસ્તુમાં નથી. એમ આપ સર્વજ્ઞપદે શ્રીમાન અનંત જ્ઞાનના ઘણી એવા નિર્ધનને પણ આ રીતે તમે જુઓ છો. અને લક્ષ્મીવાળા નિર્ધનની ગણતરી કરતા નથી. પ્રભુ! આપનું શ્રીમાનપણું લૌકિકના શ્રીમાનપણાથી કાંઈક બીજું જાતનું છે. આ આંતરો પાડે છે. આ લક્ષ્મીવાળા લખે છેને તમારે? શ્રીમાન. નથી આવતું? પત્રમાં લખે કે નહિ? ધૂળના લક્ષ્મીવાળા હોય એને લખે કે નહિ? શ્રીમાન. નવનીતભાઈ! કહે છે, ઈ ઉપરથી વાત કરે છે.

હે પ્રભુ! જગતના શ્રીમાનો, એ તો જગતના શ્રીમાન ન હોય એને હલકી દૃષ્ટિથી દેખે, હોં! પણ આપની કોઈ રીત જ નિરાળી લાગે છે. આપનું સ્વરૂપ અનંત જ્ઞાન ને દર્શન

ને આનંદથી ભરેલું દ્રવ્યમાં હતું. એ પર્યાયમાં આપે પ્રગટ કર્યું. એવો અમને વિશ્વાસ થયો છે. અમને એવો વિશ્વાસ થયો છે. એ વિશ્વાસ સમ્યક્દર્શન છે એનાથી અમે એમ માનીએ છીએ કે આપ પૂર્ણ થયા છતાં બધા પ્રાણીને અંતર સત્તાએ શુદ્ધની લક્ષ્મીએ આપ જોઈ રહ્યા છો. આપ બીજાને નથી ગણતા અને ગણતરીબહાર કરી નાખો છો એમ છે નહિ. શેઠી! આ પોતાની સત્તાના માહાત્મ્યમાં ગાણા ગાય છે. અમારી સત્તા ચૈતન્યપ્રભુ અનંત આનંદ અને શાંતિથી ભરેલી છે. એ અમારી નજરુંથી જોઈએ છીએ. એમ ભગવાન! તમે પણ બીજા પ્રાણીને નજરથી આ પ્રમાણે જુઓ છો.

‘ભાવાર્થ :- હે પ્રભો! સંસાર કે શ્રીમાન, નિર્ધન પુરુષોં કો બુરી દષ્ટિ યા નિગાહ સે...’ બુરી એટલે ગણતરીમાં લેતા નથી. ભાવાર્થ છેને? ‘પર આપ શ્રીમાન હોતે હુએ ભી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ સે રહિત મનુષ્યોં કો બુરી નિગાહ સે નહીં દેખતે,...’ બુરી નિગાહ સે નહીં દેખતે હૈં. એ તો ભગવાન છે. એ પ્રભુ છે, પ્રભુ છે. એ પર્યાયમાં ભૂલ્યો છે પણ વસ્તુમાં ભૂલ નથી. વસ્તુમાં નથી, ગુણમાં નથી, શક્તિ—સ્વભાવમાં ક્યાંય ભૂલની ગંધ નથી. સમજાય છે કાંઈ? જુઓ! આ ગાણા ચૈતન્યના ગાય છે, હોં! આ. એમ પોતાને એમ માને છે કે અહો..! અમારો દ્રવ્યસ્વભાવ અને ગુણસ્વભાવ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં ભૂલ વિનાનો છે. એમાં ભૂલ છે નહિ. એ પર્યાયમાં ભૂલ (છે) પ્રભુ! એ અમે નથી જોતા. અમે તો નિર્ભૂલ ચૈતન્ય છે એને જોઈએ છીએ. સમજાય છે કાંઈ? અમે સદોષતાને નથી જોતા. વર્તમાનની સદોષદશા અલ્પ છે એને અમે નથી જોતા. અમે તો નિર્દોષ સચ્ચિદાનંદ નિધાન આત્મા, પ્રભુ! એની નજરે અમે તો પવિત્રતાને જ ભાળીએ છીએ. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આ ચૈતન્યની ભક્તિ અને આ ભગવાનની ભક્તિ.

‘ઉન્હૈં ભી અપનાકર હિત કા ઉપદેશ દેકર સુખી કરતે હૈં,...’ અજ્ઞાની માણસને પોતાના જાણી એટલે એને ઉપદેશ આપે છે. ‘ઈસ તરહ આપ સંસાર કે અન્ય શ્રીમંતો સે ભિન્ન હી શ્રીમાન હૈં. ઈસ તરહ દોનોં કી શ્રીલક્ષ્મી મેં ભેદ હૈ.’ દોનોં કી શ્રીલક્ષ્મી મેં ભેદ જો ઠહરા. ‘ઉનકે પાસ રૂપિયા, પૈસા, ચાંદી, સોના...’ હીરા અને માણેક જડ જડ. ‘પર આપ કે પાસ અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યરૂપ અનંત ચતુષ્ટયમય...’ સ્વરૂપ મારામાં એવું પડ્યું છે. અનંત ચતુષ્ટય સ્વરૂપ. મેં ફક્ત પ્રતીત અને જ્ઞાન દ્વારા એને જાણ્યું છે. આપે તો સ્થિરતા દ્વારા અને પ્રગટ કરીને અનંત ચતુષ્ટય પર્યાયમાં પ્રગટ કર્યા છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? આ સાધન શું? ને ક્યાંથી પ્રગટે? ને બધું ભેગું આવે છે. આ વિકલ્પ ને રાગ ને પ્રભુ! એની કંઈ કિંમત નથી. એની કાંઈ કિંમત નથી. કિંમત તો દ્રવ્યસ્વભાવની છે. જેના મૂલ ટાંકવા, મૂલાંક કરવા એ જ્ઞાનની પર્યાયમાં પણ દુર્લભ થઈ પડે એવા છે. એવા જ્ઞાનનો પર્યાય ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન એને પરખીને જે પ્રગટ દશા પ્રગટ થાય, પ્રભુ! આની મૂલની કિંમત અચિંત્ય છે તો તારા મૂલની કિંમતનું શું કહેવું? પૂર્ણ સ્વભાવની

કિંમત તો કોઈ પર્યાય દ્વારા તો પૂર્ણ પડી શકે એવું નથી.

કહ્યું છેને નિર્મળ? ઓલામાં કીધું નહિ? નિયમસાર નહિ? ચાર ભાવથી અગમ્ય આત્મા છે. લે! શું કહ્યું એ? નિયમસાર! પદ્મપ્રભમલધારીદેવ! મહા પરમાગમના જાણનાર ભાવલિંગી સંત. એકવાર એમ કહ્યું કે અરે..! ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક જે ચાર પર્યાય (છે), એને તું પ્રભુ ગમ્ય નથી, હોં! એટલે? એને આશ્રયે તું પ્રગટ થા એવો નથી. સમજાણું આમાં કાંઈ? ક્ષાયિકભાવને ગમ્ય નથી. ઓહો..હો..! ઓલા કહે છે કે આ ટીકામાં ભૂલ કરી. સાંભળને હવે. ગમ્ય નથી એટલે એનું અર્થિત્ય માહાત્મ્ય જે છે એ ચાર ભાવ પ્રગટ્યા અને ક્ષાયિક સમકિત પ્રગટ્યું, સ્વભાવની પ્રતીત લેતું પ્રગટ્યું એને આશ્રયે નવી નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થતી નથી. માટે કહે છે, ચાર ભાવને આશ્રયે તું ગમ્ય નથી. તું તો તું, તારે ગમ્ય છો. સમજાય છે કાંઈ? એ પરમપારિણામિક ચૈતન્ય કારણપ્રભુના એ ગાણા છે.

કાવ્ય-૨૨

સ્વવૃદ્ધિનિઃશ્વાસ-નિમેષભાજિ,
પ્રત્યક્ષમાત્માનુભવેઽપિ મૂઢઃ।
કિં ચાખિલજ્ઞેયવિવર્તિબોધ-
સ્વરૂપમધ્યક્ષમવૈતિ લોકઃ॥

નિજ શરીર કી વૃદ્ધિ, શ્વાસ-ઉચ્છવાસ ઔર પલકેં ઝપના,
યે પ્રત્યક્ષ ચિહ્ન હૈં જિસમેં, ઈતના ભી અનુભવ અપના.
કર ન સકેં જો તુચ્છબુદ્ધિ વે, હે જિનવર! ક્યા તેરા રૂપ!
ઈન્દ્રિયગોચર કર સકતે હૈં, સકલ જ્ઞેયમય જ્ઞાનસ્વરૂપ?

અન્વયાર્થ :- (પ્રત્યક્ષમ્) વહ પ્રકટ હૈ કિ (યઃ) જો મનુષ્ય (સ્વવૃદ્ધિનિઃશ્વાસનિમેષભાજિ) અપની વૃદ્ધિ, શ્વાસોચ્છવાસ ઔર આંખો કી ટિમકાર કો પ્રાપ્ત (આત્માનુભવે અપિ) અપની આત્મા કે અનુભવ કરને મેં ભી (મૂઢઃ) મૂર્ખ હૈ, (સ લોકઃ) વહ મનુષ્ય, (અખિલજ્ઞેયવિવર્તિબોધસ્વરૂપમ્) સંપૂર્ણ પદાર્થો કી સંપૂર્ણ પર્યાયો કો જાનનેવાલા (અધ્યક્ષમ્) સકલ પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાન કો અર્થાત્ હે પ્રભુ! આપ કો (કિં ચ અવૈતિ) કેસે જાન સકતા હૈ?

ભાવાર્થ :- ભગવન્! જો મનુષ્ય અપને આપ કો સ્થૂલ ચિહ્નોં સે ભી જાનને મેં સમર્થ નહીં હૈ, વહ જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા આત્મા મેં વિરાજમાન આપ કો કેસે જાન સકતા હૈ? અર્થાત્ નહીં જાન સકતા.

કાવ્ય-૨૨ ઉપર પ્રવચન

૨૨.

સ્વવૃદ્ધિનિઃશ્વાસ-નિમેષભાજિ,
 પ્રત્યક્ષમાત્માનુભવેપિ મૂઢઃ।
 किं चाखिलज्ञेयविवर्तिबोध-
 स्वरूपमध्यक्षमवैति लोकः।।

હિન્દી.

નિજ શરીર કી વૃદ્ધિ, શ્વાસ-ઉચ્છવાસ ઓર પલકે ઝપના,
 યે પ્રત્યક્ષ ચિહ્ન હૈ જિસમેં, ઈતના ભી અનુભવ અપના.
 કર ન સકે જો તુચ્છબુદ્ધિ વે, હે જિનવર! ક્યા તેરા રૂપ!
 ઈન્દ્રિયગોચર કર સકતે હૈ, સકલ જ્ઞેયમય જ્ઞાનસ્વરૂપ?

‘અન્વયાર્થ :- યહ પ્રકટ હૈ કિ જો મનુષ્ય અપની...’ શરીરની વૃદ્ધિ. એ શરીરમાં સમય સમયમાં વૃદ્ધિ થાય એ અજ્ઞાની જોઈ શકતો નથી. શું કહે છે? આ નજીકની સંપદા જે આ શરીરની એની વૃદ્ધિને પણ એ જોઈ શકતો નથી. સમજાણું કાંઈ આમાં? શરીર વધે છે સમય સમયમાં, મિનિટે ખબર છે એને? જે મનુષ્ય પોતાની વૃદ્ધિ—આ શરીરની વાત છે, હોં! ‘શ્વાસોચ્છવાસ...’ આ શ્વાસોશ્વાસ પણ દેખાતા નથી, કહે છે. સમીપમાં રહેલી શ્વાસની ક્રિયા એ પણ જણાતી નથી. અને ‘આંખો કી ટિમકાર કો પ્રાપ્ત...’ આંખો આમ આમ થાય એ આંખ જોઈ શકતી નથી. આમ આમ થાય એ નજીકના અવયવોની ક્રિયા પણ જે જોઈ શકતો નથી... સમજાય છે?

‘અપની આત્મા કે અનુભવ કરને મેં ભી મૂર્ખ હૈ,...’ આ પર્યાય જે બહારની છે, નજીકની છે, કાયમ ચાલે છે શ્વાસ અને આંખ (ની પલકાર) એને પણ એ મૂર્ખ જોઈ શકતો નથી. ‘વહ મનુષ્ય, સંપૂર્ણ પદાર્થો કી સંપૂર્ણ પર્યાયો કો જાનનેવાલા સકલ પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાન કો અર્થાત્ હે પ્રભુ! આપ કો કેસે જાન સકતા હૈ?’ સમજાય છે કાંઈ? અહો..! તારી અચિંત્ય મહિમા! કહે છે કે આનું પણ જેને જ્ઞાન નથી અને એમ કહે કે આત્મા આવો છે ને આત્મા આવો છે. શરીરના સમીપની શ્વાસની ક્રિયા વૃદ્ધિગત થયેલી કે વર્ષમાં કેટલા ઊંચા થયા? ક્યારથી? કેટલા ખબર છે? આપણને તો કાંઈ ખબર પડતી નથી. કાંઈક ઊંચા બીજા કહે છે કે, પોર કરતાં તમે બે તસુ ઊંચા થયા. શેઠી! શરીરની ઊંચાઈ, શ્વાસની ક્રિયા અને આંખના મટકાર—ત્રણેય લીધું આખું. એવી અવસ્થાને પણ નહિ

જોખનારા એ મૂર્ખ લોક આત્માને શી રીતે જાણે? કહે છે. સમજાય છે કાંઈ?

એમ વર્તમાન વિકલ્પ અને પુણ્ય-પાપના રાગ એની શું ચીજ અને કેવો પ્રકાર છે? એને જાણતા નથી, એના બંધના ભાવને જાણતા નથી. એને અબંધસ્વભાવી ભગવાન આત્મા પ્રભુ! એ કઈ દૃષ્ટિએ જ્ઞાન કરશે એનું? સમજાય છે કાંઈ? આ બહારમાં શરીર લીધું, અંદરમાં વિકલ્પ છે એ કાર્મણ શરીર છે. શુભ અને અશુભભાવ થાય એને પણ આ બંધ તરીકે છે એમ જાણતો નથી, એનું જ્ઞાન જેને નથી, એને બંધરહિત ભગવાન ચૈતન્ય અબંધ પરિણામી સ્વભાવ, હે ભગવાન! એને એ નહિ જોઈ શકે. એનું જ્ઞાન એ કરી શકશે નહિ. તારી કોઈ લીલા અચિંત્ય નિરાળી છે. સમજાણું કાંઈ? આ જુદી જાતની સ્તુતિ ધનંજયની છે. ધનંજય છે ને?

‘ભાવાર્થ :- ભગવન્! જો મનુષ્ય અપને આપ કો સ્થૂલ ચિહ્નોં સે ભી જ્ઞાનને મેં સમર્થ નહીં હૈ,...’ આ શરીરની પર્યાય અને રાગાદિની દશા, વિકાર આદિની દશા એનું પણ જેને સાચું જ્ઞાન નથી, એની પણ જેને સાચી પિછાણ નથી ‘વહ જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા આત્મામેં વિરાજમાન આપ કો કેસે જ્ઞાન સકતા હૈ?’ ઓ ભગવાન! સમજાય છે કાંઈ? એકલા ચિદાનંદ નિર્વિકલ્પ પ્રભુ! એમાં એની દૃષ્ટિ ક્યાં જાય? હજી આટલું પણ એને બેસતું નથી કે આ રાગ પુણ્યનું કારણ, બંધનું કારણ મલિન છે, વિકાર છે, વિભાવ છે, એ સડેલું અંગ છે. નવનીતભાઈ! એને પણ જે કંઈ જ્ઞાનમાં લેતો નથી, ઈ કહે કે મને આત્મા ખ્યાલમાં અને અનુભવમાં આવે છે. મૂઠ લાગે છે. તને ઓળખાણ ચૈતન્યની છે નહિ. ‘અર્થાત્ નહિ જ્ઞાન સકતા.’ કહો, સમજાણું કાંઈ?

અથવા બહારથી લ્યો અંતરમાં તો પર્યાયનું જ્ઞાન પણ જેને વાસ્તવિક નથી, એને દ્રવ્યનું જ્ઞાન પર્યાયપણે હોઈ શકે નહિ. એક સમયની વ્યક્ત પર્યાય, એક સમયની વ્યક્ત નામ પ્રગટ પર્યાય એ પણ કેવી? અને સ્વતંત્ર કેમ છે? એની જેને ખબરું નથી, એને અવ્યક્ત ભગવાન આખો આત્મા જે પ્રગટ નથી પર્યાયમાં, એક સમયના અનંત ગુણની પર્યાય અને વિકાર કેમ સ્વતંત્ર અને કઈ રીતે છે એની પણ જેને ખબરું નથી, ભગવાન પ્રગટની ખબર નહિ એને અપ્રગટની શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય? સમજાણું કાંઈ? શું કીધું આમાં? નેમિદાસભાઈ! શું કીધું પણ આ?

કહે છે, પ્રગટ પર્યાય પ્રગટ થાય છે. વિકારી કે ઉઘાડ જેટલો જ્ઞાનાદિનો ઉઘાડ, દર્શનનો, વીર્યનો. એની પણ જેને સ્વતંત્રતાના સત્ની ઓળખાણ, શ્રદ્ધા નથી... સમજાણું કાંઈ? એને આખો ભગવાન આત્મા સ્વયંસિદ્ધ અકૃત્રિમ અખંડાનંદ પ્રભુ એવા દ્રવ્યના સ્વભાવની શ્રદ્ધાની કિંમત એને કોઈ રીતે નહિ થાય. સમજાણું કાંઈ? માટે હે પ્રભુ! તારી અંતરની લીલા એનું માહાત્મ્ય કોઈ અલૌકિક છે! એમ કરીને ભગવાનના ગાણા એટલે આત્માના ગાણા ગાયા છે, હોં! અહીંયા.

વિષાપહાર—અનાદિનું ઝેર ચડ્યું છે એ અમૃતકુંડને અવલોકતાં, ભગવાન અમૃતનો કુંડ-સરોવર એને અવલોકતા એના વિકારનો નાશ થાય, નિર્વિકારી દશા પ્રગટે એનું શું માહાત્મ્ય કહીએ? એના પૂર્ણાનંદના સ્વભાવની શું વાત કરવી? વિકલ્પાતીત ચિંતવનમાં ન આવે એવો તારો સ્વભાવ છે.

કાવ્ય-૨૩

તસ્યાત્મજસ્તસ્ય પિતેતિ દેવ
ત્વાં ચેઽવગાયન્તિ કુલં પ્રકાશ્યા
તેઽદ્યાપિ નન્વાશ્મનમિત્યવશ્યં
પાળૌ કૃતં હેમ પુનસ્ત્યજન્તિ।।

‘ઉનકે પિતા’, ‘પુત્ર હૈં ઉનકે’, કર પ્રકાશ યોં કુલ કી બાત,
નાથ! આપ કી ગુણ-ગાથા જો, ગાતે હૈં ૨૨-૨૨ દિનરાત.
ચારુ ચિત્તહર ચામીકર કો, સચમુચ હી વે બિના વિચાર,
ઉપલ-શકલ સે ઉપજા કલકર, અપને કર સે દેતે ડાર.

અન્વયાર્થ :- (દેવ) હે નાથ! (ચે) જો મનુષ્ય, આપ (તસ્ય આત્મજ:) ઉનકે પુત્ર હો ઓર (તસ્ય પિતા) ઉનકે પિતા હો (ઇતિ) — ઈસ પ્રકાર (કુલમ્ પ્રકાશ્યા) કુલ કા વર્ણન કર (ત્વામ્ અવગાયન્તિ) આપ કા અપમાન કરતે હૈં, (તે) વે (અદ્ય અપિ) અબ ભી (પાળૌ કૃતમ્) હાથ મેં આયે હુએ (હેમ) સુવર્ણ કો (આશ્મનમ્) પત્થર હૈ યા પત્થર સે પૈદા હુઆ હૈ, (ઇતિ) ઈસ હેતુ સે (પુન:) ફિર (અવશ્યં ત્યજન્તિ) અવશ્ય હી છોડ દેતે હૈં?

ભાવાર્થ :- એક તો સુવર્ણ હાથ નહીં લગતા, યદિ કિસી તરહ હાથ લગ ભી જાવે તો ઉસે યહ સોચકર કિ ઈસકી ઉત્પત્તિ પત્થરોં સે હુઈ હૈ, ફિર ફેંક દેના મૂર્ખતા હૈ. ઈસી તરહ આપ કા શ્રદ્ધાન વ જ્ઞાન સબ કો નહીં હોતા. યદિ કિસી કો હો ભી જાવે તો વહ આપ કો મનુષ્યકુલ મેં પૈદા બતલાકર પુન: છોડ દેતા હૈ, યહ સબસે બઢકર મૂર્ખતા હૈ. સુવર્ણ યદિ શુદ્ધ હૈ, ચાહે વહ પત્થર સે નહીં, દુનિયા કે ઓર કિસી હલકે પદાર્થ સે ઉત્પન્ન હુઆ હો તો ભી બાજાર મેં ઉસકી કીમત પૂરી હી લગેગી ઓર યદિ વહ મૈલસહિત હૈ, અશુદ્ધ હૈ તો કિસી અચ્છે પદાર્થ સે ઉત્પન્ન હોને પર ભી ઉસકી પૂરી કીમત નહીં લગ સકતી.

ઈસ પ્રકાર જો આત્મા શુદ્ધ હૈ, કર્મભલ સે રહિત હૈ; ભલે હી ઉસ પર્યાયમેં

નીચકુલ મેં પૈદા હુઆ હો, વહ પૂજ્ય કહલાતા હૈ ઓર યદિ વહી આત્મા ઉચ્ચકુલ મેં પૈદા હોકર ભી અશુદ્ધ હૈ, મલિન હૈ તો ભી ઉસે કોઈ પૂછતા ભી નહીં હૈ. ૨૩.

કાવ્ય-૨૩ ઉપર પ્રવચન

૨૩.

તસ્યાત્મજસ્તસ્ય પિતેતિ દેવ
ત્વાં યેઽવગાયન્તિ કુલં પ્રકાશ્યા
તેઽદ્યાપિ નન્વાશ્મનમિત્યવશ્યં
પાળૌ કૃતં હેમ પુનસ્ત્યજન્તિ।।

‘ઉનકે પિતા’, ‘પુત્ર હૈં ઉનકે’, કર પ્રકાશ યોં કુલ કી બાત,
નાથ! આપ કી ગુણ-ગાથા જો, ગાતે હૈં ૨૮-૨૮ દિનરાત.
ચારુ ચિત્તહર ચામીકર કો, સચમુચ હી વે બિના વિચાર,
ઉપલ-શકલ સે ઉપજા કહકર, અપને કર સે દેતે ડાર.

હે ભગવાન! હે આદિશ્વરનાથ! અને ધર્મની આદિનો કરનાર દ્રવ્ય પોતે ચૈતન્યનાથ! ધર્મની આદ્ય કરનારો ભગવાન આત્મા ધ્રુવ છે. આમ આદિનાથ ભગવાન આ ચોવીશીના આદિનાથ છે. ‘હે નાથ! જો મનુષ્ય, આપ ઉનકે પુત્ર હો...’ આપની ઓળખાણ નાભિરાજના પુત્ર. એમ ઓળખાણ કરીને ઓળખાણ કરાવે. પ્રભુ! એ વાત સાચી નથી. સમજાણું કાંઈ? મહાત્મા ધર્માત્મા કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા! એને આના પુત્ર, અરે..! પુત્ર તો શરીરની અપેક્ષાએ. આત્મામાં ક્યાં હતું? એને—ભગવાનને એના કુટુંબથી ઓળખાવવા, એ ભૂલ કરે છે. શેઠી! આ વાંચ્યું છે કે નહિ? પણ તમે તો કહેતા હતા કે પાંચ સ્તોત્ર કરતા હતા દરરોજ. પણ તમે દરરોજ કરતા હતા, એમ કાંઈક કહેતા હતા. પાંચ સ્તોત્ર દરરોજ (કરે) એટલે બીજી સ્વાધ્યાય ન મળે. એમાંને એમાં સવારથી સાંજ વખત મળે થોડો એમાં જાય.

હે નાથ! આપ ઉનકે પુત્ર હો અને ભરત ચક્રવર્તીના પિતા છો. નાભિ રાજના પુત્ર અને ભરતના પિતા. પ્રભુ! ‘ઈસ પ્રકાર કુલ કા વર્ણન કર આપ કા અપમાન કરતે હૈં,...’ સમજાય છે કાંઈ? આપ કુળસ્વરૂપે નથી. એ કુળથી આપ ઊપજ્યા નથી. આપની શુદ્ધ પરિણતિ દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થઈ છે. આપની શુદ્ધ પરિણતિ અનંત જ્ઞાન, આનંદ આદિ એ દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થઈ છે, એ દ્રવ્ય એનું મૂળ કુળ છે અને તમે એમને શરીર દ્વારા ઓળખાવવા, કુટુંબ દ્વારા ઓળખાવવા કે ફલાણાના દીકરા અને ફલાણાનો બાપ ને ફલાણાનો ઘણી ને એનો ભાઈ ને હેં! બેટા ને મિત્ર. ના, ના. અરે..! એને આત્મા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એની

ઓળખાણની રીત આવડી નહિ, હોં! કહે છે. એની રીત આવડી નહિ. પછી .. માં ઉતારશે.

‘વે અબ ભી હાથ મેં આયે હુએ સુવર્ણ કો...’ આવ્યું હાથમાં સોનું પણ ‘પથર સે પૈદા હુઆ હૈ,...’ અરે..! સોનું છે ને, પથરની ખાણમાંથી પેદા થયું, છોડ એને. પથરની ખાણમાંથી સોનું આવ્યું, એમ કરીને સોનાને છોડી દ્યે છે એ મોટો મૂર્ખ છે. એમ આપને કુળ દ્વારા ઓળખાવે—બાપ-બેટા દ્વારા પણ ચૈતન્યઘાતુ અનંત આનંદનો કંદ એની નિર્મળાનંદ પર્યાય દ્રવ્યથી પ્રગટી—કુળ, એનું કુળ ન્યાં છે, ન્યાંથી એ પર્યાય પ્રગટી છે. આપ કોઈની પ્રજા નથી, આપ કોઈના પિતા નથી. સમજાય છે કાંઈ? શું શેઠી! બાબુભાઈ તો તમને બહુ કહે છે. પિતાજી સાહેબને પ્રાર્થના કરી હતી કે પધારો ત્યાં. એમ કહેતા હતા. પિતાજી-બીતાજી નથી એમ કહે છે. અરે..! આ ભારે વાત! હેં!

મુમુક્ષુ :— ભગવાનની વાત છે.

ઉત્તર :— આ આત્માની વાત છે. બીજી વાત હજી પછી લઈએ છીએ. એમ જે કોઈ અજ્ઞાની આ શરીરની ક્રિયા અને વિકલ્પની ક્રિયાથી આત્માને ઓળખાવે એ મોટો મૂઢ છે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? જેમ એ કુળથી ઓળખાવે ભગવાનને એ ભૂલેલા છે. એ ભગવાન કોઈના કુળમાં ઊપજ્યા નથી અને કોઈના કુળના બાપ છે નહિ.

અર્થિત્ય પ્રભુ આત્મા! અનાદિઅનંત સ્વયંસિદ્ધ પ્રભુ, એની નિર્મળ પર્યાય પણ આત્માના અંદરથી પ્રગટી. એના કુળની ખાણ તો આત્મદ્રવ્ય છે. એને એમ કહેવું કે ભગવાનને આ કુળ હતું અને ભગવાનના આ પિતા હતા. બહુ ભૂલ્યા. ભૂલમાં પડ્યા કહે છે. સમજાય છે? એમ શરીરની સ્તુતિ દ્વારા આત્માની સ્તુતિ કરવી.. સમજાણું કાંઈ? લ્યો, આવ્યું છેને સમયસારમાં? ના, ના. પ્રભુ! તને પીળા કહેવા ને રંગે કહેવા ને ઘોળા કહેવા ને આ કહેવા, દિવ્યધ્વનિના દાતાર કહેવા એ બધા શરીરની સ્તુતિ દ્વારા, ભગવાન, આપની સ્તુતિ માને છે એ મોટા ભૂલમાં પડ્યા છે. સમજાય છે કાંઈ? આપની સ્તુતિ તો આપના ગુણની પરિણતિની ભક્તિથી થાય છે. બાકી કોઈ રીતે સ્તુતિ થતી નથી. શેઠી! ભારે વાત ભાઈ!

‘એક તો સુવર્ણ હાથ નહીં લગતા...’ હવે જરી એનો ભાવાર્થ કરે છે. ‘યદિ કિસી તરહ હાથ લગ ભી જાવે તો ઉસે યહ સોચકર કિ ઈસકી ઉત્પત્તિ પથરોં સે હુઈ હૈ...’ પથરની ખાણમાંથી સોનું ઊપજ્યું ‘ફિર ફેંક દેના મૂર્ખતા હૈ.’ ફેંકી નાખે છે. અરે..! એ તો પથરથી ઊપજ્યું છે. ‘ઈસી તરહ આપ કા શ્રદ્ધાન વ જ્ઞાન સબ કો નહીં હોતા.’ આપના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન શું છે એની ખબર નથી. ‘યદિ કિસી કો હો ભી જાવે તો વહ આપ કો મનુષ્યકુલ મેં પૈદા બતલાકર પુનઃ છોડ દેતા હૈ,...’ શું કહે છે? કે સર્વજ્ઞપદ મનુષ્યભવમાં? ભાઈ! એમ કહે છેને? મનુષ્યમાં તો અલ્પજ્ઞ જ હોઈ શકે. એક સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઈશ્વર છે ઈ સર્વજ્ઞ હોય. મનુષ્ય? મનુષ્ય? મનુષ્યભવમાં સર્વજ્ઞ ન હોય, અલ્પજ્ઞ જ હોય. એવા લેખો આવ્યા હતા. છાપામાં જૈન નામના લેખમાં

પણ આવ્યા હતા. વેદાંતની વાત કરું છું. જુઓ સર્વજ્ઞ. કહો, સમજાણું કાંઈ? શું કીધું? મનુષ્ય અલ્પજ્ઞ જ રહી શકે. એમ મનુષ્યની કિંમતે આત્માની કિંમત કરી એ મૂર્ખ છે કહે છે. આત્મા મનુષ્ય જ નથી. આત્મા દેવ નથી, આત્મા બાદર, પર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ કાંઈ છે નહિ. એ વિકલ્પાતીત ને વિકલ્પ ને શરીરની પરીક્ષાથી એને અલ્પજ્ઞ માનવો અને એને એનાથી વધારે થઈ શકશે એમ એનું ભાન અજ્ઞાની મૂરખ કરે છે. મનુષ્ય (છે) માટે સર્વજ્ઞ ન થઈ શકે એમ હોઈ શકે નહિ. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા આત્મા મનુષ્યદેહે થઈ શકે છે. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય. આત્મા અખંડ એક દ્રવ્ય હોવાથી તેનું જ્ઞાનસામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે. જ્ઞાનસામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે એની પ્રતીત અને અનુભવ કરતાં વીતરાગ થતાં તે સર્વજ્ઞપદ મનુષ્યદેહમાં પામી શકાય છે. મનુષ્યદેહને લઈને નહિ. પણ મનુષ્યમાં હતો માટે સર્વજ્ઞ ન થઈ શકે એમ નહિ. હતો નહિ મનુષ્યમાં. એ તો પોતાના દ્રવ્યમાં જ હતો. એ દ્રવ્યના સ્વભાવની દષ્ટિ અને અનુભવ કરતાં, મનુષ્યદેહ ભલે નિમિત્ત તરીકે હોય પણ મનુષ્યને કારણે કેવળજ્ઞાન પામે છે એમ કહેનારા, આત્માની પિછાણ કરી શકતા નથી. એ કુળ અને શરીરથી ભક્તિ કરીને એમાં સર્વસ્વ માની રહ્યા છે. લે! શું વળી ગયું?

શરીરની ક્રિયા અને રાગની ક્રિયા દ્વારા આત્માને પહોંચી વળશું એમ માનનારા ચૈતન્યની ક્રિયાને સમજતા નથી. કુળની પરીક્ષાએ... આ મનુષ્યદેહમાં હતો માટે કેવળજ્ઞાન પામી શકે નહિ, એમ માનનારાએ આત્માની ખબર નથી. મનુષ્યપણામાં પણ સર્વજ્ઞપદ સંપૂર્ણ સામર્થ્ય મારું છે એવું ભાન થયું, વિશ્વાસમાં લાવી સ્થિરતા દ્વારા, મનુષ્યદેહ હોવા છતાં, મનુષ્યદેહને લઈને નહિ, મનુષ્યદેહ હોવા છતાં મનુષ્યદેહને લઈને નહિ, અંતર આત્માના અવલંબે, સર્વજ્ઞપદે મનુષ્યદેહમાં પ્રગટ થઈ શકે છે. એણે આત્માની વાસ્તવિક સ્તુતિ કરી. બાકી આ મનુષ્ય હતોને, વાણિયમાં જન્મ્યો હતો ને, વાણિયામાં જન્મ્યો હતો ને, બ્રાહ્મણ હતો ને. હવે સાંભળને હવે. કેટલાક ઈ કહે, વાણિયો ને? વાણિયો કેવળ પામે? અરે..! સાંભળ માળા. વાણિયો કે દિ' આત્મા હતો? શેઠી! અને એ તો પહેલેથી નિર્ધન હતો. ખબર નથી? પહેલેથી ઉઠ્યો ત્યારથી નિર્ધન. પૈસા નહોતા, બુદ્ધિ થોડી અને ચોપડી ભણેલો સાત. હવે એને કેવળજ્ઞાન થાય? અરે..! સાંભળને માળા હવે તું. સમજાણું આમાં કાંઈ? કાલનો કઠિયારો હોય, લાકડા વેચવા આવે ને, જ્યાં બીજે દિ' કેવળજ્ઞાન પામે ત્યાં.. અરે..! કઠિયારો કેવળજ્ઞાન (પામ્યો)! સાંભળને! આત્મા કઠિયારો કે દિ' હતો? સમજાય છે કાંઈ? અને લક્ષ્મી વિનાનો નિર્ધન આત્મા કે દિ' હતો? આત્માને બહારના કારણે ઓળખાવવો એ મૂઠ્ઠા જીવો છે એમ કહે છે. સમજાણું? અરે..! એનું શરીર તો રોગીનું હતું. એનું નબળું હતું, જીર્ણ કાઠી શરીરની હતી. એને કેવળજ્ઞાન થાય? સમજાણું કાંઈ? આ એને કેવળજ્ઞાન થાય, સાંભળ! એ આત્માથી, આત્માને થાય છે, કાંઈ પરને લઈને થાતા નથી. સમજાણું કાંઈ?

અથવા શરીરમાં સંઘયણ મજબૂત હોય તો ભગવાનને—આત્માને કેવળજ્ઞાન થાય. આમ

ઓળખાવનારા મૂઠ જીવો છે. એ આત્માના માહાત્મ્યને સમજી શક્યા નથી. આ એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ભઈ, એ તો શરીર સંઘયણ મજબૂત હોયને, બાર મહિના કાઉસચ્ચ રહી શકે. બાહુબલીજી રહ્યા, લ્યો! શરીર મજબૂત વિના ધ્યાન શી રીતે થાય? શેઠી! એમ કરીને શરીરની મજબૂતાઈથી, આત્માની લક્ષ્મી પ્રગટ ન થાય અને મજબૂત હોય તો થાય એમ કહેનારા આત્માની શક્તિ અને આત્માના ભાનથી ભૂલેલા છે. ભગવાન એને આપની ભક્તિ અને આત્માની ભક્તિ આવડતી નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘યદિ કિસી કો હો ભી જાવે તો વહ આપ કો મનુષ્યકુલ મેં પૈદા બતલાકર પુનઃ છોડ દેતા હૈ,...’ અરે..! મનુષ્ય હતાને એ તો, મનુષ્ય હતાને, એમાં શું છે? બાળક હતાને, પહેલા આવા નહોતા? ઉં..ઉં.. કરતાં અને હાલતા પડી જતા ને... પહેલો તો આમ હાલવામાં લથડિયા ખાય શરીર, ઈ? ઈ કેવળજ્ઞાન પામે? હવે સાંભળને! કેવળજ્ઞાન ઈ નથી પામ્યો—શરીર, શરીરને લઈને નથી પામ્યો. ચૈતન્યજ્યોત ઝળહળ જ્યોતિમાં નજરું મૂકતાં, એ નિધાનને જોતા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય છે. આત્મઅવલોકન કરતાં...

આમાં આવતું નથી? શ્રીમદ્માં પણ આવે છેને? ‘આતમભાવના ભાવતા લહીએ કેવળજ્ઞાન’ નથી આવતું? જીવ લહે કેવળજ્ઞાન રે. એ ગોખે રાખે પણ શું છે એનો અર્થ? ‘આતમભાવના ભાવતા જીવ લહે કેવળજ્ઞાન રે..’ એ શરીરની ભાવના અને વિકલ્પની ભાવના ભાવતા આત્મા કેવળજ્ઞાન પામે એવું વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી.

‘યહ સબસે બઢકર મૂર્ખતા હૈ. સુવર્ણ યદિ શુદ્ધ હૈ, ચાહે વહ પથર સે નહીં, દુનિયા કે ઔર કિસી હલકે પદાર્થ સે ઉત્પન્ન હુઆ હો તો ભી બાજર મેં ઉસકી કીમત પૂરી હી લગેગી...’ સોનાની તો કિંમત પૂરી મળશે. સમજાણું કાંઈ? આ મોરપીંછી છે ને? મોર.. મોર. મોરના પાંખમાં ત્રાંબુ હોય છે. લાલ લાલ દેખાય છેને? એ ત્રાંબુ છે. એનો રસ કાઢીને એ ક્ષય ઉપર આપે છે. એમાંથી ત્રાંબાનો રસ, એવી એની ત્રાંબાની ભસ્મ થાય કે ક્ષયવાળાને પુણ્યનો ઉદય હોય અને અશાતાનો ન હોય તો એ એને આપે અને મટી જાય. એની કિંમત એ વૈદ્યને હોય છે કે આમાં ત્રાંબાની ઘાતુ છે. અજ્ઞાની મોરપીંછી પંખીને એક કાઢી નાખેલું... બાર મહિને કાઢી નાખે ને, પાંખું કાઢી નાખે. એ તો પાંખડા. એ તો ઓલો મોર નહિ? આવા ને આવા. અરે..! સાંભળને! એ પંખમાં એના ત્રાંબાની જે તાકાત છે એવી તાકાત બહારના ત્રાંબામાં હોઈ શકતી નથી.

એમ આત્માની તાકાત શરીર અને વિકલ્પને લઈને પ્રગટે એમ માનનારા એ ચૈતન્યઘાતુરસ પડ્યો છે એને એ ભૂલી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? કહે છે કે ‘કિસી હલકે પદાર્થ સે ઉત્પન્ન હુઆ હો...’ એમ કીધુંને? સોનું ગમે ત્યાંથી આવ્યું. આ વિષ્ટામાં પડ્યું હોય અને સોનું પકડાણું. ચોખા ક્યાંક પડ્યા હોય અને સોનું હાથ આવી ગયું. કિંમત વઈ જતી હશે એની? કિંમત થાતી હશે કે નહિ? ક્યાંથી હાથ આવ્યું સોનું? એ આવ્યું આ પાયખાનામાંથી

આવ્યું, ગમે તે હોય. હેઠે પાયખાનામાં સોનાનો લાટો પડ્યો હતો. કોણ જાણે ગમે તે, પણ નીકળ્યું વિષામાંથી એટલે એની કિંમત ઘટી જતી હશે?

એમ શરીર વિષા જેવું અને વિકલ્પ પણ વિષા જેવો. પુણ્ય-પાપના પરિણામ વિકલ્પ ઝેર જેવા છે. એમાંથી ચૈતન્ય ભિન્ન હાથ આવ્યો. સમજાય છે? એથી કાંઈ ચૈતન્યની કિંમત ઘટી જાય એમ છે નહિ. કહો, સમજાણું? ‘બાજાર મેં ઉસકી કીમત પૂરી હી લગેગી और यहि वह मैवसहित है, अशुद्ध है तो किसी अच्छे पदार्थ से उत्पन्न होने पर भी उसकी पूरी कीमत नहीं लग सकती.’ મેલવાળી ચીજ કોઈ એવી હોય અને સારામાંથી પ્રગટ થઈ હોય તો એની કિંમત કાંઈ નથી. આ કોલસામાં હીરા નથી પાકતા? શેઠી! કોલસામાં પાકે છે કે નહિ? કોલસાની ખાણમાં. એટલે કિંમત ઘટી જાય? આસપાસ કોલસા અને એમાંથી પાક્યો હીરો. એ પરમાણુની સ્વતંત્ર ત્યાં પરિણામન દશા બીજી છે. એમ આ શરીરરૂપી કોલસો અને પુણ્ય-પાપના મેલા પરિણામ, એમાં પડેલો ચિદ્ધન આત્મા, એમાં રહેલો આત્મા પ્રગટ ન થાય એમ વાત છે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘ઈસ પ્રકાર જો આત્મા શુદ્ધ હૈ, કર્મમલ સે રહિત હૈ; ભલે હી ઉસ પર્યાય મેં નીચકુલ મેં પૈદા હુઆ હો,...’ ચંડાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હોય પણ સમ્યજ્ઞાન પામે તો એને દેવ કહેવામાં આવે છે. આવે છેને રત્નકરંડ શ્રાવકાચારમાં? દેવ. અગ્નિ જેમ રાખે ભારેલી, પણ અગ્નિ તો જળહળ અંદર પડી છે. એમ જેના શરીર કાળા-કુબડા, કાઠા આવા, ફલાણા આવા. પણ ચૈતન્યઅંગારો જેણે સ્થાપ્યો અંદરથી, કહે છે કે ચંડાળ કુળમાં ઊપજ્યો એ દેવ છે. કોને લઈને? કુળને લઈને? સમ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, સમ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ચૈતન્યથી જ્યાં પ્રગટી, કહે છે કે દેવ છે. એ દેવને પણ પૂજનિક છે. ચંડાળના દેહમાં રહેલો આત્મા પ્રગટ થાય છે. સમ્યક્ સાક્ષાત્કાર દેવને પૂજનિક છે. એની કિંમત કાઠી નખાય નહિ કે હલકા કુળમાં જન્મ્યો હતો, આ મોટા નાગરના કુળમાં, આવા શરીર ને આવા રૂપાળા માટે ત્યાં કાંઈક કિંમત હશે? કે ના, એની કિંમત કાંઈ આત્મામાં છે નહિ.

‘ભલે હી ઉસ પર્યાય મેં નીચકુલ મેં પૈદા હુઆ હો, वह पूज्य कहलाता है और यहि वही आत्मा उच्चकुल में पૈદા હોકર ભી અશુદ્ધ હૈ,...’ મલિન પરિણામ મિથ્યા ભ્રાંતિ કરતા હોય અરે..! ઉઘાડ અગિયાર અંગનો. નવ પૂર્વનો હોય અને મિથ્યાશ્રદ્ધા કરતો હોય, તો એની કાંઈ કિંમત છે નહિ. અને જ્ઞાનની દશા ઓછી હોય, થોડી હોય છતાં ચૈતન્યની કિંમત જેણે કરી છે તો એ ચૈતન્યની કિંમત ઓછી થઈ જાય એમ છે નહિ.

काव्य-२४

दत्तश्चित्रलोक्यां पटहोऽभिभूताः

सुरासुरास्तस्य महान्स लाभः।

मोहस्य मोहस्तवयि को विरोद्धं

मूलस्य नाशो बलवद्विरोधः॥

तीन लोक में ढोल बजाकर, किया मोह ने यह आदेश,
सभी सुरासुर हुआ पराजित, भिदा विजय यह उसे विशेष.
किन्तु नाथ! यह निबल आपसे, कर सकता था कहां विरोध,
वैर ठानना बलवानों से, जो देता है भुट को भोट.

अन्वयार्थ :- मोह के द्वारा (त्रिलोक्याम्) तीनों लोकों में (पटहः) विजय का नगाडा (दत्तः) दिया गया अर्थात् बजाया गया; उससे जो (सुरासुराः) सुर और असुर (अभिभूताः) तिरस्कृत हुआ, (सः) वह (तस्य) उस मोह का (महान् लाभः) बडा लाभ हुआ किन्तु (त्वयि) आप के विषय में (विरोद्धम्) विरोध करने के लिये (मोहस्य) मोह को (कः) कौन-सा (मोहः) भ्रम हो सकता था अर्थात् कोई नहीं, क्योंकि (बलवद्विरोधः) बलवान के साथ विरोध करना (मूलस्य नाशः) मानो मूल का नाश करना है.

भावार्थ :- हे भगवन्! जिस मोह ने संसार के सब ज्यों को अपने वश में कर लिया, उस मोह को भी आपने जित लिया है अर्थात् आप मोहरहित और राग-द्वेष से शून्य हैं.

काव्य-२४ उपर प्रवचन

२४.

दत्तश्चित्रलोक्यां पटहोऽभिभूताः

सुरासुरास्तस्य महान्स लाभः।

मोहस्य मोहस्तवयि को विरोद्धं

मूलस्य नाशो बलवद्विरोधः॥

ત્રીન લોક મેં ઢોલ બજાકર, ક્રિયા મોહ ને યહ આદેશ,
સભી સુરાસુર હુએ પરાજીત, મિલા વિજય યહ ઉસે વિશેષ.
કિન્તુ નાથ! યહ નિબલ આપસે, કર સકતા થા કહાં વિરોધ,
વૈર ઠાનના બલવાનોં સે, ખો દેતા હૈ ખુદ કો ખોદ.

નબળા સાથે વેર કરજે પણ આની સાથે વેર કરીને મરી જઈશ. મોટા સાથે, ભીંત સાથે માથુ પછાડીશ, લીમડાના પાંદડા હલતા હોય ત્યાં માથુ પછાડ તો જુદી વાત છે. કારણ કે પાંદડુ આઘુ હાલ્યું જાશે આમ. સમજાય છે કાંઈ? નબળા છે ઈ, પાંદડા હલતા હોય ને? નીમ નીમ. થોડા આઘા હાલશે. પણ મજબૂત ભીંતની સાથે માથા ફોડવા (જઈશ તો) માથુ ફૂટી જશે. એમ નબળા સાથે તારે વેર કરવું હોય તો ભલે પણ સબળો પરમાત્મા ચૈતન્યઘાતુ! સર્વજ્ઞ પરમાત્માની સાથે વિરોધ, તારા વિરોધનો નાશ કરી નાખશે. પાણી પાણી કરીને રાખ કરી મૂકશે. માટે મોટા સાથે વિરોધ હોઈ શકે નહિ.

‘અન્વયાર્થ :- મોહ કે દ્વારા ત્રીનોં લોકોં મેં વિજય કા નગાડા દિયા ગયા,...’ મેં બધાને જીત્યા છે, મોહ કહે છે, મેં બધાને જીત્યા છે. આ નવમી ગ્રૈવેયકે ગયા મુનિઓને પણ અમે ક્રિયા કરીએ ને વ્રત પાળીએ ને અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળીએ ને વ્યવહાર અમારા સારા, મારી નાખ્યા મોહે એને પણ, કહે છે. મિથ્યાત્વે એને જીતી લીધા. એવા ત્યાગી થયા હજારો રાણીના. સમજાણું કાંઈ? અમે અઠ્યાવીસ મૂળગુણના પાળનાર. મિથ્યાત્વે મારી નાખ્યા એને. ભ્રમણા (કરી કે) અમે આટલું તો કરીએ છીએને? આમ તો કરીએ છીએને? એવા મિથ્યાત્વના અહંકારને લઈને બધે વિજય મોહે મેળવ્યો છે.

‘સુર ઓર અસુર તિરસ્કૃત હુએ,...’ અરે..! મોટા દેવો અને અસુરો તિરસ્કાર પામ્યા. ‘વહ ઉસ મોહ કા બડા લાભ હુઆ...’ મોહને મોટો લાભ થયો. બધેથી મને મારા વિજયનો લાભ મળ્યો છે. ‘વહ ઉસ મોહ કા બડા લાભ હુઆ કિન્તુ આપ કે વિષય મેં વિરોધ કરને કે લિયે મોહ કો કૌનસા ભ્રમ હો સકતા થા...’ એને ભ્રમ શું થાય કે હું આને જીતી શકીશ. સમજાય છે? ‘કોઈ નહીં, ક્યોંકિ બલવાન કે સાથ વિરોધ કરના માનો મૂલ કા નાશ કરના હૈ.’ ... છેને એમાં ક્યાંક શબ્દ? સંસ્કૃતમાં છે બીજી લીટી. ... સમાનની સાથે કરજે, ન્યૂનને અધિકારી કરીને માથા ફૂટી જશે. ભગવાન ચૈતન્યઘાતુ, તારી સાથે મોહનો વિજય થઈ ગયો, તેં મોહનો વિજય કર્યો. મોહે બીજાનો વિજય કર્યો. પણ આપે તો મોહનો વિજય કર્યો, પ્રભુ! હે નાથ! તારામાં જ એ તાકાત છે. બીજામાં એ તાકાત નથી. બીજા મોટા માંઘાતા ભૂલ્યા. ત્યાગી થયા, જોગી થયા, મુનિ થયા. મહા દશ-દશ કલાક સુધી આમ ધ્યાનમાં રહ્યા. અહંકાર (કર્યો). ઓલા વિકલ્પની ક્રિયા થાય એને માની બેઠો કે અમને આમાં ધર્મ થાય છે. એ મિથ્યાત્વે એને જીતી લીધા છે. પણ પ્રભુ! તેં મિથ્યાત્વને જીત્યું. અજ્ઞાનને જીતીને આપ સર્વજ્ઞ અને પરમાત્મા થયા. તમને એ મોહ

જીતી શક્યા નથી.

‘માનોં મૂલ કા નાશ કરના હૈ.’ વિરોધી મહાબળવંત સાથે થાય... બળદ હોયને મોટા? સાંઢડા. શું કહે છે? ખૂંટડા, ખૂંટડા. સાંઢ સાંઢ. ઉકરડાનો ઢગલો હોય ને? કૂજા કા ઢેર કહતે હૈં? ક્યા કહતે હૈં? કૂડા કૂડા. માથુ મારે. એને જાણે કે હું આને પોગી ગયો, હોં! પણ એ તો પોલંપોલા છે. ન્યાં શું તું પોચ્યો? ભીંત સાથે માથુ મારે તો શીંગડા તૂટી જાય એવું છે. તૂટી જશે, નહિ ભીંત તસુ પણ ખસે. સમજાણું કાંઈ? એક મૂરખની વાત નથી આવતી? ઓલી વાવની ભાઈ! આવે છેને? વાવ.. વાવ. વાવ હતીને મોટી. આ આપણને ગામથી બહુ દૂર પડે છે. પાંચ-પચાસ ડગલા બાયુંને (ચાલવા પડે છે). માટે આપણે ગામ કોર લઈ જાવ. એવા મૂરખ ભેગા થયા બધા. અને વાવનો મોઢાઆગળનો ભાગ હોયને, એમાં નાખ્યા લૂગડા લૂગડા. લૂગડા કરીને ખેંચાખેંચ (કરી). .. પથરા નહોતા નાખતા હમણાં? આ લઈ ગયાને લાઈ. રાડે રાડ પાડતા હતા. પરચીસ-પરચીસ મણના કરીને. હો.. હો કરવા (મંડ્યા). એમાં ઓલા લૂગડા હશેને, ઘોતિયા હશેને, આમ ડોકમાં નાખેલા. ખેંચે. પોચા. આમ ચાલ્યું. ઓલું ફાટ્યુંને જરી... એક તસુ હાલ્યું. એ.. ચાલી આ વાવ. ધૂળમાં ચાલી નથી. માળા મૂરખ છો તું. એ વાવ આવી મોઢાઆગળ. અરે..! પગલું જરી આમ થયુંને. ફાટ્યું, લુગડું ફાટ્યું જરી આમ ફહ.. થઈને. એ... વાવડી ચસકી. એમ કહે છેને? એમ અજ્ઞાની મૂખાઈ ચસકી. કાંઈક અમે આગળ ગયા છીએ, હોં! કાંઈક અમે આગળ ગયા. મૂરખમાં ક્યાંય ગયો નથી. સાંભળને હવે. એ શુભ અને અશુભના વિકલ્પની જાળમાં કાંઈક મેં આત્માને પકડ્યો હતો, હોં! કાંઈક મેં આત્માને જાણ્યો હતો. વાવડી ચસકી છે. શેઠી!

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જિસ મોહ ને સંસાર કે સબ જીવોં કો અપને વશ મેં કર લિયા, ઉસ મોહ કો ભી આપને જીત લિયા હૈ અર્થાત્ આપ મોહરહિત ઔર રાગ-દ્રેષ સે શૂન્ય હૈં.’ આપની કિંમત મોહરહિત કરનારા કિંમત કરી શકે. મોહમાં પડ્યા એ પ્રભુ! આપની કિંમત કરી શકે નહિ.

કાવ્ય-૨૫

માર્ગસ્ત્વચૈકો દદૃશે વિમુક્તેઃ,
 ચતુર્ગતીનાં ગહનં પરેણા
 સર્વં મયા દૃષ્ટમિતિ સ્મયેન
 ત્વં મા કદાચિત્ ભુજમાલુલોકઃ॥

तुमने केवल एक मुक्ति का, देखा मार्ग सौभ्यकारी,
पर औरों ने यारों गति के, गहन पंथ देखे लारी.
ईससे सब कुछ देखा हमने, यह अभिमान ठान करके,
हे जिनवर! नहीं कभी देभना, अपनी लुब्ध तान करके.

अन्वयार्थ :- (त्वया) आप के द्वारा (एकः) एक (विमुक्तेः) मोक्ष का ही (मार्गः) मार्ग (ददृशे) देखा गया है और (परेण) दूसरों के द्वारा (चतुर्गतीनाम्) यारों गतियों का (गहनम्) सघन वन (ददृशे) देखा गया है, मानो ईसीविये (त्वम्) आपने (मया सर्वं दृष्टम्) मैंने सब कुछ देखा है, (इति स्मयेन) इस अभिमान से (कदाचित्) कभी भी (भुजम्) अपनी लुब्धों को (मा आलुलोकः) नहीं देखा.

भावार्थ :- धर्मियों का स्वभाव होता है कि वे अपने को बड़ा समझकर बार-बार अपनी लुब्धों की तरफ देखते हैं, पर आपने धर्म से कभी अपनी लुब्धों की तरफ नहीं देखा. उसका कारण यह है कि आप सोचते थे कि मैंने तो सिर्फ एक मोक्ष का ही रास्ता देखा है और अन्य सभी देवी-देवता यारों गतियों के रास्तों से परिचित हैं; ईसीविये मैं उनके सामने अल्पज्ञ हूँ. अल्पज्ञ का बहुज्ञानियों के सामने अभिमान कैसा?

श्लोक का तात्पर्य यह है कि हे प्रभु! आप अभिमान से रहित हैं और निश्चित ही मोक्ष को प्राप्त होनेवाले हैं परन्तु अन्य देवी-देवता अपने-अपने कार्यों के अनुसार नरक आदि यारों गतियों में धूमा करते हैं. २५.

काव्य-२५ उपर प्रवचन

२५.

मार्गस्त्वयैको ददृशे विमुक्तेः,
चतुर्गतीनां गहनं परेण।
सर्वं मया दृष्टमिति स्मयेन
त्वं मा कदाचित् भुजमालुलोकः॥

तुमने केवल एक मुक्ति का, देखा मार्ग सौभ्यकारी,
पर औरों ने यारों गति के, गहन पंथ देखे लारी.
ईससे सब कुछ देखा हमने, यह अभिमान ठान करके,
हे जिनवर! नहीं कभी देभना, अपनी लुब्ध तान करके.

શું કહે છે? માળે અલંકાર એવા કર્યા છેને જરી!

‘અન્વયાર્થ :- આપ કે દ્વારા એક મોક્ષ કા હી માર્ગ દેખા ગયા હૈ...’ પ્રભુ! આપે તો એક જ માર્ગ બતાવ્યો, હોં! બે-ત્રણ નથી બતાવ્યા. એક જ બતાવ્યો છે. ઓલાએ અનેક બતાવ્યા મૂઢે. એમ કહે છે. શું કહે છે? હે નાથ! આપે તો એક જ મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો. એક જ. અને બીજા દેવોએ તો ચાર ગતિના અનેક માર્ગ બતાવ્યા. માટે મોટા થઈ પડ્યા ઈ અને આપ થઈ ગયા નાના. સમજાણું કાંઈ?

બીજી રીતે કહે (તો), હે ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા! અથવા હે આત્મા! આ તારામાં અનુભવની દષ્ટિ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્ર એક જ મોક્ષમાર્ગ તેં માન્યો છે. અને અજ્ઞાનીઓએ તો બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ગતિમાં રખડવાના માર્ગ (માન્યા). એને ધર્મ માનીને માર્ગ માન્યો છે. વ્યવહાર પણ મોક્ષમાર્ગ છે, નિમિત્ત પણ મોક્ષમાર્ગ છે, દેહની ક્રિયા પણ મોક્ષમાર્ગ છે. એમ માનીને તું તો એકને કહે, ઓલા અનેકને કહે. વધી ગયા તારાથી આ. શેઠી! પણ ‘દૂસરોં કે દ્વારા ચારોં ગતિયોં કા સઘન વન દેખા ગયા હૈ,...’ ચારે ગતિમાં રખડવામાં સઘન વન. એ ક્યાંય ગોથા ખાશે બાવળના પંથમાં. ક્યાંય રસ્તો હાથ આવશે નહિ. પણ માર્ગ ત્યાં કેડિયું અનેક હોય, હોં! તારો તો માર્ગ એક જ પ્રભુ હોં! આહા..! સમજાણું કાંઈ? એ કેડિયું મરી જવાની રખડવાની, રખડી રખડીને ચાર ગતિમાં.

પંચાસ્તિકાયમાં આવે છે ને? હે પ્રભુ! આપ તો સ્વતંત્ર આત્માની મુક્તિની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરાવો છો. ચાર ગતિની પરાધીનતાને આપ નાશ કરાવો છો. છેને? બીજી ગાથા છે, ટીકા. પંચાસ્તિકાય. આ છેને? કઈ ગાથા છે ઈ? બીજી. જુઓ! બીજી ગાથા.

સમણમુહુગ્ગદમદ્દં ચદુગ્ગદિણિવારણં સણિવ્વાણં।

एसो पणमिय सिरसा समयमिणं सुणह वोच्छामि।२।।

હે નાથ! ‘શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિરૂપ ‘નિર્વાણનું પરંપરાએ કારણ’ હોવાને લીધે (૧) પરતંત્રતાનિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે અને (૨) સ્વતંત્રતાપ્રાપ્તિ જેનું લક્ષણ છે એવા ફળથી સહિત છે.’ આપનો ઉપદેશ છે. હે ભગવાન! આપે તો ચાર ગતિના નાશનો ઉપાય બતાવ્યો છે. પરતંત્રતાના નાશનો. અજ્ઞાનીએ ચાર ગતિની પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ બતાવ્યો છે. સ્વર્ગ તો મળશેને? માણસ કરતાં સુખી તો થાશુંને. મૂંઢ. સ્વર્ગમાં જઈને સ્વર્ગના પરિણામને અહીંયા પ્રશંસે છે, એ કુદેવે આવા માર્ગ બતાવ્યા છે, કુગુરુએ આવા માર્ગ બતાવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? આપે તો એક ધારાવાહી માર્ગ બતાવ્યો. ચાર ગતિની પરતંત્રતાનું નિવારણ અને નિર્વાણની સ્વતંત્રતાની ઉપલબ્ધિ—એક જ માર્ગ આપે કહ્યો.

તો કહે છે, ‘આપને મૈને સબ કુછ દેખા હૈ, ઈસ અભિમાન સે કભી ભી અપની ભુજાઓં કો નહીં દેખા થા.’ ઘમંડિઓએ પોતે ઘણા માર્ગ મેં બતાવ્યા એમ જોઈને મારા શરીરમાં, ભુજામાં શું બળ છે! હાથને પણ એ જોતો નથી.

‘ભાવાર્થ :- ઘમંડિયોં કા સ્વભાવ હોતા હૈ કિ વે અપને કો બડા સમજકર બાર-બાર અપની ભુજાઓં કી તરફ દેખતે હૈં,...’ વારંવાર હાથ તરફ દેખે. આપે ભુજાને દેખી નથી. ‘આપને ઘમંડ સે કભી અપની ભુજાઓં કી તરફ નહીં દેખા. ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ આપ સોચતે થે કિ મૈને તો સિફ એક મોક્ષ કા હી રાસ્તા દેખા હૈ...’ મેં તો એક મોક્ષનો જ રસ્તો જોયો છે. એટલે મારે હવે ભુજાને જોવાનું રહ્યું નથી. ઓલો ભુજાને જોવે છે કે કેટલી તાકાત છે મારામાં. લડે છેને? આ કુસ્તી કરે ત્યારે પછાડતા જાય આમ. મદ્દ મદ્દ. પ્રભુ! આપે તો પછાડ્યું નહિ કાંઈ, હોં! મેં તો એક જ મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે. મેં તો એક જ બતાવ્યો, ઓલા તો ચાર માર્ગ બતાવે છે. ચાર ગતિનો બતાવે. અથવા મોક્ષમાર્ગ બે પ્રકારે કહે છે. એ અજ્ઞાની કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્રવાળા મોક્ષમાર્ગને બે કહે છે, એમ વધી ગયા એમ કહે છે. આપે એક જ બતાવ્યો માટે આપને ઘમંડ છે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? મોક્ષમાર્ગમાં નથી રાડ્યું પાડતા? મોક્ષમાર્ગ બે છે. ત્રણ કાળમાં મોક્ષમાર્ગ બે નથી, મોક્ષમાર્ગ એક જ છે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગ તો કહ્યો છે.

ઉત્તર :- માર્ગ કહ્યો છે એ કોથળાને ચોખા કીધા છે. બારદાનને ચોખા તોળીને ભેગા (બોલાય), ચાર મણ ને અઢી શેર. તોળ્યું બારદાન. આ ચોખા હોય ને? ચાર મણ ને અઢી શેર. અઢી શેર તો બારદાન—કોથળો છે અને ચાર શેર ચોખા છે. એટલે અઢી મણ ચોખા થઈ ગયા? ચાર શેર અને અઢી શેર.

એમ કથન બે પ્રકારના સમ્યક્દર્શનના, સમ્યક્જ્ઞાનના, સમ્યક્ચારિત્રના, સમ્યક્શાંતિના બે પ્રકારના કથન (આવે પણ) માર્ગ એક આપે કહ્યો છે. અજ્ઞાનીઓ બે માર્ગ કહે છે તે મૂઢ જીવ ચાર ગતિમાં રખડનારા છે. સોહનલાલજી! સમજ મેં આતા હૈ કિ નહીં કુછ?

‘અન્ય સભી દેવી-દેવતા ચારોં ગતિયોં કે રાસ્તોં સે પરિચિત હૈં;...’ એ પરિચિત છે, માર્ગ દીઠો છે એમ કહે છે. એણે ચાર ગતિનો માર્ગ દીઠો છે. દીઠો એ બતાવે છે અને આપે તો બીજો કોઈ માર્ગ અદૃષ્ટ માર્ગ કાઢ્યો. વિકલ્પાતીત, અંદર ચિંતાતીત, મનાતીત, ચૈતન્યમૂર્તિની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને નિર્વિકલ્પ અનુભવ એક જ પ્રકાર મોક્ષનો માર્ગ આપે કહ્યો છે. ‘મેં ઉનકે સામને અલ્પજ્ઞ હું.’ એમ કહે છે. જુઓ! શું કહે છે? ઓલાએ ચાર માર્ગ બતાવ્યા, મેં એક બતાવ્યો, ઓલાએ બે બતાવ્યા, મેં એક બતાવ્યો. માટે એની પાસે હું ઓછો ખરો. કોની અપેક્ષાએ? ઓલા ચાર બતાવનારની અપેક્ષાએ હું ઓછો ખરો. પણ છે સાચેસાચો ઓછો પણ. એમ કહે છે. ‘અલ્પજ્ઞ કા બહુજ્ઞાનિયોં કે સામને અભિમાન કેસા?’ હું તો અલ્પજ્ઞ છું, હોં! એક જ માર્ગ મેં બતાવ્યો, બીજો કોઈ બતાવ્યો નહિ. અને ઓલાએ ચાર બતાવ્યા કે બે બતાવ્યા.

‘શ્લોક કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ હે પ્રભુ! આપ અભિમાન સે રહિત હૈં ઓર

નિશ્ચિત હી મોક્ષ કો પ્રાપ્ત હોનેવાલે હૈં પરન્તુ અન્ય દેવી-દેવતા અપને-અપને કાર્યો કે અનુસાર નરક આદિ ચારો ગતિયો મેં ઘૂમા કરતે હૈં.' જુઓ! આ પ્રમાણે ચૈતન્યના ગુણની નિર્મળ પરિણતિના પ્રશંસા અને ગાણા ગુણગ્રામ ભક્તિ કરવી એનું નામ સાચી ભક્તિ છે.
(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

ભાદરવા સુદ ૨, શનિવાર તા. ૧-૯-૧૯૬૨
ગાથા-૨૬ થી ૩૧, પ્રવચન-૬

કાવ્ય-૨૬

સ્વર્ભાનુર્કસ્ય હવિર્ભુજોઽમ્ભઃ,
કલ્પાન્તવાતોઽમ્બુનિધેર્વિઘાતઃ ।
સંસારભોગસ્ય વિયોગભાવો,
વિપક્ષપૂર્વાભ્યુદયાસ્ત્વદન્યે ॥

રવિ કો રાહુ રોકતા હૈ, પાવક કો વારિ બુઝાતા હૈ,
પ્રલયકાલ કા પ્રબલ પવન, જલનિધિ કો નાચ નચાતા હૈ.
ઐસે હી ભવ-ભોગોં કો, ઉનકા વિયોગ હરતા સ્વયમેવ,
તુમ સિવાય સબ કી બઢતી પર, ઘાતક લગે હુએ હૈ દેવ.

અન્વયાર્થ :- (સ્વર્ભાનુઃ) રાહુ (અર્કસ્ય) સૂર્ય કા; (અમ્ભઃ) પાની, (હવિર્ભુજઃ) અગ્નિ કા; (કલ્પાન્તવાતઃ) પ્રલયકાલ કી વાયુ; (અમ્બુનિધેઃ) સમુદ્ર કા તથા (વિયોગ-ભાવઃ) વિરહભાવ, (સંસારભોગસ્ય) સંસાર કે ભોગોં કા (વિઘાતઃ) નાશ કરનેવાલા હૈ. ઈસ પ્રકાર (ત્વદન્યે) આપ સે ભિન્ન સબ પદાર્થ (વિપક્ષપૂર્વાભ્યુદયાઃ સન્તિ) વિનાશ કે સાથ હી ઉદય હોતે હૈ.

ભાવાર્થ :- હે પ્રભો! સંસાર કે સબ પદાર્થ અનિત્ય હૈ, સિફ આપ હી સામાન્યસ્વરૂપ કી અપેક્ષા નિત્ય હૈ અર્થાત્ આપ જન્મ-મરણ સે રહિત હૈ ઓર આપ કી યહ વિશુદ્ધતા ભી કભી નષ્ટ નહીં હોતી.

કાવ્ય-૨૬ ઉપર પ્રવચન

આ ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ છે. મહાકવિ ધનંજય 'વિષાપહાર સ્તોત્ર'. ખરેખર તો એ આત્માની સ્તુતિ છે. વ્યવહારથી એમ ઋષભદેવ ભગવાનને લક્ષ કરીને મિથ્યાત્વ અથવા રાગ-દ્વેષાદિના ઝેરને ઉતારનાર આ સ્તુતિ છે.

મુમુક્ષુ :- પરદ્રવ્ય તો કાંઈ કરી શકે નહિ.

ઉત્તર :- પરદ્રવ્ય એમાં કાંઈ કરી શકે નહિ એ તો વાત બરાબર છે. છતાં વ્યવહારે એને પુણ્યનો ઉદય હોય, ધર્મના આરાધક જીવને, એવા વિકલ્પો એ ભૂમિકામાં સત્યના હોય.

એને લઈને બાહ્ય અભ્યુદય અનુકૂળ હો, અને પ્રતિકૂળતા કોઈ ટળી જાય, પણ એ વાતની અહીંયાં મુખ્યતા નથી. નવનીતભાઈ! એની અહીંયાં મુખ્યતા નથી. અહીં તો મુખ્યતા આત્માના આરાધનની મુખ્યતા છે.

એને ઉદ્દેશીને પહેલા ૨૫માં તો એમ કહ્યું હે ભગવાન! આપે તો એક પ્રકારનો જ મોક્ષમાર્ગ પ્રરૂપ્યો છે. અન્યમતિના અન્ય દેવોએ અનેક પ્રકારના મોક્ષમાર્ગના કથન કર્યાં. એ વસ્તુ જોતા નથી કે વસ્તુનું શું સ્વરૂપ છે અને એમાં જ બધું બળ ભાળી રહ્યા છે. આપે તો એક મોક્ષનો માર્ગ અખંડાનંદ અપરિમિત ચૈતન્યપ્રભુ, એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને આરાધન એક જ પ્રકારનો માર્ગ છે. મોક્ષના માર્ગ બે કહે છે જૈનશાસ્ત્રમાં એ પણ કથનમાત્ર છે. વસ્તુસ્વરૂપ નથી. માટે હે પરમાત્મા! આપ જ એક મોક્ષના માર્ગના કહેનારા અને પરમાત્મપદ પામેલા તમે જ છો એમ મેં નિર્ણય કર્યો છે. એમ કવિ ભક્તિમાં ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.

૨૬મી.

સ્વર્ભાનુરર્કસ્ય હવિર્ભુજોઽમ્ભઃ,

કલ્પાન્તવાતોઽમ્બુનિધેર્વિઘાતઃ।

સંસારભોગસ્ય વિયોગભાવો,

વિપક્ષપૂર્વાભ્યુદયાસ્ત્વદન્યે।।

રવિ કો રાહુ રોકતા હૈ, પાવક કો વારિ બુઝાતા હૈ,
પ્રલયકાલ કા પ્રબલ પવન, જલનિધિ કો નાચ નચાતા હૈ.
એસે હી ભવ-ભોગો કો, ઉનકા વિયોગ હરતા સ્વયમેવ,
તુમ સિવાય સબ કી બઢતી પર, ઘાતક લગે હુએ હૈ દેવ.

જુઓ એક સ્તુતિ.

‘અન્વયાર્થ :- રાહુ, સૂર્ય કા ઘાતક હૈ.’ રાહુ રાહુ. એ સૂર્યનો ઘાત કરીને ગ્રહણ કરે છે ને ગ્રહણ? રાહુ સૂર્યનો ઘાતક. ‘પાની અગ્નિ કા;...’ ઘાતક. અથવા પાની કા અગ્નિ ઘાતક. પાણીને અગ્નિ ઘાત કરે છે. ઠંડા પાણીને. ‘પ્રલયકાલ કી વાયુ, સમુદ્ર કા...’ અને પ્રલયકાળનો વાયુ સમુદ્રને નચાવે છે. આવ્યું હતું ને ઓલામાં? પાણી ડોલમ ડોલા પ્રલયકાળમાં, દરિયાના સમુદ્રના પાણી ડોલમડોલા ચાલે છે. હે ભગવાન! અને ‘વિરહભાવ, સંસાર કે ભોગો કા નાશ કરનેવાલા હૈ.’ સંસારના ભોગ મળે એમાં એનો વિયોગ એનો નાશ કરે છે. સંસારના ભોગ વિપક્ષ શત્રુસહિત છે. સૂર્યને રાહુ શત્રુ છે, પાણીને અગ્નિ શત્રુ છે, સમુદ્રને પ્રલયકાળનો વાયુ શત્રુ છે અને સંસારના સંયોગને વિયોગ શત્રુ છે. પણ હે નાથ! ‘ઈસ પ્રકાર આપસે ભિન્ન સબ પદાર્થ...’ આપથી બીજા જુદા પદાર્થો ‘વિનાશ કે સાથ હી ઉદય હોતે હૈ.’ નાશવાનનો વિયોગ લઈને જ એ ઉદય થાય છે. સમજાય છે કાંઈ?

તત્વાર્થસારમાં કહ્યું છે ને અનિત્યની વાત લેતા. અનિત્ય ભાવનામાં. પ્રભુ! આ શરીર જ્યારે જન્મ થાય છે તો એ જન્મ થયો તે પહેલા અનિત્યના ગોદમાં લેતું શરીર ઉત્પન્ન થાય છે. માતા ગોદમાં પછી લે. બાળકનો જન્મ થાય એ તો જન્મ પહેલા જ કહે છે કે એ તો પછી ગોદમાં લેશે માતા. પણ અનિત્યતાએ તો જ્યાં શરીર જન્મ થયો ત્યાં ગોદમાં શરીરને લઈ લીધું છે. સમજાય છે? શરીરની અનિત્યતા બતાવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નાશ. એક સમય ઘટવા માંડ્યો ફડાક. જ્યાં જન્મે હજી માતા તો પછી હાથમાં લેશે અને ગોદમાં લેશે. અનિત્યભાવ અનિત્યે શરીરને ગોદમાં લઈને નાશ કરવાની તૈયારી થઈ રહી છે. પહેલે સમયથી.

અહીં કહે છે, પ્રભુ! જગતના બહારના ઉદયો એની સાથે વિપક્ષ નામ શત્રુસહિત બધા ઉદય હોય છે. આપનો એવો ઉદય છે કે જે આપનું આરાધન કરે એને વિપક્ષ શત્રુ કોઈ હોઈ શકે નહિ. સમજાય છે? બીજી રીતે કહીએ તો આત્મા સિવાયના પુણ્ય-પાપ આદિ પરિણામ છેને પુણ્યના? પુણ્યભાવના? આ એનું આરાધન કરનાર, સેવન કરનારને એ પાપ શત્રુ છે. પાપનો ઉદય એને આવ્યા વિના રહેશે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? પણ હે નાથ! ચિદાનંદમૂર્તિ પ્રભુ! તારું આરાધન જે કરે અખંડ આનંદનું સેવન શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને ચારિત્રથી એને કોઈ વિપક્ષ પાછળ છે નહિ. સમજાય છે કાંઈ?

આ લક્ષ્મીનો ઉદય. ઓલામાં આવે છેને? ‘ભોગે રોગ ભયં, કુલે ચ્યુતિ ભયં.’ ઓલા ભર્તુહરિમાં શ્લોકમાં આવે છે. એ તો આપણે આવે છે બનારસીદાસમાં. બનારસીદાસના સમયસાર નાટકમાં. બધે ભય છે, એક નિર્ભય આત્માની ઉદાત્ત દશામાં નિર્ભયતા છે. બાકી પુણ્યનું આરાધન, પાપનું આરાધન, બધાય પ્રતિકૂળ સંયોગથી નાશવાન બધા કરનાર છે. શાસ્ત્રમાં ન્યાય આપે છે કે જેણે બહુ પુણ્ય કર્યા ને મિથ્યાદષ્ટિએ, પુણ્ય કર્યા. માણસ કહે ને બહુ પુણ્ય કરીએ પછી હળવે હળવે પવિત્રતા પાકશે. ખુબ પુણ્ય કરીએ શુભભાવ, શુભભાવને ખુબ કરીએ તો હળવે હળવે પવિત્રતા સમ્યક્દર્શન પ્રગટશે. એમ અજ્ઞાનીઓ કહે છે. એને આચાર્ય કહે છે, એકવાર સાંભળ વાત તારી. એ પુણ્યના પરિણામમાં કદાચિત્ મિથ્યાદષ્ટિમાં શુભભાવ ઘણો થઈ જાય. એથી શાતા વેદનીય પંદર કોડાકોડીની સ્થિતિ બંધાઈ જાય. સમજાય છે કાંઈ? સમ્યક્દષ્ટિને એટલી સ્થિતિ ન હોય. ધર્મીજીવને સંસારની સ્થિતિનું લાંબુ કર્મ હોઈ શકે નહિ. ચૈતન્યમૂર્તિ નિર્વિકલ્પ વીતરાગસ્વભાવ એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું આરાધન છે એને જે શુભભાવ થાય, એમાં અંતઃ કોડાકોડીની શાતા વેદનીયની સ્થિતિ (બંધાય). શાતા વેદનીય, હોં. જે પુણ્યનું મોટું સ્વરૂપ. સમ્યક્દષ્ટિને આત્મા નિર્વિકલ્પ અખંડાનંદ ધ્રુવ સ્વભાવનું આરાધન કરનાર, એને કોઈ શુભભાવ રહે અને પુણ્ય બંધાય તો થોડી સ્થિતિનું બંધાય. શેઠી! અને જે રાગનું એકલું આરાધન કરે છે અને દષ્ટિ મિથ્યા છે એના શુભભાવની ઉત્કૃષ્ટતામાં આવી

જાય (તો) પંદર કોડાકોડી સ્થિતિ કર્મની બંધાય. શાતાવેદનીયની. એ પુણ્યની સ્થિતિ મોટી બંધાય મિથ્યાદષ્ટિને. પણ વિપક્ષ સહિત છે. એ પંદર કોડાકોડીની સ્થિતિ એ નહિ ભોગવી શકે. કારણ કે ત્રસની સ્થિતિ જ હજી બે હજાર સાગરોપમ છે. દો (બે) હજાર સાગર. અને પંદર કોડાકોડીની સ્થિતિ બાંધી છે પણ મિથ્યાદષ્ટિપણે શુભભાવને આરાધ્ય કર્યો સેવ્યો છે એથી એને પાપનો મિથ્યાત્વ ઉદય અને અશુભભાવ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. પંદર કોડાકોડી સ્થિતિને તોડી અલ્પ સ્થિતિ કરીને નિગોદમાં સ્થાવરમાં ચાલ્યો જશે. શેઠી! શેઠીને નવું લાગે છે બધું જાણે આ. પણ આ જૂના માણસ છે દિગંબરના. ગર્ભશ્રીમંત નામ નિક્ષેપે. સમજાણું કાંઈ?

એટલે કે જેની દષ્ટિમાં રાગનો પ્રેમ અને રાગની રુચિ ને સંયોગમાં લાભની બુદ્ધિ (છે) એવા જીવને શુભભાવ ઉત્કૃષ્ટ આવી જાય તો પંદર કોડાકોડીની શાતાની બંધ સ્થિતિ થઈ જાય. પણ એટલી રહી નહિ શકે. કારણ કે એને અશુભભાવ એવા તીવ્ર આવશે કે ફડાક સ્થિતિ તોડી નાખીને નરક ને નિગોદમાં ચાલ્યો જશે. પણ પ્રભુ ચૈતન્યનું જેણે આરાધન કર્યું છે. આપનું એટલે ચૈતન્યનું. એ ભગવાનની સ્તુતિ એટલે જ આત્માની સ્તુતિ. એમ આવે છેને? ભગવાનની ભક્તિ એટલે જ આત્માની ભક્તિ. વચ્ચે વિકલ્પ હોય એ વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. એટલે ચૈતન્યની સેવા કરનાર ધ્રુવ ચૈતન્યપ્રભુ, આ એને કદાચિત પુણ્ય શુભભાવ થાય અને અંતઃ કોડાકોડીની સ્થિતિ બંધાય તોપણ વિપક્ષ નથી એને, શત્રુ કોઈ છે નહિ. એના સ્વભાવની સ્થિરતા દ્વારા એટલી સ્થિતિ પણ તોડીને શુદ્ધોપયોગને પામીને કેવળજ્ઞાનને પામશે. સમજાય છે કાંઈ?

એ કહે છે, 'હે પ્રભો! સંસાર કે સબ પદાર્થ અનિત્ય હૈં, સિર્ફ આપ હી સામાન્યસ્વરૂપ કી અપેક્ષા નિત્ય હૈં...' વાત તો એ જ કીધી છે વ્યવહારથી ભગવાનની સ્તુતિ 'ઋષતિ ગચ્છતિ ઈતિ પરમ પદં ઈતિ ઋષભઃ' ઋષભનો અર્થ એ છે — ભગવાન આત્મા ઋષતિ ગચ્છતિ પરમપદં પોતાના પદને પામે એને અહીંયાં ઋષભ કહેવામાં આવે છે. ચોવીસ તીર્થકરના અર્થ તો આત્મામાં ઉતરે છે. નવનીતભાઈ! બહારમાં વ્યવહારે ભક્તિ પણ હોય છે શુભરાગ. સર્વજ્ઞ પરમાત્માની ભક્તિ સંતો મુનિઓ પણ કરે છે. સમંતભદ્રાચાર્ય જેવા, કુંદકુંદાચાર્ય જેવા શુભરાગ હોય છે, ત્યારે ત્રિલોકનાથ તીર્થકર ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. ક્ષાયિક સમકિતી ઈન્દ્ર શકેન્દ્ર અને એની શયી રાણી એકભવતારી એ પણ નંદીશ્વર દ્વીપે જઈ, વિકલ્પ આવે છે ભક્તિનો, અંદરના લક્ષ ને દષ્ટિ છોડતો નથી. ત્યાં પણ ઘુઘરા બાંધીને ભગવાનની શાશ્વત મૂર્તિઓ અષ્ટાક્તિકાના આઠ દિનમાં, ત્યાં બાર મહિનામાં ત્રણ વાર જાય છે. નંદીશ્વર દ્વીપે. અને બાળકની પેઠે નાચે. સ્તુતિ-ભક્તિ (કરે). જાણે છે, સમજે છે કે જડની ક્રિયા જડથી થાય છે. રાગ જરી આવ્યો એ પુણ્યબંધનનું કારણ છે. મારા સ્વલક્ષે જેટલી એકાગ્રતા થાય એ મારે સંવર અને નિર્જરાનું કારણ છે. શેઠી!

અહીં કહે છે કે હે નાથ! સામાન્ય સ્વરૂપની અપેક્ષાએ ભગવાન નિત્ય છે. ‘અર્થાત્ આપ જન્મ-મરણ સે રહિત હૈં ઓર આપકી યહ વિશુદ્ધતા ભી કભી નષ્ટ નહીં હોતી.’ આપની શુદ્ધતા પ્રગટે એમ ચૈતન્યસ્વભાવને વિકલ્પરહિતનું આરાધન કરે એની શુદ્ધતાને વિરુદ્ધતા કરનાર કોઈ જગતમાં છે નહિ. એ ખરી ભક્તિ પ્રભુ! આપની જ કરવી સાચી છે. બાકી આ અનિત્યતાની ભક્તિ અને જેનું ક્ષણ અનિત્ય મળે, એ કાંઈ ભક્તિ સ્તુતિ સાચી નથી. એ ૨૬ કહી.

કાવ્ય-૨૭

અજાનતસ્ત્વાં નમતઃ ફલં યત્,
તજ્ઞાનતોઽન્યં ન તુ દેવતેતિ।

હરિન્મણિં કાચધિયા દધાનઃ-

તં તસ્ય બુદ્ધયા વહતો ન રિક્તઃ।।

બિન જાને ભી તુમ્હેં નમન, કરને સે જો ફલ ફલતા હૈ,
વહ ઓરોં કો દેવ માન, નમને સે ભી નહિં મિલતા હૈ.
જ્યોં મરકત કો કાંચ માનકર, કરગત કરનેવાલા નર.
સમજ સુમણિ કો કાંચ ગહે, ઉસકે સમ રહે, ન ખાલી કર.

અન્વયાર્થ :- (ત્વામ્) આપ કો (અજાનતઃ) જાને બિના હી (નમતઃ) નમસ્કાર કરનેવાલે પુરુષ કો (યત્ ફલમ્) જો ફલ મિલા હોતા હૈ, (તત્) વહ ફલ (અન્યં દેવતા ઇતિ જાનતઃ) દૂસરે કો ‘દેવતા હૈ’ — ઈસ તરહ જાનનેવાલે પુરુષ કો (ન તુ) નહીં હોતા. ક્યોંકિ (હરિન્મણિમ્) હરે મણિ કો (કાચધિયા) કાંચ કી બુદ્ધિ સે (દધાનઃ) ધારણ કરનેવાલા પુરુષ, (તં તસ્ય બુદ્ધયા વહતઃ) હરે મણિ કો હરે મણિ કી બુદ્ધિ સે ધારણ કરનેવાલે પુરુષ કી અપેક્ષા (રિક્તઃ ન) દરિદ્ર નહીં હૈ.

ભાવાર્થ :- હે ભગવન! જો આપ કો નમસ્કાર કરતા હૈ, પર આપ કે સ્વરૂપ કો નહીં જાનતા; ઉસે ભી જો પુણ્યબંધ હોતા હૈ, વહ કિસી દૂસરે કો દેવતા માનનેવાલે પુરુષ કો નહીં હોતા. જિસ તરહ કોઈ અનજાન મનુષ્ય હરિતમણિ કો પહનકર, ઉસે કાંચ સમજતા હૈ તો વહ, દૂસરે કી નિગાહ મેં જો મણિ કો મણિ સમજકર પહન રહા હૈ, ઉસકી અપેક્ષા નિર્ધન નહીં કહલાતા. વે દોનોં એક જૈસી સંપત્તિ કે અધિકારી કહે જાતે હૈં; અતઃ શ્રદ્ધા ઓર વિવેક કે સાથ પ્રાપ્ત હુઆ અલ્પજ્ઞાન ભી પ્રશંસનીય હૈ.

કાવ્ય-૨૭ ઉપર પ્રવચન

૨૭.

अजानतस्त्वां नमतः फलं यत्,
तज्जानतोऽन्यं न तु देवतेति।
हरिन्मणिं काचधिया दधानः-

तं तस्य बुद्धया वहतो न रिक्तः॥

બિન જાને ભી તુમ્હેં નમન, કરને સે જો ફલ ફલતા હૈ,
વહ ઔરોં કો દેવ માન, નમને સે ભી નહિં મિલતા હૈ.
જ્યોં મરકત કો કાંચ માનકર, કરગત કરનેવાલા નર,
સમજ સુમણિ જો કાંચ ગહે, ઉસકે સમ રહે, ન ખાલી કર.

ધ્યાન રાખજો આ સ્તુતિ. શું કહે છે?

‘અન્વયાર્થ :- આપકો જાને બિના હી...’ વિના જાણે એટલે અનુભવ કર્યા વિના. અનુભવ ન થયો હોય આપનો. પણ આપનું લક્ષ બંધાણું હોય. સમજાય છે? લક્ષ બરાબર બંધાણું હોય. અનુભવ ન હોય. આપની તત્ત્વચર્યા, આપના ચૈતન્યની વાર્તા. આવે છે ને એકવાર પણ ચૈતન્યની અનુભવની વાર્તા સાંભળે ‘ચિત્તપ્રસનેન્’—ચિત્ પ્રસન્નથી, એ ભાવિ મોક્ષનું ભાજન છે. એ અલ્પ કાળમાં કેવળ લેશે. ભલે વર્તમાન એને અનુભવ ન હોય. પણ શુદ્ધનયનો પક્ષ કરીને એની તત્ત્વ અને ચર્યા અને વારંવાર શ્રવણ-મનન એનું કરે છે.

‘આપકો બિના જાને...’ અનુભવ કર્યા વિના ‘નમસ્કાર કરનેવાલે પુરુષ કો...’ પણ આપને નમન કરવાની એની યોગ્યતા પ્રગટ થઈ છે. વારંવાર બહુમાન તત્ત્વનું. વિકલ્પ અને રાગ ને પરનું બહુમાન નહિ. નિર્વિકલ્પ ભગવાન એનું લક્ષ, એની રુચિ, એનો વિવેક. જ્ઞાન ભલે થોડું હોય. સમજાય છે? એના પ્રત્યેનો ઝુકાવ. એ ‘પુરુષ કો જો ફલ હોતા હૈ, વહ ફલ દૂસરે કો દેવતા હૈ — ઈસ તરહ જાનનેવાલે પુરુષ કો નહીં હોતા.’ આ દેવ છે અન્યના માનેલા કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર એને માને છે કે આ અમારા બરાબર દેવ છે. દેવ નથી એને દેવ માને, ગુરુ નથી એને ગુરુ માને, નથી શાસ્ત્ર એને શાસ્ત્ર માને. એના કરતાં પ્રભુ! આ તારી લક્ષવાળી ચીજ જે આત્માની, આ એના ફળ કાંઈ ઓછા નથી. ઓલાને કાંઈ ફળે એવું નથી અને આમાં મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. સમજાણું કાંઈ?

‘દૂસરે કો દેવતા હૈ — ઈસ તરહ જાનનેવાલે પુરુષ કો નહીં હોતા. ક્યોંકિ હરે મણિ કો કાંચ કી બુદ્ધિ સે ધારણ કરનેવાલા પુરુષ,...’ છે તો હાથમાં મણિ.

પણ જરી ખ્યાલ છે કાચનો. વિશેષે વિવેક આદિ નથી. ‘હરે મણિ કો કાંચ કી બુદ્ધિ સે ધારણ કરનેવાલા પુરુષ,...’ જરી મૂળ પાઠથી અર્થમાં બીજી રીતે લીધું છે. ખરેખર એમ છે આમ કહેતાં અને બીજો ખોટા દેવને સાચા દેવ તરીકે માને છે અને બધું ઊંધું પડે છે. સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ને સત્ તત્ત્વ, દૈવી શક્તિ ભગવાન આત્મા, એના લક્ષની ચર્ચા, એની ભાવના, એની વિચારણા, એનો ઉદ્ધાપોહ, એનો અનુપયા એ કરનારને અનુભવ ન હોવા છતાં એનું ફળ અજ્ઞાની, કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્રને માનનારા અથવા રાગના આરાધન કરનારા, રાગમાં લાભ લક્ષ માંડીને રહેનારા, એના કરતાં પ્રભુ આનું મોટું ફળ છે. સમજાય છે કાંઈ?

અહીં એમ કહ્યું છે કે ‘હરે મણિ કો હરે મણિ કી બુદ્ધિ સે ધારણ કરનેવાલે પુરુષ કી અપેક્ષા દરિદ્ર નહીં હૈ.’ શું કહે છે? એકે હરિ મણિ પકડ્યું છે જાણીને અને એકે હરિ મણિ જાણ્યા વિના પકડ્યું છે. પણ બેય પાસે ઋદ્ધિ તો છે. સમજાય છે કાંઈ? એકે હરિ મણિ આ સાચું છે એમ જાણીને પકડ્યું. એમ એકે આત્મતત્ત્વને અને સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને ઓળખીને પકડ્યા. અને એકે હરિમણિ તરીકે કાચબુદ્ધિએ, એની કિંમતનો અનુભવ જે જોઈએ એ હોઈ શકે નહિ. તોપણ પ્રભુ! જેને સાચું હરિમણિ છે અને જાણીને પકડ્યું છે, એના કરતાં હરિમણિને ભલે એને અલ્પ જ્ઞાને વિશેષ વિવેક વિના પકડ્યું છે, પણ એનાથી ઓછો ઋદ્ધિવાળો છે એમ કહી શકાય નહિ. સમજાય છે કાંઈ? દરિદ્ર નહીં હૈ.

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જો આપકો નમસ્કાર કરતા હૈ, પર આપકે સ્વરૂપ કો નહીં જાનતા;...’ વિશેષ અનુભવ નથી. અનુભવ પૂરતો નથી એટલી વાત લેવી. આમ તો જાણે છે. નથી જાણતો એમ નહિ. પણ આમ સાક્ષાત્! સ્વના વેદન સહિત, જાણતો નથી. ‘ઉસે ભી જો પુણ્યબંધ હોતા હૈ, વહ કિસી દૂસરે કો દેવતા માનનેવાલે પુરુષ કો નહીં હોતા.’ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ પ્રભુ અને આત્મા સર્વજ્ઞ પ્રભુ આત્મા, આ એના લક્ષના કરનારા માનનારા, એના સિવાયના કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર અલ્પજ્ઞને દેવ માનનારા, કુદેવ ને કુગુરુને ગુરુ માનનારા, એવા ‘દેવતા માનનેવાલે પુરુષ કો નહીં હોતા.’ એને એ ફળ પુણ્યબંધ એવું હોતું નથી.

ધર્મીના લક્ષવાળાને પુણ્ય અને પવિત્રતા અલ્પ કાળમાં પ્રાપ્ત થશે. પણ પુણ્ય પણ એવું બંધાય કે જેને અનંત કાળમાં નહિ મળેલી એવી સામગ્રી પણ ત્યાં વીતરાગની વાણી આદિનો જોગ થાય. એવો મિથ્યાદષ્ટિને, રાગના આરાધન કરનારને એવું પુણ્યફળ અને પુણ્યબંધ હોતું નથી.

‘જિસ તરહ કોઈ અનજાન મનુષ્ય હરિમણિ કો પહનકર, ઉસે કાંચ સમજતા હૈ તો વહ, દૂસરે કી નિગાહ મેં જો મણિ કો મણિ સમજકર પહન રહા હૈ,...’ જાણીને પહેરે છે, ઓલા અજાણીને. ‘ઉસકી અપેક્ષા નિર્ધન નહીં કહલાતા.’ એના હાથમાં રતન છે. એના હાથમાં રતન છે એટલે એ અપેક્ષાએ એને નિર્ધન કહેવામાં આવતું નથી.

‘વે દોનોં એક જૈસી સંપતિ કે અધિકારી કહે જાતે હૈં;...’ બેયની સંપદા એક અપેક્ષાએ સરખી કહેવામાં આવે છે. ‘શ્રદ્ધા ઓર વિવેક કે સાથ પ્રાપ્ત હુઆ અલ્પજ્ઞાન ભી પ્રશંસનીય હૈ.’ એમ કહે છે. અનુભવ વિના પણ વાસ્તવિક શ્રદ્ધા અને વાસ્તવિક તત્ત્વને પકડ્યું છે. આવે છે ને શાસ્ત્રમાં? શુદ્ધનયનો પક્ષ, અનાદિ કાળથી એક સેકન્ડ પણ આવ્યો નથી. આ તો હજી વ્યવહારથી લાભ થાશે ને નિમિત્તથી લાભ થાશે, રાગની મંદતા કરતાં કરતાં લાભ થાશે. અરે..! તારા કુદેવનું સેવન છે. એ દેવનું સેવન નથી. દૈવશક્તિ આત્મા ભગવાન! એના લક્ષે જે કામ ચર્ચા, ધ્યાન, વિચારણા વગેરે કરી રહ્યો છે તે સમજીને ધ્યાનાદિ કરે છે. પ્રભુ! આનાથી ઓછો નહિ કહેવાય. એ પૂર્ણની પ્રાપ્તિ થવાની એને તૈયારી છે. એમ કહેવા માગે છે. સમજાય છે આમાં કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- મિથ્યાદષ્ટિ પણ એનું લક્ષ ક્યાં છે? જોર છે એને સ્વભાવ ઉપરની વાત. આ જ વસ્તુ... આ જ વસ્તુ... આ જ વસ્તુ. ચૈતન્ય જ્ઞાયક અભેદ અખંડ વસ્તુ તે જ હું છું એવું લક્ષ જ્યાં બંધાણું છે એ અલ્પ કાળમાં અનુભવને પ્રાપ્ત કરશે. સમજાણું કાંઈ? એ ઓછી ઋદ્ધિવાળો કહેવાય નહિ. એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એય..! શેઠી! હજી વિચારમાં પડી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નહિ પણ સમ્યક્ની સન્મુખ થઈ ગયો છે. એને પણ ઓછો ઋદ્ધિવાળો કહેવામાં આવતો નથી. એમ કહે છે અહીં તો. સમજાય છે કાંઈ?

જે તીવ્ર મિથ્યાદષ્ટિ, ગૃહીત મિથ્યાદષ્ટિ છે અને એના સન્મુખમાં પડ્યો છે, ખોટાને સાચું માનીને પડ્યો છે. એ સાચાને બરાબર અનુભવ નથી પણ લક્ષમાં બાંધીને દોર બાંધ્યો છે બરાબર. સમજાય છે? એ અલ્પ કાળમાં મિથ્યાત્વનો નાશ થઈ, સમ્યક્ અનુભવ કરીને કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષ જશે. એની ઋદ્ધિ પણ ઓછી છે એમ અમે કહેતા નથી. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આ વિષાપહાર.

‘શ્રદ્ધા ઓર વિવેક કે સાથ પ્રાપ્ત હુઆ અલ્પજ્ઞાન ભી પ્રશંસનીય હૈ.’ વાસ્તવિક વિવેક અને વાસ્તવિક શ્રદ્ધા એના ચૈતન્ય તરફના નિર્વિકલ્પની રુચિનું જોર, રુચિનું જોર, એને કહે છે કે રુચિનું પરિણામન છે એને. એનાથી અમે ઓછો નહિ કહીએ, પ્રભુ! કારણ કે દેવના આરાધનમાં એ ગયો છે. અને કુદેવના આરાધન કરનારા, એને કાંઈ પણ સાચું ફળ મળવાનું નથી. કુદેવ નામ રાગ. શુભરાગના સેવન કરનારા નવમી ગ્રૈવેયકે ગયા એવા શુભભાવને સેવ્યો એ દિવ્ય શક્તિનું સેવન નથી, એ તો કુદેવનું સેવન છે. એના કરતાં આનું ફળ જુદી જાતનું છે. શેઠી!

ॐ
ॐ
 ॐ

प्रशस्तवाचश्चतुराः कषायैः-

दग्धस्य देवव्यवहारमाहुः।

गतस्य दीपस्य हि नन्दितत्वम्-

दृष्टं कपालस्य च मङ्गलत्वम्॥

विशद मनोज्ञ ओलनेवाले, पंडित जो कलवाते हैं,
 क्रोधादिक से जले लुअे को, वे यों 'देव' बताते हैं.
 जैसे बुजे लुअे दीपक को, बढा लुआ सब कलते हैं,
 और कपाल विघट जाने को, मंगल लुआ समजते हैं.

अन्वयार्थ :- (प्रशस्तवाचः) सुंदर ओली ओलनेवाले (चतुराः) यतुर मनुष्य,
 (कषायैः दग्धस्य) कषायों से जले लुअे पुरुष के प्रति भी (देवव्यवहारम् आहुः)
 देव शब्द का व्यवहार करना कलते हैं. सो ठीक ही है (हि) क्योंकि (गतस्य दीपस्य)
 बुजे लुअे दीपक का (नन्दितत्वं) 'बढना' (च) और (कपालस्य) कूटे लुअे घडे
 का (मङ्गलत्वम्) 'मंगलपन' (दृष्टम्) देखा गया है.

भावार्थ :- हे भगवन्! लौकिक मनुष्य राग-द्वेषी जवों को भी 'देव' शब्द
 से व्यवहार करते हैं, सो सिर्फ लोक व्यवहार से ही किसी बात की सत्यता
 नहीं होती क्योंकि लोक में कितनी ही बातों का उल्टा व्यवहार होता है.

जैसे कि जब दीपक बुज जाता है, तब लोग कलते हैं, दीपक 'बढ गया'
 और जब घडा कूट जाता है, तब लोग कलने लगते हैं कि घडे का 'कल्याण'
 हो गया. २८.

ॐ
ॐ
 ॐ

२८.

प्रशस्तवाचश्चतुराः कषायैः-

दग्धस्य देवव्यवहारमाहुः।

गतस्य दीपस्य हि नन्दितत्वम्-

दृष्टं कपालस्य च मङ्गलत्वम्॥

વિશદ મનોજ્ઞ બોલનેવાલે, પંડિત જો કહવાતે હૈં,
ક્રોધાદિક્ક સે જલે હુએ કો, વે યો 'દેવ' બતાતે હૈં.
જૈસે બુજે હુએ દીપક કો, બઢા હુઆ સબ કહતે હૈં,
ઔર કપાલ વિઘટ જાને કો, મંગલ હુઆ સમઝતે હૈં.

દરેક ગાથામાં દષ્ટાંત આપીને વાતને સિદ્ધ કરી છે. શું કહે છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેટલું સરસ છે જુઓને! પ્રશંસા પ્રશંસા શું કહે છે?

એ જગતના બોલકાઓ. બોલકા સમજો છો? વાતુડા આવે છેને ભાઈ? પંચાધ્યાયીમાં. વા.. આવે છે. .. કહે છે. મારા વચનના ચાતુર્ય, વચનના બોલકા અને વચનને વિંઝણે આત્માને તોડી નાખનારા એવા વચન કરે... એવા વચન કરે. ચતુર મનુષ્ય એ સંસારના ડાહ્યો. એ 'કષાયો સે જલે હુએ પુરુષ કે પ્રતિ ભી દેવ શબ્દ કા વ્યવહાર કરના કહતે હૈં.' જેમાં રાગ પડ્યો છે, પુણ્યની ક્રિયા પડી છે એને લાભ મનાવે છે એ બોલનારા ચતુરો. એ કષાયવાળા જીવને પણ દેવ માનીને બેઠા છે. એ ચતુર અજ્ઞાનમાં (છે). સમજાણું કાંઈ?

શું કહ્યું? બોલકાઓ, જેને કષાયભાવ પડ્યો છે એને દેવ બતાવી રહ્યા છે અને અજ્ઞાનીઓ બીજા વિશેષ કે જે રાગભાવની ક્રિયા આરાધે છે એમાં ધર્મ બતાવી રહ્યા છે. એ બોલકાઓ વાણીના ચતુર જીવો, મૂઢ અને અજ્ઞાની છે. સમજાણું કાંઈ? વાણીની વક્તાની શૈલીથી એવું કહે આમ જોવે... આમ હોય... વ્યવહાર વિના નિશ્ચય થાય નહિ, રાગ વિના લાભ થાય નહિ. એવી યુક્તિ ને બરાબર વચનની કળાએ કેળવે. હે નાથ! એવા અજ્ઞાનીઓ એ રાગને ધર્મ મનાવી રહ્યા છે. રાગથી દેવશક્તિ પ્રગટ થશે એમ મનાવી રહ્યા છે. એ લૌકિક દેવો આવા જ હોય અને લૌકિક ચતુરો આવા હોય છે. સમજાણું કાંઈ?

'દેવ શબ્દ કા વ્યવહાર કરના કહતે હૈં. સો ઠીક હી હૈ. ક્યોંકિ બુઝે હુએ દિપક કો બઢના...' નથી કહેતા? દીવો વધી ગયો છે. દીવો ઓલવે ને ઓલવે? દીવો વધાર્યો છે. શું કહે છે તમારે? દીપક બઢ ગયા. જુઓ લોકની ઊંઘાઈ! દીપક બઢ ગયા. ઓલાઈ ગયો. ઓલાઈ ગયો હોય એને શું કહે? બુઝાય. દીવો બુઝાય એને કહે કે બઢ ગયા. ઊંઘાઈ તો જુઓ જગતની! સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો એમ કે આમ અપમાન.. એ જરી અપમાન માને. અપશુકન માને. ખબર છે ને. એ તો માગવા આવે ને બ્રાહ્મણ. હવે તો બધું ઓછું થઈ ગયું. નહિતર ગામડામાં બ્રાહ્મણ માગવા આવે લોટ. લોટ. લોટ ન હોય તો નથી એમ ન કહે એ. આજ લોટ ઝાઝો છે. આ તો અમારો અનુભવ સાંભળેલો છે. પ્રત્યક્ષ આ બધી વાતું પ્રત્યક્ષ સાંભળેલી

છે. એમાં ક્યાંય કોઈને પૂછવા જવા જેવી નથી. આજે ઘી ઘણું છે. ઘી નથી એમ ન કહે. સમજાય છે ને? રસ ખૂટ્યો હોય તો થઈ રહ્યું. હાય.. હાય એ તો શું કીધું? અપશુકન. અપશુકન કહેવાય. ઘી થઈ રહ્યું છે એમ ન કહે. ઘણું ઘી છે માટે લેતા આવજો. ઘી ઘણું છે માટે લેતા આવજો. જુઓ ઊંઘાઈ જગતની! સમજાય છે કાંઈ? અને લોટ ઘણો છે. ઓલો બ્રાહ્મણ સમજી જાય કે લોટ ઘણો છે એટલે નથી. લોટ નથી એમ કહે તો તો થઈ રહ્યું. રોટલા વિનાના મરી જઈશું રાંકા થઈને. એમ અપશુકન માને.

એમ અજ્ઞાનીઓ આ રાગ ને પુણ્યની ક્રિયાના કરનારને દેવ માને, રાગ ને પુણ્યની શુભ ક્રિયાના કરનારને ધર્મ મનાવે અને એમાંથી દેવપણું પ્રગટશે એમ મનાવે. ભગવાન! એ તો લૌકિકની ઊંઘાઈ છે. કારણ કે જ્યારે દીવો ઓલવાય ત્યારે બઢના કહે છે. એવી ઊંઘાઈ આની છે એમ કહે છે. અને 'ફૂટે હુએ ઘડે કા મંગલપન દેખા ગયા હૈ.' કલ્યાણ થયું. ઘડો ફૂટેને? શું કહે છે? મંગલિક થયું. ઘડો ફૂટ્યો તો મંગલિક થયું. કારણ કે વળી ઘડો ફૂટ્યો તો ઘરમાંથી બધું ફૂટી જશે તો? એ તો મંગલિક થયું. એમ ઊંઘા જીવો ઘડા ફૂટ્યાને કલ્યાણ માને, દીવાને વધેલું માને એમ અજ્ઞાનીઓ રાગથી વધેલા, શુભ ક્રિયાના વધેલા, પુણ્યમાં વધેલા બહારના પૂર્વના પુણ્યને લઈને પ્રસિદ્ધપણાને પામેલા એને દેવપણું માની રહ્યા છે. અને એને ધર્મ મનાવી રહ્યા છે. પ્રભુ! એ તો વાચાના ચતુર છે હોં! એ વાણીના ડાહ્યા, જ્ઞાનના ડાહ્યા નથી. શેઠી! જુઓને સ્તુતિ પણ ભગવાનની સામે, આમ માંડી છે ને મંદિરમાં? ભગવાન સામે બિરાજે છે ઋષભદેવ પ્રભુ—મૂર્તિ.

'ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! લૌકિક મનુષ્ય રાગી-દ્રેષી જીવો કો ભી દેવ શબ્દ સે વ્યવહાર કરતે હૈં,...' રાગ હોય, દ્રેષ હોય એને પણ દેવ શબ્દ કહે. 'સો સિર્ફ લોક વ્યવહાર સે હી કિસી બાત કી સત્યતા નહીં હોતી...' એવા લોક વ્યવહારથી પણ કાંઈ સાચાપણું થઈ શકે નહિ. 'ક્યોંકિ લોક મેં કિતની હી બાતોં કા ઉલ્ટા વ્યવહાર હોતા હૈં.'

'જૈસે કિ જબ દીપક બૂઝ જાતા હૈ, તબ લોગ કહતે હૈં, દીપક બઢ ગયા...' એ તો લોકનો વ્યવહાર લૌકિક ઉક્તિ વ્યવહાર. એમ વ્યવહારનયના કથનો પણ અન્યથા કહેનારા છે. કીધું છે કે નહિ? વ્યવહાર કંઈ પણ નિમિત્ત દેખીને, અપેક્ષા દેખીને વ્યવહાર ઊંધું જ બતાવે છે. ઊંધું બતાવે છે અને વચનની ચતુરાઈવાળા એને સ્થાપે છે. એ મિથ્યાદષ્ટિ મૂઢ જીવો એ લૌકિકના ડાહ્યા જેવા છે એ. એને સાચું જ્ઞાન અને તત્ત્વનું જ્ઞાન નથી.

'જબ ઘડા ફૂટ જાતા હૈ, તબ લોક કહને લગતે હૈં કિ ઘડે કા કલ્યાણ હો ગયા.' એ ઘડે કા કલ્યાણ હો ગયા. ઊંઘા. એમ અજ્ઞાની જીવો કંઈક શુભભાવની ક્રિયામાં વધ્યા, રાગમાં કાંઈક પાપનું ઓછું થઈને.. આ તો વધી ગયો. બહુ વધ્યો. ધૂળમાંય વધ્યો નથી, સાંભળને? શુભરાગની ક્રિયાથી વધેલાને વધેલો કહેવો, એ મિથ્યાદષ્ટિના લૌકિક વ્યવહારના

કલ્યાણ જેમ માને ઘડો ફૂટ્યો ને કલ્યાણ (માને), એવી એની માન્યતા છે એમ કહે છે. સમગ્રાણું કાંઈ? એની માન્યતામાં કાંઈ સાચપ છે નહિ. બધે જૂઠે જૂઠા ગપ હલવે છે.

એમ પ્રભુ એ પર્યાયમાં, કદાચિત એવી ઉજ્જવળતા શુક્લલેશ્યા થઈ ગઈ. એ શુક્લલેશ્યા! નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો, ઈન્દ્રાણી ચળાવવા આવે તો ચળે નહિ. અને શરીરના ખંડ ખંડ કરે તો ક્રોધ કરે નહિ. પણ એની બુદ્ધિ રાગ અને પુણ્ય ઉપર અંદરમાં પડી છે. પ્રભુ! એને લૌકિકમાં જેમ ઘડો ફૂટ્યો અને કલ્યાણ કહે, એમ આ રાગ ને પુણ્યમાં ધર્મ માની રહ્યા છે. રાગને ધર્મ માની રહ્યા, રાગને કલ્યાણ માની રહ્યા છે. આ દીવો બુઝાઈ કે ઓલાઈ જાય ત્યાં. એ આત્માનો દીવો રાગને ધર્મ માનવામાં, દીવો ઓલાઈ જાય છે. છતાં એને વધે છે એમ કહેનારા એ વચનના ચાતુર્યો આમ ચતુરાઈ કરાવી રહ્યા છે. કહો, સમગ્રાણું કાંઈ? દાખલો જુઓ દાખલો આ. 'ઘડે કા કલ્યાણ હો ગયા.' ૨૮ થઈ.

કાવ્ય-૨૯

નાનાર્થમેકાર્થમદસ્ત્વદુક્તમ્,

હિતં વચસ્તે નિશમ્ય વક્તુઃ।

નિર્દોષતાં કે ન વિભાવયન્તિ,

જ્વરેણ મુક્તઃ સુગમઃ સ્વરેણ।।

નયપ્રમાણયુત અતિહિતકારી, વચન આપ કે કહે હુએ,
સુનકર શ્રોતાજન તત્ત્વોં કે, પરિશીલન મેં લગે હુએ.
વક્તા કા નિર્દોષપના જાનેંગે, ક્યોં નહિ હે ગુણમાલ,
જ્વર વિમુક્ત જાના જાતા હૈ, સ્વર પર સે સહજ હી તત્કાલ.

અન્વયાર્થ :- (નાનાર્થમ્) અનેક અર્થોં કે પ્રતિપાદક તથા (એકાર્થમ્) એક હી પ્રયોજનયુક્ત (ત્વદુક્તમ્) આપ કે કહે હુએ (અદઃ હિતં વચઃ) ઈન હિતકારી વચનોં કો (નિશમ્ય) સુનકર (કે) કૌન મનુષ્ય (તે વક્તુઃ) આપ કે જૈસે વક્તા કી (નિર્દોષતામ્) નિર્દોષતા કો (ન વિભાવયન્તિ) નહીં અનુભવ કરતે? અર્થાત્ સભી કરતે હૈં. જૈસે (યઃ) જો (જ્વરેણ મુક્તઃ) જ્વર સે મુક્ત હો જાતા હૈ, (સઃ) વહ (સ્વરેણ સુગમઃ) સ્વર સે સુગમ હો જાતા હૈ અર્થાત્ સ્વર સે ઉસકી અચ્છી તરહ પહિચાન હો જાતી હૈ.

ભાવાર્થ :- આપ કે વચન નાનાર્થ હોકર ભી એકાર્થ હૈ. યહ પ્રારંભ મેં વિરોધ માલૂમ હોતા હૈ, પર અંત મેં ઉસકા ઈસ પ્રકાર પરિહાર હો જાતા હૈ કિ આપ

કે વચન સ્યાદ્રાદ સિદ્ધાંત સે અનેક અર્થો કા પ્રતિપાદન કરનેવાલે હૈં, કિર ભી એક હી પ્રયોજન કો સિદ્ધ કરતે હૈં અર્થાત્ પૂર્વાપરવિરોધ સે રહિત હૈં.

હે ભગવન્! આપ કે હિતકારી વચનો કો સુનકર યહ સ્પષ્ટ માલૂમ હો જાતા હૈ કિ આપ નિર્દોષ હૈં ક્યોંકિ સદોષ પુરુષ વૈસે વચન નહીં બોલ સકતા. જૈસે કિ કિસી કી અચ્છી આવાજ સુનકર સાફ માલૂમ હો જાતા હૈ કિ યહ જ્વર સે મુક્ત હૈ ક્યોંકિ જ્વર સે પીડિત મનુષ્ય કા સ્વર અચ્છા નહીં હોતા. ૨૯.

કાવ્ય-૨૯ ઉપર પ્રવચન

૨૯.

નાનાર્થમેકાર્થમદસ્ત્વદુક્તમ્,
હિતં વચસ્તે નિશમય્ય વક્તુઃ।
નિર્દોષતાં કે ન વિભાવયન્તિ,
જ્વરેણ મુક્તઃ સુગમઃ સ્વરેણ।।

નયપ્રમાણયુત અતિહિતકારી, વચન આપ કે કહે હુએ,
સુનકર શ્રોતાજન તત્ત્વો કે, પરિશીલન મેં લગે હુએ.
વક્તા કા નિર્દોષપના જાનેંગે, ક્યોં નહિ હે ગુણમાલ,
જ્વર વિમુક્ત જાના જાતા હૈ, સ્વર પર સે સહજ હી તત્કાલ.

‘અન્વયાર્થ :- અનેક અર્થો કે પ્રતિપાદક...’ હે નાથ! હે સર્વજ્ઞપ્રભુ! અનેક અર્થોના અનેક નય ને પ્રમાણથી આપ કથનો વસ્તુના કહો છો. ‘તથા એક હી પ્રયોજનયુક્ત...’ આપનું પ્રયોજન તો વસ્તુનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સિદ્ધ કરવાનું પ્રયોજન છે. એક જ પ્રકાર. નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, અનેક પ્રકારના પડખેથી આપ વાત કરો નય પ્રમાણથી પણ વસ્તુ સ્વરૂપ શું છે તેને સિદ્ધ કરવાના આપના વાક્યો છે.

અથવા ઘણા પ્રકારના કથનો ચરણાનુયોગ, કથાનુયોગમાં આવે. રાગ આમ થાય, પુણ્ય આમ થાય પણ આપનું પ્રયોજન તો એક વીતરાગભાવ જ કરાવવાનું છે. સમજાય છે કાંઈ? સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથની વાણીમાં. ચારેય અનુયોગનો સાર, એ રાગ ને નિમિત્તથી ઉપેક્ષા કરીને, સ્વભાવની અપેક્ષા કરાવવી તે પ્રયોજન છે. કથન ભલે ગમે એટલા પ્રકારના આવે, વિવિધ પ્રકારના હો, આવે છે ને મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં? તમે વિવિધ પ્રકારના અર્થ કરો છો ને? અને અન્યમતિના વિવિધ પ્રકારના અર્થ કરનારને તમે ખોટા ઠરાવો છો. એમ આવે

છે ને ભાઈ?

મુમુક્ષુ :- મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક.

ઉત્તર :- હા, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં. સાંભળને! જે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અનેક પ્રકારે કથન કરે એમાં હેતુ એક જ છે. ચૈતન્યમૂર્તિ નિર્વિકલ્પ ભગવાન! તેના તરફ વાળવાનો. ક્યાંય રાગને કરવો કે રાગમાં લાભ થાય કે નિમિત્તને જોડવું કે મેળવવું, એવું કથન વીતરાગના ચાર અનુયોગમાં ધર્મની પ્રયોજન દૃષ્ટિમાં, ક્યાંય આવતું નથી. અને એ લોકો તો ઘડીકમાં આમ કહે. ‘અપુત્રસ્ય ગતિ નાસ્તિ.’ આવે છે ને? અરે..! જેને દીકરા ન હોય એ વાંઝિયા. અને શું કહેવાય એ? સરાવણું. સરાવણું ન કરે તો એની ગત ન સારી થાય. એક બાજુ એમ કહે અને એક બાજુ ફલાણા જેવા બ્રહ્મચારી હતા એ તરી ગયા વળી એમ કહે. એમ આત્માની અંદરમાં લ્યો (તો) એક બાજુ પુણ્યને હેય બતાવે. બીજી રીતે પુણ્યને આદરણીય બતાવીને લાભ બતાવે. ભગવાન! એના ઠેકાણા વિનાના કથનો છે. અજ્ઞાનીના કથનો મિથ્યાદૃષ્ટિના, અગિયાર અંગ ને નવ પૂર્વ ભાષ્યો હોય પણ એ વચનની ચાતુરાઈથી બીજી જ વાતું કરી રહ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહારે ઉપાદેય?

ઉત્તર :- વ્યવહારે ઉપાદેયનો અર્થ શું? છે એનો સ્વીકાર એનું નામ ઉપાદેય છે. સમજાણું કાંઈ? જેમ સર્વજ્ઞ છે એનો સ્વીકાર કરવો એ સર્વજ્ઞની સ્તુતિ છે. એમ વ્યવહાર છે એમ સ્વીકારવું એનું નામ ઉપાદેય છે. ઉપાદેય આદરણીય તરીકે એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન કરવું એ ઉપાદેય છે?

ઉત્તર :- જ્ઞાન કરવું એનું (નામ) ઉપાદેય છે. જાણવા લાયક છે એમ છે એમ જાણવું તે ઉપાદેય. આદરણીય-ફાદરણીય છે નહિ. પણ વચનના ચાતુર્યો અજ્ઞાનીઓ અનેક પ્રકારના અર્થો કરી અને ઊંધુ મારે છે. પ્રભુ! આપના કથનમાં અનેક પ્રકાર હોય પણ એક પ્રયોજન છે એ વાત આપના ખ્યાલમાંથી ખસતી નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘આપકે કહે હુએ ઈન હિતકારી વચનોં કો સુનકર...’ હિતકારી વચન સુનકર પરમાત્મા ‘કૌન મનુષ્ય આપકે જૈસે વક્તા કી નિર્દોષતા કો નહીં અનુભવ કરતે?’ આપ નિર્દોષ વક્તા છો. આપની ગમે તે વાણી નીકળતી હોય, પણ એક વીતરાગ સ્વભાવની દૃષ્ટિ, વીતરાગનું જ્ઞાન અંતર દૃષ્ટિનું અને વીતરાગ ચારિત્ર એ જ કહેવાનો આપનો આશય- એ આપના વક્તાપણાની નિર્દોષતા તત્વજ્ઞ વિચારક કોણ નહિ પરખે? સમજાણું કાંઈ? ‘નિર્દોષતા કો નહીં અનુભવ કરતે?’ આપની વાણી એવી અંદરથી નીકળે એના ન્યાયથી અંદર જે પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું છે, વિચારક પરિશીલન કરનાર વિચારકોને આપની નિર્દોષતાને પરખી લે છે.

‘જો જ્વર સે મુક્ત હો જાતા હૈ,...’ તાવ ચડ્યો હો તાવ. તાવ સમજો છો ને?

બુખાર. ચાર અને પાંચ ડિગ્રી તાવ. ગળામાં અવાજ જ બગડી ગયેલો હોય એનો. શેઠી! શું છે ભાઈ? તમને તાવ છે? મોઢું લાલ થઈ ગયું હોય. આ બુખાર-બુખાર ચડે છેને. કંઠમાં કંઈ ઠેકાણું ન હોય. તાવ લાગે છે. અને તાવ જેનો છૂટી ગયો હોય, બુખાર ચાલ્યો ગયો અને પછી એનો સ્વર-ધ્વનિ નીકળે (એ) સ્વરથી ઓળખાય કે આને તાવ છે નહિ. આને બુખાર નથી. બુખાર ઉતરી ગયો છે. બરાબર છે?

હવે સિદ્ધાંત. 'વહ સ્વર સે સુગમ હો જાતા હૈ...' એના સ્વરથી એની પરીક્ષા સહેલી થઈ જાય છે કે આ સ્વર નીકળ્યો, એને તાવ નથી લાગતો. 'સ્વર સે ઉસકી અચ્છી તરહ પહિચાન હો જાતી હૈ.' એમ અજ્ઞાનીના રોગવાળા અજ્ઞાનથી ભરેલા એની વાણીનો સ્વર અને આપ નિર્દોષતાના સ્વરમાં પ્રભુ ફેર છે. આપની વાણી અને અજ્ઞાનીની વાણીમાં ઉગમણો-આથમણો ફેર છે. બુખાર ચડેલાનો ધ્વનિ ઝેં..ઝેં.. કરતો નીકળે. અને બુખાર વિનાની વાણી. એ સ્વર જ એમ કહે કે આને તાવ છે નહિ.

એમ આપની વાણીમાં નિર્દોષતા પ્રગટ થવાની જે વાત કરી છે. ચિદાનંદ ભગવાન નિર્દોષ પરમાત્મપદ કંદ છે, કેવળજ્ઞાનનો કંદ છે એને પ્રગટ કરો, રાગ અને અલ્પજ્ઞનો નાશ કરો એવી આપની નિર્દોષ વાણી એ આપની નિરોગતાને બતાવી રહી છે. નિરોગતા એટલે પરમાત્મદશા છે આ. નિરોગતા એટલે પરમાત્મા. અને ઓલા બધા રોગીઓ છે. સમજાણું કાંઈ? ક્યાંક ક્યાંક લાકડા ખોસીને નૈગમનયે આમ થાય અને સંગ્રહનયે આમ થાય ને એવંભૂતનયની આ બધી તમે વાતું કરો. સાંભળને હવે. આ નૈગમનયે ધર્મ થાય. નમો અરિહંતાણ ગણે એને પણ ધર્મ થાય. કોણ ગણે છે? નમો અરિહંતાણું કહેવું કોને? 'નમઃ સમયસારાય'. ચિદાનંદ પરમાત્મામાં અંદર નમ્યો અને વિકારની પ્રસન્નતા જેના હૃદયમાંથી ગઈ આ એણે નવકાર ગણ્યા અને એને નમો અરિહંતાણું કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આમ તો નમો અરિહંતાણું કરી કરીને અભવિ નથી ગણતો? અભવિ ગણે છે કે નહિ?

સમંતભદ્રાચાર્ય કહે છે ભગવાનની સ્તુતિ કરતા. હે નાથ! એ અભવિ ગ્રંથીવાળો નહિ આપને નમે. અભવિ. અભવિ જેવા પછી દાખલા બધા લેવા. સમજાણું? કેમ કે આપ તો વીતરાગ છો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, નિર્દોષ પરમાત્મદશાને પ્રગટ કરેલા છો. જેને રાગનો પ્રેમ ને રાગની રુચિ અને નિમિત્તના સંગની રુચિ છે એવાઓ આપને નહિ નમે. વીતરાગભાવમાં નહિ આવી શકે. એ ગ્રંથીસત્ત્વ એને કહ્યા છે અભવિને. જેને રાગની ગાંઠ વાળી લાગે છે એ ગ્રંથીસત્ત્વ વીતરાગને નહિ નમી શકે. નવનીતભાઈ! સમજાણું કાંઈ? એ નહિ નમે તમને.

ઓલામાં આવે છેને? તમારા લગનમાં નથી આવતું? નહિ નમે રે નહિ નમે, મોટાના છોરું નહિ નમે. ગપે ગપ જ ચલવ્યા છે. સમજ્યાને? આ બધું સાંભળેલું હોય ને. ગપે ગપ. ક્યાં ગયા ફાવાભાઈ? બધા વાતું કરે ત્યાં. મોટાના છોરું નહિ નમે. ફાવાભાઈના લગનપ્રસંગમાં હતું ને. ભાઈ! જોયેલું બધું. અને ખુશાલભાઈના લગનમાં. આ બેના લગનમાં

જોયેલું. બીજાના લગનમાં આપણે બહુ પાકું બધું પૂરું જોયું નથી. આમાં ૬૪માં જોયું હતું અને એક ૬૮માં. બેમાં બધું જોયેલું કે આ ન નમે રે ન નમે. શું છે પણ હવે? આમાં નમે તોય શું અને ન નમે તોય શું?

ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન આત્મા! રાગને આદર કરીને નમશે નહિ ત્રણ કાળમાં. એ મોટાના છોરું! એ તીર્થંકરપદના લેનારા! એ કેવળજ્ઞાનની પર્યાયને પ્રગટ કરનારો ચૈતન્યધન! એ રાગનો આદર કરીને નહિ નમે કોઈ દિ'. સમજાય છે કાંઈ? એટલે કહે છે કે ભગવાન! એની વાણીમાં ફેર પડી જાય હોં. તાવ ઉતરેલાનો સ્વર એ સ્વરથી પરખાય. ઓલામાં સત્તા સ્વરૂપમાં નથી આવતું? સત્તા સ્વરૂપમાં. ઓરડી. સત્તા સ્વરૂપ છેને? કેવા? ભાગચંદજી છાજડ. જયપુરમાં થઈ ગયા છેને તમારેને? કે આસપાસમાં? આ મન્સુર-મન્સુર. આ મન્સુરવાળા આવ્યા છે કે નહિ? મન્સુરમાં થયા છે એક ભાગચંદજી છાજડ. એણે એક સત્તા સ્વરૂપ બનાવ્યું છે. એમાં ભગવાનની ઓળખાણ માટે કહ્યું, પ્રભુ! એક ઓરડો બંધ હોય અને એમાં એક વિચિક્ષણ પુરુષ અંદર વીણાનો વગાડનાર, દેશી ઢબ, મુછા, ગ્રામ બધું જાણનારો. જે ઠેકાણે આમ વગાડે તો ફડાક. સામે મૂછા આવી જાય. એકાકાર થઈ જાય. એવું ગાનારો. એ ઓરડો બંધ છે. દૂરથી એક માણસ ચાલ્યો જાય છે પણ એનો જાણનાર છે. ત્યારે ઓળખે કે ઓહો..! એ એને જોઈ શકતો નથી. સાંભળનારો એ માણસને જોઈ શકતો નથી. મકાન બંધ છે. પણ એની ધ્વનિના ધારથી આ કોઈ વિચિક્ષણ તારનો બજાવનાર છે અને એને દેશી ને બરાબર બેઠેલી છે. સમજાણું કાંઈ?

એમ વાણીના સંયોગની ધ્વનિથી, એ છે તો વાણીનો સંયોગ... સમજાય છે? એ ભગવાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની અને સમ્યજ્ઞને કાંઈ સમવસરણમાં દેખાતા નથી. એનું સર્વજ્ઞરૂપ છે એ કાંઈ દેખાતું નથી. જેમ ઓલો કમરામાં બેઠો હોય એ દેખાતો નથી પણ એની ધ્વનિ દેશીની ધૂન, દેશીની ધૂન વગાડતો હોય એમ એવી... જબર કોઈ કળાનો કળાબાજ છે અંદર. એમ નાથ! આપની વાણીમાં જે પૂર્વાપર અવિરોધતા આવે, ભલે આપ ન દેખાવ પણ આ કળાબાજ કેવળી છે એમ પરીક્ષા કર્યા વિના સમકિતી રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ઈ કેવળ કળાબાજ છે. કેવળજ્ઞાનની કળા જેને પ્રગટી પૂર્ણાનંદ એનો ધ્વનિ આવો હોય. પૂર્ણ... પૂર્ણ... પૂર્ણ... પૂર્ણ... બધી વાત છે. એને ખ્યાલમાં આવતા કે આ વાણીના સ્વરથી ભગવાનને ઓળખી લે. એમ અહીં કહે છે કે તાવ ઉતર્યાવાળાની વાણીના સ્વરથી આ નિરોગી છે એમ ઓળખી લે. 'સ્વર સે ઉસકી અચ્છી તરહ પહિચાન હો જાતી હૈ.'

'ભાવાર્થ :- આપકે વચન નાનાર્થ હોકર ભી...' અનેક પ્રકારે બતાવે નિત્ય-અનિત્ય, શુદ્ધ-અશુદ્ધ વગેરે. 'યહ પ્રારંભ મેં વિરોધ માલૂમ હોતા હૈ,...' શરૂઆતમાં એક વસ્તુ નિત્ય અને અનિત્ય, એ જ શુદ્ધ અને એ અશુદ્ધ એમ. 'પર અંત મેં ઉસકા ઈસ પ્રકાર પરિહાર હો જાતા હૈ કિ આપકે વચન સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત સે અનેક અર્થો કા પ્રતિપાદન

કરનેવાલે હૈં, ફિર ભી એક હી પ્રયોજન કો સિદ્ધ કરતે હૈં...’ કાં વસ્તુ અખંડાનંદ પ્રભુ એને સિદ્ધ કરે છે અને કાં એ બધી વાતું કરવા છતાં, વીતરાગભાવને સિદ્ધ કરે છે. ‘અર્થાત્ પૂર્વાપરવિરોધ સે રહિત હૈં.’

‘હે ભગવન્! આપકે હિતકારી વચનોં કો સુનકર યહ સ્પષ્ટ માલમૂ હો જાતા હૈ કિ આપ નિર્દોષ હૈં...’ આપ નિર્દોષ હૈં. જુઓને! સમંતભદ્રે કહ્યું ને. પ્રભુ! આપે એમ વાણીમાં કહ્યું ને, કે જે અનંત દ્રવ્ય છે, અનંત પદાર્થ એના એક સેકન્ડનો અસંખ્યમો ભાગ એક સમય, એમાં ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ ત્રણ. એ આપે કહ્યું. અમને ખ્યાલમાં આવી ગયું કે પ્રભુ! એક સમયમાં ત્રણ પકડ્યા એ તમે સર્વજ્ઞ છો. શું કીધું? સમય એક સેકન્ડનો અસંખ્યમો ભાગ અને એમાં ત્રણ સત્ને આપે જોયા. એક પર્યાય નવી ઊપજે તેને, પુરાણી જાય તેને, ધ્રુવ રહે તેને. સમય એક. સમયના ખંડ નહિ. છતાં એ કાળે આમ ત્રણ છે એમ જોયું. એ સર્વજ્ઞ સિવાય પ્રભુ હોઈ શકે નહિ. જા. સમજાણું કાંઈ? તમારી વાણીમાંથી અમે નિરોગતા કેવળજ્ઞાનની તમારી છે એમ પરખી લીધી છે. નવનીતભાઈ! સ્વયંભૂ સ્તોત્ર છે ને? ચોવીસ તીર્થકરની સ્તુતિ. સમંતભદ્રાચાર્યે કરી છે ને? સમંતભદ્રાચાર્ય, સ્વયંભૂ સ્તોત્ર, સ્વયંભૂ સ્તોત્ર.

‘યહ સ્પષ્ટ માલમૂ હો જાતા હૈ કિ આપ નિર્દોષ હૈં ક્યોંકિ સદોષ પુરુષ વૈસે વચન નહીં બોલ સકતા.’ જેને તાવ હોય, કંઠ પકડાઈ ગયો હોય, શરટી થઈ હોય એ વાણી ચોખ્ખી નીકળી શકે નહિ. એમ અજ્ઞાનીઓની રાગમાં પકડાયેલાની વાણી સાચી નીકળી શકે નહિ. ‘જૈસે કિ કિસી કી અચ્છી આવાજ સુનકર સાફ માલમૂ હો જાતા હૈ કિ યહ જ્વર સે મુક્ત હૈ ક્યોંકિ જ્વર સે પીડિત મનુષ્ય કા સ્વર અચ્છા નહીં હોતા.’

કાવ્ય-૩૦

न क्वापि वाञ्छा ववृते च वाक्ते,
काले क्वचित्कोऽपि तथा नियोगः।
न पूरयाम्यम्बुधिमित्युदंशुः,
स्वयं हि शीतद्युतिरभ्युदेत्ति।।

યદ્યપિ જગ કે કિસી વિષય મેં, અભિલાષા તબ રહી નહીં,
તો ભી વિમલ વાણી તવ ખિરતી, યદા કદાચિત્ કહીં કહીં.
ઐસા હી કુછ હૈ નિયોગ યહ, જૈસે પૂર્ણચંદ્ર જિનદેવ,
જ્વર બઢાને કો નહીં ઉગતા, કિન્તુ ઉદિત હોતા સ્વયમેવ.

અન્વયાર્થ :- (તે) આપ કી (ક્ષાપિ) કિસી ભી વસ્તુ મેં (વાઙ્છા ન) ઈચ્છા નહીં હૈ, (ચ) ઓર (વાક્વવૃત્તે) વચન પ્રવૃત્ત હોતે હૈં. સચમુચ મેં (ક્ષચિત્ કાલે) કિસી કાલ મેં (તથા) વૈસા (કઃ અપિ નિયોગઃ) કોઈ નિયોગ-નિયમ હી હોતા હૈ. (હિ) ક્યોંકિ (શીતદ્યુતિઃ) ચંદ્રમા, (અમ્બુધિમ્ પૂર્યામિ) મેં સમુદ્ર કો પૂર્ણ કર દૂં, (ઈતિ) ઈસલિયે (उदंशुः न भवति) ઉદિત નહીં હોતા, કિન્તુ (સ્વયમ્ અભ્યુદેતિ) સ્વભાવ સે હી ઉદિત હોતા હૈ.

ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર ચંદ્રમા યહ ઈચ્છા રખકર ઉદિત નહીં હોતા કિ મેં સમુદ્ર કો લહરોં સે ભર દૂં, પર ઉસકા વૈસા સ્વભાવ હી હૈ કિ ચંદ્રમા કા ઉદય હોને પર સમુદ્ર મેં લહરોં ઉઠને લગતી હૈ; ઈસી પ્રકાર આપ કો યહ ઈચ્છા નહીં હૈ કિ મેં કુછ બોલૂં, પર વૈસા સ્વભાવ હોને સે સ્વયં હી આપ કે વચન પ્રગટ હોને લગતે હૈં.

કાવ્ય-૩૦ ઉપર પ્રવચન

૩૦.

न क्वापि वाङ्छा ववृते च वाक्ते,
काले क्वचित्कोऽपि तथा नियोगः।
न पूर्याम्यम्बुधिमित्युदंशुः,
स्वयं हि शीतद्युतिरभ्युदेत्ति॥

યદપિ જગ કે કિસી વિષય મેં, અભિલાષા તબ રહી નહીં,
તો ભી વિમલ વાણી તવ ખિરતી, યદા કદાચિત્ કહીં કહીં.
ઐસા હી કુછ હૈ નિયોગ યહ, જૈસે પૂર્ણચંદ્ર જિનદેવ,
જવર બઢાને કો નહીં ઉગતા, કિન્તુ ઉદિત હોતા સ્વયમેવ.

જુઓને દરેક ગાથામાં એક એક દાખલો નવીન પ્રકારનો દાખલો ભગવાનની સ્તુતિમાં (આપે છે). મેળ એવો ખાઈ ગયો. એ તો પવિત્ર દષ્ટિ હતી અને ઓલા છોકરાને ઝેર ચડ્યું. સર્પ કરજ્યો હતો સર્પ. ફડાક ઉતરી ગયો. અને કારણે ઉતર્યો છે હોં! ત્યાં. આ તો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધથી (કહેવામાં આવે).

મુમુક્ષુ :- આપે જોર તો ઘણું આપ્યું.

ઉત્તર :- ઉતરી ગયો પણ અને ઉતરી જ જાય એમ પાછું. એવા પ્રકાર જ્યાં હોય

ત્યાં એ પવિત્રતા અને ત્યાં એમ થયા વિના રહે નહિ. એવા મેળવાળી વાત અહીં લીધી છે ને. એ એને કારણે થાય છે. કહો, સમજાણું આમાં?

‘અન્વયાર્થ :- આપકી કિસી ભી વસ્તુ મેં ઈચ્છા નહીં હૈ,....’ હે વીતરાગ, હે સર્વજ્ઞદેવ! ત્રિલોકનાથ ગુણાધાર! ગુણના નિધાન પ્રભુ! આપને કોઈ પ્રકારની ઈચ્છા છે નહિ. ‘ઔર વચન પ્રવૃત્ત હોતે હૈં.’ ઓહોહો..! આપના શરીર પણ હજારો અનેક યોજનમાં જાય અને વાણી દિવ્યધ્વનિ એક દિવસમાં ચોવીસ ઘડી થાય. છ ઘડી સવારમાં, છ ઘડી બપોરે, છ ઘડી સાંજના, છ ઘડી રાતના. બીજા કેટલાક હોય તો કહે, બહુ લાંબુ નહિ બોલીએ. અમે લાંબુ નહિ કરીએ. પ્રભુ! આ પણ શું તારી દશા? ઈચ્છા કાંઈ નહિ ને ચોવીસ કલાકમાં વિહાર જ્યારે કરો ત્યારે અનેક યોજન ચાલો. અને વાણી નીકળે ત્યારે ચોવીસ ઘડી. અડતાલીસ ઘડી કહેવાય ને. કેટલી ઘડી થાય? ૬૦-૬૦. ૬૦ ઘડીમાં ૨૪ ઘડી. કામ જ ઈ? ઈચ્છા નહિ ને આટલું બધું કામ? ધંધાવાળા તો ઈચ્છા બહુ હોય તો બહુ કામમાં રોકાય. ઈચ્છા હોય તો ચોવીસ કલાકમાં દસ કલાક રોકાય. સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ૧૮ કલાકનું તો એક ફેરી કહેતા હતા ભાઈ. ૧૮-૧૮ કલાક કામ કરતા હતા. નાનાલાલભાઈ કહેતા હતા ને એક ફેરી. દુકાનમાં ૧૮-૧૮ કલાક. છ કલાકમાં ચાર-પાંચ કલાક સૂવે ને ઉઠે ને ફટ કામ. પણ પ્રભુ! આ તમને ઈચ્છા નહિ. આ તે તમારી વિરુદ્ધતાનો પાર નહિ. ઈચ્છા નહિ ને ચોવીસ ઘડી ધ્વનિ, ઈચ્છા નહિ ને વિહારમાં અનેક યોજનનું શરીરથી કપાવું, આ તે શું કોઈ રીત! વિરોધ-વિરોધ. પણ પ્રભુ! એ વિરોધના ઝેર આપે ઉતારી નાખ્યા કહે છે. વિરોધ જરીએ છે નહિ. સમંજસતા છે, યથાર્થતા છે અને વાસ્તવિકતા છે.

‘સચમુચ મેં કિસી કાલ મેં વૈસા કોઈ નિયોગ-નિયમ હી હોતા હૈ.’ ત્યારે વાણીનો .. વાણીને કાળે નીકળે છે ને એમ કહે છે. વાણીને કાળે વાણી નીકળે છે. કેવળજ્ઞાની તો ચોવીસે કલાક છે. પણ કાંઈ ચોવીસ કલાક વાણી નીકળતી નથી. એને કાળે વાણીનો ધ્વનિ છ-છ ઘડી એવો નીકળે. ઈન્દ્રો, નરેન્દ્રો અને જ્યારે કોઈ એવા પુણ્યવંત હોય અને આપને પ્રશ્ન કરે, ઈન્દ્રો, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ કે ગણધર ફડાક વાણી નીકળે એને કાળે. ઈચ્છા નહિ ને આ શું થયું પણ આ? પૂછે પ્રશ્ન અને ઉત્તર આવે દિવ્યધ્વનિમાં, દિવ્યધ્વનિમાં. કહે છે કે કોઈ એવો નિયમ નામ સંબંધ જ એવો છે કોઈ. આવે છેને ઓલામાં નહિ? સ્તુતિમાં નથી આવતું? ‘ભવિ ભાજન જોગ...’

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. ‘ભવિ ભાગન જોગ...’ પ્રભુ! ભવ્યના ભાગ્યને માટે આપના વિહાર અને ભવિના ભાગ્યને માટે આપની દિવ્યધ્વનિ છે. છે તો એને કારણે હોં! દિવ્યધ્વનિ એ તો ઉપાદાનને કારણે વાણી નીકળે. દેહ પણ ઉપાદાનને કારણે (વિહાર કરે). પણ ઓલા નિમિત્તથી

કથન (આવે). પ્રભુ! આપને કાંઈ નથી પણ અમારા પુણ્યને લઈને પ્રભુ આપના વિહાર અને વાણીનું .. થાય છે. આપને કોઈ વિરોધતા અને એક કોર વીતરાગતા. રાગ નહિ. એક કોર આટલા આટલા કામ વાણીના અને શરીરના.

‘ક્યોંકિ ચન્દ્રમા, મૈં સમુદ્ર કો પૂર્ણ કર દૂં.’ ચંદ્ર ઊગે પૂનમનો. એ પૂનમનો ચંદ્ર ઊગે સોળ કળાએ. એને એવી ઈચ્છા નથી કે હું દરિયામાં બાઢ લાવી દઉં. બાઢ કહે ને? શું કહે? ભરતી-ભરતી. ભરતી લાવું એની ઈચ્છા ચંદ્રને નથી. ‘ઈસલિયે ઉદિત (ન ભવન્તુ) નહીં હોતા,...’ ચંદ્ર દરિયાના પાણીને ભરતી લાવવા માટે ઉદય થતો નથી. પણ પ્રભુ જ્યાં ચંદ્રનો ઉદય થયો (ત્યાં) પાણીમાં ભરતી આવ્યા વિના રહે નહિ. ‘કિન્તુ સ્વભાવ સે હી ઉદિત હોતા હૈ.’ દાખલો ઓલો આપ્યો છે ને રત્નકરંડ શ્રાવકાચારમાં. શું કહેવાય વગાડે એને? ઢોલક. ઢોલકને ઈચ્છા હોતી નથી પણ હાથ પડે ત્યાં અવાજ નીકળે. ઢોલકને. શું કહેવાય આ? નગારા નગારા. હાથ મારે ત્યાં અવાજ નીકળે. પ્રભુ! એને ઈચ્છા નથી. એમ આપને ઈચ્છા નથી પણ પુણ્યવંત પ્રાણી આવે ત્યાં દિવ્યધ્વનિ નીકળે.

એમ આત્માની અંદરમાં પણ પુરુષાર્થની ઉગ્રતા થાય એટલે શક્તિની વ્યક્તતા થયા વિના રહે નહિ. કાંઈ ફેરફાર પાછો દ્રવ્યમાં થાય નહિ. દ્રવ્યને કાંઈ ફેરફાર થાય નહિ. પણ જેટલો એકાગ્ર થાય એ શક્તિની વ્યક્તતા પ્રગટ થાય જ. આ તે કોઈ વિરોધ તત્ત્વ. પ્રભુ! આપે કહ્યું તે અલૌકિક વાત કરી છે. સમજાણું કાંઈ? એ ચંદ્રમા, સમુદ્રને પૂર્ણ કરું એવી ઈચ્છાથી ઉદય થતો નથી. છતાં સ્વભાવથી ઉદય થાય છે.

‘ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર ચંદ્રમા યહ ઈચ્છા રખકર ઉદિત નહીં હોતા કિ મૈં સમુદ્ર કો લહરોં સે ભર દૂં,...’ એ સમુદ્રની લહેરોથી ભરતી કરી દઉં એવી ઈચ્છા ચંદ્રને છે નહિ. ‘પર ઉસકા વૈસા સ્વભાવ હી હૈ કિ ચન્દ્રમા કા ઉદય હોને પર સમુદ્ર મૈં લહરે ઉઠને લગતી હૈં; ઈસી પ્રકાર આપકો યહ ઈચ્છા નહીં હૈ કિ મૈં કુછ બોલૂં, પર વૈસા સ્વભાવ...’ ઉપાદાન, વાણીની યોગ્યતાથી નીકળે છે. ‘આપકે વચન પ્રગટ હોને લગતે હૈં.’ ધ્વનિ ઉઠે છે અંદરમાંથી. ઈન્દ્રો અને નરેન્દ્રો પણ સાંભળીને... આહાહા..! વાઘ અને મીંદડી જોડે બેઠા હોય, હરણ અને સિંહ બેઠા હોય, સર્પ અને મોર બેઠા હોય, સર્પ ને ઉંદર. ઈચ્છા નથી ને આ વાણી! પ્રભુ! એ વીતરાગતાની કોઈ અલૌકિકતા છે. જાણે વિરોધ-વિરોધ લાગે પણ વિરોધ એમાં પરિહાર છે. એમાં જ વિરોધનો પરિહાર છે. વ્યવહાર એક કોર હા કહે અને બીજી કોર કહે કે આદરણીય નથી. નિશ્ચય એક જ આદરણીય. બે નયનું જ્ઞાન કરવું બરાબર છે પણ આદરણીય એક જ વાત છે. બે નયનો વિષય આદરણીય હોઈ શકે નહિ. કલો, સમજાણું કાંઈ? ‘વૈસા સ્વભાવ હોને સે સ્વયં હી આપકે વચન પ્રગટ હોને લગતે હૈં.’

ॐ-३१

गुणा गंभीराः परमाः प्रसन्नाः,
 बहुप्रकारा बहवस्तवेति।
 दृष्टोऽयमन्तस्तवने न तेषाम्,
 गुणो गुणानां किमतः परोऽस्ति॥

हे प्रभु! तेरे गुण प्रसिद्ध हैं, परमोत्तम हैं, गहरे हैं,
 बहु प्रकार हैं, पार रहित हैं, निज स्वभाव में छंदे हैं।
 स्तुति करते-करते यों देखा, छोर गुणों का आभिर में,
 उनमें जो नहीं कदा, रहा वह, और कौन गुण जलिर में।

अन्वयार्थ :- (तव) आप के (गुणाः) गुण (गंभीराः) गंभीर, (परमाः) उत्कृष्ट, (प्रसन्नाः) उज्ज्वल, (बहुप्रकाराः) अनेक प्रकार के और (बहवः) बहुत हैं, (इति अयम्) इस प्रकार (स्तवनेन) स्तुति के द्वारा ही (तेषां गुणानां) उन गुणों का (अन्तो दृष्टः) अन्त देखा गया है। (अतः परः गुणानां अन्तः किम् अस्ति) इसके सिवाय गुणों का क्या अन्त होता है? अर्थात् नहीं।

भावार्थ :- स्तुति में आप के समस्त गुण कलने की सामर्थ्य नहीं है, इसलिये उनका अंत हो जाता है — ऐसा कहते हैं क्योंकि अन्य प्रकार से उनका अंत संभव नहीं है।

ॐ-३१ उपर प्रवचन

३१.

गुणा गंभीराः परमाः प्रसन्नाः,
 बहुप्रकारा बहवस्तवेति।
 दृष्टोऽयमन्तस्तवने न तेषाम्,
 गुणो गुणानां किमतः परोऽस्ति॥

हे प्रभु! तेरे गुण प्रसिद्ध हैं, परमोत्तम हैं, गहरे हैं,
 बहु प्रकार हैं, पार रहित हैं, निज स्वभाव में छंदे हैं।

સ્તુતિ કરતે-કરતે યો દેખા, છોર ગુણોં કા આખિર મેં,
ઉનમેં જો નહિં કહા, રહા વહ, ઔર કૌન ગુણ જાહિર મેં.

બધા હૃદયના ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે હોં. શું કહે છે?

‘અન્વયાર્થ :- આપકે ગુણ ગંભીર,...’ એમ ગંભીર. પાઠમાં ‘ગંભીરા:’ અર્થમાં કર્યું ગંભીર ગંભીર. ક્યાં ક્યાં સ્વભાવ અલ્પ ક્ષેત્ર અને અનંતા ગુણોની ગંભીરતા. જેમ ગુમડું આ ફોડા થાય છેને ફોડા. ગંભીર ગુમડું નથી કહેતા? આ ગુમડું ગંભીર છે. એમાં વાટ જાય છે પણ ઠેઠ જાતી નથી એમ નથી કહેતા ડોક્ટરો? ફોડા હોતા હૈ ન ફોડા? ગંભીર ગંભીર. શું કહે છે એને બીજી ભાષામાં? .. બસ! એ પર.. એ ગુમડું ભરાય ને નીકળે, ભરાય ને નીકળે. તો ગંભીર કહે. પ્રભુ! આપના પર્યાયમાં બધી વસ્તુ ભલે પરિણામી ગઈ પણ વસ્તુમાં, તારી એટલા ગુણની ગંભીરતા અગાધ... અગાધ... તારી ગંભીરતા. એમ આત્મદ્રવ્યના અનંત ગુણોની અગાધ ગંભીરતા.

‘ઉત્કૃષ્ટ, ઉચ્છ્વલ,...’ એ ગંભીર છે, અનંત ગુણો ઉત્કૃષ્ટ છે અને ઉચ્છ્વલ નામ નિર્મળ છે અને ‘અનેક પ્રકાર કે...’ પાછા અનેક પ્રકાર. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આનંદ, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, સ્વચ્છત્વ વગેરે. એવા ‘બહુત હૈં, ઈસ પ્રકાર સ્તુતિ કે દ્વારા હી ઉન ગુણોં કા અંત દેખા ગયા હૈ.’ અમે તો સ્તુતિ કરીને આમ કરી જાણે, અંત પામ્યા કહીએ. પણ પ્રભુ! ‘ઈસકે સિવાય ગુણોં કા ક્યા અંત હોતા હૈ?’ એ ગુણનો અંત તો તારામાં બધા છે એમ અંત આવી જાય છે. બસ, થઈ રહ્યું. અમારી વાણીમાં કાંઈ પાર પડતો નથી. બધાય ગુણોમાં તારામાં સમાઈ જાય ત્યાં અંત છે. સમજાય છે કાંઈ?

‘ભાવાર્થ :- સ્તુતિ મેં આપકે સમસ્ત ગુણ કહને કી સામર્થ્ય નહીં હૈ,...’ સમજાય છે? ‘ઈસલિયે ઉનકા અંત હો જાતા હૈ-’ ત્યાં વાણીમાં અંત થઈ જાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો વાણી દ્વારા, વિકલ્પ દ્વારા આપના અનંતા ગુણો જ્યાં ગણવા માંડીએ ત્યાં અંત આવતો નથી. અનંત ગુણો એમાં છે. જ્યાં આત્મા છે ત્યાં અનંત ગુણ અને ત્યાં અંત આવી ગયો. એ એની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ અને સ્તુતિ કહેવામાં આવે છે. એ અનંત ગુણનો સ્વીકાર ત્યાં અંત આવ્યો એને. શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં એનું ભાન થયું. અનંતા ગુણનું એકરૂપ એવું ચૈતન્ય વાણી દ્વારા, વિકલ્પ દ્વારા પાર પડતું નથી. ૩૩-૩૩ સાગર સુધી સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો સમ્યજ્ઞિ બાર અંગના ભણેલા એ ચર્ચા કરતાં કરતાં ૩૩ સાગર ચાલ્યા જાય. ૩૩ સાગરોપમ કોને કહે? સમજાય છે? કેટલો કાળ!

એક પલ્યોપમમાં, અસંખ્યમા ભાગમાં અસંખ્યાતા અબજ વર્ષ જાય. એક પલ્યના અસંખ્યમા ભાગમાં અસંખ્યાતા અબજ જાય. એટલે ઋષભદેવ ભગવાનનું ૮૪ લાખનું આયુષ્ય—૮૪ લાખ પૂર્વનું એ પલ્યના અસંખ્ય ભાગમાં ૮૪ લાખ પૂર્વ અસંખ્ય જાય. એવા એવા દસ કોડા કોડી પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ. એવા ૩૩ સાગર સુધી ક્ષાયિક સમકિતી અને બાર

અંગના ભણનારા દેવો ત્યાં ચર્ચા કરે છે. અંતે તો પ્રભુ અંત તો વિકલ્પરહિત સ્વરૂપમાં જ આવશે. એ સિવાય પાર—અંત આવે એવો નથી. આવી ગયો કે અંદરમાં આટલા અનંતા ગુણો છે એવી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન થયું ત્યાં બધો અંત આવી ગયો. બાકી વિકલ્પથી અંત આવે એવો નથી. સમજાણું?

‘સ્તુતિ મેં આપકે સમસ્ત ગુણ કલને કી સામર્થ્ય નહીં હૈ, ઈસલિયે ઉનકા અંત હો જાતા હૈ-...’ વાણીમાં કહે છે પણ ખરેખર અંદરમાં છે. ‘અન્ય પ્રકાર સે ઉનકા અંત સંભવ નહીં હૈ.’ એ ગુણનો અંત તો પ્રભુ તેં લીધો. તારામાં જેટલા છે તેં જાણ્યા. અને એ સિવાય વાણીમાં એની ગણતરીથી કહી શકાય એવું નથી. એમ વચનની, વિકલ્પની સ્તુતિ છોડી અને નિર્વિકલ્પ સ્તુતિમાં સમાઈ જવું, એને ભગવાનની સ્તુતિ કહેવામાં આવે છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

ભાદરવા સુદ ૩, રવિવાર તા. ૨-૯-૧૯૬૨
ગાથા-૩૨ થી ૪૦, પ્રવચન-૭

કાવ્ય-૩૨

સ્તુત્યા પરં નભિમતં હિ ભક્ત્યા

સ્મૃત્યા પ્રણત્યા ચ તતો ભજામિ।

સ્મરામિ દેવં! પ્રણમામિ નિત્યમ્,

કેનાપ્યુપાયેન ફલં હિ સાધ્યમ્।।

કિન્તુ ન કેવલ સ્તુતિ કરને સે, ભિલતા હૈ નિજ અભિમત ફલ,
ઈસસે પ્રભુ કો ભક્તિભાવ સે, ભજતા હૂં પ્રતિદિન, પ્રતિપલ.
સ્મૃતિ કરકે સુમિનર કરતા હૂં, પુનિ વિનમ્ર હો નમતા હૂં,
કિસી યત્ન સે ભી અભિષ્ટ-સાધન કી ઈચ્છા રખતા હૂં.

અન્વયાર્થ :- (સ્તુત્યા હિ) સ્તુતિ કે દ્વારા હી (અભિમતમ્ ન) ઈચ્છિત વસ્તુ
કી સિદ્ધિ નહીં હોતી (પરમ્) કિન્તુ (ભક્ત્યા સ્મૃત્યા ચ પ્રણત્યા) ભક્તિ, સ્મૃતિ
ઔર નમસ્કૃતિ સે ભી હોતી હૈ; (તતઃ) ઈસલિયે મેં (નિત્યમ્) હમેશા (દેવમ્
ભજામિ, સ્મરામિ, પ્રણમામિ) આપ કી ભક્તિ કરતા હૂં, આપ કા સ્મરણ કરતા
હૂં, આપ કો પ્રણામ કરતા હૂં (હિ) ક્યોંકિ (ફલમ્) ઈચ્છિત વસ્તુ કી પ્રાપ્તિરૂપ
ફલ કો (કેન અપિ ઉપાયેન) કિસી ભી ઉપાય સે (સાધ્યમ્) સિદ્ધ કર લેના
ચાલિયે.

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! આપ કી સ્તુતિ સે, ભક્તિ સે, સ્મૃતિ-ધ્યાન સે
ઔર પ્રણામ સે જીવોં કો ઈચ્છિત ફલોં કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ; ઈસલિયે મેં પ્રતિદિન
આપ કી સ્તુતિ કરતા હૂં, ભક્તિ કરતા હૂં, ધ્યાન કરતા હૂં ઔર નમસ્કાર કરતા
હૂં ક્યોંકિ મુજે જૈસે બને, વૈસે અપના કાર્ય સિદ્ધ કરના હૈ.

આ વિષાપહાર નામનું સ્તોત્ર છે. ધનંજય મહાકવિ થયા છે એમણે આ એક વિષાપહાર
સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. એમના પુત્રને સર્પ કરડ્યો હતો. સુની હૈ ન બાત? ધનંજય કવિ કે
પુત્ર કો સર્પ ડસા થા. સર્પ. ઉસકો ભગવાન કે પાસ લે જાકર ડાલા. ઔર અપને મેં અંદર
આત્મા મેં વિચારધારા મેં વિષાપહાર સ્તોત્ર રચા ગયા. ઉસસે કુદરત સે ઐસા નિમિત્ત ભિલ

गया कि उसका भी सर्पडंस का (विष) उतर गया और अपने में भी राग-द्वेष, अपने स्वभाव की साधन की भक्ति में भगवान की भक्ति अर्थात् अपने स्वभाव की भक्ति. भगवान की भक्ति व्यवहार से विकल्प से हो तो पुण्यबंध का कारण है. परंतु अंतर में चैतन्य महाप्रभु उसकी अंतर में राग-द्वेष और पुण्य-पाप के विकल्प से रहित अंतर में जो धुन लगाते हैं, अंतर श्रद्धा-ज्ञान (पूर्वक), वे आत्मा की—भगवान की वास्तव में भक्ति करने में आती है. वह भक्ति की है. बाहर में भगवान की भक्ति व्यवहार से करने में आता है. ३१ गाथा हो गयी.

काव्य-३२ उपर प्रवचन

३२मी ओलो.

स्तुत्या परं नभिमतं हि भक्त्या

स्मृत्या प्रणत्या च ततो भजामि।

स्मरामि देवं! प्रणमामि नित्यम्,

केनाप्युपायेन फलं हि साध्यम्॥

किन्तु न केवल स्तुति करने से, भिन्नता है निज अभिमत इव,
 इससे प्रभु को भक्तिभाव से, भजता हूं प्रतिदिन, प्रतिपल.
 स्मृति करके सुभिरन करता हूं, पुनि विनम्र हो नमता हूं,
 किसी यत्न से भी अभिष्ट-साधन की इच्छा रखता हूं.

भगवान सर्वज्ञ परमात्मा त्रिलोकनाथ ऋषभदेव भगवान की स्तुति करते हैं तो उसमें अपनी स्तुति साथ में आ गई है. हे भगवान! ओ परमात्मा! सर्वज्ञदेव जिनपति! गणधरादिना पाण आप पति महास्वामी छो अने पोताना आत्मां पाण कहे छे के, हे आत्मा! अपनी निर्मल पर्याय जो प्रगट हुई उसका भी स्वामी तुम चिद्घन ध्रुव स्वभाव वह स्वामी है. समज में आया? ..भाई! शुं समजमां न आव्युं?

भगवान को उद्देशकर के ऐसा करते हैं कि आप जिनपति हो. जिन नाम गणधर संतों के आप स्वामी हो. वो व्यवहार से. अपने आत्मा में अपनी शुद्ध श्रद्धा विकार से रहित अपने आत्मा की श्रद्धा, ज्ञान और लीनता ऐसी अपनी जो प्रज्ञा—पर्याय, उसका चिद्घन ध्रुव चैतन्यमूर्ति, अनादिअनंत आत्मा, उस प्रज्ञा का वह स्वामी है. नरभेरामभाई! कहीं प्रज्ञा? आला..ला..! अपना शुद्ध चैतन्यप्रभु अनादिअनंत अकारणीय अहेतु ध्रुव चैतन्यप्रभु कारणप्रभु अनादिअनंत वस्तु! उसके आश्रय से जो निर्मल पर्याय प्रगट हुई उस पर्याय

કા સ્વામી ચૈતન્યઘન દ્રવ્યસ્વભાવ છે. નવનીતભાઈ! ઉસ અનુસાર યહાં સ્તુતિ કરતે હૈં.

‘અન્વયાર્થ :- સ્તુતિ કે દ્વારા હી ઈચ્છિત વસ્તુ કી સિદ્ધિ નહીં હોતી...’ પ્રભુ! અકેલી સ્તુતિ કે દ્વારા અભિલાષિત વસ્તુ કી પ્રાપ્તિ, અકેલે સે નહીં હોતી. ‘કિન્તુ ભક્તિ, સ્મૃતિ ઓર નમસ્કૃતિ...’ આપ કે સ્વરૂપ કો સમજકર, ઉસમેં ભક્તિ નામ અંતર કા ભજન કરના ઓર ઉસકો સ્મૃતિ મેં લાના. અપના શુદ્ધ સ્વભાવ યા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કા સ્વભાવ, અંતર મેં સ્મૃતિ મેં લાના. સમજાય છે? ‘ઓર નમસ્કૃતિ...’ નમઃકૃતિ. ચૈતન્ય કા આદર કરકે વિકાર ઓર સંયોગ કા આદર ન કરના ઓર સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ અપના શુદ્ધ ધાતુ આનંદકંદ ઉસકા નમસ્કૃત નામ આદર કરકે અંદર લીન હોના ઉસકા નામ નમસ્કૃતિ કહને મેં આતા હૈ.

મુમુક્ષુ :- શરીર કી ક્રિયા સે નહીં?

ઉત્તર :- શરીર ક્રિયા જડ છે. આ ક્યાં ક્રિયા (છે)? આ તો માટી ચામડા છે, અજીવતત્ત્વ છે. ઉસકી ક્રિયા સે તો કોઈ પુણ્ય ભી નહીં હોતા, ઉસકી ક્રિયા સે તો પાપ ભી નહીં હોતા, ઉસકી ક્રિયા સે કોઈ સંવર, નિર્જરા ધર્મ ભી નહીં હોતા. ક્યાં ગયા તમારા શોભાલાલજી? આવ્યા છે? ક્યાં છે? નથી. બહુત દૂર સે આયે હૈં તો સમીપ બૈઠના ચાહિયે ન? આવો યહાં સેઠ કે પાસ. યહ ભક્તિ ચલતી હૈ.

મુમુક્ષુ :- ભગવાન કી?

ઉત્તર :- ભગવાન કી.

અપના આત્મા પૂર્ણાનંદ સે ભરા સર્વજ્ઞસ્વભાવ આનંદ સે ભરા પડા હૈ વસ્તુ સ્વભાવ. ઈતની સ્તુતિમાત્ર સે પ્રભુ, અપની પર્યાય મેં નિર્મલ શાંતિ નહીં પ્રાપ્ત હોતી. પરંતુ ઉસકી ભક્તિ—ભજન કરના અંદર મેં. અરે..! નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યપ્રભુ વીતરાગસ્વભાવ ભરા પડા હૈ, ઉસકી અંદર એકાકાર હોકર ભક્તિ કરના, એસે ચૈતન્ય કો સ્મૃતિ મેં અંદર મેં લાના ઓર વિકાર કા વિસ્મરણ હો જાના, ઉસકા નામ ભગવાન કી ઓર આત્મા કી ભક્તિ કહને મેં આતા હૈ. ભારી કઠિન જીવ કો. સેઠ! એસી બાત હૈ યહાં. શેઠી! ભગવાન કી બાહર કી ભક્તિ કહાં ગઈ? વહ તો વિકલ્પ આતા હૈ, શુભભાવ હોતા હૈ, હો. સાથ મેં હૈ, વિકલ્પ ઉઠા હૈ ન. પરંતુ ઉસકે પીછે અપના શુદ્ધ નિર્મલાનંદ પ્રભુ આત્મા ઉસકી અંતર મેં ઘુસકર દષ્ટિ, જ્ઞાન ઓર એકતા (કરના) ઉસકો ભગવાન કી સ્તુતિ કહને મેં આતી હૈ, ઉસકો ભક્તિ કહને મેં આતી હૈ. ઉસકો સ્મરણ મેં લાના. મેં પૂર્ણ બ્રહ્મ આનંદસ્વરૂપ હું, એસા સ્મરણ મેં લાના ઓર પુણ્ય-પાપ કા વિસ્મરણ હો જાના ઉસકા નામ ભગવાન કી સ્મૃતિ ઓર નમસ્કૃતિ હૈ. ઉસકા નામ ભગવાન કી નમસ્કૃતિ—નમસ્કાર ક્રિયા એસા કહને મેં આતા હૈ. આહા..હા..! ભારે ભાઈ! આ વ્યવહાર તો ક્યાં જાય? વ્યવહાર હો, જાણવાલાયક એ ચીજ ઉત્પન્ન હોતી હૈ. જ્ઞેય કે તૌર પર વ્યવહાર આતા હૈ. પરંતુ વહ અપના પરમાર્થ ચૈતન્ય

में यथार्थ श्रद्धा, ज्ञान, भक्ति बिना, वह तो अकेले पुण्यबंध का ही कारण है. समझ में आया?

कहते हैं, हे प्रभु! 'ईसलिये मैं हमेशा आप की भक्ति करता हूँ...' निर्विकल्प आनंद की ओर मेरा चौबीसों घंटे अंतर रहता है. है न हमेशा? हमेशा मुख्य चैतन्यप्रभु अर्जुन आनंद का नाथ, उसका मुझे बारंबार स्मरण आता है. और प्रभु! दूसरे प्रभु का भी मेरे विस्मरण हो जाता है. समझ में आया? 'आप की भक्ति करता हूँ, आप का स्मरण करता हूँ, आप को प्रणाम करता हूँ क्योंकि ईच्छित वस्तु की प्राप्ति इव को किसी भी उपाय से सिद्ध कर लेना चाहिये.' अटके के कोर्पण उपाय ही भगवान परमात्माने भक्ति करतां, अपने अंतर स्वरूप में भक्ति हो जाना, उस उपाय से आत्मा मुक्ति को प्राप्त करता है. समझ में आया? अकेली बाह्य (नहीं), चैतन्य की भक्ति कहते हैं.

चैतन्य अनादिअनंत ध्रुव धातु परमानंद की मूर्ति द्रव्यस्वभाव, उसकी अेकाग्रता करना वह स्मृति, भक्ति और नमस्कृति कहने में आता है. बाहर से भगवान की भक्ति, स्तुति शुभ विकल्प है तो पुण्यबंध का कारण है. परमार्थ से ईस भक्ति के बिना वह पुण्य तो मात्र पापानुबंधी पुण्य है.

'भावार्थ :- हे भगवन्! आप की स्तुति से, भक्ति से, स्मृति-ध्यान से और प्रणति से...' प्रणति यानी नमस्कार. 'जुवों को ईच्छित इवों की प्राप्ति होती है; ईसलिये मैं प्रतिदिन आप की स्तुति करता हूँ, भक्ति करता हूँ, ध्यान करता हूँ और नमस्कार करता हूँ क्योंकि मुझे जैसे बने, वैसे अपना...' स्वरूप कारण परमात्मा, जो अपना स्वभाव, उसमें कोई भी रीति से प्रयत्न करके, ध्यान करके, श्रद्धा करके अपने में रहना, उससे अभिमत नाम अभिवाचित इव की प्राप्ति होती है. उसमें मोक्ष की प्राप्ति होती है, दूसरे से होती नहीं.

ॐ-३३

ततस्त्रिलोकीनगराधिदेवं,
नित्यं परं ज्योतिरनन्तशक्तिम्।
अपुण्यपापं परपुण्यहेतुं,
नमाम्यहं वन्द्यमवन्दितारम्॥

ईसीविये शाश्वत तेजोमय, शक्ति अनन्तवंत अभिराम,
पुण्य-पाप विन परमपुण्य के, कारण परमोत्तम गुणधाम.
वन्दनीय, पर जो न और की, करे वन्दना कभी मुनीश.
ऐसे त्रिभुवन-नगर-नाथ को, करता हूँ प्रणाम धर शीश.

अन्वयार्थ :- (ततः) ईसविये (अहम्) मैं (त्रिलोकी-नगराधिदेवम्) तीन लोकड़प नगर के अधिपति, (नित्यम्) विनाशरहित, (परम्) श्रेष्ठ, (ज्योतिः) ज्ञानज्योतिस्वरूप, (अनन्त-शक्तिम्) अनन्त वीर्य से सहित, (अपुण्यपापम्) स्वयं पुण्य और पाप से रहित होकर भी (परपुण्यहेतुम्) दूसरे के पुण्य में कारण तथा (वन्द्यम्) वन्दना करने के योग्य होकर भी स्वयं (अविन्दतारम्) किसी को नहीं वन्दनेवाले (भवन्तम्) आप को (नमामि) नमस्कार करता हूँ.

भावार्थ :- हे भगवन्! आप तीन लोक के स्वामी हैं; आप का कभी विनाश नहीं होता; आप सर्वोत्कृष्ट हैं; केवलज्ञानरूप ज्योति से प्रकाशमान हैं; आप में अनन्त बल है; आप स्वयं पुण्य-पाप से रहित हैं, पर अपने भक्तजनों के पुण्यबन्ध में निमित्तकारण हैं; आप किसी को नमस्कार नहीं करते, पर सब लोग आप को नमस्कार करते हैं; आप की इन विचित्रताओं से मुग्ध होकर, मैं आप को नमस्कार करता हूँ. ३३.

काव्य-३३ उपर प्रवचन

३३.

ततस्त्रिलोकीनगराधिदेवं,
नित्यं परं ज्योतिरनन्तशक्तिम्।
अपुण्यपापं परपुण्यहेतुं,
नमाम्यहं वन्द्यमवन्दितारम्॥

ईसीविये शाश्वत तेजोमय, शक्ति अनन्तवंत अभिराम,
पुण्य-पाप विन परमपुण्य के, कारण परमोत्तम गुणधाम.
वन्दनीय, पर जो न और की, करे वन्दना कभी मुनीश,
ऐसे त्रिभुवन-नगर-नाथ को, करता हूँ प्रणाम धर शीश.

जुओ! आत्मा की स्तुति और भगवान की स्तुति का दो प्रकार साथ में चलता है. कहते हैं, 'अन्वयार्थ :- ईसविये मैं तीन लोकड़प नगर के अधिपति,...' भाई!

अेम कहुं. ङुओ! 'त्रिलोकी-नगराधिदेवम्'. हे परमात्मा! त्रण लोकरूड नगरना आप अधिपति छु. त्रण लुक अने त्रण कणनुं ज्ञान आपने अेक समयमां प्रगट लु गया है तु उस अपेक्षा से लगवान! तीन लोकरूड नगर के आप अधिपति लु. समज में आया? तीन काल तीन लुक अपने लगवान की ज्ञान की पर्याय में आ गये तु तीन कण, तीन लुक नगर के स्वामी लगवान है. लगवान क लुकम चलता है. सर्व द्रव्य की पर्याय चलने में, द्रव्य-गुण रहने में लगवान की आज्ञा चलती है. जैसा लगवान ने देखा अैसी उसमें पर्याय लुती है. वल सभरे आया था न? शुक ङुश लुअे थे न उसमें. 'जे जे देणी वीतरागने...' सर्वज्ञ परमात्मा त्रिलोकनाथ नगराधिपति तीन लुक के नगर के स्वामी, तीन काल तीन लुक क ज्ञान आप की पर्याय में आ गया है. हे नाथ! आप की मैं स्तुति करता हूं.

'नित्यम्' 'विनाशरहित,...' लु. आप तु नित्य विनाशरहित लु. अंतर में देणु तु आत्मा क द्रव्य क स्वभाव तीन काल तीन लुक देणने क है तु इस अपेक्षा से आत्मा ली तीन लोकरूडपी नगर क स्वामी है. तीन लोकरूड नगर क स्वामी लगवान आत्मा है. प्रत्येक आत्मा. आत्मा में तीन काल तीन लुक ज्ञानने-देणने की शक्ति पडी है इस अपेक्षा से आत्मा ली तीन लोकरूड नगर क अधिपति है. समज में आया?

हे नाथ! 'तीन लोकरूड नगर के अधिपति,...' और आप 'विनाशरहित,...' हैं. लगवान कु ली कहते हैं. आप की केवलज्ञान पर्याय प्रगट लुई (वल) नाश नहीं लुती. चार गति में तु सर्वार्थसिद्धि क ली (लव) लिले, पीछे नाश लुता है. प्रलु! आप कु अनंत यतुष्टय प्रगट लुअे. अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतआनंद, अनंतवीर्य नाश नहीं लुते. अैसे मेरे आत्मा में ली नित्यपना, ध्रुवपना, अनंत आनंद से पडा है उसका कली नाश नहीं लुता. नर्क क भाव लुआ, स्वर्ग क भाव लुआ, उपर चाले जितने विकल्प उठे परंतु अंतर स्वरूप में तु किंचित् ली अंड, कमी या दोष लुता नहीं. अअंडानंद प्रलु पूर्णानंद से लरा है उसकी नित्यता की शाश्वतता में कली अशाश्वतता या अनित्यता आती नहीं. आत्मा की बात चलती है, लं! अंदर ध्रुव ध्रुव स्वरूप त्रिकाल है न.

आप लगवान 'श्रेष्ठ ज्ञानज्योतिस्वरूप...' हैं. अनंत ज्ञानस्वरूप हैं. मेरा आत्मा ली में अनंत ज्ञानस्वरूप हूं. 'अनन्त वीर्य से सहित,...' है. अनंत लव से सहित. परमात्मा! आप कु अनंत वीर्य प्रगट लुआ, आप कृत्यकृत्य लु गये. आप कु कुछ करना (बाकी नहीं) रहा. अैसे मेरा आत्मा ली वस्तु स्वभाव से कृत्यकृत्य ली है. वस्तु स्वभाव त्रिकाल अअंडानंद प्रलु कृत्यकृत्य है. पर्याय में पुरुषार्थ से पूर्णता प्राप्त करनी (बाकी है), वल तु पर्याय में है, वस्तु में तु पूर्णता लरी पडी है. अैसे अपने लगवान आत्मा की स्तुति और परमात्मा की ली, दोनों की चलती है.

हे नाथ! आप तु 'पुष्ट और पाप से रहित लुकर ली...' आप में तु पुष्ट-

पाप दोनों नहीं। परंतु आप के भक्त को पुण्य का कारण हैं। आप में पुण्य-पाप नहीं है। परंतु आप की भक्ति करता है उसको पुण्य का कारण है, भगवान्। यह आत्मा अपनी भक्ति करता है तो यह पवित्रता का कारण आत्मा है। समझ में आया? सर्वज्ञ परमात्मा साक्षात् समवसरण में विराजते हो परंतु उनकी भक्ति में उनके पास पुण्य-पाप नहीं है, परंतु भक्तों को पुण्य के भाव में निमित्त कारण हैं। पुण्य के भाव में।

यह आत्मा अपनी निर्मल परिणति का द्रव्य कारण है। परद्रव्य परमात्मा पुण्य का निमित्त है। और आत्मा अजंड शुद्ध चैतन्यमूर्ति यह निर्मल मोक्षमार्ग का कारण है। आत्मा को पुण्य और पाप का कारण आत्मद्रव्य है नहीं। समझ में आया? शेही! पुण्य-पाप होता है, हां! परंतु पुण्य-पाप का कारण द्रव्यस्वभाव नहीं है। यह वर्तमान पर्याय का अपराध है। पुण्य-पाप का भाव होना यह वर्तमान दशा का अपराध है। निरपराधी आत्मा की श्रद्धा, ज्ञान और वीतरागता उसका, हे नाथ! हे चैतन्यस्वामी! हे महा चैतन्यप्रभु! स्वयं, हां! चैतन्य महाप्रभु ध्रुव स्वभाव पवित्रता का कारण है। आप में पवित्रता पूर्ण पडी है, उसमें से पर्याय आती है तो उसका कारण आप है ऐसा अपनी भक्ति और स्तुति करते हैं। कलो, समझ में आया?

‘वन्दना करने के योग्य होकर भी...’ प्रभु! आप वंदन करने के लायक हैं। तो भी आप किसी को वंदन नहीं करते। आप वंदन करने लायक हैं, परंतु आप किसी को वंदन नहीं करते। भगवान् करते हैं किसी को? ‘विनयवंत भगवंत कलावे, नहीं कोई को शिशु नमावे.’ ‘विनयवंत भगवंत कलावे’ परमात्मा विनयवंत। पूर्ण नरमाश, नरमाश। अनंत वीतरागता। ‘नहीं कोईकू शिशु नमावे’। सर्वज्ञ भगवान् किसी को वंदन करते नहीं। ँच्छा नहीं है, अल्पज्ञ नहीं है, पूर्ण में वंदन किसको करना? समझ में आया? दूसरे संप्रदाय में ऐसा चलता है कि सर्वज्ञ परमात्मा जब समवसरण में बैठते हैं तब चार तीर्थ को वंदना करते हैं। ‘नमो तीर्थस्स’! ऐसा होता नहीं। समझ में आया? दूसरे संप्रदाय में जैन के संप्रदाय में ऐसी बात चलती है कि सर्वज्ञ तीर्थकर जब समवसरण में बैठते हैं, यह तो ँन्द्र की रथी लुई समवसरण दशा है। यहां अपने समवसरण बनाया है न. शेठने देजा? नहीं देजा लोगा। अपने यहां समवसरण है। देजा? उसमें भगवान् (हैं)। यहां थोडा नमूना है, पूरा तो कहां (से लोगा)?

भगवान् यहां साक्षात् विराजते हैं। यहां तो ँन्द्रों ने सुवर्ण का स्तंभ, मानस्तंभ सोने का और हीरा-माणिक का रत्न. स्वयं तो वीतराग है। शरीर सिंहसन पर भी नहीं है। निरावंबी परमात्मदशा, .. थोडी बाकी है, अपनी ँतनी योग्यता है तो है। यह छूट जायेगा तो सिद्ध हो जायेंगे। समझ में आया? भगवान् के समवसरण में, कलते हैं कि प्रभु! आप को ँन्द्र, चक्रवर्ती, बाघ और सिंह नमन करते हैं। परंतु प्रभु! आप किसी

को नमन नहीं करते. आप की विलक्षणता अलग है. कहते हैं न दूसरे लोग? ओलो वंदन करे तो कहे, नमोस्तु. तो ओल पाण सामे नमोस्तु कहे. ऐम नथी. सर्वज्ञ परमात्मां अेवुं नथी.

ऐसे आत्मा शुद्ध द्रव्यस्वभाव, उसको निर्मल पर्याय वंदन करती है, आदर करती है, परंतु द्रव्यस्वभाव किसी को वंदन नहीं करता. समज में आया? फिर से. भगवान आत्मा उसका अनुभव श्रद्धा-ज्ञान किया तो पर्याय में वंदनयोग्य आत्मा है, ऐसा पर्याय में हुआ. परंतु द्रव्यस्वभाव किसी को वंदन नहीं करता. शेही! वह तो पूरा भरा पडा है दृष्टि का विषय, सम्यग्दर्शन का विषय. वह द्रव्यस्वभाव किसी को वंदन नहीं करता. पर्याय में निर्मलता दुई वह द्रव्यस्वभाव को वंदन और सत्कार करती है. समजय छे कांई?

कहते हैं, ओलो.. प्रभु! आप किसी को नमस्कार नहीं करते. 'भावार्थ :- हे भगवन्! आप तीन लोक के स्वामी हैं; आप का कभी विनाश नहीं होता; आप सर्वोत्कृष्ट हैं; केवलज्ञानरूप ज्योति से प्रकाशमान हैं; आप में अनन्त बल है, आप स्वयं पुण्य-पाप से रहित हैं, पर अपने भक्तजनों के पुण्यबन्ध में निमित्तकारण हैं;...' देओ! पुण्यबन्ध में लो! भगवान के कारण से धर्म होता है—संवर, निर्जरा, ऐसा नहीं. आला..ला..! लोको आम राड पाडी जय छे. भगवान की दिव्यध्वनि से भी आत्मा में सम्यग्दर्शन होता है ऐसा नहीं है. समज में आता है कुछ? भगवान तो परद्रव्य है, उनकी वाणी भी जड है. तो उस पर लक्ष्य करता है तब तक तो उसको शुभभाव का पुण्यभाव होता है. सम्यग्दर्शन में वह वास्तव में कारण नहीं है. अपने सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र में वास्तविक कारण अपना द्रव्यस्वभाव है. जगत को इतना अभी कठिन पडता है. लोको कहे, व्यवहारनो लोप (थाय छे). अरे..! सुन तो सही. तेरा व्यवहार... व्यवहार आता है, होता है, कौन ना कलता है? यह क्या है? यह विकल्प उठता है, यह व्याख्यान नहीं है? भगवान की भक्ति (होती है). परंतु वह सब राग की पुण्य की जगत है. उसकी लद और मर्यादा पुण्य जितनी है. सम्यग्दर्शन उससे प्राप्त हो (ऐसा) तीन काल में नहीं है.

मुमुक्षु :- भगवान की श्रद्धा...

उत्तर :- भगवान की श्रद्धा करने से तो शुभराग होता है. अपना चिदानंद प्रभु उसकी श्रद्धा करने से निर्मल पर्याय होती है. बात तो ऐसी है, तीन काल तीन लोक में. समजय छे कांई?

प्रभु! 'आप किसी को नमस्कार नहीं करते, पर सब लोग आप को नमस्कार करते हैं; आप की इन विचित्रताओं से मुग्ध होकर, मैं आप को नमस्कार करता हूं.' आप की यह विचित्रता (देखकर मैं) नम जाता हूं. प्रभु! मैं आप का दास हूं. ऐसे अपनी निर्मल पर्याय त्रिकाल द्रव्य की दास है. त्रिकाल चैतन्यद्रव्य की निर्मल पर्याय दास

है. मोक्षमार्ग की सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र्य की पर्याय प्रगट हुई वह त्रिकाव द्रव्य की दास है. परंतु त्रिकाव द्रव्य किसी का दास नहीं है. समझ में आया? यह तो जगत से उलटपलट की बात है.

काल्य-३४

अशब्दस्पर्शमरूपगन्धं

त्वां नीरसं तद्विषयावबोधम्।

सर्वस्य मातारममेयमन्यै-

जिनेन्द्रमस्मार्यमनुस्मरामि॥

जो नहीं स्वयं शब्द रस स्पर्श, अथवा रूप गन्ध कुछ भी,
पर इन सब विषयों के ज्ञाता, जिन्हें केवली कहें सभी.
सब पदार्थ जो ज्ञान पर न, ज्ञान सकता कोई जिनको,
स्मरण में न आ सकते हैं जो, करता हूँ सुमरन उनको.

अन्वयार्थ :- (अशब्दम्) शब्दरहित, (अस्पर्शम्) स्पर्शरहित (अरूपगन्धम्) रूप और गन्धरहित तथा (नीरसम्) रसरहित होकर भी (तद्विषयावबोधम्) उनके ज्ञान से सहित (सर्वस्य मातारम्) सब के ज्ञाननेवाले होकर भी (अन्यैः) दूसरों के द्वारा (अमेयम्) नहीं ज्ञानने के योग्य तथा (अस्मार्यम्) जिनका स्मरण नहीं किया जा सकता—ऐसे (जिनेन्द्रम् अनुस्मरामि) जिनेन्द्र भगवान् का प्रतिक्षा स्मरण करता हूँ, ध्यान करता हूँ.

भावार्थ :- हे भगवन्! आप रूप, रस, गन्ध, स्पर्श और शब्द से रहित हैं, अमूर्तिक हैं; फिर भी रूप, रस, गन्ध, स्पर्श और शब्द को आप जानते हैं. हे प्रभु! आप सब को जानते हैं, पर आप को कोई नहीं जान पाता. यद्यपि आप का मन से भी कोई स्मरण नहीं कर सकता, तथापि मैं अपने बाल-साहस से आप का क्षण-क्षण में स्मरण करता हूँ. ३४.

काव्य-३४ उपर प्रवचन

३४.

अशब्दस्पर्शमरूपगन्धं
त्वां नीरसं तद्विषयावबोधम्।
सर्वस्य मातारममेयमन्यै-
र्जिनेन्द्रमस्मार्यमनुस्मरामि॥

जो नहीं स्वयं शब्द रस स्पर्श, अथवा रूप गन्ध कुछ भी,
पर इन सब विषयों के ज्ञाता, जिन्हें केवली कहें सभी.
सब पदार्थ जो ज्ञान पर न, ज्ञान सकता कोई जिनको,
स्मरण में न आ सकते हैं जो, करता हूँ सुमरन उनको.

दोनों में विरुद्ध लिया है. दोनों में विरुद्ध ही लिया है, विष्णुपहार छे ने.

‘अन्वयार्थ :- शब्दरहित,...’ प्रभु! आप में शब्द नहीं है. आत्मा में भी शब्द नहीं है. आत्मा में विकल्प नहीं है राग का, भक्ति का, अंतर स्वरूप में, शब्द तो कहां से आया? शब्द आत्मा में है नहीं और भगवान में भी है नहीं. आप शब्दरहित हैं और रूप एवं गंधरहित हैं और स्पर्शरहित हैं. ‘रसरहित होकर भी,...’ ओहो..! आप में स्पर्श, बिलकुल स्पर्श नहीं है. नहीं है उसको आप ज्ञानने वाले हैं. क्या कदा समज में आया?

आप में शब्द, स्पर्श, रस, गंध, रूप नहीं है. परंतु नहीं है उसको आप ज्ञाननेवाले हो. जैसे आत्मभगवान उसमें शब्द, रूप, रस, गंध, स्पर्श नहीं है. परंतु नहीं होने पर भी उसको आत्मा ज्ञाननेवाला है. विरुद्ध, विरुद्ध अलंकार है न. समजय छे कांई? ‘उनके ज्ञान से सहित सब के ज्ञाननेवाले होकर भी...’ दूसरा बोल. आप सब के ज्ञाननेवाले होकर भी ‘दूसरों के द्वारा नहीं ज्ञानने के योग्य...’ आप सब को ज्ञानते हैं परंतु विकल्प द्वारा, मन द्वारा, राग द्वारा, पर द्वारा आत्मा ज्ञानने में आवे ऐसा आत्मा है नहीं. समज में आया?

भगवान त्रिलोकनाथ सर्वज्ञदेव सब को ज्ञानते हैं, परंतु सब उनको ज्ञान सकते नहीं. जैसे भगवान आत्मा सब को ज्ञाननेवाला आत्मा है, परंतु उसको विकल्प ने राग ने निमित्त ने पुस्तक-पाना ज्ञान सकते नहीं. अपने निर्विकल्प स्वसंवेदनज्ञान द्वारा ही आत्मा ज्ञाना जाता है. शेठी! भाई, .. भाई! समजय छे आ? आ तो अध्यात्मनी वात छे

ભાઈ! અહીં તો. અધ્યાત્મની ભક્તિ અનંત કાળથી એણે સાંભળી નથી અને એને રુચિ નથી. બહારમાં કરી કરીને મરી ગયા બધું. આ કર્યું ને આ કર્યું ને આ કર્યું... સમજાય છે કાંઈ? ક્યાંક બે-પાંચ-પચ્ચીસ લાખનું મંદિર બનાવે તો એને થઈ જાય કે આપણે ભવનો નાશ (થઈ ગયો). ધૂળમાંય નથી, સાંભળને હવે. સમજ મેં આયા? એ તો અમારે નાનાલાલભાઈને કહ્યું હતું ને તે દિ'? (સંવત) ૨૦૦૬ની સાલમાં. એક પંડિત આવ્યા હતા ઈંદોરથી. પંડિત આવ્યા હતા. અઢી લાખનું મંદિર. રાજકોટ મેં હુઆ ન, ઢાઈ લાખ કા મંદિર (સંવત) ૨૦૦૬ સાલ મેં. ઉસમેં સવા લાખ તો ઉસકે કુટુંબ કા થા. ઓહો..! સેઠ! તુમ્હારા તો આઠ ભવ મેં મોક્ષ હો જાયેગા. નાનાલાલભાઈ ને કહા, મહારાજ હમકો ઐસા નહીં કહતે હૈં. સવા લાખ રૂપિયા તો ઉસને ડાલા, ઢાઈ લાખ. ઔર બડા મહોત્સવ થા. પાંચ-છ હજાર લોગ. સુવર્ણ કા ઉપર (કલસ ચઢાયા). મહારાજ ઐસા નહીં કહતે હૈં. મહારાજ તો કહતે હૈં, ઉસમેં પુણ્યબંધન હો. સમજે? નાનાલાલભાઈ ને કહા. જન્મ-મરણના રહિતની વાત તો આત્મામાં પુણ્યના વિકલ્પથી પારની દૃષ્ટિ અને જ્ઞાન (થાય) એ જન્મ-મરણના અંતનું કારણ છે. બહારની ચીજ જન્મ-મરણના અંતનું કારણ નથી. ભક્તિવંતને ભાવ આવે, હોય, પણ એનાથી જન્મ-મરણનો અંત થઈ જાય અને સમ્યક્દર્શન અને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, ત્રણ કાળમાં નહિ. સમજ મેં આયા? બહુ ગડબડ લાગતી ઓલા ત્યાગી અને પંડિતને. અર..ર..ર..! આ બધું આવું? પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ જ એમ છે. સાંભળને! પરને લક્ષે અને રાગને લક્ષે આત્મા કા કલ્યાણ હો ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં નહિ. નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન ભગવાન આત્મા હૈ. રાગ સે વેદા ન જાયે, અનુભવ મેં ન આયે. રાગ કા આદર કરે ઔર ચૈતન્ય કા આદર હો જાયે ઐસા બને નહીં.

તો કહતે હૈં કિ હે ભગવાન! આપ 'દૂસરોં કે દ્વારા નહીં જ્ઞાનને કે યોગ્ય તથા જિનકા સ્મરણ નહીં કિયા જા સકતા...' ઊંઘી વાત કરે છે, ભાઈ! આપ કા સ્મરણ નહીં કિયા જાતા ઐસે તો ભગવાન આપ નિર્વિકલ્પ અચિંત્ય હો. પરંતુ ઉસકા મેં સ્મરણ કરતા હૂં. આપ કિસી કે સ્મરણ મેં ન આ સકે ઐસા મેં આપ કા સ્મરણ કરતા હૂં. ઐસા કહા. વિકલ્પ સે સ્મરણ મેં નહીં આતે, રાગ સે નહીં આતે પરંતુ મેં સ્વસંવેદનજ્ઞાન દ્વારા આપ કી સ્મૃતિ કરતા હૂં. દુનિયા સે વિરુદ્ધ બાત ભગવાન આપ કી હૈ. સમજાય છે કાંઈ? હે ભગવાન! આપ બહુત હી... વહ આયા ન? નહીં.

'ભાવાર્થ :- હે ભગવાન! આપ રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ ઔર શબ્દ સે રહિત હૈં, અમૂર્તિક હૈં...' ફિર ભી ઉન્હેં જ્ઞાનતે હૈં, ફિર ભી ઉન્હેં જ્ઞાનતે હૈં. હે નહીં અપને મેં ઉસકો જ્ઞાનતે હૈં. 'આપ સબ કો જ્ઞાનતે હૈં, પર આપ કો કોઈ નહીં જ્ઞાન પાતા. યદ્યપિ આપ કા મન સે ભી કોઈ સ્મરણ નહીં કર સકતા,...' કલ્પના સે 'તથાપિ મેં અપને બાલ-સાહસ સે...' અપની જ્ઞાન કી પર્યાય મેં જોર કરકે રાગ રહિત હોકર

मैं मेरे आत्मा की स्तुति और भक्ति करता हूँ, उसको स्मरण में लाता हूँ. राग से रहित भगवान सच्चिदानंद निर्मल, ज्ञानपुंज है, वह विकल्प से चिंतवन में नहीं आवे. परंतु रागरहित मेरी सम्यक्दृशा द्वारा आप मेरे स्मरण में आ जाते हैं. शेडी! लारे कठण पडे. बाणज्जवोने बियाराने कांईक.. अेम माणस वातुं करे के अेने बाणज्जवोने कांईक धर्म थाय (अेवुं कलो). पाण धर्म आ रस्ते ज थाय छे. दूसरा कोई धर्म का (रास्ता नहीं है). पहले थोडा-थोडा धर्म लोगा अैसा तो बता दौ. अरे.. भगवान! थोडा लो तो थोडा में से बहुत लोगा. परंतु थोडा धर्म पर से लोता नहीं. देह की क्रिया से नहीं, वाणी की क्रिया से नहीं, मन की क्रिया से नहीं और दया, दान, व्रत, भक्ति के राग से भी आत्मा की धर्म की क्रिया लोती नहीं. तीन काव तीन लोक में अैसी चीज है. जिसको जये वह माने, न जये वह स्वतंत्र है. समज में आया? बात तो अैसी है. किर अेकांत कलो, अैसा मानते हैं, निमित्त को नहीं मानते हैं. सब है, सुन तो सली. निमित्त और व्यवहार गया, ज्ञान के ज्ञेय में. अपने स्वरूप में व्यवहार भी नहीं है और निमित्त भी नहीं है. अैसी दृष्टि स्मरण करने में आती है, प्रभु! मेरा बाव-साहस है. अर्थात् पहला साहस है. प्रथम का मेरा साहस है. ज्ञान की पर्याय से आप को मैं प्राप्त हुआ हूँ. आप को मैं मिल गया हूँ आप के आत्मा में. राग से आप प्राप्त लोते नहीं.

काव्य-३५

अगाधमन्यैर्मनसाप्यलंघ्यं

निष्किंचनं प्रार्थितमर्थवद्धिः।

विश्वस्य पारं तमदृष्टपारं

पतिं जिनानां शरणं व्रजामि॥

बंध्य न औरों के मन से भी, और गूढ गहरे अतिशय,

धनविहीन जो स्वयं किन्तु, जिनका करते धनवान विनय.

जो इस जग के पार गये पर, पाया जाय न जिनका पार,

अैसे जिनपति के चरणों की, लेता हूँ मैं शरण उदार.

अन्वयार्थ :- (अगाधम्) गंभीर, (अन्यैः) दूसरों के द्वारा (मनसा अपि अलंघ्यम्) मन से भी उद्धंघन करने के अयोग्य अर्थात् अचिन्त्य, (निष्किंचनं) निर्धन होने पर भी (अर्थवद्धिः) धनाढ्यों के द्वारा (प्रार्थितम्) याचित, (विश्वस्य

पारम्) सब के पारस्वर्प होने पर भी (अदृष्टपारम्) जिनका पार या अन्त कोई नहीं देख सका है — जैसे (तम् जिनानाम् पतिम्) उन जिनेन्द्रदेव की (शरणम्) शरण को (ब्रजामि) प्राप्त होता हूँ.

भावार्थ :— हे भगवन्! आप बहुत ही गंभीर और धैर्यवान हैं. आप का कोई मन से भी चिन्तवन नहीं कर सकता. यद्यपि आप के पास देने के लिये कुछ भी नहीं है तो भी धनिक लोग (अथवा पायकवर्ग) आप से याचना करते हैं; आप सब के पार को जानते हैं, पर आप के पार कोई नहीं जान सकता और आप जगत् के ज्यों के प्रतिरक्षक हैं — ऐसा सोचकर मैं भी आप की शरण में आया हूँ. ३५.

काव्य-३५ उपर प्रवचन

३५.

अगाधमन्वैर्मनसाप्यलंघ्यं

निष्किंचनं प्रार्थितमर्थवद्भिः।

विश्वस्य पारं तमदृष्टपारं

पतिं जिनानां शरणं ब्रजामि॥

लंघ्य न औरों के मन से भी, और गूढ़ गहरे अतिशय,

धनविहीन जो स्वयं किन्तु, जिनका करते धनवान विनय.

जो इस जग के पार गये पर, पाया जाय न जिनका पार,

जैसे जिनपति के चरणों की, लेता हूँ मैं शरण उदार.

हेजो! दोनों में परस्पर विरुद्ध कहते हैं.

‘अन्वयार्थ :— गंभीर,...’ हे जिनपति! छे ने संस्कृतमां? ‘जिनानां..’ हे नाथ! आप गणधर अंतर्मुहूर्त में बारह अंग की रचना करनेवाले, अंतर्मुहूर्त में. और अंतर्मुहूर्त में चार ज्ञान की प्राप्ति (हुँ है), जैसे गणधर के प्रभु! आप स्वामी हो. उसके भी आप सर्वोत्कृष्ट ईश्वर हो. और मेरा आत्मा भी अपनी निर्मल पर्यायिणी जो भाव, उसका स्वामी मैं चैतन्य आनंदकंड सलजस्वभावी (हूँ). मेरा ध्रुव स्वभाव, परमानंद स्वभाव वो मेरी पर्याय का मेरा स्वामी है.

वो ‘गंभीर, दूसरों के द्वारा मन से भी उल्लंघन करने के अयोग्य...’ मन से भी अचिंत्य हैं. और ‘निर्धन होने पर भी धनाढ्यों के द्वारा याचित,...’ नाथ!

આપની પાસે કંઈ નથી, હોં! રાગ નહિ, વિકલ્પ નહિ, લક્ષ્મી નહિ, પુણ્ય નહિ કંઈ નહિ, પણ છતાં ધનાઢ્યો તમારી પ્રાર્થના કરે છે. લક્ષ્મીવાળા તમારી પ્રાર્થના કરે છે. આપ પાસે લક્ષ્મી નથી જગતની. સમજાય છે કંઈ? આમ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં અંદર હૃદયઉદ્ગાર નીકળી ગયા છે.

ઓહો.. આત્મા! તેરે પાસ કોઈ પુણ્ય-પાપ હૈ નહીં, ફિર ભી મહા પુણ્યવંત પ્રાણિયોં આપ કા આદર કરતે હૈં. હે નાથ! આપની પાસે ધન-લક્ષ્મી કંઈ છે નહિ. સમવસરણ આદિ હો તો ઉનકે પાસ હૈ? વહ તો બાહર કી ચીજ હૈ. વે તો નિરાવલંબી આત્મતત્વ વિરાજમાન (હૈ). આનંદકંદ મેં વિરાજતે હૈં. ઐસે આત્મા કે પાસ કોઈ વિકલ્પ, રાગ, પુણ્ય અંદર મેં નહીં હૈ. ફિર ભી ધનાઢ્ય લક્ષ્મીવાલે ઈન્દ્ર આદિ પ્રભુ! આપ સે ‘પ્રારથિતમ્’ નામ યાચના કરતે હૈં.

‘જિનકા પાર યા અન્ત કોઈ નહીં દેખ સકા હૈ...’ પ્રભુ! આપનો પાર કોઈ દેખી શક્યા નહિ. ફિર ભી ‘ઉન જિનેન્દ્રદેવ કી શરણ કો પ્રાપ્ત હોતા હૂં.’ આપ કા પાર, અગાધ સમુદ્ર પ્રભુ આત્મા આપ કા પાર નહીં લે સકા. ફિર ભી મેં ઉસકી હી શરણ લેતા હૂં. મેરે શરણ મેં અગાધ પરમાત્મા તુમ હી શરણ મેં હો. વહ કહતે હૈં ન? અરહંતા મંગલં નહીં આતા? અરિહંતા મંગલં, સિદ્ધા મંગલં, સાહૂ મંગલં, કેવલિપાણ્ણત્તો ધમ્મો મંગલં. આતા હૈ ન ચાર શરણ મેં? વહ તો વ્યવહાર સે બાત હૈ. અરિહંતા મંગલં. અપના આત્મા અરિહંતા મંગલં હૈ. રાગ ઔર દ્વેષ કો નાશ કરનેવાલી તાકાત અપની આત્મા મેં હૈ, વહી અપના શરણ ઔર મંગલિક હૈ. ભગવાન શરણ દેને કો કોઈ આતે નહીં. ભગવાન દેને કો આતે હૈં? મૃત્યુ કે સમય અરિહંત કી શરણ લો. ક્યા અરિહંત? બાહર કા અરિહંત હૈ? તેરા સ્વભાવ, વિકારરૂપી અરિ કો નાશ કરનેવાલા ભગવાન આત્મા ઉસકી મુજે શરણ હો. મેરા સ્વરૂપ નિર્વિકલ્પો અહં શરણં પવ્વજ્ઞામિ. આવે છેને? બૌદ્ધમાં કાંઈક આવે છે. બુદ્ધો શરણં પવ્વજ્ઞામિ. ઉસકા અર્થ ક્યા? વહ બુદ્ધ નહીં. પૂર્ણાનંદ પ્રાપ્ત આત્મા આનંદકંદ બુદ્ધો શરણં પવ્વજ્ઞામિ. અપના સ્વભાવ જ્ઞાનમય હૈ ઉસકી મેં શરણ અંગીકાર કરતા હૂં. દૂસરે કી શરણ મેરે હૈ નહીં.

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! આપ બહુત હી ગંભીર...’ બહુત ગંભીર અગાધ. ‘ઘૈર્યવાન હૈં. આપ કા કોઈ મન સે ભી ચિંતવન નહીં કર સકતા. યદ્યપિ આપ કે પાસ દેને કે લિયે કુછ ભી નહીં હૈ તો ભી ધનિક લોગ (અથવા યાચકવર્ગ) આપ સે યાચના કરતે હૈં;...’ પ્રભુ! કુછ બોલિયે, કુછ કહો, કુછ દીજિયે. ‘આપ સબ કે પાર કો જાનતે હૈં, પર આપ કે પાર કો કોઈ નહીં જાન સકતા...’ અનંત જ્ઞાન અમર્યાદિત કો ઔર અપના દ્રવ્ય કા સ્વભાવ કિસી ભી તરહ સે પર્યાય મેં પૂર્ણ પ્રગટ હોતા નહીં. દ્રવ્યસ્વભાવ આ જાચે તો પર્યાય એક સમય કી હોતી હૈ. સમજ મેં આયા?

‘और आप जगत् के ज्यों के प्रतिरक्षक हैं — ऐसा सोचकर मैं भी...’ रक्षक तो निमित्त से कहते हैं, हां! अपना आत्मा अपनी निर्मल पर्याय का रक्षक है. तीन लोक का नाथ तो निमित्त के तौर पर रक्षक कहने में आते हैं. अपना द्रव्यस्वभाव सच्चिदानंद पूर्ण आत्मा निर्विकल्पो अहं, ऐसा अपना स्वभाव अपनी निर्मल पर्याय का रक्षक है, दूसरा वास्तव में कोई रक्षक है नहीं.

काल्य-३९

त्रैलोक्यदीक्षागुरवे नमस्ते,

यो वर्धमानोऽपि निजोन्नतोऽभूत्।

प्राग्गण्डशैलः पुनरद्रिकल्पः,

पश्चान्न मेरुः कुलर्वतोऽभूत्॥

मेरु बडा-सा पत्थर पहले, फिर छोटा-सा शैलस्वरूप,
और अन्त में हुआ न कुलगिरि, किन्तु सदा से उन्नतरूप.
ईसी तरह जो वर्धमान है, किन्तु न कम से हुआ उदार,
सहजोन्नत उस त्रिभुवन गुरु को, नमस्कार है बारंबार.

अन्वयार्थ :- (त्रैलोक्यदीक्षागुरवे ते नमः) त्रिभुवन के ज्यों के दीक्षागुरुस्वरूप आप को नमस्कार हो, (यः) जो आप (वर्धमानः अपि) कम से उन्नति को प्राप्त होकर भी (निजोन्नतः) स्वयमेव उन्नत (अभूत्) थे. (मेरुः) मेरुपर्वत (प्राक्) पहले (गण्डशैलः) गोल पत्थरों का ढेर, (पुनः) फिर (अद्रिकल्पः) पहला और (पश्चात्) फिर (कुलपर्वतः) कुलायल (न अभूत्) नहीं हुआ था किन्तु स्वभाव से ही वैसा विशाल था.

भावार्थ :- हे प्रभो! आप तीन लोक के ज्यों के दीक्षागुरु हैं, इसलिये आप को नमस्कार हो. इस श्लोक के द्वितीय पद में विरोधाभास अवकाश है. वह इस तरह कि आप अभी वर्धमान हैं, अर्थात् कम से बढ़ रहे हैं; फिर भी निजोन्नत अर्थात् अपने आप पहले से ही उन्नत थे.

जो चीज बढ़ रही है, वह पहिले उससे छोटी ही होती है, न कि बड़ी, पर यहां विपरीत बात है. विरोध का परिहार इस प्रकार है कि आप वर्धमान होकर भी स्वयमेव उन्नत थे; न कि कम-कम से उन्नत हुआ थे क्योंकि मेरुपर्वत

आज जितना उन्नत है, उतना उन्नत हमेशा से ही था, न कि कम-कम से उन्नत हुआ है. यहां वर्धमानपद खिष्ट है. ३६.

काव्य-३६ उपर प्रवचन

३६.

त्रैलोक्यदीक्षागुरवे नमस्ते,
यो वर्धमानोऽपि निजोन्नतोऽभूत्।
प्राग्गण्डशैलः पुनरद्रिकल्पः,
पश्चान्न मेरुः कुलर्वतोऽभूत्॥

मेरु बड़ा-सा पत्थर पहले, फिर छोटा-सा शैलस्वरूप,
और अन्त में हुआ न कुलगिरि, किन्तु सदा से उन्नतरूप.
ईसी तरह जो वर्धमान है, किन्तु न कम से हुआ उदार,
सहजोन्नत उस त्रिभुवन गुरु को, नमस्कार है बारंबार.

अन्वयार्थ :— हे 'त्रिभुवन के श्रवों के दीक्षागुरु...' त्रिभुवन के श्रवों के दीक्षागुरु परमात्मा व्यवहार से. और अपनी सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र की दीक्षा का गुरु द्रव्यस्वभाव. समग्रय छो कांई? 'आप को नमस्कार हो. जो आप कम से उन्नति को प्राप्त होते होकर भी स्वयमेव उन्नत थे.' वास्तव में तो केवलज्ञान कम से नहीं होता, ऐसा कहना है. पहले भले थोड़ा थोड़ा... केवलज्ञान तो एक समय में एकदम होता है. एक समय में परमात्मदशा. थोड़ा केवल पहले हुआ, फिर थोड़ा हुआ ऐसा होता नहीं. एक सेकंड के असंख्य भाग में अनंत यतुष्टय यमकारा. अंदर द्रव्यस्वभाव में जहां अकार हुआ तो एक ही समय में पूर्ण होता है. मेरु का दृष्टांत देते हैं. 'स्वयमेव उन्नत थे.'

'मेरुपर्वत पहले गोव पत्थरों का ढेर, फिर पहाड़ और फिर कुलाचल नहीं हुआ था...' मेरु पर्वत तो ऐसा का ऐसा अनादि से उन्नत है. पहले छोटा था, फिर बड़ा हुआ ऐसा मेरु में नहीं है. मेरु पर्वत बाजु जेहन का है न. पहले छोटा था, बाद में बड़ा हुआ है? ऐसा का ऐसा है. जैसे हे नाथ! आप के केवलज्ञान और दर्शन जब प्रगट हुआ, ऐसा का ऐसा है. पहले थोड़ा हुआ, बाद में थोड़ा हुआ ऐसा है नहीं. जैसे आत्मद्रव्य में पहले द्रव्य थोड़ी शक्तिवाला था और फिर बहुत शक्तिवाला हुआ, ऐसा आत्मद्रव्य में है नहीं. अनादिअनंत आत्मद्रव्य उन्नत ही है. मेरु पर्वत में उन्नतता अनादि से है, जैसे चैतन्यद्रव्य की उन्नतता उसकी प्रकृति का स्वभाव अनादि से उन्नत है. जैसे भगवान का मैं आदर और भक्ति करता हूं.

‘ભાવાર્થ :- હે પ્રભો! આપ ત્રીન લોક કે જીવો કે દીક્ષાગુરુ હૈં, ઈસલિયે આપ કો નમસ્કાર હો. ઈસ શ્લોક કે દ્વિતીય પદ મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ. વહ ઈસ તરહ કિ આપ અભી વર્ધમાન હૈં, અર્થાત્ ક્રમ સે બઢ રહે હૈં; કિર ભી નિજોત્તર અર્થાત્ અપને આપ પહલે સે હી ઉત્તર થે.’ અપને આપ સે પૂર્ણ દશા પ્રાપ્ત હુઈ.

‘જો ચીજ બઢ રહી હૈ, વહ પહલે ઉસસે છોટી હી હોતી હૈ, ન કિ બડી, પર યહાં વિપરીત બાત હૈ. વિરોધ કા પરિહાર ઈસ પ્રકાર હૈ કિ આપ વર્ધમાન હોકર ભી સ્વયમેવ ઉત્તર થે;...’ બઢ તો ગયે કેવલજ્ઞાન મેં. અર્થકારે જરીક બીજું લીધું છે. ઋષભદેવની સ્તુતિ ચાલે છે ને? એટલે છેલ્લે અહીં ભગવાન મહાવીરને લીધા. એટલે ચોવીસે (તીર્થંકરની) સ્તુતિ વચમાં પૂરી થઈ જાય છે. એમ કરીને આ વર્ધમાન લીધા છે. યાદ કર્યા છે. સમજાય છે કાંઈ?

‘આપ વર્ધમાન હોકર ભી સ્વયમેવ ઉત્તર થે;...’ ઉત્તર હૈં, સ્વયમેવ ઉત્તર હૈં. પૂર્ણાનંદ હૈં. ‘ન કિ ક્રમ-ક્રમ સે ઉત્તર હુએ થે...’ શું કહ્યું? આપના અનંત ચતુષ્ટ પ્રગટ થયા એ ક્રમે-ક્રમે પ્રગટ નથી થયા. એકદમ ઉછળીને સર્વજ્ઞની ભરતી તમને આવી ગઈ. એસે મેરા આત્મા ભી, અનાદિ સે ઉત્તર હી હૈ. વસ્તુ સ્વભાવ એસા હી પડા હૈ. મેરી પર્યાય મેં ફેરફાર હો, વહ તો એક સમય કી દશા હૈ. વસ્તુ જો ત્રિકાલ હૈ, જિસકી શરણ મુજે હૈ, વહ શરણ તો અનાદિ સે ઉત્તર હી હૈ. ઉસમેં કભી હિનાધિક હોતા નહીં. સમજ મેં આયા? ‘મેરુપર્વત આજ જિતના ઉત્તર હૈ, ઉતના ઉત્તર હમેશા સે હી થા, ન કિ ક્રમ-ક્રમ સે ઉત્તર હુઆ હૈ. યહાં વર્ધમાનપદ શ્લિષ્ટ હૈ.’ એની સાથે મેળવ્યું છે.

કાવ્ય-૩૭

સ્વયંપ્રકાશસ્ય દિવા નિશા વા,

ન બાઘ્યતા યસ્ય ન બાઘકત્વમ્।

ન લાઘવં ગૌરવમેકરૂપં,

વન્દે વિભું કાલકલામતીતમ્।।

સ્વયં પ્રકાશમાન જિસ પ્રભુ કો, રાત-દિવસ નહિં રોક સકા,

લાઘવ-ગૌરવ ભી નહિં જિસકો, બાઘક હોકર ટોક સકા.

એકરૂપ જો રહે નિરન્તર, કાલ-કલા સે સદા અતીત,

ભક્તિ-ભાર સે ઝુકકર ઉસકી, કરું વંદના પરમ પુનીત.

अन्वयार्थ :- (स्वयं प्रकाशस्य यस्य) स्वयं प्रकाशमान रहनेवाले जिसके (दिवा निशा वा) दिन और रात की तरह (न बाध्यता, न बाधकत्वम्) न बाध्यता है और न बाधकपना भी. इसी प्रकार जिसके (न लाघवं गौरवम्) न लाघव है, न गौरव भी; उन (एकरूपम्) अक्षर रहनेवाले और (कालकलाम् अतीतम्) काल-कला से रहित अर्थात् अन्तरहित (विभुम् वन्दे) परमेश्वर की मैं वंदना करता हूँ.

भावार्थ :- स्वयं प्रकाशमान पदार्थ के पास रात और दिन का व्यवहार नहीं होता. प्रकाश के अभाव को रात कहते हैं और रात के अभाव को दिन कहते हैं. जो हमेशा प्रकाशमान रहता है, उसके पास अंधकार न होने से रात का व्यवहार नहीं होता और जब रात का व्यवहार नहीं है, तब उसके अभाव में होनेवाले दिन का व्यवहार भी नहीं होता; उसी प्रकार आप में भी बाध्यता और बाधक का व्यवहार नहीं है.

आप किसी को बाधा नहीं पहुंचाते, इसलिये आप में बाधकत्व नहीं है और कोई आप को भी बाधा नहीं पहुंचा सकता, इसलिये आप बाध्य नहीं है. जिसमें बाध्य का व्यवहार नहीं, उसमें बाधक का भी व्यवहार नहीं होता और जिसमें बाधक का व्यवहार नहीं, उसमें बाध्य का व्यवहार नहीं हो सकता क्योंकि ये दोनों धर्म परस्पर सापेक्ष हैं. उसी प्रकार आप में न लाघवत्व ही है और न गुरुत्व ही. आप इन दोनों सापेक्ष धर्मों से रहित हैं. आप अगुरुलघुरूप हैं. हे भगवन्! आप समय की मर्यादा से भी रहित हैं अर्थात् अनन्त काल तक जैसे ही रहनेवाले हैं. ३७.

काव्य-३७ उपर प्रवचन

३७.

स्वयंप्रकाशस्य दिवा निशा वा,

न बाध्यता यस्य न बाधकत्वम्।

न लाघवं गौरवमेकरूपं,

वन्दे विभुं कालकलामतीतम्॥

स्वयं प्रकाशमान जिस प्रभु को, रात-दिवस नहीं रोक सका,

लाघव-गौरव भी नहीं जिसको, बाधक होकर टोक सका.

अकड़प जो रहे निरन्तर, काल-कला से सदा अतीत,
भक्ति-भार से झुक्कर उसकी, करुं वंदना परम पुनीत.

‘अन्वयार्थ :- स्वयं प्रकाशमान रहनेवाले जिसके...’ प्रभु! आप तो स्वयं प्रकाशमान हो. जिसको स्वयं प्रकाश है उसको ‘दिन और रात की तरह न बाध्यता है...’ विघ्न करनेवाला कोई रहता नहीं और पर से उसमें विघ्न होता नहीं. ‘न बाधकपना भी. ईसी प्रकार जिनके न बाधक है, न गौरव भी,...’ प्रभु! आप न लघु हो, न आप गुरु हो. आप तो अगुरुलघु स्वभाव (हो). जैसा आत्मा का द्रव्यस्वभाव है, असा पर्याय में अगुरुलघुस्वभाव आप को प्रगट हुआ है. मेरा आत्मा भी अनादिअनंत अगुरुलघु है. मेरे आत्मा में भी लघु और गुरु वस्तु स्वभाव में है नहीं. समजय छे कांई? शोभावालाभाई! आत्मा.. आत्मा. भगवान आत्मा ना ही लघु निगोद की पर्याय जैसा, ना ही गुरु सिद्ध की पर्याय जैसा. वह तो त्रिकाल चैतन्यकंद ध्रुव द्रव्यस्वभाव तो असा का असा है. अक ही रूप है. उसमें दो रूप लघु या छोटा या बडा असा है नहीं.

‘अकड़प रहनेवाले और काल-कला से रहित अर्थात् अन्तरहित...’ आप की पर्याय प्रगट हुई. अब कोई काल लागू पडे या मर्यादा आ जाये (असा नहीं है). प्रगट हुई सो हुई, अनंत काल असी की असी रहेगी. हे नाथ! आप को अनंत चतुष्टय भगवंत दशा प्रगट हुई, काल से अतीत है. अब काल की मर्यादा उसको लागू पडती नहीं. अनादि से तो अज्ञान था. जहां भान हुआ, उसके काल का अंत ही नहीं है. सादिअनंत.. सादिअनंत.. जब से अनंतज्ञान प्रगट हुआ.. अनंत.. अनंत.. अनंत.. अनंत.. अनंत.. अनंत काल रहेगा. वह कालातीत, काल-कला से अतीत है. समजय छे कांई?

अम द्रव्यस्वभाव अनादिअनंत काल-कला से पार है. उसको काल लागू नहीं पडता कि अनादिसांत पर्याय थी, सादिसांत साधकभाव था और सादिअनंत सिद्धभाव हुआ, असे तीन प्रकार अपने स्वभाव में गुरु-लघुपना लागू पडता नहीं. लागू पडता नहीं, क्या कहते हैं? लागू लिन्टी भाषा है? ठीक.

‘भावार्थ :- स्वयं प्रकाशमान पदार्थ के पास रात और दिन का व्यवहार नहीं होता. प्रकाश के अभाव को रात कहते हैं और रात के अभाव को दिन कहते हैं. जो हमेशा प्रकाशमान रहता है, उसके पास अंधकार न होने से रात का व्यवहार नहीं होता और जब रात का व्यवहार नहीं है, तब उसके अभाव में होनेवाले दिन का व्यवहार भी नहीं होता; उसी प्रकार आप में भी बाध्यता और बाधक...’ आप दूसरों को विघ्न करनेवाले, बाध्यता नाम दूसरा आप को विघ्न करे असा व्यवहार नहीं है. आप तो ज्ञाता-दृष्टा पूर्णानंद प्रभु किसी को विघ्न करनेवाले नहीं हो, और कोई से विघ्न तेरे में हो असे आप नहीं हो. समज में आया?

ऐसे अपना द्रव्यस्वभाव किसी को बाधक नहीं है और उसमें कोई बाधा डाल दे अपने त्रिकाव स्वभाव में, ऐसी चीज है नहीं. समझाय छे कांई? यह तो निरंजन परमात्मा की स्तुति चलती है. बाहर से भवे भगवान के पास स्तुति की है, परमार्थ तो वह भक्ति है. लोगों को लगे कि मानों भगवान कुछ दे देंगे. तेरा आत्मा कहीं भगवान के पास है? तेरा आत्मा भगवान के पास है कि तुझे दे दे? तेरा तेरे पास पडा है. उसका उसके पास है. कुछ लेने-देने का व्यवहार है नहीं. व्यवहार काट दिया भगवान ने. हमारे साथ लेने-देने का व्यवहार है नहीं.

‘आप किसी को बाधा नहीं पहुंचाते, इसलिये आप में बाधकत्व नहीं है और कोई आप को भी बाधा नहीं पहुंचा सकता, इसलिये आप बाध्य नहीं है. जिसमें बाध्य का व्यवहार नहीं, उसमें बाधक का भी व्यवहार नहीं होता और जिसमें बाधक का व्यवहार नहीं, उसमें बाध्य का व्यवहार नहीं हो सकता क्योंकि ये दोनों धर्म परस्पर सापेक्ष हैं. उसी प्रकार आप में न बाधकत्व ही है और न गुरुत्व ही.’ हे परमात्मा! आप की पर्याय तो निर्मलानंद पूर्ण लेकर अनंत काल रहेगी. गुरु-लघुपना आप में लागू पड़ेगा नहीं. मेरे द्रव्यस्वभाव में भी लघु-गुरु नहीं है. ‘आप इन दोनों सापेक्ष धर्मों से रहित हैं. आप अगुरुलघु हैं.’

‘हे भगवन्! आप समय की भर्थादा से भी रहित हैं...’ आत्मद्रव्य भी समय समय की त्रिकाव वस्तु है. उसमें समय लागू पड़ता नहीं. भगवान के आनंद की प्राप्ति में समय लागू नहीं पड़ता. ‘अनन्त काल तक ऐसे ही रहनेवाले हैं.’

काव्य-३८

इति स्तुतिं देव! विधाय दैन्यात्—

वरं न याचे त्वमुपेक्षकोऽसि।

छायातरुं संश्रयतः स्वतः स्यात्

कश्छायया याचितयात्मलाभः॥

ईस प्रकार गुण-कीर्तन करके, दीन भाव से हे भगवन्, वर न मांगता हूं मैं कुछ भी, तुम्हें वीतरागी वर ज्ञान. वृक्षतले जो जता है, उस पर छाया होती स्वयमेव, छाल पायना करने से फिर, वाल कौनसा हे जिनदेव.

अन्वयार्थ :- (देव) हे देव! (इति स्तुतिम् विधाय) ईस प्रकार स्तुति करके

में (दैन्यात्) दीनभाव से (वरम् न याचे) वरदान नहीं मांगता क्योंकि (त्वम् उपेक्षकः असि) आप उपेक्षक हैं, राग-द्वेष से रहित हैं. अथवा (तरुम् संश्रयतः) वृक्ष का आश्रय करनेवाले पुरुष को (छाया स्वतः स्यात्) छाया स्वयं प्राप्त हो जाती है; अतः (याचितया छायाया कः आत्मलाभः) छाया की याचना से क्या लाभ है?

भावार्थ :- हे भगवन्! मैं सर्प से उसे लुभे मृतप्रायः लडके को आप के सामने लाया हूँ, इसलिये स्तुति कर यूँकने के बाद मैं आप से यह वरदान नहीं मांगता कि आप मेरे लडके को स्वस्थ कर दें क्योंकि मैं जानता हूँ कि आप राग-द्वेष से रहित हैं; इसलिये न किसी को कुछ देते हैं और न किसी से कुछ लेते या छीनते हैं. स्तुति करनेवाले को तो इव की प्राप्ति स्वयं हो जाती है. जैसे, जो मनुष्य, वृक्ष के नीचे पहुँचेगा, उसे छाया स्वयं प्राप्त हो जाती है; छाया की याचना करने से कोई लाभ नहीं होता. ३८.

काव्य-३८ उपर प्रवचन

३८.

इति स्तुतिं देव! विधाय दैन्यात्—

वरं न याचे त्वमुपेक्षकोऽसि।

छायातरुं संश्रयतः स्वतः स्यात्

कश्छायाया याचितयात्मलाभः॥

इस प्रकार गुण-कीर्तन करके, दीन भाव से हे भगवन्, वर न मांगता हूँ मैं कुछ भी, तुम्हें वीतरागी वर जान. वृक्षतले जो जाता है, उस पर छाया होती स्वयमेव, छाल याचना करने से फिर, लाभ कौनसा हे जिनदेव.

मुमुक्षु :- छाया मिल जाती है तो..

उत्तर :- छाया मिल जाती है, फिर .. कहां? वह तो जाये वहां वृक्ष का घन वन है. वन घन. जिसमें वन का घन, समूह पडा है वहां छाया है. मांगनी कहां है कि तू छाया देना.

जैसे अपना आत्मा में आनंदस्वरूप है, ज्ञान से भरा (लुभा) उसकी दृष्टि करी तो आत्मा में छाया पड ही गई. मांगना पडता नहीं, विकल्प करना पडता नहीं कि हे भगवान! मुझे प्राप्त हो, प्राप्त हो. वह तो अपने स्वभाव की दृष्टि लुई तो पर्याय में छाया आ

गर्ह. द्रव्य का स्वभाव पर्याय में आंशिक प्रगट हो गया. जैसे हे भगवन्!

‘अन्वयार्थ :— हे देव! इस प्रकार स्तुति करके मैं दीनभाव से वरदान नहीं मांगता...’ वरदान—अभिलाषित इव. मुझे वर नहीं मांगना है, कोई दान नहीं मांगना है कि मुझे तुम दो. ‘क्योंकि आप उपेक्षक हैं...’ आप तो ‘राग-द्वेष रहित हैं.’ वीतराग हो. ‘अथवा वृक्ष का आश्रय करनेवाले पुरुष को छाया स्वयं प्राप्त हो जाती है; अतः छाया की याचना से क्या लाभ है?’ मिलने के बाद छाया की याचना से क्या लाभ? जैसे भगवान् आत्मा पूर्णानंद के समीप में जहां दृष्टि पड़ी, (किर) मांगने की कोई जरूरत नहीं. समझ में आया? जो अपने आत्मा से भिन्न था, दूर था, राग, पुण्य, निमित्त की क्रिया में अपना लाभ मान रहा था, तब तो दूर था. पर अपना चैतन्यस्वरूप भगवान् आत्मा आनंदकंद उसके समीप आया, मांगने की कोई जरूरत नहीं. चैतन्यप्रभु शक्तिमें से व्यक्तता पर्याय में प्रगट हुआ बिना रहती नहीं. मांगने की कोई इच्छा करने की जरूरत नहीं है. ग्रंथकार थोड़ा कहते हैं.

‘भावार्थ :— हे भगवन्! मैं सर्प से उसे हुआ मृतप्रायः लडके को आप के सामने लाया हूं,....’ सर्प उस्यो लतो ने. बेहोश हो गया था. ‘इसलिये स्तुति कर चुकने के बाद मैं आप से यह वरदान नहीं मांगता कि आप मेरे लडके को स्वस्थ कर दें...’ मेरी इच्छा नहीं है. समझ में आया? मैं तो आत्मा की स्तुति करता हूं और आप की स्तुति करता हूं. जो होना होगा वह होगा. मुझे कोई वरदान मांगना नहीं है. क्यों? ‘क्योंकि मैं जानता हूं कि आप राग-द्वेष से रहित हैं; इसलिये न किसी को कुछ देते हैं और न किसी से कुछ लेते या छीनते हैं.’ ‘शिवपद अमने देवो, देवो रे महाराज’ भगवान् के पास मांगता है न? हे भगवान्! हमें मोक्षपद देना. तेरा मोक्षपद वहां कहां है? मोक्षपद तो तेरे में पडा है. अंदर शक्ति—स्वभाव तो तेरा मोक्ष ही है. स्वयं भगवान् आत्मा मोक्षस्वरूप द्रव्यस्वभाव है. अपनी पर्याय जहां द्रव्यस्वभाव के साथ मिला दी, मांगने की जरूरत नहीं है. उस पर्याय में निर्भवता प्रगट होती, होती, होती है. कोई विकल्प करने से या ऐसी क्रिया करने से प्राप्त होती है, ऐसी कोई चीज है नहीं. समझाणुं कांई?

‘न किसी से कुछ लेते या छीनते हैं. स्तुति करनेवाले को तो इव की प्राप्ति स्वयं हो जाती है. जैसे, जो मनुष्य, वृक्ष के नीचे पहुंचेगा, उसे छाया स्वयं प्राप्त हो जाती है; छाया की याचना करने से कोई लाभ नहीं होता.’ आ आण पूरुं करी देवुं छे ने? आठ दि’नो विष्णुपहार लतो. काव अपोरे वणी जुटुं चावशे. कावे अपोरे तो आलोचना छेने. पचनंटी चावशे अपोरे. अक दि’ लो! परम दि’थी कांईक विचारिने करशुं. मोक्षमार्ग (प्रकाशक). ३८ ओलो.

काल्य-३८

अथास्ति दित्सा यदि वोपरोधः-

त्वय्येव सक्तां दिश भक्तिबुद्धिम्।

करिष्यते देव! तथा कृपां मे,

को वात्मपोष्ये सुमुखो न सूरिः॥

यदि देने की ईच्छा ही हो, या इसका कुछ आग्रह हो,
तो निज यरुण-कमल-रत निर्मल, बुद्धि दीजिये नाथ अहो.
अथवा कृपा करोगे ही प्रभु! शंका इसमें जरा नहीं,
अपने प्रिय सेवक पर करते, कौन सुधीजन दया नहीं.

अन्वयार्थ :- (अथ दित्सा अस्ति) यदि आप की कुछ देने की ईच्छा है (यदि वा) अथवा वरदान मांगो, ऐसा (उपरोधः अस्ति) आग्रह है तो (त्वयि एवं सक्ताम्) आप में लीन (भक्तिबुद्धिम्) भक्तिमयी बुद्धि (दिश) प्रदान करो. मेरा विश्वास है कि (देव) हे देव! आप (मे) मुझ पर (तथा) वैसी (कृपाम् करिष्यते) दया करेंगे. (आत्मपोष्ये) अपने द्वारा पोषण करने के योग्य शिष्य पर (को वारि सूरिः) कौन पंडित पुरुष (सुमुखो न भवति) अनुकूल नहीं होता? अर्थात् सभी होते हैं.

भावार्थ :- हे नाथ! यदि आप की कुछ देने की ईच्छा है तो मैं आप से यही चाहता हूँ कि मेरी भक्ति आप में ही रहे.

मेरा विश्वास है कि आप मुझ पर अपनी कृपा अवश्य करेंगे क्योंकि विद्वान् पुरुष अपने आश्रित रहनेवाले शिष्य की ईच्छाओं को पूर्ण ही करते हैं. ३८.

काल्य-३८ उपर प्रवचन

अथास्ति दित्सा यदि वोपरोधः-

त्वय्येव सक्तां दिश भक्तिबुद्धिम्।

करिष्यते देव! तथा कृपां मे,

को वात्मपोष्ये सुमुखो न सूरिः॥

યદિ દેને કી ઈચ્છા હી હો, યા ઈસકા કુછ આગ્રહ હો,
તો નિજ ચરણ-કમલ-રત નિર્મલ, બુદ્ધિ દીજિયે નાથ અહો.
અથવા કૃપા કરોગે હી પ્રભુ! શંકા ઈસમેં જરા નહીં,
અપને પ્રિય સેવક પર કરતે, કૌન સુધીજન દયા નહીં.

ભગવાનને તો ક્યાં ઈચ્છા છે? પણ પોતે માંગણી કરે છે. અપને સ્વભાવ કી માંગ કરતે હૈં અંદર મેં. આત્મદ્રવ્ય આપ તો કૃપા કરોગે હી. મેરી દષ્ટિ લગા દી આત્મદ્રવ્ય મેં, કૃપા કિયે બિના નહીં રહતા. મેં નિ:શંક હૂં કિ આપ કૃપા કરનેવાલા આત્મદ્રવ્ય હો. સમજ મેં આયા?

મુમુક્ષુ :— પાકો વાણિયો છે.

ઉત્તર :— વાણિયો પાકો છે, આત્મવેપારી. ક્યા કહતે હૈં દેખો!

હે પ્રભો! આગ્રહ ઓર અનુરોધ આપ કા હો. અનુરોધ. આપ મેં લીન ભક્તિમય ભગવાન શિવપદ દો, બસ! મુજે દૂસરા કુછ નહીં ચાહિયે. મેં દૂસરા કોઈ વરદાન નહીં માંગતા. પ્રભુ! મેં તો મેરે સ્વરૂપ મેં લીન હોઉં, યહી મેરી પ્રાર્થના હૈ. આપ કી ભક્તિ અર્થાત્ સ્વરૂપ કી ભક્તિ મેં લીન હોઉં, યહી મેરી પ્રાર્થના હૈ. દૂસરા કોઈ વર મુજે નહીં માંગના હૈ કિ ફલાની ચીજ દો કિ મનુષ્યપના મિલે, સ્વર્ગ મિલે કિર ભગવાન કે પાસ જાયેં, વહાં ભગવાન કે પાસ ધર્મ મિલેગા, વહ સબ બાત જૂઠી હૈ. સમજ મેં આયા? મેં કુછ નહીં માંગતા હૂં. પ્રભુ! આપ કી અનુરોધતા હો, મેરી ભાવના મેં આપ કી અનુરોધ હૈ ઐસા મેં ઉપચાર સે કહતા હૂં. આપ કા અનુરોધ હો ઐસા મેરી ભાવના મેં આતા હૈ. આપ કો તો અનુરોધ હૈ નહીં, આપ કો ઈચ્છા હૈ નહીં. તો પ્રભુ! મેરી સ્વરૂપ મેં લીનતા હો જાઓ, યહ મેં આપ સે માંગતા હૂં. દૂસરા કુછ મેં નહીં માંગતા. સમજ મેં આયા?

‘મેરા વિશ્વાસ હૈ...’ મેરા વિશ્વાસ હૈ ‘હે દેવા!’ દેખો! આખિર કા શ્લોક હૈ. ‘આપ મુજ પર વૈસી દયા કરેંગે.’ આપ કે કેવલજ્ઞાન મેં ભી મેરી પરિણતિ નિર્મલ હો ગયી હૈ, હોનેવાલી હૈ ઓર કેવલજ્ઞાન મુજે પ્રાપ્ત હોગા, વહ આપ કે કેવલજ્ઞાન મેં આ ગયા હૈ. આપ કે કેવલજ્ઞાન મેં આ ગયા હૈ ઓર મેરે જ્ઞાન મેં ભી આ ગયા હૈ. મેરે દ્રવ્યસ્વભાવ મેં પડા હૂં આદર કરકે, તો મેરા વિશ્વાસ હૈ. શ્રીમદ્માં નથી આવતું? ‘જે પદ સર્વજ્ઞે...’ આવે છેને? શું છે ઈ?

એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં,
ગજા વગર ને હાલ મનોરથ રૂપ જો,
તોપણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો,
પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તે જ સ્વરૂપ જો

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?

એક શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર થયા છે. રાજચંદ્ર કવિ કહેવાય છેને? ૩૩ વર્ષે દેહ છૂટી ગયો. ૨૯-૩૦ વર્ષે એમણે આ ૨૧ શ્લોક બનાવ્યા હતા. એમાં એમ આવ્યું કે હે નાથ! 'એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં' પણ વર્તમાનમાં 'ગજા વગર ને હાલ મનોરથ રૂપ જો' મેરે આત્મા કી દષ્ટિ મુજે હુઈ હૈ ઓર મુજે વિશ્વાસ નિ:શંકતા હૈ 'પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ જો..' અપના આત્મા કા ભરોસા અંદર મેં આયા, મેં સમ્યક્ પ્રાપ્ત હુઆ, મેં અલ્પ કાલ મેં કેવલજ્ઞાની હોઉંગા. મુજે શંકા હૈ હી નહીં. શંકા નહીં હૈ મુજે કિ કબ હોગા ઓર ક્યા હોગા? એસા સમ્યક્દષ્ટિ અપની ભક્તિ આત્મા મેં કરતા હૈ તો આત્મામેં સે એસી ભણકાર આતા હૈ. શોભાલાલભાઈ! સમજાય છે કાંઈ આ? અરેરે..! શું થાશે? ક્યાં જાશું? પામર છો? પ્રભુની ભક્તિ તને આવડી નથી.

પ્રભુ આત્મા સચ્ચિદાનંદ ભગવાન નિર્વિકલ્પ આનંદ 'ઉદાસીનો અહં, પરમાનંદો અહં' ઉસકી જિસકો દષ્ટિ ઓર વિશ્વાસ હૈ, અલ્પ કાલ મેં પરમાત્મા હો જાઉંગા. મેરી પરમાત્મા કી પર્યાય પ્રાપ્તિ મેં કોઈ વિઘ્ન ડાલનેવાલા હૈ હી નહીં. સમજ મેં આયા? ક્યા હોગા? નહીં, મુજે વિશ્વાસ હૈ. ક્યોં? 'આપ મુજ પર વૈસી દયા કરેંગે. અપને દ્વારા પોષણ કરને કે યોગ્ય શિષ્ય પર કૌન પંડિત પુરુષ અનુકૂલ નહીં હોતા?' અપને શિષ્ય કા પોષણ કરને મેં ઉસકા કૌન ગુરુ હો કિ પોષણ ન કરે? એસે અપની પર્યાય શિષ્ય હૈ ઓર અપના દ્રવ્ય હૈ વહ ગુરુ હૈ. અપની નિર્મલ પર્યાય જો સમ્યક્ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન હુઆ વહ શિષ્ય હૈ. ગુરુ ત્રિકાલ દ્રવ્ય હૈ. એસા કૌન ગુરુ હૈ કિ અપની પર્યાય મેં પોષણ ન દે? પરિપૂર્ણ પોષણ દેનેવાલા હૈ, મુજે વિશ્વાસ હો ગયા હૈ. આપ હી દ્રવ્યમેં સે પરિપૂર્ણ મેં પ્રાપ્ત કરુંગા, ઉસમેં શંકા-ફંકા હૈ નહીં. જુઓ! આ ભક્તિ. આમ એકલી ભક્તિ કરે ને સમજે નહિ કાંઈ. સમજાણું કાંઈ? એને ભક્તિ કહેતા નથી.

'ભાવાર્થ :- હે નાથ! યદિ આપ કી કુછ દેને કી ઈચ્છા હૈ તો મેં આપ સે યહી ચાહતા હૂં કિ મેરી ભક્તિ આપ મેં હી રહે. મેરા વિશ્વાસ હૈ...' કિ મેરી ભક્તિ જો આત્મદ્રવ્ય પર પડી હૈ, ઉસ ભક્તિ મેં કભી વિઘ્ન નહીં હોગા. સ્વરૂપ કી દષ્ટિ મેરી અપ્રતિહત હુઈ હૈ. વહ પીછે હઠે એસા મેરે મેં હૈ નહીં. પરમાત્મા અલ્પ કાલ મેં હોઉંગા એસા મેરા વિશ્વાસ હૈ. દેખો! યહ સમ્યક્દષ્ટિ કી ધર્મ કી ભક્તિ કા વિશ્વાસ. પેલા કહે, હે ભગવાન! શું થાશે? ક્યાં જાશું? કેટલા જન્મ-મરણ? મૂરખ છો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- થઈ ગઈ એને આત્મામાંથી. સમજાય છે કાંઈ? પુણ્ય અને પાપના રાગ રહિત ભગવાન આત્મા, એની અંતર રુચિ, દષ્ટિ પરિણતિ થઈ, આજ્ઞા થઈ ગઈ કે અલ્પ કાળમાં હું પરમાત્મા થઈ જઈશ. મેરા વિશ્વાસ હૈ, એસા કહેતે હૈં દેખો!

‘ક્યોંકિ વિદ્વાન પુરુષ અપને આશ્રિત રહનેવાલે શિષ્ય કી ઈચ્છાઓં કો પૂર્ણ હી કરતે હૈં.’ આપ જરૂર કૃપા કરેંગે ઓર જરૂર મેરે આત્મદ્રવ્યમેં સે પૂર્ણ પયયિ પ્રાપ્ત હોગી, મેરા વિશ્વાસ હૈ. અંતિમ ૪૦વાં.

કાવ્ય-૪૦

વિતરતિ વિહિતા યથાકથશ્ચિજ્જિન,
વિનતાય મનીષિતાની ભક્તિઃ।
ત્વયિ નુતિવિષયા પુનર્વિશેષાદ્દિશતિ,
સુખાનિ યશો ધનઞ્જયં ચા।

પથાશક્તિ થોડી-સી ભી, કી હુઈ ભક્તિ શ્રી જિનવર કી,
ભક્તજનોં કો મન ચાહી, સામગ્રી દેતી જગભર કી.
ઈસસે ગુંથી ગઈ સ્તવન મેં, યહ વિશેષતા સે સચિકર,
‘પ્રેમી’ દેગી સોખ્ય સુખશ કો, તથા ધનંજય કો શુચિતર.

અન્વયાર્થ :- (જિન) હે જિનેન્દ્ર! (યથાકથશ્ચિત્) જિસ કિસી તરહ થોડી ભી (વિહિતા) કી ગયી (ભક્તિઃ) ભક્તિ (વિનતાય) નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે (મનીષિતાનિ) ઈચ્છિત વસ્તુઓં (વિતરિત) દેતી હૈ, (પુનઃ) ફિર (ત્વયિ) આપ કે વિષય મેં કી ગઈ (નુતિવિષયા) સ્તુતિવિષયક ભક્તિ (વિશેષાત્) વિશેષરૂપ સે (સુખાનિ) સુખ, (યશઃ) કીર્તિ, (ધનમ્) ધન-સંપત્તિ (ચ) ઓર (જયમ્) જીત કો (દિશતિ) દેતી હૈ.

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! આપ કી ભક્તિ સે સુખ, યશ, ધન તથા વિજય આદિ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ. ૪૦.

કાવ્ય-૪૦ ઉપર પ્રવચન

વિતરતિ વિહિતા યથાકથશ્ચિજ્જિન,
વિનતાય મનીષિતાની ભક્તિઃ।
ત્વયિ નુતિવિષયા પુનર્વિશેષાદ્દિશતિ,
સુખાનિ યશો ધનઞ્જયં ચા।

પવિત્રતા અને ... ભેગું એમ કહે છે. માંગણી પણ કઈ જાતની કરી, જોયું!

यथाशक्ति थोड़ी-सी भी, की हुई भक्ति श्री जिनवर की,
 भक्तजनों को मन चाही, सामग्री देती जगत्भर की.
 इससे गुंथी गઈ स्तवन में, यह विशेषता से रुचिकर,
 'प्रेमी' देगी सोप्य सुयश को, तथा धनंजय को शुचितर.

'अन्वयार्थ :- हे जिनेन्द्र! जिस किसी तरह थोड़ी भी की गयी भक्ति...' सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र्य कोटिपाशु प्रकारे (करेवी) 'भक्ति नम्र मनुष्य के लिये...' विनयवन्त के लिये 'ईच्छित वस्तुओं देती है, फिर आप के विषय में की गई स्तुतिविषयक भक्ति...' अंतरना स्वभावनी भक्ति. आप का लक्ष्य लिया कि आप सिद्ध हुआ हैं और मैं भी सिद्ध होनेवाला हूं. ऐसा मेरा द्रव्यस्वभाव का अनुभव हुआ तो कहते हैं कि 'स्तुतिविषयक भक्ति विशेषरूप से सुभ,...' वह सुभ आत्मा का और बाह्य पुण्य. धर्मी को पुण्य ऐसा हो जाता है कि जिसमें सो कणशी अनाज हो, कणशी कहते हैं? क्या कहते हैं तुम्हारी हिन्दी में? सो भांडी भांडी. सो भांडी अनाज हो तो उसमें सौ गाडा घास होता है. घास घास होता है न? कुलचा बोलते हैं. सौ भांडी घास हो और कुलचा कमजोर हो ऐसा नहीं होता.

ऐसे भगवान! आप की भक्ति की श्रद्धा और दृढता में मैं पडा हूं और थोडा राग रह गया है, वह तो कुचा. उसमें से तीर्थकर मैं लोउंगा और ईन्द्र मैं लोउंगा, ऐसा कहते हैं. नवनीतभाई! और मेरी पवित्रता तो मेरे अंतर के आश्रय से प्रगट होगी. मेरी पवित्रता भी पूर्ण और मेरा पुण्य भी पूर्ण. प्रभु! आप की भक्ति में क्या कमी होगी? ऐसा कहते हैं. समज में आया?

हे जिनेन्द्र! आप की की गई भक्ति ईच्छित वस्तुओं (देती है), 'फिर आप के विषय में की गई स्तुतिविषयक भक्ति विशेषरूप से सुभ, कीर्ति,...' ओहो..ओ..! 'धन-संपत्ति और ज्ञत को देती है.' भाई! आभिर का ज्ञत शब्द है. मंगलिक है. हमारा ज्ञत नगाडा बजा. आभिर में जय मंगल में ज्ञत शब्दप्रयोग किया है. देओन! 'ज्ञत को देती है.' हे भगवान! आप की भक्ति से सुभ, यश, धन और विजय. हमें विजय की प्राप्ति होती है, वह आप की भक्ति का इव निमित्त से है. अपने स्वयं की भक्ति उपादान से है. अंतर की परिणति शुद्ध होगी और बाहर में पुण्य का गंज मेरे में होगा कि आप के पास समवसरण है ऐसा समवसरण मेरा होगा. ऐसी मान्यता में ज्ञोर से कहते हैं.

(प्रमाण वचन गुरुदेव!)

**નોંધ :- અંતિમ પ્રવચન એ પહેલું પ્રવચન
હોવાથી સેવામાં આવેલ નથી.**